

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การศึกษาระดับปริญญาโทและเอก

Chulalongkorn University

Pillar of the Kingdom

นายเก็นศักดิ์ ศรีสวย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A STUDY OF THE STATE OF AND GUIDELINES TO PROMOTE THE INHERITANCE OF PEASANT
OCCUPATION OF PEASANTS' CHILDREN

Pillar of the Kingdom

Mr. Kernsak Srisouy

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Education Program in Development Education
Department of Education Policy, Management, and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2009

Copyright of Chulalongkorn University

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
Chulalongkornrajavidyalaya University
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
ราชภัฏวชิรเวศน์
มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
ราชภัฏวชิรเวศน์

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต

..... คณบดีคณะครุศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. ศิริชัย กาญจนวาสี)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ สัจกุล)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร. อมรวิรัช นาคทรพรพ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ดร. สีลาภรณ์ บัวสาย)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เก็นศักดิ์ ศรีสวຍ: การศึกษาสภาพและแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานา.
(A STUDY OF THE STATE OF AND GUIDELINES TO PROMOTE THE INHERITANCE OF
PEASANT OCCUPATION OF PEASANTS' CHILDREN) อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก:
อ.ดร. อมริวิชช์ นาครทรรพ, 244 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ดและเพื่อ
นำเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา การดำเนินการวิจัยมี 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐาน 2) การเก็บข้อมูล
โดยแบบสอบถาม"สภาพการสืบทอดและปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานา" 3) การเก็บข้อมูลภาคสนามจากการลงพื้นที่ศึกษาภาคสนาม
และสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในหมู่บ้านกรณีศึกษา 2 หมู่บ้านเป็นการศึกษา และเก็บรวบรวมข้อมูลในเรื่องสภาพการณ์การสืบทอดอาชีพทำนาและแนวทางใน
การส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาด้วยการสัมภาษณ์ กลุ่มตัวอย่างลูกชานา ครอบครัวชานา ครู และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญาท้องถิ่น
4) เก็บข้อมูลโดยการจัดเวทีสนทนากลุ่ม เพื่อระดมสมองหาแนวทางเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในหัวข้อ "แนวทางในการจัด
การศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้" 5) เก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการเกษตรถึงแนวทางเกี่ยวกับการจัด
การศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขต พื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ กลุ่มตัวอย่างคือ กลุ่มลูกชานาที่กำลังศึกษาอยู่ในระบบโรงเรียน และกำลังศึกษาอยู่ใน
การศึกษานอกระบบโรงเรียนที่กำลังศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 และระดับอาชีวศึกษาในระดับชั้น ปวช. 1 - ปวส. 2 ซึ่งมีอายุ
ระหว่าง 14 - 25 ปี เป็นกลุ่มตัวแทนลูกชานาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสอบถามสภาพการสืบทอดและปัจจัยเงื่อนไขใน
การสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานา แบบสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในหมู่บ้านกรณีศึกษา กรอบคำถามในการจัดเวทีสนทนากลุ่มในหัวข้อแนวทางในการจัด
การศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้และแบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ รวมกลุ่มตัวอย่างลูกชานาในการตอบแบบสอบถาม
รวม 1,982 คน และกลุ่มตัวอย่างในการสัมภาษณ์ และกรณีสทนากลุ่มทั้งที่เป็นลูกชานา ครู เจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้นำชุมชน ครูภูมิปัญญา รวมทั้งสิ้น 52 คน
ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และวิเคราะห์เนื้อหาโดยการสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และ
การจัดเวทีสนทนากลุ่มนำเสนอเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ผลการวิจัยพบว่า

1. การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม บริบททางสังคมและวัฒนธรรมมีส่วนสัมพันธ์กับสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาโดยสภาพการ
สืบทอดอาชีพทำนาแบบทาเองของลูกชานาพบว่ามีน้อย ลูกชานาส่วนใหญ่เลือกประกอบอาชีพที่ตนเองสนใจหลังจากจบการศึกษาโดยสงเงินมาช่วยพ่อ
แม่ในการทำนาแทนซึ่งเริ่มใช้รูปแบบการจ้างแรงงานทำนาแทนมากขึ้นมีลูกชานาบางส่วนที่กลับมาช่วยพ่อแม่ทำนาด้วยการเปลี่ยนรูปแบบการทำนาเป็น
เกษตรผสมผสานซึ่งประสบผลสำเร็จสามารถเลี้ยงตนเองได้ ความตั้งใจสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่จะมากเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายด้านเช่นการที่ลูก
ชานาทำนาเป็นและได้ช่วยเหลือพ่อแม่ทำนาเป็นประจำสำหรับรูปแบบการทำนาในอนาคตมี 3 รูปแบบคือ 1. การจ้างทำนาบางส่วนขึ้นตอนมากขึ้น 2. การเป็น
ผู้จัดการนาและ 3.การเป็นเกษตรกรทางเลือกทำการเกษตรแบบผสมผสาน
2. ผลการวิเคราะห์เกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา ในอำเภอเกษตรวิสัย เขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด
พบปัจจัยเงื่อนไขหลักที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนามี 4 ด้านดังนี้ 1. ปัจจัยด้านการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน 2. ปัจจัยด้านความรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับ
การทำนา 3. ปัจจัยด้านค่านิยมและทัศนคติต่ออาชีพทำนา 4. ปัจจัยด้านสภาพเศรษฐกิจ
3. ชุดความรู้ที่จำเป็นสำหรับชานารุ่นใหม่ประกอบด้วย 1. ชุดการจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนา 2.ชุดความรู้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรที่นาที่มี
ให้เกิดประโยชน์สูงสุด 3. ชุดความรู้เกี่ยวกับการรวมกลุ่มการจัดการเครือข่าย 4.ชุดความรู้เกี่ยวกับการจดบัญชีครัวเรือน
การจัดการต้นทุนและค่าใช้จ่ายจากปัจจัยการผลิต และการลดภาระหนี้สินในการทำนา 5.ชุดความรู้เกี่ยวกับห่วงโซ่อุปทานสินค้าการเกษตรและความต้องการ
ของตลาด 6.ชุดความรู้ของการสร้างสำนึก ความผูกพันและการปลูกฝังประเพณี วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับอาชีพทำนา
4. แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิธีการการทำนาสมัยใหม่ที่มีหลากหลาย
รูปแบบรองรับและเข้าถึงความรู้ชุดใหม่ซึ่งมีน้อยต่อการจัดการศึกษาไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และตามอัธยาศัยต้องมีกิจกรรม
และกระบวนการเรียนรู้ที่จะรองรับชุดความรู้ใหม่ที่เป็นจำเป็นสำหรับชานาและท้องถิ่น ทดแทนการสืบทอดความรู้ในครอบครัวที่ลดบทบาทลงไป รวมถึง
การศึกษาต้องมีบทบาทในการรักษาประเพณีวัฒนธรรมเพื่อสืบทอดคุณค่าความดีงามของอาชีพทำนาต่อไป

ภาควิชา นโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา

ลายมือชื่อนิสิต.....

สาขาวิชา พัฒนศึกษา

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....

ปีการศึกษา 2552

4983657027: MAJOR DEVELOPMENT EDUCATION
 KEYWORDS: PEASANT OCCUPATION/ PROMOTE THE INHERITANCE OF PEASANT OCCUPATION
 KERNSAK SRISUAY: A STUDY OF THE STATE OF AND GUIDELINES TO PROMOTE THE
 INHERITANCE OF PEASANT OCCUPATION OF PEASANTS' CHILDREN. THESIS ADVISOR:
 AMORNWICH NAKORNTHAP, Ph.D., 244 pp.

The purposes of this research were 1) to study the state of inheritance of peasant occupation of peasants' children in Tungkularonghai area in Roiet province; and 2) to present the guidelines to provide educations promoting the inheritance of peasant occupation. Researcher studied this research using 5 procedures in research methodologies which were 1) documentary reviews; 2) preliminary survey of the state of the inheritance of peasant occupation; 3) cases study of two villages selected focusing on the state of the inheritance of peasant occupation and the guidelines of promoting the inheritance of peasant occupation using semi-structured interviews with peasants' children, peasants' family, teachers, government officers, community leaders, and community intellectual; 4) expert group discussion focusing on "The Guidelines of Education Providing in Promoting the Inheritance of Peasant Occupation in Tungkularonghai Area"; 5) in-depth interview with selected expert in agricultural field in order to conclude the guidelines for education to promote the inheritance of peasant occupation in Tungkularonghai area. The samples groups were the peasants' children between 14 - 25 years old who studied in secondary schools and vocational institutes. The sample groups were the representative of peasants' children in Kasetwisai district, Roiet province. The instruments for data collection were the questionnaire about the state of inheritance of peasant occupation, the case study guidelines for two selected villages, the guidelines for focused group discussion in the topic of "The Guidelines of Education Providing in Promoting the inheritance of Peasant Occupation in Tungkularonghai Area", and the interview guide for interviewing the experts in the agriculture field. This research's survey recieved 1,982 questionnaires from the peasants' children, and collected data from 52 the sample groups: peasants' family, teachers, government officers, community leaders, and community intellect teachers througuh interviews and group discussion. The data were analyzed through percentages, means, standard deviations, and content analysis for data from the interviews and group discussion on the topic of promoting the inheritance of peasant occupation.

The results were as follows:

1.The changing of social and cultural context were related to the state of the inheritance of peasant occupation. The state of inheritance was at the low rate because most of peasants' children were better educated and decided to earn a living after otherwise graduation. However, most peasant's children intend to keep the family farm and there were even some small groups of peasants' children coming back to hometown in order to continue farming career from their parents. In short, there were 3 models of inheriting peasant occupation in the future: 1) hiring labors in some procedures of farming; 2) total farm management including hiring labors in all procedures of farming; and 3) employing alternative farming

2.The analysis of data related to the condition of the inheritance of peasant occupation in Tungkularonghai area, Kasetwisai district, Roiet province found that there were 4 factors related of peasant occupation: 1) land ownership; 2) knowledge and experience in peasant farming; 3) values and attitudes toward peasant occupation; and 4) economic status of the family.

3.The knowledge required for the new generation peasants can be classified into 6 knowledge sets: 1) knowledge set about peasant farming; 2) the knowledge set about managing the resources for peasant farming; 3) the knowledge set about cooperative unions management; 4) the knowledge set about cost management; 5) the knowledge set about supply chain of agricultural products; and 6) the knowledge set about the culture and value of peasants' farming occupation.

4.The guidelines of education in promoting the inheritance of peasant occupation had to be adapted with the new technologies of peasant farming. The new sets of knowledge must be provided through formal education, informal education and non-formal education. The learning activities and learning processes had to be suitable with the new sets of knowledge, while maintaining and conserving cultural value of peasant occupation.

Department of: Education Policy, Management, and Leadership

Student' Signature.....

Field of Study: Development Education

Advisor' Signature.....

Academic Year: 2009

กิตติกรรมประกาศ

ความสำเร็จของวิทยานิพนธ์เล่มนี้เกิดจากความเมตตาและความกรุณาอย่างสูงยิ่งจาก ดร. อมรวิรัช นาครทรรพ อาจารย์ที่ปรึกษาผู้ให้แนวความคิด คำปรึกษา แบบอย่างแนวทางการ เป็นนักวิชาการที่ดี รวมทั้งให้โอกาสผู้วิจัยได้เรียนรู้เรื่องที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างดีเสมอมา ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงด้วยความเคารพมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงกมล ไตรวิจิตรคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา และดร.ประสพสุข ฤทธิเดช ที่ได้สละเวลาในการตรวจพิจารณา ปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือวิจัยที่ใช้ในการวิจัยจนมีความสมบูรณ์ ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีคุณค่าทางวิชาการถูกต้อง ครบถ้วนมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์สาขาวิชาพัฒนศึกษาทุกท่านที่ร่วมพิจารณา โครงร่างวิทยานิพนธ์ และขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.กรรณิการ์ สัจกุล ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ดร. สีลาภรณ์ บัวสาย กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณา ตรวจสอบ และให้ข้อเสนอแนะต่อการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้มีคุณค่ายิ่งทั้งทางด้าน วิชาการ และการนำความรู้ ข้อค้นพบที่ได้ไปสู่การใช้ประโยชน์ ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.จันท์จรัส เรียวเดชะ รองศาสตราจารย์ ดร.จุฑาทิพย์ ภัทราวาท ดร.สมบัติ ฤทธิเดช อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่านที่ได้กรุณาให้แนวความคิดที่ทรงคุณค่าต่อ แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ขอขอบพระคุณความเมตตาของอาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ และชาวบ้าน บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัว พ่อแสง มะโนลัย และชาวบ้านบ้านโพนาหาด ตำบลดงครั่งน้อย ที่ให้ความอนุเคราะห์ทั้งข้อมูล อาหาร ที่พัก และเจ้าหน้าที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ทุกท่านที่ให้การต้อนรับอย่างอบอุ่นทุกครั้งในยามลงพื้นที่ภาคสนาม ขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัย อาสาทุกท่านที่ให้ความกรุณาสละเวลาช่วยเหลือลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเป็นอย่างดีเสมอ

ขอขอบพระคุณ ดร.จุฬารัตน์ มาเสถียรวงศ์ และสมาชิกสถาบันรามจิตติทุกคนที่ปีน กำลังใจถามไถ่ความคืบหน้าตลอดจนคอยช่วยเหลืออย่างเป็นกัลยาณมิตรตั้งแต่เริ่มต้นการวิจัย จนแล้วเสร็จ ขอขอบคุณพี่น้องสาขาวิชาพัฒนศึกษาทุกท่าน เพื่อนพัฒนศึกษารุ่น 7 ทุกคน ที่ได้ร่วมเรียนรู้ศาสตร์การศึกษาเพื่อการพัฒนาด้วยกัน ขอขอบคุณเพื่อนสาขาภาควิชา ประถมศึกษาเป็นอย่างมากที่สละเวลากرณาช่วยเหลือในการจัดทำเล่มจนสมบูรณ์

ท้ายสุดนี้ ขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อบังคม ศรีสวย และคุณแม่แก้วใจ ศรีสวย ผู้มีพระคุณสูงสุดในชีวิต ที่ปลูกฝังความรู้ ความดีงามแก่ผู้วิจัย ตลอดจนขอบคุณทุกท่านที่มีได้ กล่าวนามในที่นี้ คุณค่าอันเกิดจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ขอมอบเป็นเครื่องบูชาหยาดเหงื่อของ พี่น้องชาวนาไทยทุกท่าน ขอกราบขอบพระคุณผืนดินทุ่งกุลาร้องไห้แหล่งกำเนิดและสร้างให้ ผู้วิจัยมีความเข้มแข็งจนมาถึงวันนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฌ
สารบัญแผนภูมิ.....	ญ
สารบัญรูปภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
คำถามการวิจัย.....	4
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	5
ประโยชน์ที่ได้รับ.....	6
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	6
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
ตอนที่ 1 ชาวนาและวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย.....	8
ตอนที่ 2 บริบทและภาพรวมชาวนาไทย.....	14
ตอนที่ 3 แนวโน้มและการเปลี่ยนแปลงของชาวนา.....	18
ตอนที่ 4 แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม.....	23
ตอนที่ 5 แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน.....	31
ตอนที่ 6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวนาไทย.....	40
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	45
การเลือกพื้นที่กรณีศึกษา.....	45
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	48
ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	51
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	56
การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ.....	58
การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ.....	59
การนำเสนอข้อมูล.....	63

บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	64
ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่และความเปลี่ยนแปลง.....	65
ตอนที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของลูกชาวนาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย.....	100
ตอนที่ 3 ข้อมูลสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาในปัจจุบันของลูกชาวนา.....	105
ตอนที่ 4 การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา.....	122
ตอนที่ 5 แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา.....	152
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	187
สรุปผลการวิจัย.....	188
อภิปรายผลการวิจัย.....	197
ข้อเสนอแนะ.....	216
รายการอ้างอิง.....	219
ภาคผนวก.....	224
ภาคผนวก ก.....	225
ภาคผนวก ข.....	229
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	244

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
1 จำนวนผู้ถือครองทำการเกษตร จำแนกตามลักษณะการทำการเกษตร รายภาค.....	16
2 พื้นที่เพาะปลูกและผลผลิตข้าวในประเทศไทย.....	17
3 จำนวนชาวนาในอำเภอเกษตรวิสัย.....	46
4 จำนวนกลุ่มตัวอย่างลูกชาวนา.....	50
5 สรุปรประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	51
6 ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล.....	60
7 จำนวนประชากรในอำเภอเกษตรวิสัยแยกตามตำบล.....	71
8 จำนวนประชากรที่อาศัยอยู่จริงแยกตามช่วงอายุ.....	71
9 ประชากรตำบลเมืองบัวแยกตามหมู่บ้าน.....	74
10 ประชากรตำบลดงครึ่งน้อยแยกตามหมู่บ้าน.....	77
11 ข้อมูลพื้นฐานลูกชาวนาที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง.....	101
12 การตัดสินใจในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนากลุ่มตัวอย่าง.....	108
13 เหตุผลที่ลูกชาวนาไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่.....	109
14 ทักษะคิดและค่านิยมลูกชาวนาและครอบครัวต่ออาชีพทำนาที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง.....	111
15 รายละเอียดการทำนาแต่ละขั้นตอนใน 1 ปีการผลิต.....	116
16 ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อไร่ในขั้นตอนการเตรียมดินถึงขั้นตอนหลังการเก็บเกี่ยว การปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 (หน่วย: บาท).....	116
17 ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อไร่ของปัจจัยการผลิตในการผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 (หน่วย: บาท).....	117
18 แนวโน้มของรูปแบบวิธีการทำนาและการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา.....	118
19 ปัจจัยเงื่อนไขภายในต้นที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา.....	125
20 ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา.....	127
21 ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชนที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา.....	129
22 สรุปรปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด.....	151
23 สรุปรแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา.....	182

สารบัญแนภูมิ

แนภูมิ	หน้า
1 องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน.....	34
2 เส้นเวลาอธิบายความเปลี่ยนแปลงการทำนาในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา.....	96
3 สภาพการเปลี่ยนแปลงการทำนาในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา.....	97
4 เส้นเวลาอธิบายความเปลี่ยนแปลงการสืบทอดอาชีพทำนาในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา.....	98
5 วิธีการทำนาของชาวนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ในรอบ 1 ปี.....	99
6 รูปแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา.....	186

สารบัญรูปภาพ

รูปภาพ		หน้า
1	แผนที่แม่น้ำในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้.....	67
2	แผนที่ทุ่งกุลาร้องไห้.....	69
3	แผนที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด.....	72
4	แผนที่ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด.....	75
5	แผนที่ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด.....	98
6	สรุปแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา.....	183

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“...ข้าพเจ้ามีโอกาสได้ศึกษาและทดลองทำนามาบ้าง และทราบดีว่าการทำนานั้นมีความยากลำบากเป็นอุปสรรคอยู่ไม่ใช่น้อย จำเป็นต้องอาศัยพันธุ์ข้าวที่ดีและต้องใช้วิชาการต่างๆ ด้วยจึงจะได้ผลเป็นล่ำเป็นสัน อีกประการหนึ่งที่นา นั้นเมื่อสิ้นฤดูทำนาแล้วควรจะปลูกพืชอื่น ๆ บ้าง เพราะจะเพิ่มรายได้ให้อีกไม่น้อยทั้งจะช่วยให้ดินร่วน ช่วยเพิ่มปุ๋ยจากพืช ทำให้ลักษณะเนื้อดินดีขึ้นเหมาะสำหรับจะทำนาในฤดูต่อไป...”

(พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช, 2504)

ชาวนาเป็นพลเมืองกลุ่มหลักของสังคมไทยตั้งแต่อดีตกาล ไม่ว่าสังคมไทยจะเป็นสังคมแบบศักดินา ไพร่ทาส สมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือทุนนิยมประชาธิปไตย หลักฐานทางโบราณคดียังชี้ชัดถึงร่องรอยการปลูกข้าวในสยามประเทศมากมายแต่โบราณที่ทำให้ข้าวกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวิถีชีวิตวัฒนธรรมของสยามแต่อดีต เห็นได้จากประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนในท้องถิ่นภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย ปัจจุบันคนกลุ่มใหญ่ยังคงเป็นชาวนาที่ดำรงชีวิตด้วยการปลูกข้าว ชีวิตของชาวนาที่ปลูกข้าว นั้นแม้จะเป็นอิสระอยู่ในตัวเอง แต่ตลอดระยะเวลาในประวัติศาสตร์ นโยบายของรัฐเองมีผลมากมายต่อชีวิตและการทำมาหากินของชาวนาด้วยเหตุที่เมืองและท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กันทางสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยนัยนี้ชาวนา และการทำนาปลูกข้าวจึงยากที่จะหลีกเลี่ยงจากปัจจัยภายนอก และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้ (ธิดา สาระยา, 2544)

ระบบการผลิต และความเป็นอยู่ของชาวนาไทยตั้งแต่ครั้งอดีตเป็นระบบทางสังคมเป็นธรรมชาติแบบหนึ่งในตัวเอง โดยชาวนาโบราณจะเน้นการผลิตเพื่อยังชีพเพื่อความพอเพียงในครอบครัวและชุมชน เป็นการผลิตในพื้นที่ขนาดเล็ก และใช้แรงงานในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ โดยไม่ได้มุ่งเอากำไรหรือหวังร่ำรวย แต่เป็นระบบที่ดำรงอยู่ได้มาช้านานด้วยการพึ่งพาอาศัยแลกเปลี่ยน ช่วยเหลือกัน เป็นระบบการผลิตแบบชุมชนที่แสดงถึงความเอื้ออาทรระหว่างสมาชิกในชุมชนด้วยกัน และเป็นระบบที่มีศักยภาพที่จะพึ่งตัวเองได้ เพราะสามารถผลิตอาหาร

และเครื่องอุปโภคแทบทุกอย่างขึ้นมาใช้หรือแลกเปลี่ยนกันได้จากที่ดินของตนเองโดยใช้แรงงานของสมาชิกครอบครัวของตนเองจึงเป็นระบบที่มีความพอเพียงทางเศรษฐกิจสูง (ธันวา ใจเที่ยง, 2547)

อย่างไรก็ตามการผลิตเพื่อยังชีพภายในครอบครัว และชุมชนของชาวนาแต่ดั้งเดิมได้เปลี่ยนไปสู่การผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น หลังจากที่ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่ระบบการค้าของเวทีโลกภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงนโยบายการเกษตรของประเทศ โดยไทยเริ่มมีการส่งเสริมการเกษตรตามแนวทางเกษตรสมัยใหม่หรือเกษตรกระแสหลัก (Mainstream Agriculture) ซึ่งเน้นการผลิตพืชในเชิงการค้าเพื่อแสวงหากำไรตามความต้องการของตลาดต่างประเทศ (ธันวา จิตต์สงวน, 2543) นับจากนั้นมา ระบบการเกษตรของไทยจึงได้ค่อยๆ เปลี่ยนจากการเกษตรแบบดั้งเดิม (Traditional Agriculture) ที่เน้นการปลูกพืชที่หลากหลายเพื่อการยังชีพไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามากขึ้น

จากสถิติของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร พ.ศ. 2549 ประเทศไทยปลูกข้าวได้ผลผลิตมากเป็นอันดับ 6 ของโลกมีเนื้อที่ในการปลูกข้าว 67 ล้านไร่ รองจากประเทศอินเดีย จีน อินโดนีเซีย บังคลาเทศ และเวียดนาม ชาวนาไทยผลิตข้าวได้ปีละ 29 ล้านตันมูลค่าการซื้อขายภายในประเทศรวม 196,775 ล้านบาท และประเทศไทยส่งออกข้าวทั้งหมดจำนวน 7,433,540 ตัน รวมแล้วนำเงินเข้าประเทศมีมูลค่ากว่า 97,539 ล้านบาท แม้ว่าในภาพรวมของประเทศไทยจะมีรายได้อย่างมากจากการส่งออกข้าว แต่มูลค่าของการส่งออกที่เพิ่มขึ้นกลับไม่ส่งผลให้ชาวนามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามมาแต่อย่างใด ชาวนายังคงเป็นกลุ่มที่ยากจนของประเทศไม่ว่าจะพิจารณาโดยตัวบ่งชี้ใด ไม่ว่าจะเป็นรายได้ต่อครัวเรือนหรือช่องว่างของรายได้ระหว่างชาวนากับแรงงานในภาคการผลิตอื่นๆ ก็ตาม

ปัจจุบันชาวนาไทยกำลังตกอยู่ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนผ่านจากสังคมก่อนอุตสาหกรรมไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม จากสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมไปเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบก้าวหน้าหรือเกษตรอุตสาหกรรม และจากสังคมชนบทไปเป็นสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้นอกจากจะเป็นผลมาจากนโยบายเศรษฐกิจโดยรวมแล้ว สาเหตุสำคัญอีกส่วนหนึ่งมาจากการที่สังคมชาวนาเป็นสังคมเปิดที่อิทธิพลจากภายนอก เช่น อำนาจรัฐ นายทุน และกลไกตลาด ตลอดจนข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เข้ามามีส่วนสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ และเปลี่ยนแปลงภายในสังคมชาวนาเอง ขณะเดียวกันเงื่อนไขภายในอื่นๆ ก็มีผลผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาขึ้นด้วย เช่น แรงกดดันเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ทรัพยากรธรรมชาติที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว ทั้งคุณภาพและปริมาณ และความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ เป็นต้น (สุริยา สมุทคุปต์, 2538)

ยศ สันตสมบัติ (2539) ได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชาวนา โดยพิจารณาสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชาวนาในช่วง 3 - 4 ทศวรรษที่ผ่านมาพบว่าชาวนา

กำลังสูญเสียที่ดินทำกิน และมีหนี้สินมากขึ้น สภาพเศรษฐกิจของชุมชนชาวนาจำนวนมากอยู่ในสภาพล้มละลาย ชาวนาส่วนใหญ่พึ่งตนเองในการยังชีพได้น้อยลงแต่กลับต้องพึ่งรายได้จากการขายแรงงานในช่วงว่างจากการทำนามากขึ้น วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาเองเริ่มเปลี่ยนแปลงเลียนแบบสังคมเมืองมากขึ้น เด็กรุ่นใหม่ที่เป็นลูกหลานชาวนาเริ่มรู้สึกแปลกแยกกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน และวิถีชีวิตของสังคมชาวนาดั้งเดิม ลัทธิบริโภคนิยมเข้ามาแทนที่การกินอยู่อย่างเรียบง่าย นอกจากนี้ยังพบว่าปรากฏการณ์คนหนุ่มสาวทิ้งผืนนาหลังไหลเข้าสู่ประตูโรงงานเพิ่มขึ้นเพื่อหวังรายได้และความเป็นอยู่ที่มั่นคงสะดวกสบาย ภาคเกษตรกรรมอันเป็นรากฐานของวัฒนธรรมชาวนากำลังถูกทอดทิ้งจากเด็กรุ่นใหม่ที่เป็นลูกหลานชาวนาเอง แต่กลับหมดศรัทธาต่ออาชีพของครอบครัวที่มีมาแต่เดิม นอกจากนี้ในสังคมชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ยังมีปัญหาสังคมตามมามากขึ้น เช่น ปัญหาความแตกแยกในครอบครัว ปัญหายาเสพติด ปัญหาทางเพศ ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ สำนึกความเป็นชุมชนเริ่มลดน้อยถอยลง สถาบันชุมชนไม่ว่าจะเป็นโรงเรียน วัด และกลุ่มสังคมต่างๆ เริ่มสั่นคลอนและไม่อาจตอบสนองการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้

ปรากฏการณ์การละทิ้งอาชีพทำนาของลูกหลานยุคใหม่ดูกำลังเป็นประเด็นสำคัญที่น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง งานสังเคราะห์กรณีศึกษาเด็กและเยาวชนรายจังหวัดโครงการติดตามสภาวการณ์เด็กและเยาวชนรายจังหวัดปี พ.ศ. 2548 - 2549 (Child Watch) โดยจุฬารักษ์ มาเสถียรวงศ์ (2550) ที่สะท้อนภาพปัญหาของกลุ่มเด็กชายขอบอีกกลุ่มหนึ่งคือ ลูกหลานซึ่งพื้นเพครอบครัวมีอาชีพทำนาที่กำลังแปรเปลี่ยนโลกทัศน์ไป นั่นคือการมองไม่เห็นคุณค่าในอาชีพชาวนา มองว่าชีวิตชาวนาเป็นชีวิตที่ต่ำต้อย ต้องตรากตรำลำบาก ต้องผจญอยู่กับความลำบาก ไม่สบายเหมือนอาชีพอื่น เด็กลูกหลานชาวนาเหล่านี้ยังมองอีกว่า การทำนาไม่มีเกียรติ ไม่คุ้มกับแรงงาน และเวลาที่เสียไป ซ้ำยังเห็นพ่อแม่เป็นหนี้มาก เด็กบางคนมีค่านิยมตามกระแสวัตถุนิยมกลัวตัวดำ กลัวหน้าดำ กลัวตัวเหม็นปุยและสารเคมี โลกทัศน์ใหม่ของลูกหลานจำนวนหนึ่งมีแนวโน้มที่จะละทิ้งการสืบทอดอาชีพชาวนา แต่มุ่งหวังอาชีพใหม่โดยเฉพาะกับอาชีพที่ไม่ต้องใช้แรงงานมาก เป็นงานสมัยใหม่ในภาคธุรกิจบริการที่ทันสมัยที่ได้เงินหรือผลตอบแทนสูง ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนถึงแนวโน้มปัญหาวิกฤตในวิถีชีวิตของสังคมชาวนาไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิกฤตการณ์ละทิ้งอาชีพทำนาซึ่งกำลังเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มลูกหลานผู้สืบทอดการทำนาต่อไป

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า อนาคตของชุมชนชาวนา และลูกหลานชาวนาจึงอยู่ในสภาพน่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง นอกจากชาวนาเองแล้ว ลูกหลานของเขาจะสามารถยืนหยัดได้อย่างไรท่ามกลางกระแสทุนนิยมที่เข้ามาซูดรีด และทำลายทรัพยากรของหมู่บ้าน จนสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ และความสมดุลของระบบนิเวศอย่างรุนแรง ท่ามกลางภาวะการขาดแคลนน้ำในหลายพื้นที่ ปัญหาหนี้สินของครอบครัว สภาพเหล่านี้ อาจทำให้ชาวนา และลูกหลานชาวนาจำนวนมากไม่อาจยืนหยัดได้อีกกลายเป็นชาวนาที่ไม่กล้าทำนาอีกต่อไป (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

และ พรพีไล เลิศวิชา, 2537) เมื่อบวกกับกระแสความเป็นเมืองและทางเลือกในการหางานอื่นๆ ในเมืองจึงทำให้นาวิตกอย่างยิ่งว่าลูกหลานชาวนาจะขายที่นาทิ้งถิ่น และเลิกอาชีพชาวนาไปอีก เป็นจำนวนมาก จำนวนเนื้อที่นาจะลดลงจากการที่นายทุนเข้าไปกว้านซื้อเพื่อทำโรงงานหรือปลูกพืชชนิดอื่นแทน และอัตราส่วนจำนวนชาวนาจึงจะลดลงอย่างรวดเร็วในอีกไม่กี่ปีข้างหน้า (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ, 2547)

ชาวนาจะอยู่รอดได้อย่างสง่างามจึงต้องรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีทั้งภูมิตำนาน และมีขีดความสามารถในการ “เลี้ยงวิกฤต-เสาะโอกาส” จากความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามากระทบจากรอบข้าง มีความสามารถในการจัดการวิถีชีวิตและการทำมาหากินของตนได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นไปในสังคม มีโลกทัศน์ทางวัฒนธรรมที่เปิดกว้าง แต่ในขณะที่เดียวกันก็ตระหนักในคุณค่าแห่งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนหรือชุมชนของตนเอง และที่สำคัญที่สุดคือความสามารถในการพึ่งตนเองของบุคคลและชุมชนที่จะช่วยให้สามารถเผชิญความเปลี่ยนแปลงได้อย่างเข้มแข็ง (อมรวิรัช นาคทรพรพ, อาชญญา รัตนอุบล และอัจฉรา ไชยูปถัมภ์, 2543)

ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงสนใจศึกษาเกี่ยวกับ การสืบทอดอาชีพทำนาที่เกิดขึ้นในชุมชนของลูกชาวนามีปัจจัยเงื่อนไข และมีกระบวนการอย่างไรที่ส่งเสริมให้ลูกชาวนาสืบทอดอาชีพทำนา เห็นคุณค่าของอาชีพ และมีความรู้ทักษะที่พอเพียงในการประกอบอาชีพทำนา สามารถเป็นชาวนามีสักดิ์ศรี มีความรู้เท่าทัน ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข และมั่นคงในชุมชนท้องถิ่นท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง และปัจจัยรุมเร้าในสังคมปัจจุบัน

คำถามวิจัย

1. สภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาเป็นอย่างไร และมีปัจจัยเงื่อนไขใดบ้างที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา
2. แนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาสำหรับลูกชาวนาควรเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด
2. เพื่อนำเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้กำหนดขอบเขตและประเด็นที่วิจัยดังนี้

1. สำรวจและศึกษาสภาพการสืบทอดอาชีพทำนา ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา จากกลุ่มชาวนา และลูกชาวนาที่ประกอบอาชีพทำนาในปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด
2. แนวทางในการส่งเสริมอาชีพทำนาของลูกชาวนาศึกษาจากกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิที่ศึกษาเกี่ยวกับชาวนาในประเทศไทยและผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาที่ดินในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้
3. กลุ่มประชากรในการวิจัย คือ กลุ่มลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ดที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 และนักเรียนระดับอาชีวศึกษาที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้น ปวช.1 - ปวส. 2
4. กลุ่มตัวอย่าง คือ กลุ่มลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในเขต อำเภอเกษตรวิสัย อายุระหว่าง 14 - 25 ปีที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 นักเรียนระดับอาชีวศึกษาที่ศึกษาอยู่ในระดับชั้น ปวช.1 - ปวส. 2 และลูกชาวนาที่ศึกษาในระบบการศึกษานอกระบบโรงเรียน
5. หมู่บ้านพื้นที่กรณีศึกษา คือ หมู่บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั้งน้อย และหมู่บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ชาวนา หมายถึง กลุ่มคนที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักในการเลี้ยงชีพ หรือกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพเสริมควบคู่กับการประกอบอาชีพอื่นทั้งที่ทำนาในที่ดินของตนเองหรือเช่าที่ผู้อื่นทำนา

ลูกชาวนา หมายถึง ลูกของกลุ่มคนที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักในการเลี้ยงชีพ หรือกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพเสริมควบคู่กับการประกอบอาชีพอื่นทั้งที่ทำนาในที่ดินของตนเองหรือเช่าที่ผู้อื่นทำนา มีอายุอยู่ระหว่าง 14 - 25 ปี

สภาพการสืบทอด หมายถึง การตัดสินใจสืบทอดอาชีพทำนา ลักษณะการสืบทอดอาชีพทำนา วิธีการทำนาต่อจากพ่อแม่ ทศนคติในการสืบทอดอาชีพทำนา ความรู้เกี่ยวกับการทำนาของลูกชาวนา การช่วยเหลือพ่อแม่ทำนาในปัจจุบัน

ปัจจัยเงื่อนไขการสืบทอด หมายถึง ปัจจัยเงื่อนไข 3 ด้านที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา ดังนี้

1. ปัจจัยภายในตนของลูกชาวนา ได้แก่ ประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนา สภาพการทำนาของครอบครัว ค่านิยมต่อความเจริญ รวมทั้งทัศนคติและความตั้งใจต่อการสืบทอดอาชีพทำนา
2. ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน อาณาเขตที่ตั้งของชุมชน การรวมกลุ่มภายในชุมชน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติ และประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาที่สืบทอดกันมาในชุมชน
3. ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ สภาพเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ความสัมพันธ์กับแหล่งเงินทุน ผลกระทบจากนโยบายของรัฐ และความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐที่มีผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ทราบถึงสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาไทยในพื้นที่ ที่เลือกศึกษา
2. ทราบถึงองค์ประกอบและปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการสืบทอด อาชีพทำนาเพื่อนำไปสู่การส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา
3. ได้แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

กรอบแนวคิดในการวิจัย

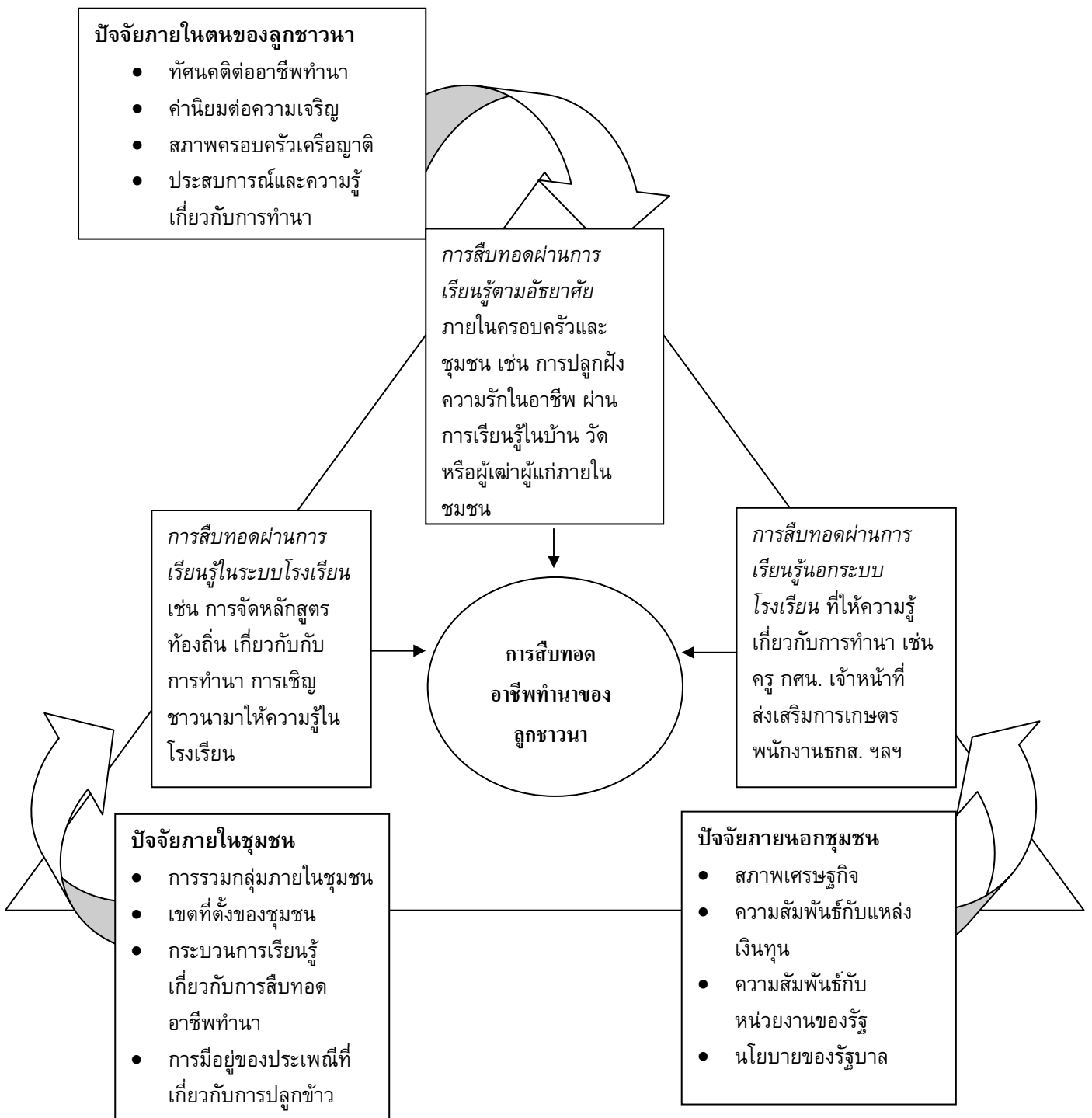
งานวิจัยครั้งนี้อาศัยแนวคิดเกี่ยวกับการมองปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นกับชาวนา ไม่ว่าจะเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา และการปรับตัวของชาวนายุคใหม่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวนาไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับลูกชาวนา ทั้งนี้โดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของอาชีพทำนา เป็นกรอบพื้นฐาน ในการมองภาพรวมของชาวนาไทยและลูกชาวนา ขณะเดียวกันใช้แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยใช้ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ และทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมช่วยในการวิเคราะห์ถึงปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชน ปัจจัยภายนอกชุมชน และปัจจัยภายในตนของลูกชาวนาที่นำไปสู่การสืบทอดอาชีพทำนา

นอกจากนี้ยังใช้กรอบการศึกษาชุมชนโดยใช้กรอบ การสืบทอดผ่านการเรียนรู้ตามอรรถศาสตร์ภายในครอบครัวและชุมชน การสืบทอดผ่านการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน การสืบทอดผ่านการเรียนรู้การศึกษานอกระบบโรงเรียนจาก ครูประจำศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เจ้าหน้าที่

กรมส่งเสริมการเกษตร ฯลฯ เพื่อศึกษาถึงการถ่ายทอดความรู้และปลูกฝังเกี่ยวกับขั้นตอนการทำงาน และประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาว่ามีส่วนในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาอย่างไรบ้าง ดังแผนภาพที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้

แผนภาพ 1.1

กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพ และแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา” ได้ประมวลทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นกรอบในการวิจัยคือ

1. ชาวนาและวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย
2. บริบทและภาพรวมชาวนาไทย
3. แนวโน้มและการเปลี่ยนแปลงของชาวนา
4. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
5. แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวนาไทย

1. ชาวนาและวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย

1.1 ประวัติการปลูกข้าว ในประเทศไทย

การปลูกข้าวในประเทศไทยมีประวัติอันยาวนาน มีหลักฐานทางโบราณคดีชี้ชัดถึงร่องรอยการปลูกข้าวในสยามประเทศมากมาย จนในที่สุดข้าวกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของสยามตั้งแต่อดีต อันเราเห็นได้จากประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ของสยาม ประเทศไทยปัจจุบันคนกลุ่มใหญ่ที่ดำรงชีวิตด้วยการปลูกข้าว คือ ชาวนา (ธิดา สาระยา, 2544)

มนุษย์ในประเทศไทยเริ่มรู้จักทำการเพาะปลูกมาตั้งแต่สมัยหินเก่าเชสเตอร์เอฟ กอร์มัน (Chester F. Gorman) ขุดค้นที่ ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน และพบหลักฐานเกี่ยวกับพืชหลายตระกูล เช่น หมาก น้ำเต้า ถั่ว แตงกวา กระจับ พัก บวบ เป็นเครื่องยืนยันถึงการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากยุคแสวงหาอาหารมาเป็นระบบที่มีการผลิตอาหารเมื่อ 7,500 ปีมาแล้ว ต่อมาการขุดที่โนนนกทา จังหวัดขอนแก่น ได้เปิดเผยถึงแกลบข้าวที่คนปลูกมิใช่ข้าวป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แกลบข้าวนี้อยู่ในจำพวกโอลิซา ซาติวา (Oryza Sativa) ซึ่งปลูกกันในเอเชียจึงสันนิษฐานว่า 3,000 ปีก่อนคริสตกาลมีการปลูกข้าวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

นอกจากนี้การค้นพบหลักฐานเกี่ยวกับการปลูกข้าวที่บ้านเชียง นักเรียนโบราณคดีพบร่องรอยของแกลบข้าวผสมกับดินใช้ทำภาชนะดินเผากำหนดอายุประมาณ 2,000 - 3,500 ปี

ก่อนคริสตกาล และพบร่องรอยแกลบข้าวติดที่เครื่องมือเหล็กในชั้นดินล่างสุดของแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง สันนิษฐานว่าการปลูกข้าวระยะแรกน่าจะเป็นทั้งการปลูกแบบไร่เลื่อนลอยที่โค่นต้นไม้แล้วเผา เมื่อดินได้ฝนชุ่มแล้วขึ้นแล้วจึงขุดรูด้วยไม้หรือจอบเสียม แล้วหยอดเมล็ดข้าวลงไป

อีกวิธีการหนึ่งคือหว่านเมล็ดข้าวลงในที่ลุ่มใกล้แหล่งที่อยู่อาศัย แล้วปล่อยให้ข้าวเติบโตเอง ในกรณีนี้ชุมชนมนุษย์ผู้ประกอบการคงตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ลาดเชิงเขาบ้าง หรือตั้งอยู่ใกล้หนองน้ำและเพาะปลูกในที่ลุ่ม ภายหลังเมื่อมนุษย์รู้จักสร้างคันนาถักน้ำ หรือทำกระตงปลูกข้าว ก็นับได้ว่าเป็นการเพิ่มเทคโนโลยีให้ปลูกข้าวได้มากขึ้นทั้งในที่ดอนและที่ราบลุ่ม

ปรากฏหลักฐานว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 - 16 บริเวณที่ราบภาคกลางมีการปลูกข้าวชนิดเมล็ดกลม ซึ่งเป็นข้าวเหนียว แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือปลูกข้าวเมล็ดยาวหรือข้าวเจ้า และข้าวชนิดนี้เพิ่มมากในภาคกลางช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 - 23 จนได้ครองความสำคัญในระยะต่อมา (Tayada Watabe, 1967)

เนื่องจากข้าวเป็นธัญพืชที่สำคัญที่สุดของคนไทย และจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าประเทศไทยมีการทำนาปลูกข้าวมานานแล้วประมาณ 5,471 ปีก่อนที่จะมีการปลูกข้าวในประเทศจีนหรือประเทศอินเดียราว 1,000 ปี และการทำนาได้ทำติดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน เพราะได้พบหลักฐานร่องรอยแกลบในอิฐสมัยทวารวดีและสมัยต่อมา นักโบราณคดีเชื่อว่าการพบแกลบปนอยู่ในอิฐนั้นเป็นการแสดงให้เห็นว่าอิฐสร้างในสมัยใด การปลูกข้าวจึงควรอยู่ในสมัยเดียวกัน ได้มีการศึกษาวิจัยข้าวในประเทศไทยจากแผ่นอิฐ โดยแบ่งเป็น 4 ระยะคือ

1. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11 - 16
2. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 - 20
3. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 - 23
4. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 23

ผลของการวิจัยพบว่า

1. ก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 มีข้าวเมล็ดป้อมมาก รองลงมาได้แก่ ข้าวเมล็ดใหญ่ ข้าวเมล็ดเรียวยาวบ้าง แต่พบมากที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในระยะเวลาดังกล่าวไม่พบข้าวเมล็ดเรียวยาวในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

2. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16 - 20 ยังคงพบข้าวเมล็ดป้อมอยู่เช่น สมัยก่อน แต่ข้าวเมล็ดเรียวยาวกลับทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้น พบอยู่ทั่วประเทศไทย ส่วนข้าวเมล็ดใหญ่กลับมีจำนวนลดน้อยลง

3. ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20 - 23 ข้าวเมล็ดป้อมพบแผ่กระจายทั่วไป ข้าวเมล็ดเรียวยาวกลับเพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างฉับพลัน โดยเฉพาะที่ราบภาคกลางในทางตรงกันข้ามข้าวเมล็ดใหญ่กลับมีจำนวนลดลง

4. ระยะเวลาหลังพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นต้นมาพบข้าวเมล็ดเรียวยาวมากที่สุดมีผู้นิยมปลูกข้าวเมล็ดเรียวยาวกันอย่างมากในที่ราบภาคกลาง ส่วนข้าวเมล็ดป้อมและเมล็ดใหญ่ปลูกกันเฉพาะที่ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ชิน อยู่ดี, 2531)

1.2 วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย

ด้วยเหตุที่ "ข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนา" เป็นเหตุปัจจัย เป็นบ่อเกิด เป็นเสาค้ำ เป็นรากฐานของแบบแผนพฤติกรรม และผลงานต่างๆ ของชาวนาชาวไร่ ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และพัฒนาเปลี่ยนแปลงมาสู่ปัจจุบัน เรื่องราวของข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าวจึงเป็น "วัฒนธรรมหนึ่ง" ที่แตกต่างจากวัฒนธรรมอื่น โดยมีพีชหลักคือข้าวที่คนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นเพาะปลูกเป็นเอกลักษณ์สำคัญของวัฒนธรรมหรือเป็นเกณฑ์กำหนดความเป็นวัฒนธรรม (เอี่ยม ทองดี, 2538)

วัฒนธรรมข้าวเริ่มก่อตัวขึ้นประมาณปลายยุคหินกลาง หรือต้นยุคหินใหม่ จากนั้นจึงเปลี่ยนแปลงพัฒนามาจนข้าวเริ่มมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ด้านต่างๆ มากขึ้น จึงทำให้เกิดประสพการณ์ และการสร้างสรรค์ สะสม เพิ่มพูนองค์ความรู้เรื่องข้าวด้านต่างๆ เป็นมรดกตกทอดและเป็นภูมิปัญญาที่ต้องศึกษาเรียนรู้ ถ่ายทอดจากชนรุ่นหนึ่งมาสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง พร้อมทั้งพัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงองค์ความรู้และกิจกรรมต่างๆ ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ให้มีความเหมาะสมตามกาล สถานที่ และกลุ่มชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นพื้นฐานของความเจริญรุ่งเรืองของเศรษฐกิจสังคมในปัจจุบัน

เรื่องราวของ "วัฒนธรรมข้าวส่วนที่เป็นนามธรรม" ได้แก่ แบบแผนการแสดงออก ความเชื่อ ความคิด อุดมการณ์ ระเบียบ ข้อปฏิบัติ ความดี ความงาม ความถูกต้องชอบธรรม ความรัก ภูมิปัญญา เทคนิค วิธีการแก้ปัญหา วิธีการคิด ฯลฯ "ส่วนวัฒนธรรมข้าวที่เป็นรูปธรรม" ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย อาหาร วัสดุ ไร่นา ยารักษาโรค ฯลฯ ของสังคมชาวนาชาวไร่

วัฒนธรรมข้าวทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมดังกล่าวข้างต้น ล้วนเป็นเอกลักษณ์ที่สังคมชาวนาชาวไร่ได้สั่งสมเลือกสรรปรับปรุงแก้ไข จนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม สามารถใช้ป้องกันและนำพาชีวิตไปสู่เป้าหมายได้ ซึ่งแบบแผนพฤติกรรมและผลงานต่างๆ ดังกล่าวนี เป็นวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ของชนส่วนใหญ่ของสังคมไทย

"วัฒนธรรมข้าว" ที่กล่าวข้างต้นนี้ ประกอบด้วยเหตุปัจจัยหลักสองส่วน คือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับชาวนา กับส่วนที่เกี่ยวข้องกับข้าว

ส่วนที่เกี่ยวกับชาวนา วัฒนธรรมข้าว หมายถึง แบบแผน การประพฤติปฏิบัติ วิธีการดำเนินชีวิต การแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด ในสถานการณ์ต่างๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ ที่เป็นความเข้าใจซาบซึ้งร่วมกัน ซึ่งได้สั่งสมเลือกสรรปรับปรุงแก้ไขจนถือว่าเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และได้นำมาใช้เป็นเครื่องมือ เป็นแนวทาง เป็นมาตรการในการแก้ปัญหา ตลอดจนนำพาชีวิตไปสู่เป้าหมายตามความต้องการของชาวนา หรือสังคมชาวนา

ส่วนที่เกี่ยวกับข้าว วัฒนธรรมข้าว หมายถึง ลักษณะทางกายภาพ รูปแบบ วิธีการกระบวนการ เครื่องมือเครื่องใช้ ประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อ ความรู้ ภูมิปัญญา สภาพแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นมาจากอดีต จนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางสังคมของชาวนาชาวไร่สืบมา ทั้งนี้เนื่องจาก "ข้าว" มีบทบาทสำคัญต่อชาวไร่ชาวนาเป็นอย่างยิ่ง ชาวไร่ชาวนาเห็นว่าข้าวเป็นองค์รวมของธรรมชาติ (ดิน น้ำ ลม ไฟ) ที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับมนุษย์ทั้งร่างกาย และจิตใจ

ด้านร่างกาย ข้าวเป็นอาหารหล่อเลี้ยงให้เจริญเติบโต อยู่เย็นเป็นสุข จะหาสิ่งอื่นใดมาหล่อเลี้ยงร่างกายให้เหมือนข้าวไม่มี มนุษย์ได้ปฏิบัติธรรม ได้บรรลุธรรมสูงสุดอันเป็นเป้าหมายของชีวิตได้ก็เพราะได้อาศัยข้าวหล่อเลี้ยงร่างกายเป็นสำคัญ

ด้านจิตใจ ข้าวเป็นสายใยร้อยรัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ดินฟ้าอากาศ ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และธรรมชาติอื่นๆ ให้เกิดขึ้นสืบเนื่องถึงกันอย่างลึกซึ้ง ทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติ เปิดโอกาสให้มนุษย์ได้พัฒนาตนเองเพื่อบรรลุเป้าหมายตามอุดมการณ์ได้

1.3 วัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านกับวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่

จากวิวัฒนาการความสัมพันธ์อันยาวนานระหว่างมนุษย์กับข้าวดังกล่าวข้างต้น ทำให้วัฒนธรรมข้าวได้เปลี่ยนแปลงพัฒนามาตามเหตุปัจจัยในยุคสมัยต่างๆ บนพื้นฐานของภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้านดั้งเดิมสืบเนื่องมาเป็นลำดับ จนกระทั่งถึงยุคการทำนาดำ จึงมีการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้เพื่อการทำเกษตร เช่น นำเครื่องจักรมาใช้แทนแรงงานสัตว์ นำปุ๋ยเคมีมาใช้แทนปุ๋ยคอก นำวิธีการศึกษาวิจัยทดลองทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการคัดเลือกสายพันธุ์ ขยายพันธุ์ ผสมพันธุ์ข้าว ที่เรียกกันว่า ปฏิวัติเขียว (The Green Revolution) เหตุการณ์เหล่านี้เริ่มเกิดขึ้นในทวีปยุโรปช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และได้แพร่หลายสู่ทวีปเอเชียในเวลาต่อมา ทำให้วัฒนธรรมข้าวของประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสปฏิวัติเขียวดังกล่าว โดยเปลี่ยนพื้นฐานจากภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาและเทคโนโลยีสมัยใหม่ จึงเกิดวัฒนธรรมข้าวขึ้น 2 ชนิดตามลักษณะการสืบต่อและเนื้อหาที่เกิดขึ้นตามเวลา คือวัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านกับวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่

วัฒนธรรมข้าวพื้นบ้าน ได้แก่ วิธีการดำเนินชีวิต แบบแผน พฤติกรรมในการแสดงออก ในการดำเนินชีวิต รูปแบบ วิธีการ กระบวนการ เครื่องมือเครื่องใช้ ภูมิปัญญา ความรู้ ความคิด อุดมการณ์ เกี่ยวกับข้าวและการทำนาของชาวนา หรือสังคมชาวนาที่เกิดขึ้น สังคม ปรับปรุง แก้ไขเลือกสรร สืบมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น เป้าหมายการทำนามุงบริโภคเป็นหลัก ใช้แรงงานสัตว์ในไร่นา เก็บเกี่ยวขนาดด้วยวิธีการและเครื่องมือพื้นบ้าน ใช้มูลสัตว์เป็นปุ๋ย กำจัด วัชพืชโดยการตากถางถอน ใช้ยาสมุนไพร และวิธีการแบบพื้นบ้านกำจัดศัตรูพืช ใช้ไถ คราด มีด พร้า จอบ เป็นเครื่องมือ เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้ถือว่าเป็นวัฒนธรรมข้าวแบบพื้นบ้าน เพราะเป็นสิ่งที่วิวัฒนาการมาจากอดีตที่เคยใช้กันมาในภูมิภาคนี้

วัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่ ได้แก่ วิธีการดำเนินชีวิต แบบแผน พฤติกรรม การแสดงออก ในการดำเนินชีวิต รูปแบบ วิธีการ กระบวนการเครื่องมือเครื่องใช้ ภูมิปัญญา ความคิด อุดมการณ์เกี่ยวกับข้าวและการทำนาของชาวนา หรือสังคมชาวนาที่เกิดขึ้น สังคม ปรับปรุง แก้ไข เลือกสรร สืบมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นและ พัฒนาอยู่ในโลกปัจจุบัน เช่น เป้าหมายมุ่งทำนาเพื่อขายข้าวเป็นหลัก ใช้เครื่องจักรกลเป็น เครื่องมือเตรียมดิน ใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงรักษาข้าวกล้า ใช้สารเคมีและเครื่องมือจักรกลป้องกันศัตรู ข้าวและวัชพืช ปลูกข้าวพันธุ์ที่ผสมขึ้นใหม่ ทดน้ำด้วยระบบชลประทานสมัยใหม่ เป็นต้น ซึ่ง รูปแบบและวิธีการเหล่านี้ เป็นสิ่งที่พัฒนามาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และ เทคโนโลยีที่เกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน

งามพิศ สัตย์สงวน (2540: 8) ได้พิจารณาองค์ประกอบของวัฒนธรรมข้าวเพื่อใช้เป็น กรอบในการศึกษาวิถีชีวิตของชาวนา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ระบบเศรษฐกิจ (Economic System) หรือแบบแผนในการทำนามีองค์ประกอบย่อย ดังนี้

1.1 ปัจจัยในการผลิต เช่น ทุน ที่ดินแรงงาน เครื่องมือการทำนา พันธุ์ข้าว การ จัดการในการปลูกข้าว และปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำงาน

1.2 ขั้นตอนกระบวนการทำนาหรือการผลิตข้าวตั้งแต่เริ่มปรับดิน ปลูกข้าว ดูแลรักษา เก็บเกี่ยว ขนาดข้าว รวมถึงการค้าข้าวหรือการนำข้าวไปขายด้วย

2. การจัดองค์กรเพื่อการผลิตและจัดจำหน่ายข้าว (Social Organization) ในหมู่บ้านที่ ศึกษาเพื่อการผลิตข้าวเพื่อการผลิตข้าวและการส่งออกในทุกขั้นตอนและเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง นั่นคือ ศึกษาการจัดแบ่งงานกันทำตามเพศ ตามอายุ ความชำนาญเพื่อการผลิตข้าวและจัดการ เกี่ยวกับเรื่องข้าวรวมทั้งการรวมกลุ่มชาวนาเพื่อทำกิจกรรมเกี่ยวกับข้าวด้านต่างๆ

3. คติความเชื่อหรือระบบความเชื่อทางสังคม (Social Belief System) ที่เกี่ยวกับการ ทำนา คือ ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติของคนจำนวนมากในชุมชน สำหรับใน หมู่บ้านชาวนาจะมีระบบความเชื่อเกี่ยวกับศาลพระภูมิ แม่โพสพ แม่คงคา พระพิรุณ เป็นต้น

4. ประเพณีและพิธีกรรม (Custom and Ritual) คือ ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและชานา เช่น บุญบั้งไฟ ประเพณีกำฟ้า ขอฟนแหนางแมว ทำบุญกลางบ้าน กวนข้าวกระยาทิพย์ ทำขวัญข้าวและประเพณีอื่นๆ อีกมาก
5. คติชาวบ้านหรือวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Folklore) ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวเช่น นิทานเทพนิยาย การละเล่นพื้นบ้าน คำคม ภาษา ศิลปะพื้นบ้านและอื่นๆ
6. ค่านิยมและโลกทัศน์ (Value and World View) ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว นั่นคือ ศึกษาลึกลับที่ชานาให้คุณค่า ทศนคติเกี่ยวกับการทำนา และการมองโลกของชานา
7. การสืบทอดวัฒนธรรมข้าว (Socialization) ซึ่งหมายถึงว่ามีการสืบทอดวัฒนธรรมข้าวจากชนรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง

กล่าวได้ว่าการปลูกข้าวในประเทศไทยมีลักษณะพิเศษนอกจากการปลูกข้าวเพื่อการบริโภคและเพื่อค้าขายเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เนื่องจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายชิ้นที่ได้อ้างอิงถึงความผูกพันของชนชาติไทยกับการปลูกข้าว จนเกิดวัฒนธรรมข้าวที่สืบทอดกันมาจนถึงรุ่นปัจจุบัน ทั้งทางด้านองค์ความรู้ที่อยู่คู่กับชานาจากการลงมือปฏิบัติ และวัฒนธรรมข้าวที่เกี่ยวกับข้าว ประเพณี พิธีกรรม สัญลักษณ์ที่ชานาได้ให้ความหมายไว้แต่ในอดีตเพื่อรักษาขั้นตอนและวิธีการปลูกข้าวให้คงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน

แม้ว่าปัจจุบันจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวที่สืบทอดกันมาเนื่องด้วยผลจากการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาของโลกส่งผลชานาต้องหันมาพึ่งเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น เพื่อที่จะปลูกข้าวให้ได้จำนวนที่มากขึ้นตามความต้องการของตลาดที่เพิ่มขึ้นตามจำนวนประชากร วัฒนธรรมข้าวจึงได้ก้าวข้ามกระแสวัฒนธรรมการผลิตแบบดั้งเดิมของตนเพื่อที่ยังคงรักษาไว้ซึ่งอาชีพชานา ผ่านกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวสร้างวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่ ที่พึ่งพาเทคโนโลยีนวัตกรรมเครื่องยนต์มากขึ้น อาศัยองค์ความรู้จากนอกชุมชน ปู่เคมีและยาปราบศัตรูพืชซึ่งสร้างภาระต้นทุนให้กับชานามากขึ้น

การศึกษาวិถีการดำเนินชีวิตของชานาด้วยกรอบวัฒนธรรมข้าวที่กล่าวมา ทำให้เห็นความเคลื่อนไหว และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างเป็นองค์รวมของชานาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวซึ่งโดยผู้วิจัยได้ใช้กรอบองค์ประกอบของวัฒนธรรมข้าวทั้ง 7 ด้านของงามพิศ สัตย์สงวนเป็นกรอบในการศึกษาชานาและลูกชานาไทยในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ว่ายังมีการคงไว้ในรายละเอียดของวัฒนธรรมข้าวในแต่ละองค์ประกอบเป็นอย่างไร

2. บริบทและภาพรวมชาวนาไทย

2.1 ภาพรวมชาวนาไทย

งามพิศ สัตย์สงวน (2540 : 5) ได้ให้ความหมายชาวนาว่าคือ กลุ่มคนที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก หรือกลุ่มคนที่มีอาชีพทำนา ถ้ากลุ่มคนปลูกอาชีพอื่น ๆ ไม่เรียกว่าเป็นชาวนา เช่น ปลูกอ้อย ปลูกข้าวโพดหรือมันสำปะหลัง เรียกว่าเป็นชาวไร่ ถ้าปลูกผักผลไม้เรียกว่าเป็นชาวสวน อย่างไรก็ตามอาจเรียกชาวนา ชาวไร่ ชาวสวนรวมๆ กันว่าเป็นเกษตรกรได้ แต่กลุ่มคนที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักหรือชาวนา อาจเป็นการปลูกข้าวเพื่อการค้า หรืออาจปลูกข้าวไว้บริโภค เหลือไว้ขายก็ได้ ชาวนาอาจทำนาในที่ดินของตนเอง หรือเช่าที่ดินทำนาก็ได้ ชาวนาบางคนอาจทำนาในที่นาของคนอื่น โดยไม่ต้องเสียค่าเช่าด้วยเช่นกัน ดังนั้นชาวนาคือ

1. ผู้ทำนาในที่ดินของตนเอง
2. ผู้ทำนาในที่ดินของตนเองส่วนหนึ่งและเช่าที่ดินผู้อื่นทำนาอีกส่วนหนึ่ง
3. ผู้เช่าที่ดินผู้อื่นทำนา
4. ผู้ทำนาในที่ดินของคนอื่นโดยไม่ต้องเสียค่าเช่า

โดยทั่วไปชาวนามักมีอาชีพเสริมหลายอย่าง เช่น ปลูกผัก เป็นช่างไม้หรือรับจ้างทั่วไป ด้วย สำหรับผู้ที่รับจ้างในภาคเกษตรกรรมโดยไม่ได้ทำนา เช่น รับจ้างปักดำ ถอนกล้า หรือเก็บเกี่ยวไม่ถือว่าเป็นชาวนา เพราะผู้รับจ้างเหล่านั้นไม่ได้ตกอยู่ในภาวะเสี่ยงในการประกอบอาชีพทำนา ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิตต่างๆ และไม่ต้องตัดสินใจในขั้นตอนต่างๆ ของการทำนา ผู้รับจ้างในภาคเกษตรกรรมเหล่านี้จัดอยู่ประเภทเดียวกับผู้รับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม คือ เป็นกรรมกรขายแรงงาน ดังนั้นผู้รับจ้างในภาคเกษตรกรรมจึงไม่ใช่ชาวนา สรุปได้ว่า ชาวนาคือ ผู้มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ชาวนาในสังคมไทยมักมีแบบแผนในการทำนา มีประเพณี พิธีกรรมในการทำนาแตกต่างกันไปตามภูมิภาคที่แตกต่างกัน

หนังสือข้าวไทยพระนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2538 (อ้างถึงใน งามพิศ สัตย์สงวน, 2540: 44) ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับข้าวไทยโดยสรุปได้ว่า จากหลักฐานทางโบราณคดีประเทศไทยปลูกข้าวมาไม่น้อยกว่า 5,500 ปี สำหรับเรื่องการทำนาในประเทศไทยนั้นแบ่งออกได้เป็น 3 วิธีคือ การทำนาหยอด การทำนาดำ และการทำนาหว่าน ในเรื่องพันธุ์ข้าวปรากฏว่า ไทยมีข้าวคุณภาพที่ส่งออกหลายชนิด เช่น ข้าวหอมมะลิซึ่งส่งออกและนำเงินตราเข้าประเทศปีละหลายพันล้านบาท นอกจากข้าวหอมมะลิข้าวคุณภาพของไทยประเภทอื่นๆ ได้แก่ ข้าว กข6 กข15 กข23 พิษณุโลก60-1 ชัยนาท1 และเหลืองประทิว123 เป็นต้น เกี่ยวกับการส่งออกข้าวพบว่าปัจจุบันไทยผลิตข้าวได้ประมาณปีละ 17 - 21 ล้านตันข้าวสาร

ในหัวข้อ “สถาบันพระมหากษัตริย์กับการปลูกข้าวในประเทศไทย” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงนิพนธ์ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงห่วงใยพี่น้องเกษตรกรเป็นอย่างมาก โดยมีพระราชกรณียกิจ ในการสนับสนุนขวัญ และกำลังใจแก่ชาวนา ชาวไร่ ชาวนา เริ่มในปี พ.ศ. 2503 ให้ฟื้นฟูพระราชพิธี พิษมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เพื่อความเป็นสิริมงคลและบำรุงขวัญเกษตรกรถือเป็นฤกษ์ยามเหมาะสมต้องตามประเพณีพิธีดังกล่าวแยกออกเป็น 2 พิธีคือ พระราชพิธีพิษมงคล เป็นพิธี ทำขวัญเมล็ดพืชพันธุ์ต่างๆ เช่นข้าวเหนียว ข้าวเปลือก ข้าวฟ่าง ข้าวโพด ถั่ว งา เผือก มัน และพืชอื่นๆ เพื่อให้พืชเหล่านั้นเจริญงอกงาม ปราศจากโรค โดยจะประกอบพระราชพิธี ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ส่วนพิธีแรกนาขวัญเป็นพระราชพิธีแรกไถก่อนที่ชาวนาจะทำพิธีแรกนาในนาของตนเอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จเป็นองค์ประธานในพระราชพิธีนี้เป็นประจำทุกปี ในหัวข้อ “ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงกล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับพระแม่โพสพ การลงแขก และพิธีขอฝน ในหัวข้อสุดท้าย “อาหารไทยที่ทำจากข้าว” ทรงกล่าวถึงข้าวเจ้า และข้าวเหนียวซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไทย รวมทั้งการใช้ข้าวเจ้า และข้าวเหนียวทำเป็นขนมประเภทต่างๆ เช่น ข้าวเม่า ข้าวเหนียวหน้ากุ้ง หน้าสังขยา ข้าวเหนียวแดง กระจ่างสารท และข้าวตัง เป็นต้น

2.2 จำนวนชาวนาในประเทศไทย

จากรายงานสำมะโนการเกษตร ปี พ.ศ. 2546 จัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ เพื่อทำการรวบรวมข้อมูลโครงสร้างพื้นฐานทางการเกษตรพบว่าประเทศไทยมีผู้ถือครองทำการเกษตรทั้งสิ้น 5.79 ล้านครัวเรือนถือครองที่ดินคิดเป็นร้อยละ 33.5 ของครัวเรือนทั้งประเทศโดย ผู้ถือครองทำการเกษตรอยู่นอกเขตพื้นที่เทศบาลถึงร้อยละ 93.1 ผู้ถือครองทำการเกษตรส่วนใหญ่ (ร้อยละ 94.0) ทำการเพาะปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 0.8 ทำการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในพื้นที่น้ำจืด ผู้ถือครองทำการเกษตรเกือบครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 45.6) อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รองลงมาอยู่ในภาคเหนือ (ร้อยละ 23.6) ภาคกลางและภาคใต้มีผู้ถือครองทำการเกษตรใกล้เคียงกันคือ ร้อยละ 15.6 และ 15.2 ตามลำดับจังหวัดที่มีผู้ถือครองทำการเกษตรมากที่สุดคือจังหวัดนครราชสีมา 252,674 ราย อุบลราชธานี 204,331 ราย ขอนแก่น 200,127 รายและน้อยที่สุดคือจังหวัดภูเก็ต 4,081 ราย กรุงเทพมหานคร 6,786 รายและสมุทรปราการ 8,222 รายตามลำดับ

ตารางที่ 1 จำนวนผู้ถือครองทำการเกษตร จำแนกตามลักษณะการทำการเกษตร รายภาค

ภาคและเขตการปกครอง	รวม		ทำการเพาะปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์		ทำการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืดในพื้นที่น้ำจืด		ทำการเพาะปลูกพืช/เลี้ยงสัตว์และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในพื้นที่น้ำจืด	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
จำนวนผู้ถือครอง	5,792,522	100	5,443,910	100	46,727	100	301,885	100
ภาคกลาง	901,027	15.6	815,962	15	32,577	69.7	52,488	17.4
ภาคเหนือ	1,367,703	23.6	1,286,360	23.6	5,600	12.0	75,743	25.1
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	2,640,867	45.6	2,488,253	45.7	5,154	11.0	147,460	48.8
ภาคใต้	882,925	15.2	853,335	15.7	3,396	7.3	26,194	8.7

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2550 (www.nso.go.th)

ข้อมูลจากกรมการข้าว พ.ศ. 2549 โดยประมาณประเทศไทยมีครัวเรือนชาวนาในปัจจุบันทั้งหมดประมาณ 3.7 ล้านครัวเรือน ณรงค์ เพชรประเสริฐ (2547) ได้ประมาณว่าปัจจุบันประเทศไทยมีชาวนาอยู่ประมาณ 11 ล้านคนซึ่งในระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาพบว่าชาวนาไทยมีแนวโน้มที่จะลดจำนวนลง และละทิ้งอาชีพชาวนาหันไปประกอบอาชีพในภาคอื่นเพิ่มมากขึ้น

2.3 พื้นที่ทำการเพาะปลูกและผลผลิตข้าวในประเทศไทย

เนื่องจากข้าวเป็นอาหารหลักของคนไทย ดังนั้นในทุกจังหวัด ของประเทศจึงมีชาวนาที่ทำการปลูกข้าว โดยเฉพาะใน เขตชนบทซึ่งรวมพื้นที่ปลูกข้าว รวมทั้งชาวนาปีและนาปรังทั้งหมดของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2549 รวมแล้ว 67 ล้านไร่ได้ผลผลิตข้าวทั้งหมด 29 ล้านตัน ซึ่งแนวโน้มในการผลิตข้าวตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมาประเทศไทยมีการใช้พื้นที่ในการปลูกข้าวเพิ่มขึ้นจาก 64 ล้านไร่ใน พ.ศ. 2540 เป็น 67 ล้านไร่ในปี พ.ศ. 2549 และมีผลผลิตเพิ่มมากขึ้นจาก 23 ล้านตันในปี พ.ศ.2540 เป็น 29 ล้านตันในปี พ.ศ. 2549 เห็นได้จากข้อมูลที่กล่าวมาแนวโน้มการปลูกข้าวของชาวนาไทยเพิ่มขึ้นเป็นลำดับไปตามทิศทางเดียวกันการเพิ่มขึ้นของประชากรภายในประเทศและความต้องการในการผลิตข้าวเพื่อส่งออก

ภาคที่มีเนื้อที่ในการเพาะปลูกข้าวมากที่สุด คือภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ที่ใช้ในการเพาะปลูกข้าวไร่รวมแล้ว 32 ล้านไร่ รองลงมาได้แก่ ภาคเหนือ 12 ล้านไร่ ภาคกลาง 9 ล้านไร่ และภาคใต้ 2 ล้านไร่ตามลำดับ

ตารางที่ 2 พื้นที่เพาะปลูกและผลผลิตข้าวในประเทศไทย

ปี พ.ศ.	เนื้อที่เพาะปลูก (1,000 ไร่)	เนื้อที่เก็บเกี่ยว (1,000 ไร่)	ผลผลิต (1,000 ไร่)	มูลค่าของผลผลิต ตามราคา ที่เกษตรกรขายได้ (ล้านบาท)
2540	64,189	61,955	23,580	161,405
2541	62,698	59,446	22,998	127,225
2542	64,444	62,312	24,171	114,571
2543	66,492	61,819	25,844	118,417
2544	66,272	63,284	28,034	134,731
2545	66,440	60,335	27,992	143,179
2546	66,404	63,524	29,474	158,953
2547	66,565	62,455	28,538	183,956
2548	67,677	63,906	30,290	203,761
2549	67,109	62,953	29,269	196,775

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. 2550 (www.oae.go.th)

ข้อมูลจากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร มูลค่าตามผลผลิตที่ชาวนาขายข้าวได้ใน ปี พ.ศ. 2549 คิดเป็นเงิน 196,775 ล้านบาท รวบรวมผลผลิตการส่งออกข้าวทั้งประเทศไทยใน ปี พ.ศ. 2549 ประเทศไทยส่งออกข้าวทั้งหมดจำนวน 7,433,540 ตัน รวมแล้วนำเงินเข้าสู่ ประเทศมีมูลค่ากว่า 97,539 ล้านบาท นอกจากนี้ในแง่เศรษฐกิจแล้วข้าวยังมีความสำคัญและผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยอย่างลึกซึ้งเพราะข้าวเปรียบเหมือนชีวิตคนไทย และยังมีความสำคัญ อย่างเด่นชัดในชีวิตประจำวันของคนไทยทุกคนในปัจจุบัน เพราะข้าวเป็นอาหารหลักของ คนไทย (งามพิศ สัตย์สงวน, 2540: 2)

2.4 นิเวศการปลูกข้าวในประเทศไทย

สภาพพื้นที่ของประเทศไทยกว้างขวางและมีความหลากหลาย เมื่อพิจารณานิเวศการ ปลูกข้าวโดยยึดสภาพพื้นที่ปลูกเป็นหลักได้สามารถแยกนิเวศการปลูกข้าว ตามสภาพ ภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ และระบบชลประทานได้ดังนี้ (บริบูรณ์ สมฤทธิ์ และ สงกรานต์ จิตรกร, 2535)

ระบบนิเวศน์ข้าวนาชลประทาน (Irrigated Rice Ecosystem) หมายถึง ข้าวนาสวนหรือข้าวซึ่งปลูกในสภาพนาที่มีน้ำขัง มีการทำคันนาเพื่อกักเก็บน้ำและมีการให้น้ำโดยระบบชลประทาน ภายใต้สภาพนาชลประทาน จะมีการเตรียมดินเมื่อมีน้ำขังนา มีการปรับระดับหน้าดิน ให้เรียบเสมอก่อนปลูก วิธีการปลูกข้าวของนาชลประทานส่วนมากจะใช้วิธีการปักดำ หรือวิธีการหว่านน้ำตม โดยปกติข้าวนาชลประทาน จะไม่มีปัญหาการควบคุมน้ำและมักจะรักษาระดับน้ำไว้ประมาณ 5 - 15 เซนติเมตรตลอดฤดูปลูก

ระบบนิเวศน์ข้าวหน้าน้ำฝน (Rain Fed Lowland Rice Ecosystem) หมายถึง ข้าวนาสวนที่ปลูกในนาที่มีน้ำขัง มีการทำคันนา เพื่อกักเก็บน้ำ เช่นเดียวกับข้าวนาชลประทาน แต่ข้าวหน้าน้ำฝนจะอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ ฉะนั้นคันนาที่สร้างขึ้นจึงมีเป้าหมายในการกักเก็บน้ำฝนให้เพียงพอหล่อเลี้ยงต้นข้าวตามความต้องการ ในนาที่อาศัยน้ำฝนอาจจะมีน้ำขังตลอดฤดูฝนระดับน้ำโดยทั่วไปไม่เกิน 50 เซนติเมตร แต่บางครั้งน้ำในนาอาจจะแห้ง หรือมีระดับน้ำสูงกว่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพการกระจายของฝน ข้าวหน้าน้ำฝนถึงถึงจะไม่มีระบบชลประทานช่วยเมื่อขาดน้ำ แต่น้ำฝนอาจอาศัยน้ำ จากบ่อกักเก็บน้ำในนาได้

ระบบนิเวศน์ข้าวท่อน้ำและข้าวขึ้นน้ำ (Deepwater and Floating Rice Ecosystem) หมายถึง ข้าวที่ปลูกในพื้นที่ซึ่งภายหลังจะมีน้ำท่วมขังลึก ระดับเกินกว่า 50 เซนติเมตรถึง 5 เมตร หรือมากกว่าในระหว่างฤดูฝน ข้าวน้ำลึก ข้าวขึ้นน้ำส่วนใหญ่จะปลูกโดยวิธีหว่านข้าวแห้งในนา ซึ่งอาศัยน้ำฝน และต้นข้าวจะเจริญเติบโตอยู่ในสภาพน้ำตื้นใน ระยะ 1-3 เดือนแรก และหลังจากนั้นจะเริ่มสูงขึ้นตามลำดับ ข้าวน้ำลึก (Deepwater Rice) หมายถึงข้าวซึ่งปลูกในแหล่งที่มีระดับน้ำสูงไม่เกิน 1 เมตร และถ้าระดับน้ำสูงเกิน 1 เมตรโดยปกติจะเรียกว่าข้าวขึ้นน้ำ (Floating Rice)

ระบบนิเวศน์ข้าวไร่ (Upland Rice Ecosystem) เป็นข้าวที่ปลูกในสภาพที่อาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติในพื้นที่สภาพไร่หรือที่ดอนซึ่งไม่มีการทำคันนาเพื่อกักเก็บน้ำ พื้นที่ที่ปลูกข้าวไร่จึงอยู่ในสภาพที่ไม่มีน้ำขังบนผิวดิน ข้าวไร่ส่วนมากปลูกโดยวิธีหยอดหรือโรยเมล็ดข้าวแห้ง

3. แนวโน้มและการเปลี่ยนแปลงของชาวนา

3.1 สังคมชาวนาและการเปลี่ยนแปลง

ธิดา สารระยา (2544: 9-10) ให้ความหมายของสังคมชาวนาในที่นี้ จำกัดเพียงแค่ว่าเป็นสังคมของผู้ที่ใช้ชีวิตทำมาหากิน ทำการเพาะปลูกอยู่ในท้องถิ่นชนบทที่มีไร่เมือง บนผืนดินที่เป็นนา สวน ไร่ เครื่องมือของชุมชนอันเป็นท้องถิ่นนั้น พื้นฐานสำคัญของชุมชนชาวนา ส่วนพวกที่ทำการเพาะปลูกทำนาอันเรียกได้ว่าเป็นชาวนานั้น หมายถึงรวมถึงพวกปฐมชนที่เรียกว่าพวกพริมีทีฟ (Primitive) ด้วย ชาวนาโดยพื้นฐานแล้วผลิตเพื่อดำรงชีพอยู่ไม่มีส่วนเกินมากนัก

แต่สังคมของพวกนี้หรือสังคมชาวนาก็ยังเกี่ยวกับสังคมที่ใหญ่กว่า เช่น การแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตที่ตนผลิตได้กับภายนอก

พวกที่อยู่ในสังคมชาวพัฒนาระบบนิเวศน์แบบชาวนา คือ จัดระบบสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตอยู่ของตน โดยอาศัยเทคนิคแบบโบราณ เริ่มแรกคือการรู้จักเพาะปลูกและใช้ประโยชน์จากผลผลิตเพื่ออวยประโยชน์แก่ผู้ที่ทำการเพาะปลูกและไม่ได้ทำการเพาะปลูก อาจใช้เครื่องทุ่นแรงอย่างง่าย ๆ เช่น จอบ แรงงานสัตว์ สำหรับลากคันไถ

เทคนิคการเพาะปลูกเท่าที่จำแนกกันมามี 5 ระบบคือ

1. ระบบการทำให้ไร่เลื่อนลอย (Swidden System) ใช้วิธีบุกเบิกที่ดินแปลงใหม่เพื่อการเพาะปลูกด้วยวิธีการเผา แล้วเพาะปลูกด้วยจอบผลิตจนกระทั่งผลผลิตลดลงในพื้นที่เดียวกันนี้จึงย้ายไปแสวงหาที่ใหม่

2. ระบบแบ่งที่ดินบางส่วนเพาะปลูก ใช้จอบหรือไม้แหลมขุดพื้นดินแล้วเพาะปลูกคือในที่ที่แบ่งไว้สำหรับเพาะปลูก ปล่อยให้บางส่วนที่ใช้เพาะปลูกแล้วว่างไว้ ก่อนกลับมาใช้ใหม่ภายใน 3 - 4 ปี วิธีนี้พบในแอฟริกาตะวันตก และที่ราบสูงเม็กซิโก

3. ระบบปล่อยให้ดินว่างเปล่าไว้ระยะสั้นแล้วกลับมาใช้ใหม่เครื่องมือสำคัญที่ใช้เพาะปลูกคือ ไถใช้สัตว์ลากพีชที่นิยมปลูกคือเมล็ดธัญพืชและข้าว วิธีนี้พบในยุโรปและเอเชียกลาง

4. ระบบการเพาะปลูกถาวร โดยอาศัยพลังน้ำจากคลองส่งน้ำและการทดน้ำ

5. ระบบเพาะปลูกในที่ดินที่เหมาะสมถาวร เช่นดินดี หรือบางพื้นที่สามารถทดน้ำได้สม่ำเสมอ

Shanin, Tedor (อ้างถึงใน ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2525: 166 - 167) นำเสนอไว้ว่าสังคมชาวนาควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ครอบครัวและที่นาของชาวนาเป็นหน่วยพื้นฐานของการจัดระบบสังคมที่มีมิติหลากหลาย หมายความว่า ครอบครัวเป็นผู้จัดหาแรงงานให้แก่ชาวนา ทำหน้าที่จัดหาสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นในการตอบสนองความต้องการในการบริโภคของครอบครัว และยังเป็นแหล่งที่มาของส่วย อากร ภาษี หรือภาระหน้าที่ต่างๆ เพื่อชำระให้แก่ผู้กุมอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ กิจกรรมทางเศรษฐกิจจะมีความสัมพันธ์ภายในอย่างใกล้ชิดกับความสัมพันธ์ในครอบครัว แรงจูงใจทางด้านการพยายามสร้างกำไรสูงสุดในรูปของเงินตรามักไม่ค่อยปรากฏในรูปแบบที่เด่นชัด ครอบครัวและนาของชาวนาที่มีลักษณะเลี้ยงดูและสืบทอดตัวเอง จะทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นหน่วยที่สำคัญที่สุดทางด้านทรัพย์สินของชาวนา ทำหน้าที่ทางด้านสืบทอดขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ฯลฯ ของสังคมให้แก่สมาชิก โดยที่ปัจเจกชนที่เป็นสมาชิกของครอบครัวยอมรับและมีพฤติกรรมตามบทบาทที่กำหนดไว้อย่างเป็นทางการ

2. การทำไร่ไถนา บนผืนดิน เป็นวิถีการดำรงชีวิตที่สำคัญที่สุดที่มีส่วนโดยตรงในการตอบสนองความจำเป็นในการบริโภคส่วนใหญ่ในระบบการทำนาแบบดั้งเดิมมักจะมีลักษณะเป็นรูปแบบเฉพาะของการทำงานที่มีการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญในระดับต่ำ และครอบครัว

เป็นหน่วยพื้นฐานในการอบรมอาชีพ เนื่องจากการทำการผลิตอาหารเอง จึงทำให้ครอบครัว ชวนาค่อนข้างจะเป็นหน่วยอิสระด้วยตัวเองการผันแปรของธรรมชาติย่อมส่งผลกระทบต่ออย่าง สำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิตของหน่วยการผลิตที่มีขนาดเล็กและยังมีทรัพยากรจำกัดเช่นนี้

3. วัฒนธรรมดั้งเดิมเฉพาะแบบใดแบบหนึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนขนาดเล็ก นักวิชาการหลายท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่าสังคมชาวนามีวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะของ ตัวเองหลายด้านตัวอย่างเช่น การดำรงอยู่อย่างเด่นชัดของทัศนคติแบบยึดมั่นในประเพณีและ สอดคล้องกับสังคมอยู่เสมอ เช่นการตัดสินความถูกต้องของการกระทำของปัจเจกชนโดยอาศัย ประสบการณ์ในอดีตและดูว่าสอดคล้องกับเจตนารมณ์ชุมชนหรือไม่ อย่างน้อยที่สุด บางส่วน ของแบบแผนวัฒนธรรมเหล่านี้ อาจมีส่วนสัมพันธ์กับลักษณะต่าง ๆ ของชุมชนในระดับหมู่บ้าน ขนาดเล็กและชีวิตของผู้คนในชุมชนนั้น

4. สถานภาพของผู้เสียเปรียบ-การครอบงำชาวนาและสังคมชาวนาโดยคนนอก ข้อนี้ อาจระบุเป็นกฎเกณฑ์ได้เลยว่า ชาวนาจะถูกกีดกันให้อยู่นอกวงจรหรือแหล่งอำนาจในสังคม การตกอยู่ในสภาพผู้ถูกปกครอง หรือด้อยอำนาจทางการเมืองเกี่ยวข้องกับสภาพเป็นผู้ถูก ครอบงำทางวัฒนธรรมและการขูดรีดทางเศรษฐกิจผ่านการเก็บภาษี การเกณฑ์แรงงาน ค่าเช่า ที่นา ดอกเบี้ยและราคาผลผลิตกับราคาสินค้าที่ชาวนาซื้อ ซึ่งไม่เอื้ออำนวยแก่ชาวนา ดังนั้นใน บางเงื่อนไขชาวนาอาจกลายมาเป็นกรรมาชีพที่ปฏิบัติแห่งยุคสมัยของเรา

Shanin, Tedor (อ้างถึงใน สุริยา สมุทคุปต์, 2538: 30) ได้นำเสนอว่าครอบครัวในสังคม ชาวนาต่างจากครอบครัวของผู้คนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างชัดเจน ในแง่ที่ว่า ครอบครัวชาวนาเป็นทั้งหน่วยในการผลิตและหน่วยในการบริโภคในตัวเอง ความมั่งคั่งของ ชาวนาต้องขึ้นอยู่กับสภาพดินฟ้าอากาศ ขณะเดียวกันชาวนายังต้องเกี่ยวข้องกับรัฐ ส่วนกลาง และตลาดการค้าในระบบทุนนิยม ชาวนาทั่วโลกจึงต้องหันไปประกอบอาชีพ หรือทำให้กิจกรรม ทางเศรษฐกิจหลากหลายมากขึ้นเพื่อความมั่งคั่งของครอบครัวและชุมชน

สุริยา สมุทคุปต์ (2538: 35) ได้กล่าวเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะของสังคมชาวนาใน ปัจจุบันว่า “สังคมชาวนา” เป็นสังคมที่อยู่ภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลง จากสังคมก่อน อุตสาหกรรมไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม จากสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมไปเป็นสังคม เกษตรกรรมแบบก้าวหน้าหรือเกษตรอุตสาหกรรม หรือจากสังคมชนบทไปเป็นสังคมกึ่งเมือง กึ่งชนบทและสังคมเมือง ดังที่สังคมชาวนาไทยกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน ลักษณะของสังคม ชาวนาในข้อนี้มีสาเหตุสำคัญมาจากการที่สังคมชาวนาเป็นสังคมเปิดที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัด จากสังคมชนเผ่าดั้งเดิม ในแง่เนื้อหาของภายนอกเช่น อำนาจรัฐ กลไกตลาดทุนนิยม การพัฒนาอุตสาหกรรม ข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีสมัยใหม่ จึงมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการ พลวัตภายในของสังคมชาวนาอย่างมาก ขณะเดียวกัน เงื่อนไขภายในของสังคมชาวนาเอง ก็มีผลผลักดันให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมขึ้น

เช่น แรงกดดันเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ทรัพยากรธรรมชาติลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วทั้งคุณภาพ และปริมาณ และความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ เป็นต้น

Sjoberg, Orjan (อ้างถึงในสุริยา สมุทคุปดี, 2538: 35) ให้ความหมายของสังคมชานาหรือสังคมก่อนอุตสาหกรรมว่า มีลักษณะของการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจและสังคมแตกต่างจากสังคมอุตสาหกรรมอย่างเห็นได้ชัดเจน สังคมก่อนอุตสาหกรรมพึ่งพาแรงงานคน สัตว์ และเทคโนโลยีที่ไม่ซับซ้อน ทักษะ และความชำนาญของช่างฝีมือมีบทบาทสำคัญในการผลิต การจัดการแรงงานและการจัดผลผลิตก็ไม่ซับซ้อนในส่วนของการจัดการองค์กรทางสังคมก็ขึ้นอยู่กับครอบครัว และเครือญาติเป็นสำคัญ ศาสนาและการศึกษาอย่างเป็นทางการส่วนใหญ่ ผู้นำ และเพศชายจะมีบทบาทในการจัดการ ลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมานี้จะแตกต่างกับสังคมเมืองหรือสังคมอุตสาหกรรมอย่างชัดเจน

จากการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสังคมชนบท พบว่า สังคมชานาหรือสังคมชนบททั่วโลกกำลังตกอยู่ในภาวะเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ กล่าวคือ จากสังคมก่อนอุตสาหกรรมไปเป็นสังคมอุตสาหกรรม หรือกึ่งอุตสาหกรรม สังคมชานาที่ได้รับผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์ และความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชานาที่ต้องหันไปพึ่งพาเทคโนโลยี และสังคมภายนอกมากขึ้นนอกจากผลกระทบจากปัจจัยภายนอกที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแล้ว ปัจจัยภายในสังคมชานาเองก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น การเพิ่มขึ้นของจำนวนชานา การเข้าสู่ระบบการศึกษาสมัยใหม่ของลูกหลานชานา และความจำเป็นในการผลิตที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ และสารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตให้เพียงพอแก่การบริโภค การค้าเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว ปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสังคมชานาทั่วทั้งโลก ซึ่งชานาไทยเองก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน การที่จะอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจทุนนิยมการปรับตัว และการเรียนรู้ในการสืบทอดการทำนาของชานาจึงมีความหมายเป็นอย่างมากต่อการคงอยู่ของชานา

3.2 การเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มชานาไทย

ได้มีนักวิชาการจากทั้งใน และต่างประเทศจำนวนหลายท่านที่ได้เข้ามาศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงอาชีพชานาในประเทศไทย ต่างมีข้อสรุปร่วมกันถึงอนาคตของชานาไทยที่มีการลดจำนวนลงอย่างรวดเร็วในยุคปัจจุบันถึงแม้ว่าจะยังไม่มีตัวเลขระบุอย่างแน่ชัด แต่ข้อสรุปร่วมกันของนักวิชาการต่างลงความเห็นว่าในอนาคต ชานาไทยจะเปลี่ยนตัวเองไปเป็นกรรมกรในเมือง หรือแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมให้แก่นายทุน และกลุ่มลูกชานาก็ต่าง

ละทิ้งอาชีพชานาเข้าไปทำงานในเมืองมากขึ้น เนื่องจากเห็นว่าเป็นอาชีพที่ลำบากและไม่คุ้มค่า
 ผู้ประกอบการอาชีพราชการหรือเป็นพนักงานในเมืองที่มีเงินเดือนประจำไม่ได้

Fukui, Hayao (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540: 51 - 52) นักวิชาการชาวญี่ปุ่น
 กล่าวถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเกษตรกรรมในภาคอีสานว่ามีการเติบโตทางเศรษฐกิจ
 อย่างรวดเร็วตั้งแต่ปลายๆ ค.ศ. 1980 ในชนบทไทยราวๆ ต้นของทศวรรษ 1990 ชนบท และ
 เมืองมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น ทั้งในด้านการอพยพแรงงาน การสื่อสาร และในเรื่องของการใช้
 เงินตรา ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีผลกระทบต่อการใช้ที่ดิน และการเกษตร รวมทั้งการใช้ชีวิตของ
 ชานาในอีสานอย่างมากด้วย และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญ 3 อย่างในภาค
 ตะวันออกเฉียงเหนือ อย่างแรกคือมีการใช้เครื่องจักรกันทั่วไป นอกจากนั้นชานามีโอกาสมาก
 ขึ้นในการหางานทำภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ ในกรุงเทพฯ และปริมณฑล มีการอพยพ
 เข้าไปทำงานในเมืองดังกล่าวทั้งชั่วคราว และถาวร มีผลทำให้ชนบทขาดแรงงาน ชานาต้อง
 จ้างแรงงานซึ่งค่าแรงทางเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น ทำให้ชานาต้องพึ่งเครื่องจักรมากขึ้นอีก และยังมี
 มีการเปลี่ยนแปลงในวิธีการทำนาและการใช้ที่ดินอีกด้วย การเปลี่ยนแปลงต่อมาคือมีการลงทุน
 ในการทำกิจกรรมที่ทำกำไรในชนบทมากยิ่งขึ้น เช่นปลูกผลไม้หรือผัก และการเปลี่ยนแปลงอีก
 อย่างหนึ่งคือ ชาวบ้านมีความสนใจจะอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น หลังจากป่าถูกทำลายเพราะ
 การขยายพื้นที่เพาะปลูกหรือหรือใช้ปุ๋ยเคมีมากเกินไป

นอกจากนี้ Fukui, Hayao ยังทำการสำรวจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิธีในการปลูกข้าว
 จากการทำนาดำเป็นนาหว่านเพราะการขาดแคลนแรงงาน เนื่องจากลูกหลานอพยพไปทำงาน
 ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล Fukui, Hayao สรุปว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นอย่าง
 มากในครั้งแรกของทศวรรษ 1990 โดยพื้นที่ทำนาดำถูกเปลี่ยนเป็นนาหว่าน และการทำงาน
 หว่านเพิ่มขึ้นร้อยละ 10 - 15 ใน 2 - 3 ปีต่อมา

Kono, Yasuyuki (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540: 54) ได้ทำวิจัยเรื่อง
 “วัฒนธรรมชานาน้ำฝนกับการเติบโตของประชากร” โดยทำการศึกษาที่หมู่บ้านดอนแดง
 ในจังหวัดขอนแก่นได้ข้อสรุปว่าเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นภายใต้การผลิตเพื่อยังชีพ การอพยพไปหา
 งานทำในเมืองจึงเป็นเรื่องหลีกเลี่ยงไม่ได้ Kono, Yasuyuki พบว่าชาวบ้านดอนแดงมองการ
 พึ่งพา 2 อย่างต่างกันคือการพึ่งข้าว และการพึ่งเงินสด ในอดีตเมื่อการพึ่งเงินสดไม่สำคัญ สิ่ง
 แรกเป็นตัวกำหนดสำคัญของการอพยพคือพื้นที่ที่ใช้ในการปลูกข้าว ต่อมาเมื่อเงินสดเริ่มสำคัญ
 ทำให้ต้องหาเงินมาช่วยพร้อมการพึ่งข้าว ต่อมาเลิกจากการพึ่งข้าว พบว่าไม่มีเหตุผลที่จะอยู่ใน
 หมู่บ้านอีกต่อไป ทำให้สมดุลการพึ่งข้าวลดลงอยู่เบื้องหลังการพึ่งเงินสด การพึ่งเงินสดสำคัญ
 กว่า การพึ่งข้าว เพราะชานามีโอกาสหางานทำนอกภาคเกษตรกรรมทำให้ได้เงินสด ในปัจจุบัน
 รายได้ของหมู่บ้านถูกกำหนดโดยเงินสดมากขึ้น

Kono, Yasuyuki ในที่สุดได้สรุปว่าการอพยพชานาของหมู่บ้านดอนแดงเข้าไปทำงาน
 ในเมือง เป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชานามีที่ดิน ไปเป็นกรรมกรในเมือง แต่ชานาเช่า และ

ชาวนาไม่มีที่ดินในหมู่บ้าน การอพยพ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากคนชนบทไปเป็นกรรมกรในเมือง

ความอ่อนแอของสังคมเกษตรกรรมรวมถึงสังคมชาวนาที่ถูกแรงผลักดันจากวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาเงินสดมากขึ้นได้ส่งผลให้ชาวนาละทิ้งความเป็นชาวนามีฝีมือไปสู่การเป็นแรงงานกรรมกรในเมือง ลูกชาวนารุ่นใหม่ที่เข้าสู่การศึกษาในระบบโรงเรียนต่างมุ่งหวังเพื่อประกอบอาชีพอื่นที่ไม่ต้องทำงานหนักเหมือนกับการทำนา บทบาทของชาวนาในสังคมกำลังจะสูญสลายหรืออาชีพชาวนาจะหมดไปจากสังคมไทย คำถามเหล่านี้ล้วน ต้องการวิธีการแก้ปัญหา ไม่ใช่เพียงองค์ความรู้เฉพาะการศึกษาที่บอกเล่าถึงความล่มสลายของวัฒนธรรมข้าวของไทยที่กำลังใกล้เข้ามา งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีความหวังจากการตั้งโจทย์วิจัยว่า ทำอย่างไรชาวนาไทยจึงจะสามารถอยู่รอดได้ในสังคมปัจจุบัน ด้วยพื้นฐานความเชื่อที่ว่าชาวนามีศักยภาพในการปรับตัวและกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนจะเป็นทางออกของการแก้ปัญหา ซึ่งได้มีงานวิจัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวนาไทยถึงการปรับตัวของชาวนาไทย ที่ได้รวบรวมปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวนา และองค์ความรู้เพื่อทางรอดของชาวนาไทยดังที่ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

4. แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

4.1 ความหมายของการเปลี่ยนแปลง

Robert Nisbet (1969: 166 -168 อ้างถึงในจอมทยาสนิท พงษ์เสฐียร, 2548: 30 - 31) การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมมนุษย์ได้มีข้อสมมติที่แตกต่างกันไป ทำให้การเปลี่ยนแปลงมีความหมายแตกต่างกันตามข้อสมมติต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของธรรมชาติ (Change is Natural) นักศาสนานักอภิบาล การเปลี่ยนแปลงของชีวิตมนุษย์ว่า คนเรามีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมดา และเป็นเรื่องของธรรมชาติ ไม่มีใครจะบังคับให้หยุดการเปลี่ยนแปลงได้ การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นเรื่องของข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ

2. การเปลี่ยนแปลงเป็นอยู่ตลอดเวลา (Change is Immanent) การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้หมายความว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาเกิดจากปัจจัยที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มีลักษณะของการกระทำหนึ่งๆ เป็นสาเหตุผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใดๆ จะเกิดจากปัจจัยที่ผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เช่น คนเรามีการเจริญเติบโต เนื่องจากการรับประทานอาหาร และออกกำลังกาย

อย่างสม่ำเสมอตลอดเวลา เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำให้เห็นว่าเด็กจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ตลอดเวลาหรือผู้ใหญ่จะกลายเป็นคนชราในที่สุด

3. การเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง (Change is Continuous) การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้หมายถึงว่า การเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมานั้นมีขั้นตอนต่างๆ เป็นเรื่องของการต่อเนื่องเป็นสาเหตุสืบต่อกันมาเช่น สังคมมีการเปลี่ยนแปลงผ่านขั้นตอนต่างๆ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงจากขั้นตอนหนึ่งไปสู่อีกขั้นตอนหนึ่งเป็นลักษณะของสายสัมพันธ์เชื่อมโยง หรือเป็นสาเหตุติดต่อกันไป

4. การเปลี่ยนแปลงเป็นแบบเดียวกัน (Change is Uniform) นักสังคมวิทยารุ่นแรกๆ ได้ให้ทัศนะว่า การเปลี่ยนแปลงของทุกสังคมต้องผ่านขั้นตอนแบบเดียวกัน หมายความว่าสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงทุกสังคมในโลก จะมีการเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน เพียงแต่บางสังคมเปลี่ยนแปลงได้เร็วกว่าบางสังคมเท่านั้น ในปัจจุบันนี้ข้อสมมตินี้ได้รับการคัดค้าน เพราะไม่จำเป็นที่ทุกสังคมจะผ่านขั้นตอนแบบเดียวกัน เช่นสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากสังคมอเมริกา หรือสังคมโซเวียตมีการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างจากสังคมจีน เป็นต้น

5. การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งจำเป็น (Change is Necessary) การเปลี่ยนแปลงในความหมายนี้ได้พยายามกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมว่า เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้น เพื่อให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความเท่าเทียมกันในสังคม เมื่อเป็นเช่นนั้นรัฐบาลซึ่งเป็นผู้บริหารของประเทศ จึงมีหน้าที่ที่จะริเริ่มในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเพื่อให้ประชาชนได้รับการพัฒนาทุกๆ ด้านอย่างทั่วถึง

งามพิศ สัตย์สงวน (2543: 5 - 6) ให้นิยามการเปลี่ยนแปลงว่าหมายถึงความแตกต่างของอย่างเดียวกันที่เอามาเปรียบเทียบกับในเวลาที่แตกต่างกันออกไป รวมกระบวนการเปลี่ยนแปลงในปรากฏการณ์ทางสังคมที่วางแผนและไม่ได้วางแผนปรากฏการณ์ดังกล่าวแยกเป็นองค์ประกอบย่อยได้ 6 อย่างที่สัมพันธ์กันคือ

1. กำหนดปรากฏการณ์ที่กำลังเปลี่ยนไป (Identity of Change) หมายถึงการกำหนดหรือบ่งชี้ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เฉพาะที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปเช่น งานวิจัยเรื่องวัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง ผู้เขียนเน้นศึกษาแบบแผนการทำงานซึ่งมีองค์ประกอบย่อยอีกมาก เช่นระบบเศรษฐกิจ การจัดการองค์กร คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ค่านิยมโลกทัศน์และการสืบทอดวัฒนธรรมข้าว เป็นต้น

2. ระดับของการเปลี่ยนแปลง (Level of Change) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับต่างๆ 6 ระดับคือ

2.1 ระดับปัจเจกชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ ความเชื่อ ความคาดหวัง แรงจูงใจ และการ เปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชน

2.2 กลุ่มคน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในแบบแผนพฤติกรรมของความสัมพันธ์ระหว่างกัน ในกลุ่มคนต่างๆ

2.3 ระดับองค์กร (Organization) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้าง และการทำหน้าที่ขององค์กร เช่นการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การสื่อสาร บทบาท ผลิตผล การขัดเกลาหรือการรับคนเข้าทำงานในองค์กร เป็นต้น

2.4 ระดับสถาบัน (Institution) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนต่างๆ ของสถาบันทางสังคมประเภทต่างๆ เช่นเปลี่ยนแปลงแบบแผนการแต่งงาน การนับถือศาสนา การเรียนการสอน การเพิ่มโอกาสการศึกษาสำหรับนักเรียนด้อยโอกาส เป็นต้น

2.5 ระดับชุมชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบท หรือชุมชนเมือง

2.6 ระดับสังคมหมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบชนชั้นหรือ หรือโครงสร้างทางสังคม

3. ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (Duration of Change) หมายถึงตัวบ่งชี้ของการเปลี่ยนแปลง อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงระยะสั้นๆ หรือระยะยาว

4. ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction of Change) หมายถึงตัวบ่งชี้ของการเปลี่ยนแปลงว่าพัฒนาก้าวหน้าหรือเสื่อมลง แบบแผนการเปลี่ยนแปลงอาจเป็นวงจรหรือเป็นการปฏิรูปหรือปฏิวัติ

5. ขนาดน้ำหนักของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงมีขนาดน้ำหนักต่างกันไปได้ 3 ระดับ คือการเปลี่ยนแปลงน้อย ไม่ได้เปลี่ยนโครงสร้างเปลี่ยนแปลงมากขึ้น และเป็นการปฏิวัติ เปลี่ยนแปลงมาก เพราะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม

6. อัตราการเปลี่ยนแปลง (Rate of Change) หมายถึงอัตราการเปลี่ยนแปลง อาจเป็นช้าๆ หรือเป็นไปอย่างรวดเร็วๆ หรือเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องไปเรื่อยๆ

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปความหมายของการเปลี่ยนแปลงได้ว่าเป็นการเปลี่ยนจากสิ่งหนึ่งจากสภาพปัจจุบันโดยมีปัจจัยเงื่อนไขของเวลาเป็นเงื่อนไขสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโดยเกิดขึ้นกับทุกหน่วยของสังคมตั้งแต่หน่วยย่อยของสังคมในระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงโครงสร้างหลักของสังคมซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจเป็นไปในทางที่ดีขึ้นหรือเสื่อมลงขึ้นอยู่กับแบบแผนการเปลี่ยนแปลงที่เกิด

4.2 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change)

Henry Pratty Fairchild (1955: 77 อ้างถึงใน จอมทยาสนิท พงษ์เสฐียร, 2548: 33) ให้คำจำกัดความการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นลักษณะหนึ่งของกระบวนการ แบบแผนหรือรูปแบบสังคมซึ่งมีการผันแปรไป หรือมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็น

คำศัพท์รวมหมายถึงผลของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ อย่าง กระบวนการทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจก้าวหน้า หรือถอยหลังก็ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรหรือชั่วคราว มีการวางแผนการไว้ หรือเปลี่ยนแปลงโดยไม่มีแผนการ เป็นการเปลี่ยนแปลงในทิศทางเดียวหรือหลายทิศทาง อาจก่อให้เกิดประโยชน์หรือโทษก็ได้

งามพิศ สัตย์สงวน (2543: 7) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ซึ่งหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ของคนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป โดยยึดบรรทัดฐานทางสังคมเป็นแนวทางในการปฏิบัติต่อกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเป็นความแตกต่างในรูปแบบความสัมพันธ์ ระหว่างคนที่เข้าไปสัมพันธ์กัน ความแตกต่างในบทบาทของผู้เข้าสัมพันธ์ และความแตกต่างในเป้าหมายหรือการทำหน้าที่ของสถาบันสังคม

สุริชัย หวันแก้ว (2544: 156) ได้กล่าวว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัวและการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มและระหว่างส่วนประกอบของสังคมนั้น เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างชาวชนบท ชาวเมือง เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวนี้ย่อมเกิดขึ้นในระดับกลุ่มบุคคล และในระดับสถาบันทางสังคมไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว ครัวเรือน การสมรส การครองเรือนหรือสถาบันการเมืองเศรษฐกิจ ฯลฯ ก็ได้

สนิท สมัครการ (2538: 4) อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่มีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเกิดความแตกต่างกันขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งแล้ว การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ว่าจะเล็กน้อย หรือใหญ่โตเพียงไรก็ตามย่อมถือได้ว่าเป็นเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ทั้งสิ้น

พิทยา สายหู (2529: 206 - 207) ได้อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงของระบบความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ด้วยกัน อันเป็นผลมาจากระเบียบที่กำหนดการกระทำ และความสัมพันธ์ของคน เช่น สิทธิและหน้าที่ ขนบธรรมเนียมประเพณี บทบาทและสถานภาพ มีการเปลี่ยนแปลง

จากความหมายของการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมคือ การเปลี่ยนแปลงสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นในสถาบันหรือโครงสร้างของสังคม จากหน่วยย่อยตั้งแต่ความสัมพันธ์ระหว่าง คนในสังคมจนถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสถาบันทางสังคม โดยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมลงหรือพัฒนาขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เกิดขึ้นตั้งแต่หน่วยย่อยในสถาบันครอบครัว ความสัมพันธ์ สิทธิหน้าที่ การอยู่ร่วมกันของคน ในสังคม ไปจนถึงหน่วยใหญ่ในสังคม เช่น สถาบันการเมือง สถาบันการปกครองของรัฐ

4.3 ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Culture Change)

แนวความคิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม เป็น ปรัชญาการณทางสังคมอย่างหนึ่งในโลกยุคโลกาภิวัตน์ คือ การเปลี่ยนแปลงทุกสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ด้านเทคโนโลยี ด้านประชากร สิ่งแวดล้อม และด้านอื่น ๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของสังคมมนุษย์ และสังคมกำลังพัฒนาทั้งหลาย เช่น สังคมไทย เป็นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในโลกยุคปัจจุบัน

Francis R. Allen นิยามการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้น และส่งผ่านกันมาของค่านิยม ความคิด และระบบสัญลักษณ์ที่มีความหมายอื่น ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยในการกำหนด การขัดเกลาพฤติกรรมของมนุษย์ และสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น

Julian Steward (1963) กล่าวว่าความซับซ้อนของสังคมแสดงให้เห็นพลวัตวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมีสาเหตุจาก 2 ประการดังนี้

1. วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงภายใต้อิทธิพลการจัดการของรัฐบาลสมัยใหม่ ประเด็นที่พิจารณา คือ ความแตกแยก ความไม่สมดุล และความขัดแย้งภายในวัฒนธรรม

2. การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม เกิดจากการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเดิมกับวัฒนธรรมอื่น การจัดการวัฒนธรรมจะข้ามผ่านบรรทัดฐานของพฤติกรรมส่วนบุคคล และองค์ประกอบของวัฒนธรรมที่เป็นลักษณะเฉพาะร่วมของปัจเจกชนทั้งหมด ทั้งนี้เพราะสังคมร่วมสมัยไม่มีรูปแบบวัฒนธรรม ในความหมายที่เป็นแก่นแท้แบบเดียวกันทั้งหมดของพฤติกรรมส่วนบุคคล รูปแบบวัฒนธรรมสมัยใหม่ประกอบด้วยความซับซ้อน มีการควบคุม และมีความสำคัญในตัวของตัวเอง แต่ไม่สามารถทำความเข้าใจได้โดยปราศจากการอ้างอิง การค้าโลก การพัฒนาอุตสาหกรรม การตลาด ระบบกฎหมาย และปัจจัยอื่น ๆ อีกหลากหลาย

งามพิศ สัตย์สงวน (2545: 25) นักมานุษยวิทยาไทยให้ความหมายการเปลี่ยนแปลงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (Culture Change) หมายถึง ความแตกต่างในระบบวัฒนธรรมหรือการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบย่อยของวัฒนธรรม เช่น การเปลี่ยนแปลงในระบบครอบครัว เครือญาติ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง การขัดเกลาทางสังคม การศึกษาระบบศาสนา และความเชื่อ ระบบการแพทย์และสาธารณสุข ระบบการสื่อสาร ศิลปะ และนันทนาการ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ในองค์ประกอบย่อยของวัฒนธรรม เช่น ความแตกต่างในค่านิยม ความเชื่ออุดมการณ์ ประเพณีพิธีกรรม สัญลักษณ์สถานภาพ และบทบาทโลกทัศน์ รวมทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุด้วย เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันในเวลาที่แตกต่างกันไป กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเกิดจากเงื่อนไขสำคัญ 6 ประการได้แก่

1. การค้นพบ (Discovery) หมายถึงการรับรู้ร่วมกันของมนุษย์เกี่ยวกับลักษณะความจริงหนึ่งซึ่งมีอยู่แล้ว กล่าวคือ การค้นพบสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์

2. การประดิษฐ์ (Invention) หมายถึงกระบวนการคิดค้นสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนถูกกระทำขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์แบบใหม่ การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาดังกล่าว มี 2 ชนิดคือ สิ่งประดิษฐ์ทางวัตถุ เช่น เกวียน รถยนต์ เรือบิน บ้าน และสิ่งประดิษฐ์ทางสังคม เช่น ตัวอักษร กฎหมาย ค่านิยม อุดมการณ์ใหม่ ๆ การประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ต่าง ๆ เหล่านี้ขึ้นมาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ตามมาด้วย Julian H. Steward กล่าวว่าวัฒนธรรม ประกอบด้วย มรรควิธี วิธีการเรียนรู้ทางพฤติกรรมซึ่งสังคมส่งผ่านจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนรุ่นต่อ ๆ ไป แนวคิดวัฒนธรรมดั้งเดิมหรือวัฒนธรรมชนเผ่า ขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นฐาน 3 ประการ ของพฤติกรรมของสมาชิก สังคมชนเผ่า ประการแรก โครงสร้างในการแสดงถึงอุดมคติบรรทัดฐาน และพฤติกรรมที่คาดหวังของสมาชิกทั้งหมดในสังคมเล็ก ๆ ที่มีความเหมาะสม อิสระเป็นตัวของตัวเอง และเป็นสังคมที่มีเอกภาพ ได้รับมาจากวิถีที่แตกต่างของพฤติกรรมส่วนบุคคลซึ่งแสดงถึงรูปแบบที่สำคัญร่วมกันโดยคนทั้งหมด วิถีเฉพาะของพฤติกรรมร่วมกัน เช่น อายุ เพศ อาชีพ และบทบาทอื่น ๆ สังคมชนเผ่ามีการดำรงอยู่กึ่งอิสระ และวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน แนวคิดวัฒนธรรมสังคมชนเผ่าจึงเน้นพฤติกรรมร่วมกัน ประการที่สอง วัฒนธรรมชนเผ่ามีรูปแบบพื้นฐานที่ยินยงเหนียวแน่น และเป็นเอกภาพ ประการที่สาม แนวคิดของวัฒนธรรมชนเผ่าคือปัจจัยพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีความสัมพันธ์ วัฒนธรรมชนบจารีต โดยเฉพาะ บรรทัดฐาน(แบบอย่าง) และรูปแบบที่ชัดเจนในชนบธรรมเนียมจารีต

3. การแพร่กระจาย (Diffusion) หมายถึงส่วนต่าง ๆ ที่เฉพาะของวัฒนธรรมหนึ่งแพร่กระจายไปยังอีกวัฒนธรรมหนึ่ง วัฒนธรรมดังกล่าวจะแพร่กระจายไปยังสังคมต่าง ๆ ทั่วโลกการแพร่กระจายเป็นวิธีหนึ่งที่สังคมต่าง ๆ ได้รับนวัตกรรม (Innovation) สิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกสังคมการแพร่กระจายเป็นผลมาจากการที่วัฒนธรรมต่างกันมาปฏิสัมพันธ์กันเรื่อย ๆ จนในที่สุดทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมหนึ่งหรือทั้งสองวัฒนธรรมที่มาติดต่อกัน

4. การปรับปรนทางวัฒนธรรม (Acculturation) การปรับปรนทางวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งเมื่อกลุ่มชนสองกลุ่มที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกันมาปฏิสัมพันธ์กัน ซึ่งแต่ละกลุ่มอาจมีอิทธิพลต่อกันและกันได้ แต่ถ้ามีปฏิสัมพันธ์เป็นระยะสั้น ๆ ก็อาจไม่มีอิทธิพลที่ยาวนานแต่ถ้าติดต่อกันยาวนานขึ้นอาจทำให้เกิดผลกระทบต่อกันได้ การติดต่อดังกล่าวทำได้หลายทาง เช่นโดยการทำสงครามกัน การตกเป็นเมืองขึ้น การถูกยึดครองทางการทหาร การตกอยู่ใต้การปกครองของจักรวรรดินิยม การอพยพ การเคลื่อนย้ายแรงงาน การค้า การแลกเปลี่ยนทางเทคโนโลยี เมื่อวัฒนธรรมที่ต่างกันสองวัฒนธรรมมา

ติดต่อกันไปเรื่อยๆ ในที่สุดจะมีผลกระทบทำให้แบบแผนวัฒนธรรมดั้งเดิมของวัฒนธรรมหนึ่งหรือทั้งสองวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป

5. ความทันสมัย (Modernization) ความทันสมัยเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมกำลังพัฒนา กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อสังคมกำลังพัฒนาปรับเอาวัฒนธรรมทั้งทางวัตถุ และวัฒนธรรมไม่ใช่วัตถุของสังคมอุตสาหกรรมมาใช้ วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุได้แก่เทคโนโลยีต่างๆ เช่น ด้านการเกษตร ด้านการสื่อสาร ด้านการแพทย์ ด้านการศึกษา และด้านอื่นๆ ส่วนวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุของสังคมตะวันตก เช่น ค่านิยม อุดมการณ์ โลกทัศน์ แบบแผนการเลือกคู่ การแต่งงาน เป็นต้น เมื่อนำมาใช้แล้วมักทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมกำลังพัฒนาการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมักไม่ราบรื่น ทำให้มีผลกระทบต่อสถาบันสังคมทุกสถาบัน และมีผลกระทบต่อชีวิตทุกด้านของสมาชิกในสังคมกำลังพัฒนา

6. นวัตกรรม (Innovation) นวัตกรรมเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในประเทศกำลังพัฒนา คำว่านวัตกรรมหมายถึงกระบวนการรับของใหม่ๆ ที่ยังไม่เคยมีมาก่อนใช้ในสังคม หรือชุมชนของใหม่ดังกล่าวอาจเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) เช่น เทคโนโลยีสมัยใหม่ทางการสื่อสาร การแพทย์ การขนส่ง การศึกษา การเกษตรหรือการตลาด ส่วนของใหม่ที่เป็นวัฒนธรรมไม่ใช่วัตถุ (Non - Material Culture) เช่น ความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ หรือแบบแผนพฤติกรรมใหม่ๆ ในด้านต่างๆ ที่แตกต่างไปจากของเดิม

สรุปความหมายการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้น และส่งผ่านกันมาของค่านิยม ความคิด เกิดจากการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเดิมกับการรับวัฒนธรรมอื่นเข้ามาแล้วเกิดกระบวนการปรับตัวจากวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นวัฒนธรรมที่มีความร่วมสมัยเหมาะสมกับการดำเนินชีวิตที่มีการเปลี่ยนแปลงจากผลกระทบของการพัฒนาที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบย่อยของวัฒนธรรมทั้งในระบบวัฒนธรรมที่เป็นเชิงความคิดโลกทัศน์ และการรับนวัตกรรมที่เป็นด้านวัตถุ เช่น การเปลี่ยนแปลงในระบบครอบครัวเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง การปกครอง การขัดเกลาทางสังคมระบบการศึกษา ระบบศาสนา เครื่องมือสื่อสาร เทคโนโลยีเครื่องจักรกลสมัยใหม่ เป็นต้น

การนำแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมมาใช้เป็นกรอบ ในการวิเคราะห์เงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีส่วนต่อการเปลี่ยนแปลง แบบแผนการดำเนินชีวิตของลูกชานา ในปัจจุบันว่าโครงสร้างสังคมชานาในปัจจุบัน และ วัฒนธรรมข้าวของชานามีรูปแบบการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร โดยมุ่งเน้นศึกษาถึงสถาบันครอบครัว และสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการขัดเกลาทางสังคม รวมถึงวัด และโรงเรียนในชุมชนที่ศึกษา มิติด้านการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ผู้วิจัยสนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมใน ด้านค่านิยม และโลกทัศน์ของลูกชานาว่าให้คุณค่า และมีทัศนคติเกี่ยวกับการทำนา การมองโลกของลูกชานา

เป็นอย่างไรโดยมุ่งศึกษาว่าการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาจากชานารุ่นพ่อ แม่มีกระบวนการอย่างไร

4.4 ทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่นิยม (Structural and Functional Theory) นักสังคมวิทยาที่เชื่อในทฤษฎีนี้คือ Talcott Parsons (1951) กล่าวถึง “ระบบสังคม” และ “หน้าที่” ว่า หน้าที่คือกลุ่มของกิจกรรมที่ดำเนินไปเพื่อสนองความต้องการของระบบสังคม ในเบื้องต้นโดยที่สังคมมีความเป็นระบบ และในระบบสังคมนี้มีหน้าที่ คือมีการกระทำกิจกรรม แต่กิจกรรมนี้ทำเป็นกลุ่มๆ และทำมาเพื่อสนองความต้องการของระบบซึ่งเราจะเข้าใจระบบสังคมได้โดยพิจารณาจากหน้าที่พื้นฐานสี่ประการในชื่อที่ว่า AGIL ประกอบด้วย การปรับตัว (Adaptation) การบรรลุเป้าหมาย (Goal Attainment) บูรณาการ (Integration) และการรักษาแบบแผน (Latency หรือ Pattern Maintenance) (สุภางค์ จันทวานิช, 2551: 165)

ทฤษฎีนี้มองสังคมส่วนรวมว่าเป็นระบบหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยส่วนหรือระบบต่างๆ ที่ยึดเหนี่ยว และมีความสัมพันธ์กัน การเปลี่ยนแปลงอาจจะเกิดขึ้นหรือเริ่มต้นได้ในทุกส่วน และส่งผลสะท้อนไปยังส่วนอื่นๆ ซึ่งต้องถูกกระทบกระเทือนไปด้วย ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของสังคมเป็นระบบหนึ่ง ระบบนี้จำเป็นจะต้องดำรงอยู่ตลอดไป แม้ว่าบุคคลจะมีการเปลี่ยนแปลงเสมอ เนื่องจากกฎธรรมชาติ เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย การที่สังคมดำรงอยู่ได้ สังคมจะต้องมีโครงสร้างทำหน้าที่สำคัญต่างๆ ในสังคมทุกสังคม จะต้องสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ กำหนดสิทธิหน้าที่ และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่างๆ ให้ปฏิบัติตาม มีการสร้างระเบียบเรื่องต่างๆ สังคมจึงจำเป็นต้องมีสถาบัน และสถาบันก็จะทำหน้าที่ในการช่วยแก้ไขปัญหาของสมาชิกในสังคม (จอมทยาสนิต พงษ์เสฐียร, 2548: 37-38)

ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ทฤษฎีนี้มองวัฒนธรรมว่าเป็นการปรับตัวต่อปัญหาเบื้องต้นที่เกี่ยวกับการดิ้นรนเพื่อมีชีวิตอยู่และการผลิต ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมพัฒนามาจากทฤษฎีของ Leslie White (1959) และ Julian Steward (1955) รวมทั้งการเชื่อมโยงบางอย่างจากทฤษฎีวิวัฒนาการ แนวคิดของ Leslie White สนใจวิวัฒนาการทั่วไปของวัฒนธรรม โดย Leslie White มีแนวคิดที่พัฒนาการของวัฒนธรรมจะตามมาด้วยการเปลี่ยนแปลงในพลังงานอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของประชากร การเพิ่มผลผลิต และมีความชำนาญเฉพาะอย่างทางเศรษฐกิจมากขึ้น วัฒนธรรมด้านอื่นๆ สำคัญรองลงมาจากรากฐานทางวัตถุนิยม ทฤษฎีของ Leslie White มีลักษณะเป็นสากล คือประยุกต์ได้กับวัฒนธรรมอื่นๆ ซึ่งต่างจากทฤษฎีวิวัฒนาการหลายสาย (Multilinear Evolution Theory) ของ Julian Steward มองวัฒนธรรมว่าเป็นระบบพื้นฐานที่ตอบสนองการปรับตัวต่อ

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่เฉพาะ ไม่เหมือนของ Leslie White ซึ่ง Julian Steward คิดว่า วัฒนาการทางวัฒนธรรมอาจเคลื่อนตัวไปได้ในหลายทิศทางต่าง ๆ กัน และมีเทคโนโลยีในระดับเดียวกัน อาจมีวิวัฒนาการไปในหนทางที่คล้ายกัน กระบวนการดังกล่าวของวิวัฒนาการในสังคมต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลกันทางภูมิศาสตร์มักใช้อธิบายความเหมือนกันที่ทฤษฎีการแพร่กระจายอธิบายไม่ได้ Julian Steward บอกว่า การอธิบายขั้นตอนพัฒนาการทางวัฒนธรรม จะได้จากการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ระดับของเทคโนโลยีและแบบแผนการทำงานในสังคมนั้น ๆ (งามพิศ สัตย์สงวน, 2540 : 19)

สรุปได้ว่า ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมนี้ตอบคำถามว่าสังคมมนุษย์พัฒนาแบบแผนพฤติกรรมที่เฉพาะอย่างไร นั่นคือการมองวัฒนธรรมว่าเป็นระบบพฤติกรรมที่รวมเอาเทคโนโลยี การจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและการเมือง การตั้งถิ่นฐานกลุ่มคนกลุ่มต่างๆ ศาสนา ความเชื่อ การปฏิบัติและค่านิยมต่างๆไว้ด้วยกัน นับว่าเป็นการเน้นการมีชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เฉพาะในชุมชนหรือสังคมนั้นๆ

5. แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

หากมองกลุ่มผู้ประกอบอาชีพทำนา เป็นชุมชนๆ ชุมชนหนึ่งที่ประกอบอาชีพเดียวกัน หรือมีรายได้จากการทำนา กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นกับชาวนา และลูกชาวนาสามารถทำให้เรามองปรากฏการณ์ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเทียบเคียงในทำนองเดียว เช่นกันกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

5.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2538: 40) ได้เสนอว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งนั้น มีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตตามกำหนดไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 หมายถึงลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มคิด วิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการแก้ปัญหา ดำเนินการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียน อันก่อให้เกิดการยกระดับสติปัญญาของชุมชนให้สูงขึ้น

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539: 225) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนดังนี้

1. ฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งของการเรียนรู้ชุมชนที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน และต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มีมากมายทั้ง พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้า น้าอา เพื่อน พระ นักบวชหรือผู้นำศาสนา ครู ช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน

แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ รวมทั้งเครือข่าย และองค์กรชาวบ้านตลอดจนสถาบัน การเรียนรู้ของชุมชนและทรัพยากรอื่นๆ

2. เนื้อหา/องค์ความรู้ เนื้อหาความรู้ของการเรียนรู้ของชุมชน จะกำหนดจากความต้องการ และความจำเป็นของชุมชนเป็นหลัก และเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี คือ เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรมเพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่างๆ ซึ่งหากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าการเรียนรู้ของชุมชนไม่มีเนื้อหา แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลับครอบคลุมเนื้อหาวิชาต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วน เพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้มิได้แยกออกมาเป็น รายวิชาหากแต่สอดแทรกอยู่ในการดำรงชีวิตจริงแต่ละด้าน เช่น วิชาเศรษฐศาสตร์เรียนรู้จากการผลิตการบริโภค และแลกเปลี่ยนผลผลิต ฯลฯ วิชารัฐศาสตร์เรียนรู้จากการปกครองภายใน ชุมชน วิชาจิตวิทยาเรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์ และอยู่อาศัยทำงานร่วมกัน วิชานิเวศวิทยา เรียนรู้จากการทำนาทำสวน เรียนรู้จากธรรมชาติ เทคโนโลยี เรียนรู้จากการแสวงหาทางแก้ไข ปัญหาอุปสรรคในการดำรงชีวิต เป็นต้น

3. กิจกรรมการเรียนรู้มีหลากหลายวิธีทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน ฯลฯ กิจกรรมการเรียนรู้ทั้งหลายเหล่านี้มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความถนัดที่ไม่เท่ากัน ของผู้เรียนผู้สอนแต่ละคน

อดุลย์ วังศรีคุณ (2543: 25) สรุปว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนหมายถึงลำดับขั้นตอน ที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน และ/หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้แก่ ชุมชน โดยร่วมกันคิดวิเคราะห์ แสวงหาทางเลือก ดำเนินการและประเมิน ซึ่งประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต และ/หรือกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน

5.2 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2538: 61 - 64) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของกระบวนการ เรียนรู้ของชุมชนไว้ดังนี้

1. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้ของแต่ละคนจะเกิดขึ้น ในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจาร์ณ ปัญหาและ ข้อเสนอแนะแนวทางแก้ปัญหาหระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ ร่วมกันเป็นกลุ่ม ยังทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทาง ออกที่ดีที่สุด และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ เนื่องจากคนที่มาเรียนรู้ร่วมกันเป็นคนในชุมชน เขาย่อมเป็นผู้รู้ที่ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาของตนเองและชุมชน ได้มีประสบการณ์ของการทดลอง ทางเลือก การแก้ปัญหาต่าง ๆ มาแล้วในชีวิตจริง การพูดคุยถกเถียงของคนในชุมชน จึงเป็น การนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุด

2. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ปัญหา เมื่อได้แนวทางแล้วสมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติ เมื่อได้ทดลองทำตามที่ได้ตกลงไว้แล้ว ได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็กลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มเพื่อหาแนวทางแก้ต่อไปอีก การคิดทำทบทวนวิเคราะห์ทำจึงหมุนวนไป และส่งผลกระทบต่อการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี เรียกกระบวนการนี้ว่า กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning Through Action)

3. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง (Problem Oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงๆ การเรียนรู้ของชุมชนจึงมิได้มีความหมายเพียงยกระดับความคิด สติปัญญาของคนในชุมชน แต่ยังหมายถึงการช่วยแก้ปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองได้ อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองก็จะสูงขึ้น และกล้าที่จะริเริ่มคิดค้นหาทางเรียนรู้เพิ่มเติม เพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองให้ดีขึ้น

4. กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายนี้ คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิด และ/หรือทรัพยากรระหว่างกันและกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอแต่ไม่มีการบังคับบัญชา สั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุดร่วมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย มักจะได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน โดยนัยเครือข่ายในแต่ละชุมชนก็คือ กลุ่มคนที่เข้าร่วมกันเรียนรู้และร่วมกันทำงาน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นเอง แต่ในระดับที่สูงกว่าชุมชนขึ้นมา คำว่าเครือข่ายมักจะถูกใช้โดยนัยว่า หมายถึง องค์กรชุมชนในหลาย ๆ แห่งที่มีวัตถุประสงค์หรือกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน ร่วมกันหรือเชื่อมโยงกัน อาทิ เครือข่ายลุ่มน้ำในภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายออมทรัพย์ เป็นต้น องค์กรชุมชนที่ร่วมกันอยู่ในเครือข่ายเหล่านี้มีการแลกเปลี่ยนความรู้และติดต่อสื่อสารถึงกันเป็นระยะ ๆ

เสรี พงศ์พิศ และคณะ (อ้างถึงใน อุดลย์ วังศรีคุณ, 2543: 27) ยังได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่า การจัดการศึกษาให้เด็กเยาวชน โดยองค์กรชาวบ้านในที่ต่างๆ เป็นการจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม คุณค่าดั้งเดิมผสมผสานเข้ากับการทำมาหากิน เช่น เกษตรกรรมยั่งยืน วนเกษตร และอื่นๆ

สรุปได้ว่าลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นการศึกษาที่เริ่มต้นจากทุกคนตระหนักในปัญหาาร่วมกัน หรือหาทางสร้างสรรค์สิ่งใหม่ให้กับสังคม แล้วเกิดการแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็นแล้วนำมาซึ่งข้อตกลงสรุปร่วมกันของชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นระหว่างการตกลงเรียนรู้และตัดสินใจปัญหาาร่วมกันอาจเกิดขึ้นเฉพาะบุคคลหรือกลุ่มบุคคลก็ได้

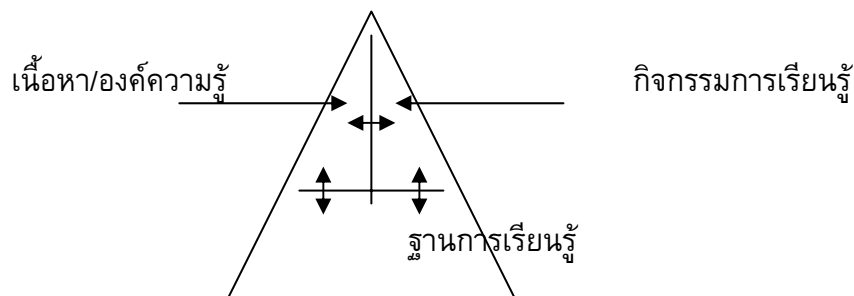
5.3 องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

บทบาทในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การศึกษาของชุมชนมีความหมายที่กว้างกว่าและไม่ยึดติดกับ “การไปโรงเรียน” เป็นการเรียนรู้ที่คนในชุมชนสัมผัส สัมพันธ์ได้ และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่งทั้งในโรงเรียน ทุ่งนา ศาลาวัด บริษัทห้างร้าน เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ถูกจำกัดด้วยเนื้อหา เวลา และสถานที่ เพศและวัย และที่สำคัญคือเป็นการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยมีองค์ประกอบการเรียนรู้ในชุมชนดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป. : 41-42) กล่าวว่ารากฐานสำคัญ ของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน มี 3 ประการคือ

1. คน ประกอบด้วย ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กรและผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน
2. ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่ภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น
3. ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่นเงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

จากองค์ประกอบการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง 3 ประการนี้อดุลย์ วังศรีคุณ ได้สรุปและอธิบายความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขององค์ประกอบดังกล่าว ดังแผนภูมิ

แผนภูมิที่ 1 องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน (อดุลย์ วังศรีคุณ, 2543: 30)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าองค์ประกอบของการเรียนรู้ที่กล่าวมาข้างต้นจะเป็นองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน แต่โดยความเป็นจริงแล้วกระบวนการเรียนรู้ของรัฐ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในครอบครัว และกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดในสภาพแวดล้อม ต่างก็มีส่วนสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเช่นเดียวกัน

อดุลย์ วัชรวิญญู(2543: 40) ได้สรุปองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจากทั้งในส่วนของกระบวนการเรียนรู้ในชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน มีดังนี้

1. ฐานการเรียนรู้

1.1 ฐานการเรียนรู้ในชีวิตหมายถึง แหล่งของการเรียนรู้ของชุมชน ที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน และต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มีมากมาย ทั้งพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้าน้าอา เพื่อน พระ หรือ นักบวช หรือผู้นำศาสนา ครู ช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ รวมทั้งเครือข่ายและองค์กรชาวบ้านตลอดจนสถาบันการเรียนรู้ของชุมชนและทรัพยากรอื่นๆ

1.2 ฐานการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน หมายถึง โรงเรียน ครู หนังสือ

2. เนื้อหา/องค์ความรู้

2.1 เนื้อหา/องค์ความรู้ ในชีวิตชีวิตเป็นเนื้อหาความรู้ที่กำหนดจากความต้องการจำเป็นของชุมชนเป็นหลักและเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าเชิงทฤษฎี เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลไปใช้ในชีวิตจริง ๆ ด้านต่าง ๆ

2.2 เนื้อหา/องค์ความรู้ตามแนวระบบโรงเรียน เป็นเนื้อหาความรู้ที่มาจากข้อกำหนดของหลักสูตร ซึ่งมีทั้งเนื้อหาวิชาต่างๆ ที่กำหนดเป็นแกนกลางเหมือนกันทั่วประเทศ และเนื้อหาที่เปิดโอกาสให้ชุมชนกำหนดเองเพื่อความสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

3. กิจกรรมการเรียนรู้

ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การคิดไตร่ตรอง การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นต้น

5.4 ปัจจัยที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

อดุลย์ วัชรวิญญู (2543, 40) ได้สังเคราะห์แนวคิดของนักวิชาการและผลการวิจัยต่างๆ เกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน สามารถจำแนกได้ 3 กลุ่มคือ

1. ปัจจัยภายในชุมชน

1.1 สภาวะพื้นฐานของชุมชน ได้แก่ คุณสมบัติของผู้นำ คุณสมบัติของสมาชิกของชุมชน ทรัพยากรของชุมชน ภูมิปัญญาของชุมชน

1.2 กระบวนการทางสังคมในชุมชน ได้แก่ ความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ความสัมพันธ์แนวราบของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน ความถี่ของการพบปะกันของสมาชิกในชุมชน มีปัญหาในชุมชน

2. ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่

2.1 นโยบายของรัฐในด้านการศึกษาและพัฒนาชุมชน

2.2 การสนับสนุนจากหน่วยงานและบุคคลภายนอก

3. ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ได้แก่

3.1 ด้านเศรษฐกิจ

3.2 ด้านการเมือง

3.3 ด้านสังคมวัฒนธรรม

3.4 ด้านเทคโนโลยี

5.5 รูปแบบการจัดการเรียนรู้ในชุมชน

ผู้วิจัยได้แบ่งรูปแบบการจัดการจัดกระบวนการเรียนรู้ออกเป็นทั้งหมด 3 ด้านตามการจัดการศึกษาที่เกิดขึ้นภายในประเทศไทยที่ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 15 บัญญัติให้การจัดการศึกษามี 3 รูปแบบคือ

1. การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธี การศึกษาหลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

2. การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่น ในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

3. การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาสโดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ

ซึ่งในการจัดการศึกษาทั้ง 3 รูปแบบมีรายละเอียดดังนี้

1. การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน

การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมายวิธี การศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผลซึ่งเป็นเงื่อนไขของการศึกษาที่แน่นอน

(พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542) ได้บัญญัติถึงการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในระบบการศึกษาไว้ดังนี้

1. จัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมให้สอดคล้องกับความสนใจและความถนัดของผู้เรียนโดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล
2. ฝึกทักษะกระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ปัญหา
3. ฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ และการประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกันและแก้ปัญหา
4. จัดการเรียนการสอนโดยผสมผสานสาระความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน รวมทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยมที่ดีงามและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ไว้ในทุกวิชา
5. ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศสภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และอำนวยความสะดวกเพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และมีความรอบรู้รวมทั้งสามารถใช้การวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ ทั้งนี้ ผู้สอนและผู้เรียนอาจเรียนรู้ไปพร้อมกันจากสื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิทยาการประเภทต่าง ๆ
6. จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ มีการประสานความร่วมมือกับบิดา มารดา ผู้ปกครองและบุคคลในชุมชนทุกฝ่ายเพื่อร่วมกันพัฒนาผู้เรียนตามศักยภาพ

2. การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียน (Non-Formal Education) จากการรวบรวมความหมายของนักวิชาการที่เกี่ยวกับการศึกษานอกระบบโรงเรียนได้ให้ความหมายตามประเภทลักษณะได้ดังนี้

การศึกษานอกระบบโรงเรียนที่มีลักษณะครอบคลุมถึงการศึกษแบบธรรมดาวิสัย (Informal education) หมายถึง การศึกษาที่เป็นธรรมดา ธรรมชาติ ที่สุด เกิดขึ้นได้ทุกที่ทุกเวลาทุกโอกาสเกิดขึ้นได้ทุกหนทุกแห่ง และเกิดขึ้นได้กับทุกคนที่มีความสนใจ หรือมีความจำเป็นที่ปรารถนาจะแก้ปัญหา ที่ประสงค์จะต่อสู้ดิ้นรนและที่มุ่งหมายจะให้เพิ่มคุณภาพชีวิตเพิ่มผลผลิตเพิ่มรายได้ตลอดจนเพิ่มอาชีพเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ทุกเมื่อเชื่อกัน

การศึกษานอกระบบโรงเรียนไม่รวมถึงการศึกษาแบบธรรมดาวิสัย หมายถึง การศึกษาที่ก่อให้เกิดทักษะและความรู้ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนอกระบบโรงเรียนตามปกติเป็นการผสมผสานของกิจกรรมต่าง ๆ ที่ไม่มีมาตรฐานแน่นอนและดูเหมือนว่าไม่สัมพันธ์กันเลย โดยมีจุดมุ่งหมายไปสู่เป้าหมายนานับประการและหาใช่เป็นการรับผิดชอบของกระทรวงใดไม่ การบริหารและการควบคุมการศึกษานอกโรงเรียนจะจัดกระจายกันทั่วไป ทั้งในฝ่ายรัฐบาลและเอกชนงบประมาณและกำลังคนที่ทุ่มเท เพื่อดำเนินการตลอดจนผลที่ได้รับอาจวัดเป็นมาตรฐานแน่นอนไม่ได้ บางที่อาจถือได้ว่าเป็นระบบที่ “ไม่มีระบบ” ที่สุดของระบบต่างๆ ในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่

แล้วบทบาทการศึกษาออกโรงเรียนในการก่อให้เกิดทักษะต่างๆ ในการสร้างอิทธิพลต่อทัศนคติของประชากรและในการหล่อหลอมค่านิยมทั้งหลายทั้งปวงนั้นมีความสำคัญเท่าเทียมกัน (หากไม่มากกว่า) กับโรงเรียนตามปกติ (อุ๋นตา นพคุณ อ้างถึงใน ปาริชาติ บุญญาวิวัฒน์: 2545)

การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามเป้าหมายประชากรหมายถึง “การศึกษาหรือการเรียนรู้ที่ตอบสนองความต้องการของผู้เข้ารับการศึกษหรือบุคคล 3 ประเภทนี้ได้แก่

1. บุคคลที่ไม่เคยได้รับการศึกษาจากโรงเรียนและกลายเป็นผู้ไม่รู้หนังสือ
2. บุคคลซึ่งได้รับการศึกษาระยะหนึ่งแต่ด้วยเหตุผลบางประการได้ออกจากโรงเรียน

โรงเรียน

3. บุคคลที่ได้รับการศึกษาระดับหนึ่งและต่อมาเมื่อเข้าทำงานมีความจำเป็นต้องศึกษาเพิ่มเติม เพื่อตอบสนองความจำเป็นบางอย่าง” (กรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2550)

3. การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย

ปรัชญาการศึกษาตลอดชีวิต เป็นแนวคิดที่มีมาตั้งแต่อดีตเมื่อ มนุษย์มีการพัฒนาวิถีชีวิตให้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ทำให้เกิดการ เรียนรู้จากธรรมชาติ โดยเฉพาะสังคมในอดีตที่เป็นสังคมเกษตรกรรม ทำให้มนุษย์มีความผูกพันใกล้ชิดกัน มีกิจกรรมที่ต้องทำร่วมกัน รู้จักเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และรู้จักเรียนรู้ด้วยตนเองจากสภาพแวดล้อมโดยใช้การสังเกต วิเคราะห์ และการพยากรณ์สิ่งต่างๆพอมมาถึงสังคมอุตสาหกรรมที่มีการพัฒนาขึ้นมาจากสังคมเกษตรกรรม

วิวัฒนาการทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีทำให้มนุษย์ต้องปรับตัวและเรียนรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ความเชื่อว่ามนุษย์สามารถเรียนรู้ด้วยตนเองได้ และเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นการศึกษาที่มีระบบ มีแบบแผน มีกฎเกณฑ์ มีหลักสูตร โดยมี วัตถุประสงค์ที่แน่นอน ถึงแม้ว่าการศึกษานอกโรงเรียนจะมีความ ยืดหยุ่นมากกว่าในเรื่องหลักสูตรและการสอน เวลา สถานที่ ผู้เรียน ผู้สอน และการบริหาร การเรียนการสอน การศึกษานอกโรงเรียน จึงแยกตัวออกไปจาก “การศึกษาไม่เป็นทางการ” แต่เดิมส่วนที่เหลืออยู่จึงบัญญัติศัพท์ขึ้นมาใหม่ว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย”

Khums (1985: 24 อ้างถึงในกรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538) นิยามความหมาย การศึกษาตามอัธยาศัยหมายถึง “กระบวนการตลอดชีวิตที่ ทุกคนได้รับ และสะสมความรู้ ทักษะ เจตคติ และการรู้แจ้งจาก ประสบการณ์ประจำวัน และการสัมผัสกับสิ่งแวดล้อม ทั้งที่บ้าน ที่ทำงาน และที่เล่น จากตัวอย่าง และเจตคติของสมาชิกครอบครัว และเพื่อนจากการเดินทาง การอ่านหนังสือพิมพ์ และหนังสืออื่น หรือโดยการฟังวิทยุ หรือการดูภาพยนตร์ หรือ โทรทัศน์ ตามปกติแล้วการศึกษาตามอัธยาศัย ไม่มีการจัด ไม่มีระบบ และบางครั้งไม่ได้ตั้งใจ แต่

มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การเรียนรู้ตลอดชีวิตของแต่ละคนเป็นอย่างมาก แม้แต่ผู้ที่มีการศึกษา ในโรงเรียนมาแล้วก็ตาม”

วิจิตร ศรีสะอ้าน (อ้างถึงในกรมการศึกษานอกโรงเรียน, 2538) ให้ความหมาย การศึกษาตามอัธยาศัยว่าเป็นกระบวนการของการศึกษาตลอดชีวิต คือ ไม่ต้องอาศัยระบบใดๆ ทั้งสิ้นเป็นการศึกษาที่สร้างเสริมบุคลิกภาพ ทักษะคิด ค่านิยม และความรู้ต่างๆจากประสบการณ์ ในชีวิตประจำวัน การศึกษาประเภทนี้เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองจากสิ่ง ที่อยู่รอบตัว จากสมาชิก ครอบครัว จากเพื่อน จากการทำงาน ตลอดจน กระทั่งจากสื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ฯลฯ การศึกษาตามอัธยาศัยจึงมีขอบเขตกว้างขวางกว่าการศึกษาทั้งใน และนอกระบบโรงเรียน

จากข้อความที่ยกมาเห็นได้ว่าการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่เกิดขึ้น ตลอดชีวิต และเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของมนุษย์ที่ได้รับประสบการณ์ผ่านจากการทำงานหรือ ได้เรียนรู้จากสิ่งรอบตัวซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับความหมายคำว่าเรียนรู้ในวิถีชีวิตว่า กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์เกิดจากประสบการณ์ ในการดำรงชีวิตดังที่มีผู้ให้ความหมายของ การเรียนรู้ในวิถีชีวิตไว้ดังนี้

Burnard (1997: 34) กล่าวว่าการศึกษาตามวิถีชีวิตเป็นความรู้ที่ได้มาจากการ ปฏิบัติ จากประสบการณ์ หรือจากช่องทางอื่นๆ เช่นการศึกษาข้อความหรือสิ่งที่ได้จดบันทึกไว้ เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ดำรงอยู่ในทุกขั้นตอนของการดำเนินชีวิต กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต จึงเกิดขึ้นท่ามกลางระบบความสัมพันธ์โดยไม่จำกัดรูปแบบหรือ วิธีการ ไม่กำหนดว่าจะต้องมีลักษณะชั้นเรียน ไม่กำหนดศัพท์เฉพาะว่าเป็นการสอน หรือการ วิจัย ผู้ประสงค์ศึกษาสามารถหาความรู้ได้ท่ามกลางความผันแปรของบริบทแวดล้อม และสภาพ ท้องถิ่นที่แตกต่างไปตามแต่ละชุมชนซึ่งมีวิถีการครองชีวิตที่แตกต่างกันทั้งยังเปลี่ยนแปลงไป ตามฤดูกาลที่มนุษย์ไม่อาจควบคุมได้พื้นที่การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกที่

ฉัตรวิญญู องคสิงห์ (2545: 30) ได้สรุปการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวนาว่า ลักษณะของ กระบวนการเรียนรู้ของชาวนา เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการสะสมองค์ความรู้ และเป็นการเรียนรู้ ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตไม่ได้เกิดขึ้นในห้องเรียน เป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวนาซึ่งดำรง อยู่ท่ามกลางธรรมชาติและบริบทที่แปรผันไปตามสภาพแวดล้อม และภายใต้ระบบความคิด ความเชื่อที่เป็นกระบวนการทัศน์ของชาวนาว่าการทำนาของชาวนามีได้เป็นเพียงการปลูกข้าว แต่ เป็นการเรียนรู้เพื่อดำรงชีวิตภายใต้บริบทที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันระหว่างสรรพสิ่ง ซึ่ง รวมถึงธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ และมนุษย์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2534 : 21-22) กล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตว่า มิได้มีเป้าหมายเพื่อการทำมาหากินเท่านั้น หากแต่บนวิถีทางเพื่อจะบรรลุเป้าหมายในการดำรง ชีพนั้นยังมีมิติอื่นๆ ที่สำคัญซึ่งสอดประสานอยู่ในวิถีชีวิต มิติต่างๆ นั้นได้แก่มิติทางจิตวิญญาณ ความเชื่อซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญในวิถีประเพณีปฏิบัติตนต่อธรรมชาติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

และต่อสิ่งเหนือธรรมชาติเช่นความเชื่อว่ามีมนุษย์ไม่ได้อยู่อย่างแยกส่วนกับธรรมชาติ หากแต่ต้องสัมพันธ์กับธรรมชาติเช่นป่าเขา ลำเนาไม้และแม่น้ำลำธาร โดยมนุษย์จัดความสัมพันธ์ของตนกับสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ให้อำนวยต่อการดำรงชีวิตด้วยการสร้างระบบความเชื่อ และสถาบันทางสังคม

ดังที่กล่าวมาความหมายของคำว่า “การศึกษาในวิถีชีวิต” และคำว่า “การศึกษาตามอรรถาจารย์” นั้นมีความหมายใกล้เคียงกันคือคือการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้ตลอดชีวิต โดยกระบวนการเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและโอกาสจากการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งจากความหมายของคำทั้งสองจากที่ได้ทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า “การศึกษาตามอรรถาจารย์” นั้นมีความหมายครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบ นั้นมีความหมายเทียบเคียงคำว่า “การศึกษาในวิถีชีวิต” ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชีวิต และนำไปปฏิบัติจริง

ผู้วิจัยใช้กรอบความคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นวิเคราะห์ถึงปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลให้สืบทอดอาชีพทำนา ว่ามีปัจจัยเงื่อนไขบ้างที่สนับสนุนหรือส่งเสริมไปสู่การสืบทอดอาชีพชาวนาโดยใช้ปัจจัยทั้ง 3 ด้านเกี่ยวกับการเรียนรู้ในการสืบทอดอาชีพทำนาคือ 1) ปัจจัยภายในบุคคล 2) ปัจจัยจากภายนอก และ 3) ปัจจัยที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อม เป็นกรอบพิจารณากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นกับลูกชาวนา จากรูปแบบการศึกษาทั้ง 3 ระบบของชุมชนเพื่อใช้เป็นกรอบในการศึกษาถึงการสืบทอดอาชีพทำนาว่ามีการเรียนรู้ด้านใดบ้างที่ส่งเสริมให้ลูกชาวนา ได้เห็นคุณค่าของอาชีพทำนา สังเกตความรู้เกี่ยวกับการทำนาทั้งความรู้ทางด้านทฤษฎีและความรู้จากการปฏิบัติ โดยศึกษาวิเคราะห์ ฐานการเรียนรู้ เนื้อหาองค์ความรู้ และกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีในชุมชนว่าเป็นอย่างไร เพื่อใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมลูกชาวนาให้สืบทอดอาชีพชาวนาต่อไป

6. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวนาไทย

งามพิศ สัตย์สงวน (2540) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ วัฒนธรรมข้าว: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาหมู่บ้านบ้านนา (ชื่อสมมุติ) หมู่บ้านแห่งหนึ่งในพื้นที่ภาคกลางที่มีการทำนามาเป็นเวลานาน 300 - 400 ปี ได้ศึกษาเกี่ยวกับแบบแผนการทำนาเพื่อเปรียบเทียบอดีตปัจจุบัน และแนวโน้มของวัฒนธรรมข้าวในหมู่บ้านที่ศึกษา นอกจากนั้นยังศึกษาปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวยังคงมีอยู่และ ปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งศึกษาการปรับตัวของชาวนาในสถานการณ์ปัจจุบันด้วย

ผลวิจัยพบว่าปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวยังคงมีอยู่ในหมู่บ้านบ้านนาคือ ระบบครอบครัวและเครือญาติ การผลิตข้าวเป็นการค้า การชลประทาน การใช้เครื่องจักรและ

เทคโนโลยีทางการเกษตรสมัยใหม่ในการผลิตข้าวและแหล่งเงินทุน ส่วนปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลงไปในหมู่บ้านบ้านนา ก็คือ การติดต่อทางวัฒนธรรม การรับนวัตกรรม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การชลประทาน การคมนาคมและพ่อค้าชาวจีน

ผลวิจัยยังพบอีกว่าในปัจจุบันประชากรที่ทำนาเป็นอาชีพหลักมีเพียง 37 ครัวเรือนจาก 150 ครัวเรือน ชาวนาส่วนมากเป็นชาวนายากจน เป็นชาวนาเช่า มีภาวะหนี้สิน เพราะต้องกู้เงินจากพ่อค้า นายทุน เจ้าของที่ดินหรือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) ปัจจุบันต้นทุนการทำนาสูงขึ้นทุกปี แต่ราคาข้าวตกต่ำ ทำให้ชาวนาเป็นหนี้ นอกจากนี้ยังมีปัญหาภัยแล้ง และภัยธรรมชาติอีกด้วย ชาวนาจำนวนหนึ่งปรับตัวต่อสถานการณ์ปัจจุบันโดยการเลิกอาชีพทำนา แล้วไปขายแรงงานตามตัวเมืองในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือจังหวัดใกล้เคียง บางครอบครัวอพยพไปหางานทำในกรุงเทพฯ และปริมณฑล

สำหรับแนวโน้มของวัฒนธรรมข้าวในหมู่บ้าน บ้านนา พบว่าอีก 20 - 30 ปีข้างหน้า วัฒนธรรมข้าวจะสิ้นสุดลงในบ้านนาเพราะไม่มีผู้ใดต้องการสืบทอดวัฒนธรรมข้าวอีกต่อไป

เอี่ยม ทองดี (2538) ได้ศึกษาเกี่ยวกับข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง งานวิจัยชิ้นนี้ได้รวบรวมบันทึก ขนบธรรมเนียม ประเพณี และกระบวนการทำนาของหมู่บ้านอัมพวัน และหมู่บ้านหัน จังหวัดขอนแก่น ดังนี้ กระบวนการทำนาแบบพื้นบ้าน ของชาวบ้านอัมพวัน และชาวบ้านหันมี 4 ขั้นตอนคือ ขั้นตอนการเตรียมดิน ขั้นตอนการเพาะปลูก ขั้นตอนการบำรุงรักษาและ ขั้นตอนเก็บเกี่ยวนวดข้าว และขนข้าวขึ้นยุ้ง กระบวนการทำนาของหมู่บ้านดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับ พิธีกรรมต่างๆ โดยตรงและทางอ้อม อาทิเช่น พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าว และการทำนาโดยตรงประกอบด้วย พิธีกรรมแยกฝุ่นไถนา พิธีกรรมแยกไถนา พิธีกรรมแยกดำนา พิธีกรรมทำลานนวดข้าว พิธีกรรมปลงข้าว พิธีกรรมบุญคุณลาน พิธีสู่วัฒนข้าว และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนา โดยทางอ้อม ประกอบด้วย บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก บุญออกพรรษา บุญข้าวเม้า ฯลฯ นอกจากนี้งานวิจัยฉบับดังกล่าวได้สรุปการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวที่เกิดขึ้นดังนี้ วัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านสิ่งใดมีวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่ มาแทนที่แล้วสิ่งนั้น ก็จะค่อย ๆ ถูก ลด ละ เลิกไป เป็นต้นว่า เมื่อมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำนาที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าทดลองด้วยวิทยาศาสตร์ องค์ความรู้คติพื้นบ้านเกี่ยวกับข้าว และการทำนาจึงถูก ลด ละ เลิกไป เมื่อมีการสร้างปัจจัยในการทำนาขึ้นด้วยชลประทาน การอำนวยการนบุงาเทพเจ้าแห่งดินฟ้าอากาศเพื่อขอน้ำฝนก็ค่อย ๆ เลือนหายไป เมื่อมีเครื่องจักรกลมาใช้ในการเตรียมดิน การนวดการขนส่งการใช้แรงงานสัตว์จึงถูกละเลิกไป เมื่อมีการใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ ปุ๋ยเคมี การอำนวยการนมโพสพเพื่อได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ จึงค่อย ๆ ถูก ละ เลิกไป เป็นต้น

Arnick Levy-Ward (2533) ได้ศึกษาพัฒนาการปลูกข้าวของชาวนาไทยจังหวัดขอนแก่นได้สรุปว่าพัฒนาการและกระบวนการการทำนาปลูกข้าวของชาวนาในอดีตมีความสัมพันธ์อยู่กับเวลาและสถานที่อย่างใกล้ชิด เนื่องจากกระบวนการทำนาตั้งอยู่บนรากฐาน

ของฤดูกาล ซึ่งเป็นตัวกำหนดกิจกรรมต่างๆรวมไปถึงประเพณี พิธีกรรมให้เป็นไปตามฤดูกาล เมื่อชาวนาสามารถควบคุมปัจจัยพื้นฐานในการทำนาบางอย่างได้ เช่น เครื่องมือการผลิต และน้ำในการทำนาได้ เป็นเหตุให้กิจกรรมที่เป็นไปตามธรรมชาติของฤดูกาลเปลี่ยนแปลงไป การดำเนินชีวิตตามวงจร ของฤดูกาลแบบธรรมชาติเปลี่ยนไป พิธีกรรมต่างๆ เริ่มหายพิธีกรรมที่ยังคงอยู่ส่วนมากเป็นพิธีกรรมส่วนรวม เพื่อเป้าหมายทางการเมืองการปกครอง หรือเป้าหมายอื่นๆ ที่ไม่ใช่เพื่อการทำนาเหมือนเดิม

ดาร์วิน เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2529) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน ได้กล่าวถึงกระบวนการทำนาของชาวบ้านป่าหนาดไว้ว่า กระบวนการทำนาของชาวบ้านป่าหนาดในระยะก่อน พ.ศ. 2520 มีลักษณะล้าหลัง อาศัยแรงงาน คน สัตว์ น้ำ ฝน และไถเป็นหลัก ขั้นตอนของการทำนาคือใช้ไถนาให้เสร็จเรียบร้อยแล้วจะใช้คราดเพื่อคราดพื้นที่นา ทำให้ดินที่ไถนั้นแตกเป็นพื้นราบเวลาเตรียมดินนั้น ชาวนาจะแบ่งดินไว้ 1 - 2 แปลง เพื่อหว่านกล้า เมื่อต้นกล้าอายุได้ประมาณ 1 เดือน ก็จะถอนต้นกล้าไปดำในพื้นที่นาทั่วไป เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ชาวบ้านเริ่มใช้รถไถนา จนถึง พ.ศ. 2529 มีรถไถนาถึง 16 คัน ผู้มีรถไถนาส่วนมากจะเป็นครัวเรือนที่มีฐานะดี เนื่องจากเครื่องมือการผลิตเปลี่ยนแปลงไปทำให้กระบวนการทำนาแบบเก่าที่ใช้ควายไถนาเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยมากขึ้นคือใช้รถไถนาแทนควาย

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2528) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในชุมชนชาติพันธ์สองแห่งของจังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่า ปัจจัยที่สนับสนุนและสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ปัจจัยด้านนิเวศวิทยา ปัจจัยด้านสาธารณูปโภค ปัจจัยทางการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และปัจจัยทางด้านสื่อสารมวลชน ส่วนปัจจัยที่ยับยั้งต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ปัจจัยทางด้านชาติพันธุ์และปัจจัยทางด้านบุคลิกภาพ

สุวิทย์ ธีรศาศวัต (2537) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรมของหมู่บ้านอีสานเหนือ และอีสานกลาง ช่วงมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติพบว่า สาเหตุสำคัญที่พาให้มีการเปลี่ยนแปลงมีอยู่ 4 ประการ คือ 1) การเพิ่มขึ้นของประชากร มีผลทำให้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงหลายประการตามมาเช่น ที่ดินเพาะปลูกต่อครัวเรือนลดลงครัวเรือน ไม่มีที่ดินทำกินเพิ่มขึ้น เกิดมีการเช่านาทำกินมากขึ้น 2) นโยบายของรัฐ และอิทธิพลของทุนนิยมทำให้เกิดมีการปลูกพืช เศรษฐกิจ ทำให้ชาวนามหมดความเป็นอิสระทางเศรษฐกิจต้องพึ่งรัฐ และนายทุน 3) การรับเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ทำให้รูปแบบการผลิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงไปเป็นสาเหตุ ทำให้ชาวนาเกิดมีหนี้สินมากขึ้น 4) การพัฒนาระบบคมนาคมและระบบข้อมูลข่าวสาร ทำให้วิถีชีวิต ของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา (2537) ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมหมู่บ้านไทยจากโครงการวิจัย “วัฒนธรรมกับศักยภาพชุมชน” กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ประมาณ 20 ปีมานี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในสังคมไทย ได้เกิดปัญหาตามมาว่าที่ดินทำกินงวดลงโดยเฉพาะพื้นที่ที่ใกล้เมือง ฐานทางด้านทรัพยากรของชุมชนหมู่บ้านเริ่มสั้นคลอน ชาวนาไร้ที่ดินเพิ่มขึ้น ชาวนาทั้งผู้ชาย ผู้หญิงและเด็กต้องออกไปทำงานนอกชุมชน ภายในชุมชนเองเริ่มเกิดการแบ่งแยกชนชั้น ซึ่งอาจนำไปสู่การขัดแย้งกันเองภายในชุมชน มีความหวังใยในประเทศว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกำลังทำลายชุมชนหมู่บ้าน ทำลายชาวบ้าน ทำลายวัฒนธรรมของชาวบ้าน มีข้อค้นพบว่าแม้เศรษฐกิจหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงเข้าไปอยู่ภายใต้กระแสหลักของทุนนิยม แต่วิถีสันติของหมู่บ้านยังดำรงอยู่เป็นอิสระ ได้มีข้อสรุปร่วมว่าในเมืองไทยแม้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองภายนอกดูยิ่งใหญ่ แต่ตราบนานเท่านี้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ได้มีพลังพอที่จะเปลี่ยนวิถีสันติของชุมชนหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตามงานวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมกับศักยภาพชุมชน” ยังได้ชี้ข้อกมิติน่า ที่ทุนนิยมไม่ได้แผ่อำนาจของมันในลักษณะปฏิวัติระบบของหมู่บ้าน การดำรงอยู่ของระบบกสิกรรม และระบบการนึกคิดแบบหมู่บ้านทำให้ชุมชนหมู่บ้านยังคงรักษาระดับและรูปแบบต่างๆ แม้จะถูกเอาเปรียบจากรัฐและนายทุน ด้วยระบบกสิกรรมของชาวบ้านและโลกทัศน์ของชุมชนหมู่บ้านทำให้ยังคงมีกิจกรรมทางประเพณีทางศาสนา และทางเศรษฐกิจที่ไม่รองรับทุนนิยม กิจกรรมเหล่านี้อาศัยคุณค่าของน้ำใจและความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่นการร่วมกันทำบุญ การให้กู้ยืมอย่างอะลุ่มอล่วย การแลกของกับของระหว่างชาวบ้าน และการก่อตั้งกลุ่มพลังรูปแบบต่างๆ ในหมู่บ้าน

ยศ สันตสมบัติ (2540) ได้สรุป การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจากการศึกษามนุษย์กับวัฒนธรรมไว้ว่าสังคมและวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวปรับตัวอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอบางครั้งการเปลี่ยนแปลงก็อาจเกิดขึ้นอย่างฉับพลันเช่น การเกิดภัยธรรมชาติ สงคราม การบังคับให้โยกย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีดำเนินชีวิต และแบบแผนพฤติกรรมอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม อาจเกิดจากการวางแผนจัดการของรัฐ เช่น การเปลี่ยนแปลงระบบสาธารณสุขมูลฐาน และการส่งเสริมด้านการเกษตร ทำให้กระบวนการทำนาทุกวันนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การใช้วัว ควาย ในการเตรียมดิน ตกลำ ปักดำ การใช้แรงงานคน ในการนวดข้าวและขนข้าวขึ้นยุ้ง ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นในกระบวนการทำนาเริ่มสาบสูญไปจนแทบหมดสิ้นชาวนายากจนไม่มีรถไถ และรถนวดข้าวเป็นของตนเองจำเป็นต้องจ้างรถไถมาไถนาให้

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชาวนาไทยชี้ให้เห็นว่าข้อค้นพบของงานวิจัยส่วนมากบ่งบอกถึงความสับสนเสียของของชาวนาไทยที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอันเกิดจากการขยายตัวของสังคมเมือง และนโยบายการกระจายความเจริญของภาครัฐ ได้ทำให้ชาวนาไทยถูกทำลายด้วยกระบวนการพัฒนาที่ก้าวกระโดดจากสังคมชาวนาที่ทำนาด้วยการใช้แรงงานในครัวเรือน และวิถีการทำนารูปแบบเดิมที่พึ่งพาตนเองใช้

แรงงานสัตว์ไปสู่ชาวนาที่จำเป็นต้องอาศัยเงินลงทุน ยอมรับการเข้ามาของเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลทางการเกษตรได้ส่งผลให้ชาวนาต้องปรับตัวจากเดิม งานวิจัยหลายชิ้นได้ให้คำตอบว่าสังคมชาวนานั้นได้เลือนหายไปแล้วจากสังคมไทยแล้วเหลือเพียงผู้รับจ้างทำนา ซึ่งยังไม่มีการวิจัยหรือเอกสารที่ให้คำตอบชาวนาถึงการปรับตัว และเรียนรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นพร้อมกับหาวิถีทางเตรียมความพร้อมให้กับลูกหลานชาวนาหรือชาวนารุ่นใหม่ให้อยู่รอดได้ในสังคมอย่างรู้เท่าทันทั้งในปัจจุบันและในอนาคต งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งศึกษาเพื่อหาคำตอบถึงสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาในปัจจุบันว่ามีสภาพเป็นอย่างไรเพื่อทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมชาวนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ และหาแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาเพื่อพัฒนาชาวนารุ่นใหม่ต่อไป

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาปัจจุบัน และเพื่อนำเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาสำหรับงานวิจัยนี้ ใช้ข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้วิธีการทำการสำรวจ (Survey) ทศนคติ ค่านิยมของเยาวชน เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงปริมาณที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์สภาพการสืบทอดอาชีพทำนา และปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา และใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key- Informant) วิเคราะห์ถึงสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาในปัจจุบัน ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา แนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา และเก็บข้อมูลโดยวิธีการสนทนากลุ่ม (Focused Group) จากกลุ่มลูกชานาและผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่ เพื่อระดมสมองหาแนวทางเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีวิธีการดำเนินการเป็นขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การเลือกพื้นที่กรณีศึกษา

พื้นที่ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ เขตอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นอำเภอที่มีพื้นที่ในการผลิตข้าวมากถึง 339,597 ไร่ จำนวนชาวนาที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกร 17,305 ราย (สำนักงานเกษตรอำเภอ อำเภอเกษตรวิสัย, 2551) โดยอำเภอเกษตรวิสัยเป็น 1 อำเภอในพื้นที่ 11 อำเภอที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดรวม 5 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดยโสธร มีพื้นที่ประมาณ 2,107,681 ไร่ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิขนาดใหญ่ในภาคอีสาน และสามารถผลิตข้าวหอมมะลิที่มีคุณภาพของประเทศไทย (ศูนย์พัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้, 2551) โดยมีจำนวนชาวนาที่ปลูกข้าวใน 13 ตำบลดังนี้

ตารางที่ 3 จำนวนชาวนาในอำเภอเกษตรวิสัย

ตำบล	จำนวนชาวนา (ราย)	พื้นที่นา (ไร่)
ตำบลเกษตรวิสัย	1,760	34,900
ตำบลเมืองบัว	1,910	38,041
ตำบลเหล่าหลวง	1,584	13,572
ตำบลสิงห์โคก	1,458	16,213
ตำบลดงครั้งใหญ่	1,232	34,889
ตำบลบ้านฝาง	1,139	20,932
ตำบลหนองแวง	1,389	21,519
ตำบลน้ำอ้อม	905	19,031
ตำบลโนนสว่าง	1,034	13,726
ตำบลทุ่งทอง	989	35,695
ตำบลดงครั้งน้อย	1,175	43,221
ตำบลกำแพง	1,193	26,084
ตำบลกู่กาสิงห์	1,537	21,774

ที่มา: สภาวะการทำนาเกษตรกรที่ขอขึ้นทะเบียนผู้ปลูกข้าวนาปี ปีการเพาะปลูก 2551/2552 สำนักงานเกษตรอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่อำเภอที่ใช้เป็นพื้นที่ศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์ดังนี้

1. เป็นพื้นที่ที่มีประชากรประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก
2. มีการรวมกลุ่มชาวนาในรูปสหกรณ์หรือกลุ่มออมทรัพย์
3. มีแนวโน้มในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา

หลังจากการสำรวจพื้นที่โดยการลงพื้นที่จริงในเบื้องต้น ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจมาวิเคราะห์ และปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อระบุพื้นที่ ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับงานวิจัยมากขึ้น ผู้วิจัยจึงเลือกอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นพื้นที่กรณีศึกษา เนื่องจาก

1. อำเภอเกษตรวิสัยเป็นอำเภอที่ประชากรมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก
2. เขตอำเภอเกษตรวิสัย ยังมีหลักฐานทางโบราณคดีบ่งบอกถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในอดีตประมาณ 4,000 ปีที่ผ่านมาซึ่งมีหลักฐานยืนยันเกี่ยวกับการทำนา ปลูกข้าวมาตั้งแต่อดีต
3. บริบทด้านภูมิศาสตร์ ลักษณะประชากรและสังคมไม่ต่างจากพื้นที่อำเภออื่นๆ ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ดมากนัก

4. โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาในเขตอำเภอเกษตรวิสัยยังมีการรวมกลุ่มของชาวนาหลายรูปแบบ เช่น มีสหกรณ์หรือกลุ่มออมทรัพย์ มีการรวมกลุ่มเพื่อการแปรรูปข้าวหอมมะลิให้มีมูลค่าเพิ่ม มีหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้รับการสนับสนุนทางด้านงบประมาณจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เป็นโครงการหมู่บ้านต้นแบบเพื่อการศึกษาดูงาน

จากเหตุผลดังกล่าวการวิจัยครั้งนี้จึงเลือกพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัยเป็นพื้นที่ศึกษาวิจัยเพื่อเป็นแนวทางที่ดีเกี่ยวกับการศึกษาถึงสภาพการสืบทอดอาชีพทำนา ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา และหาแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่หมู่บ้านที่ใช้เป็นพื้นที่ศึกษาแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์ให้สอดคล้องกับเกณฑ์การเลือกพื้นที่ศึกษาแล้วจึงเลือกพื้นที่หมู่บ้านกรณีศึกษาจากการสอบถามเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนาได้แก่ เกษตรอำเภอ อำเภอเกษตรวิสัย พัฒนาการชุมชนอำเภอเกษตรวิสัย ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย อำเภอเกษตรวิสัย ถึงหมู่บ้านที่สอดคล้องกับเกณฑ์ที่ตั้งไว้ทั้ง 3 ข้อ ได้แก่

1. เป็นพื้นที่ที่มีประชากรประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก
2. มีการรวมกลุ่มชาวนาในรูปสหกรณ์หรือกลุ่มออมทรัพย์
3. มีแนวโน้มในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา

หลังจากได้เก็บข้อมูลจากการสอบถามเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนา ในอำเภอเกษตรวิสัยถึงหมู่บ้านที่เหมาะสมที่จะเลือกเป็นพื้นที่กรณีศึกษาแล้ว ผู้วิจัยได้ลงเก็บข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้าน ในหมู่บ้านที่เจ้าหน้าที่แนะนำมาพบว่าทั้ง 2 หมู่บ้านมีการรวมกลุ่มของเครือข่ายชาวนา มีการตั้งศูนย์เรียนรู้ปราชญ์ชุมชนเกี่ยวกับการเกษตรทฤษฎีใหม่เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชน และเป็นศูนย์ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่ การทำเกษตรผสมผสานให้กับชาวนาที่สนใจภายในชุมชนและหมู่บ้านใกล้เคียง

ประกอบกับผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการสำรวจด้วยแบบสอบถาม “สภาพการสืบทอดและปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา” ของพื้นที่หมู่บ้านมาวิเคราะห์ถึงแนวโน้มการสืบทอดอาชีพทำนาจากแบบสำรวจ พบว่าหมู่บ้านทั้ง 2 แห่งตั้งอยู่ในตำบลที่มีแนวโน้มการสืบทอดอาชีพทำนาในเกณฑ์ค่อนข้างสูงคือ ลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในตำบลดงครั้งน้อยคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ คิดเป็นร้อยละ 100 และลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในตำบลเมืองบัวคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ คิดเป็นร้อยละ 70

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้นำข้อมูลจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลจากการสำรวจมาปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์จึงได้ตัดสินใจเลือกหมู่บ้านกรณีศึกษา 2 หมู่บ้าน คือ

1. หมู่บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั้งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
2. หมู่บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

2.1 ประชากร

ในการทำวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้ได้ผลการวิจัยครอบคลุมวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยจึงแบ่งกลุ่มประชากรออกเป็น 2 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มลูกชาวนา

กลุ่มลูกชาวนา เป็นผู้มีอายุระหว่าง 14 - 25 ปี ซึ่งเป็นเกณฑ์อายุของผู้ที่จะได้รับช่วงต่อหรือได้รับการสืบทอดอาชีพทำนาต่อไป ที่อาศัยในพื้นที่ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีประชากรจำนวน 15,329 คน (กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2551)

กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการเรียนรู้ของลูกชาวนา

กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการเรียนรู้ของลูกชาวนา คือ บุคคลหรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมหรือให้การเรียนรู้เรื่องการทำนากับลูกชาวนาทันทีทางตรงและทางอ้อม แบ่งได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการทำนา คือ
  - 1.1 เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ
  - 1.2 เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล
  - 1.3 เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน
  - 1.4 เจ้าหน้าที่สหกรณ์การเกษตร
  - 1.5 เจ้าหน้าที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์
2. บุคลากรทางการศึกษา คือ
  - 2.1 ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 2 จังหวัดร้อยเอ็ด
  - 2.2 หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมการจัดการศึกษาสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 2 จังหวัดร้อยเอ็ด
  - 2.3 ครูและบุคลากรทางการศึกษา
  - 2.4 ผู้อำนวยการวิทยาลัยการอาชีพ เกษตรวิสัย
  - 2.5 ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย อำเภอเกษตรวิสัย

3. ผู้แทนชุมชน คือ

- 3.1 เจ้าอาวาสวัด หมู่บ้านกรณีศึกษา
- 3.2 ชวนาอาวสุโสในหมู่บ้าน
- 3.3 ผู้นำเครือข่ายเกษตรพอเพียง
- 3.4 ผู้นำชุมชนหมู่บ้านกรณีศึกษา
- 3.5 เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

4. สมาชิกครอบครัวลูกชานา

- 4.1 ผู้นำครอบครัวลูกชานากรณีศึกษา
- 4.2 มารดาของครอบครัวลูกชานากรณีศึกษา
- 4.3 ลูกชานาที่ช่วยเหลือพ่อแม่ทำนาในปัจจุบัน

2.2 กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มที่ 1 กลุ่มลูกชานา

การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างจากประชากรกลุ่มลูกชานาที่มีอายุระหว่าง 14 - 25 ปี ซึ่งเป็นช่วงอายุที่กำลังศึกษาเล่าเรียน เพื่อให้การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างครอบคลุมประชากรดังกล่าวผู้วิจัยจึงใช้กลุ่มตัวอย่างของลูกชานาที่กำลังศึกษาอยู่ในระบบโรงเรียน รวมทั้งกลุ่มตัวอย่างที่กำลังศึกษาอยู่ในการศึกษานอกระบบโรงเรียนด้วย ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 และระดับอาชีวศึกษาในระดับชั้น ปวช. 1 - ปวส. 2 จึงได้กลุ่มตัวแทนลูกชานาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดสำหรับการวิจัย

ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบกลุ่ม (Cluster Sampling) จากนั้นจึงใช้การสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling) และจนกระทั่งได้จำนวนกลุ่มตัวอย่างเป็นจำนวน 3,625 คน ซึ่งมากกว่าจำนวน 2,200 คน ซึ่งเป็นค่าที่ยอมรับได้จากจำนวนประชากรประมาณ 20,000 คน ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 98 (Yamane, 1967) ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 จำนวนกลุ่มตัวอย่างลูกชานา

ประเภทของกลุ่มตัวอย่าง	จำนวน (คน)
1. ลูกชานาที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 (สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาร้อยเอ็ดเขต 2, 2551)	2,670
2. ลูกชานาที่กำลังศึกษาอยู่ระดับอาชีวศึกษาในระดับชั้น ปวช.1 - ปวส.2 (วิทยาลัยการอาชีพเกษตรวิสัย, 2551)	645
3. ลูกชานาที่กำลังศึกษาอยู่ในการศึกษานอกระบบโรงเรียนในระดับชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 3 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 ซึ่งมีอายุระหว่าง 14 - 25 ปี (ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอำเภอเกษตรวิสัย, 2551)	310
รวม	3,625

กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการเรียนรู้ของลูกชานา

กลุ่มตัวอย่างกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการเรียนรู้ของลูกชานา ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยจะเลือกศึกษาจากประชากรที่มีลักษณะตรงตามวัตถุประสงค์ที่จะศึกษา โดยมีเกณฑ์ คือ ต้องเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของลูกชานาทั้งทางตรงและทางอ้อม ดังนี้

1. เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับการทำนาจำนวน 5 รายคือ

- 1.1 เจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ
- 1.2 เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล
- 1.3 เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน
- 1.4 เจ้าหน้าที่สหกรณ์การเกษตร
- 1.5 เจ้าหน้าที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์

2. บุคลากรทางการศึกษาจำนวน 5 รายคือ

- 2.1 ผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 2 จังหวัดร้อยเอ็ด
- 2.2 หัวหน้าฝ่ายส่งเสริมการจัดการศึกษาสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 2 จังหวัดร้อยเอ็ด
- 2.3 ครูและบุคลากรทางการศึกษา
- 2.4 ผู้อำนวยการวิทยาลัยการอาชีพ เกษตรวิสัย

2.5 ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตาม อัธยาศัย อำเภอเกษตรวิสัย

3. ผู้แทนชุมชนจำนวน 5 รายคือ
  - 3.1 เจ้าอาวาสวัด หมู่บ้านกรณีศึกษา
  - 3.2 ชวนาอาวุโสในหมู่บ้าน
  - 3.3 ผู้นำเครือข่ายเกษตรพอเพียง
  - 3.4 ผู้นำชุมชนหมู่บ้านกรณีศึกษา
  - 3.5 เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
4. สมาชิกครอบครัวลูกชานาจำนวน 10 ครอบครัว
  - 4.1 ผู้นำครอบครัวลูกชานากรณีศึกษา
  - 4.2 มารดาของครอบครัวลูกชานากรณีศึกษา
  - 4.3 ลูกชานาที่ช่วยเหลือพ่อแม่ทำนาในปัจจุบัน

ตารางที่ 5 สรุปประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร	วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง		กลุ่มตัวอย่าง
	กำหนดวิธีการ	กำหนดจำนวน	
กลุ่มลูกชานา	วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบกลุ่ม (Cluster Sampling) และการสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling)	ตารางกำหนดขนาด Yamane	3,625 คน
กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง เกี่ยวกับการเรียนรู้ ของลูกชานา	การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling)	วิธีสัดส่วน และใช้เกณฑ์ การคัดเลือกตามความ เหมาะสม	25 คน
รวม			3,650 คน

3. ข้อมูลและการเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ครั้งนี้มีทั้งข้อมูลเอกสาร ข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดของข้อมูลที่ใช้ แหล่งของข้อมูล วิธีการเก็บรวบรวม และเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลดังนี้

3.1 ข้อมูลเอกสาร

เอกสารข้อมูลพื้นฐานของอำเภอเกษตรวิสัย เช่น ประวัติความเป็นมา สภาพที่ตั้งของชุมชน สัมมะโนประชากร กรรมสิทธิ์การถือครองที่ดิน ข้อมูลพื้นฐานด้านการศึกษาในระบบโรงเรียน และการศึกษานอกระบบโรงเรียน สภาพแวดล้อมของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม การทำนา เป็นต้น แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลเอกสารได้แก่

1. ที่ว่าการอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
2. สำนักงานเกษตรอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
3. สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเขต 2 จังหวัดร้อยเอ็ด
4. สำนักงานปฏิรูปที่ดิน อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
5. ห้องสมุดประชาชนประจำอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
6. ศูนย์การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

3.1.1 ข้อมูลเชิงปริมาณ

ข้อมูลแบบสอบถาม

ข้อมูลแบบสอบถามเป็นข้อมูลของกลุ่มตัวอย่างลูกชานาอายุระหว่าง 14 - 25 ปีที่กำลังศึกษาทั้งการศึกษาในระบบโรงเรียน และการศึกษานอกระบบโรงเรียน ประจำปีการศึกษา 2551 ซึ่งเป็นข้อมูลที่ตอบแบบสอบถาม “สภาพการสืบทอดและปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานา” เป็นแบบสอบถามชนิดเลือกตอบ (Checklist Questionnaire) โดยผู้วิจัยเป็นผู้สร้างขึ้นจำนวน 1 ชุดโดยแบ่งแบบสอบถามออกเป็น 2 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา ประกอบด้วย

1. ปัจจัยภายในตน เป็นคำถามเกี่ยวกับ ประสบการณ์ และการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนา ค่านิยมต่อความเจริญ สภาพการทำนาของครอบครัว และทัศนคติและความตั้งใจสืบทอดอาชีพทำนา
2. ปัจจัยภายในชุมชน เป็นคำถามเกี่ยวกับ การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน การรวมกลุ่มภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติ ประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาที่สืบทอดกันมาในชุมชน
3. ปัจจัยภายนอกชุมชน เป็นคำถามเกี่ยวกับ อาณาเขตที่ตั้งของชุมชน ความสัมพันธ์กับแหล่งเงินทุน ความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ

3.1.2 ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ข้อมูลภาคสนาม

ข้อมูลภาคสนามเป็นข้อมูลจากการลงพื้นที่ศึกษาภาคสนาม และสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในหมู่บ้านกรณีศึกษา 2 หมู่บ้านเป็นการศึกษา และเก็บรวบรวมข้อมูลในเรื่องสภาพการณ์การสืบทอดอาชีพทำนาและแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาด้วยการสัมภาษณ์ กลุ่มตัวอย่างลูกชาวนา ครอบครัวชาวนา ครู และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้นำชุมชน คุรุภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีกรอบการสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการสัมภาษณ์

ข้อมูลจากการจัดสนทนากลุ่ม (Focused Group)

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลโดยการจัดเวทีสนทนากลุ่ม เพื่อระดมสมองหาแนวทางเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในหัวข้อ “แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้” ด้วยการสนทนากลุ่ม จำนวน 2 กลุ่ม จำนวนผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มละ 10 - 12 คน โดยแบ่งกลุ่มผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่มได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มลูกชาวนา

กลุ่มที่ 2 กลุ่มบุคลากรทางการศึกษาและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนา

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลโดยสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการเกษตรถึงแนวทางเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพและแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

3.2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยแบ่งขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็น 3 ขั้นตอน คือ ระยะเวลาที่ 1 การเก็บข้อมูลแบบสอบถาม ระยะเวลาที่ 2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม และระยะเวลาที่ 3 การจัดเวทีสนทนากลุ่ม โดยมีรายละเอียดการเก็บข้อมูลมีดังนี้

ระยะที่ 1 การเก็บข้อมูลแบบสอบถาม

ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมแบบสอบถามด้วยการแจกแบบสอบถามด้วยตนเองเป็นรายโรงเรียน จากโรงเรียนขยายโอกาสจำนวน 23 โรงเรียน และโรงเรียนมัธยมที่เปิดสอนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 อีก 4 โรงเรียน โรงเรียนอาชีวศึกษาอีก 1 โรงเรียน และนักศึกษาอายุระหว่าง 14 - 25 ปีที่กำลังศึกษาอยู่ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 ในระบบการศึกษานอกระบบโรงเรียน ที่ศูนย์การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตาม

อัยาศัย (กศน.) อำเภอเกษตรวิสัย เกี่ยวกับสภาพการสืบทอดอาชีพทำนา และปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา รวมแบบสอบถามที่แจกทั้งหมด 2,200 ชุด (ตามตารางกำหนดขนาดตัวอย่างของ Taro Yamane) ได้รับคืน 1,982 ชุด คิดเป็นร้อยละ 90 ระยะเวลาในการเก็บแบบสอบถามตั้งแต่วันที่ 15 ตุลาคม 2551 - 25 มกราคม 2552

ระยะที่ 2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม

1. การเลือกพื้นที่หมู่บ้านกรณีศึกษา (Case Study)

ศึกษานำร่องด้วยการสอบถามจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ ได้แก่ เกษตรอำเภอ เกษตรตำบล เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์(ชกส.) ผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน ผู้อำนวยการเขตพื้นที่การศึกษาเขต 2 จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบกับข้อมูลแนวโน้มการสืบทอดอาชีพทำนาที่ได้จากแบบสำรวจสภาพการสืบทอดอาชีพทำนา และปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา และการลงสำรวจพื้นที่หมู่บ้านในช่วงเดือน ตุลาคม 2551 - เดือนธันวาคม 2551 เพื่อนำมาพิจารณาคัดเลือกหมู่บ้านที่เลือกเป็นกรณีศึกษา การสืบทอดอาชีพชาวนาของลูกชานาโดยเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดโดยมีเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาในการเลือกพื้นที่ดังนี้

1.1 เป็นหมู่บ้านที่ยังคงมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก

1.2 เป็นหมู่บ้านที่มีความเคลื่อนไหวในการส่งเสริมการประกอบอาชีพ ชาวนา เช่น มีโครงการที่ส่งเสริมอาชีพชาวนาจากหน่วยงานภายนอก มีกลุ่มลูกชานาในหมู่บ้านที่สืบทอดอาชีพชาวนา มีการรวมกลุ่มของชาวนาในหมู่บ้านในรูปของสหกรณ์หรือกลุ่ม ออมทรัพย์ หรือมีโรงเรียนในหมู่บ้านที่มีการจัดหลักสูตรท้องถิ่นเกี่ยวกับการปลูกข้าวหรืออาชีพ ทำนา เป็นต้น

1.3 เป็นหมู่บ้านในพื้นที่ตำบลที่พบว่าลูกชานามีแนวโน้มจะสืบทอดอาชีพทำนาสูงกว่าตำบลอื่นๆ

จากเกณฑ์ดังกล่าวได้เลือกพื้นที่หมู่บ้านกรณีศึกษา จำนวน 2 แห่งดังนี้
หมู่บ้านที่ 1 คือหมู่บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
หมู่บ้านที่ 2 คือหมู่บ้านคุ่มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

การเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลในเรื่อง สภาพการณ์การสืบทอดอาชีพทำนาและแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาด้วยวิธีการเข้าสู่สนามแบบเปิดเผยตัว (Overt) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) และการเก็บข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับสภาพบริบทชุมชน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การประกอบอาชีพ ข้อมูลพื้นฐานด้านการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน จากแผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 2 แห่ง รายงานประจำปีของสถานศึกษาประจำ

หมู่บ้าน เป็นต้น อุปกรณ์ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือ สมุดบันทึก เครื่องบันทึกเสียง กล้องถ่ายภาพวิดีโอ กล้องถ่ายรูป โดยมีรายละเอียดการเก็บข้อมูลดังนี้

1. ผู้วิจัยใช้การเก็บข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (สุภางค์ จันทวานิช: 2531)

2. ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยมีกรอบคำถามกว้างๆ ในการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เกี่ยวกับการสภาพการณ์การสืบทอดอาชีพทำนา และแนวทางส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในหมู่บ้านผ่านการศึกษาทั้ง 3 ระบบดังนี้

2.1 การส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน ใช้การสังเกตกระบวนการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียน และใช้วิธีการสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้างจากครูผู้สอนและผู้บริหารโรงเรียน

2.2 การส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาผ่านศึกษานอกระบบโรงเรียน จากการจัดการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน ของศูนย์ศึกษานอกระบบอำเภอเกษตรวิสัย และจากการให้ความรู้เกี่ยวกับทำนาของหน่วยงานภาครัฐหรือเอกชน โดยการใช้กระบวนการสังเกต และการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้างจากครูผู้สอน และผู้บริหารของศูนย์ศึกษานอกโรงเรียนประจำตำบล หรือจากเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานที่มาให้ความรู้เกี่ยวกับการทำนาในหมู่บ้าน

2.3 การส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาผ่านการศึกษาตามอัธยาศัย เก็บข้อมูลโดยใช้การสังเกตในการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของลูกชานา ที่เกิดขึ้นในการดำเนินชีวิตประจำวัน และการสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้างลูกชานาในหมู่บ้านที่สนใจสืบทอดอาชีพชานาต่อจากพ่อแม่และครอบครัวลูกชานา

3. ประเด็นในการวิจัยภาคสนาม

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลจากการลงพื้นที่หมู่บ้านกรณีศึกษาทั้งสองแห่งด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้างและการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในประเด็นหลักดังต่อไปนี้

3.1 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน เช่น ประวัติความเป็นมา สภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจ สังคม การประกอบอาชีพ การศึกษา การคมนาคม ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม

3.2 สภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาในหมู่บ้านกรณีศึกษา

3.3 ข้อมูลเกี่ยวกับการทำนาในปัจจุบันมีความแตกต่างจากการทำนาในอดีตอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง เช่น ประเพณี พิธีกรรม ขั้นตอนการทำนา เครื่องมือที่ใช้ ทุน เป็นต้น

3.4 ปัจจัยเงื่อนไขสำคัญในการสืบทอดอาชีพทำนา และไม่สืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานา

3.5 การศึกษาทั้ง 3 ระบบได้แก่ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน (กศน.) และการศึกษาตามอัธยาศัย (การศึกษาในวิถีชุมชน) มีส่วนในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาอย่างไร

3.6 แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ระยะที่ 3 การจัดเวทีสนทนากลุ่ม

การจัดเวทีสนทนากลุ่มเพื่อระดมสมองหาแนวทางเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในหัวข้อ “แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้” ด้วยการสนทนากลุ่มจำนวน 2 กลุ่ม จำนวนผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มละ 10 - 12 คนโดยมีผู้เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มลูกชานา

กลุ่มที่ 2 กลุ่มบุคลากรทางการศึกษาและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชานา

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ เครื่องมือเชิงปริมาณ และเครื่องมือเชิงคุณภาพ ดังนี้

เครื่องมือเชิงปริมาณ จำนวน 1 เครื่องมือ

1. “แบบสอบถามสภาพการสืบทอดและปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานา” แบ่งเป็น 2 ตอน ได้แก่ (รายละเอียดอยู่ในภาคผนวก ก)

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา ประกอบด้วย

2.1 ปัจจัยภายในตน

2.2 ปัจจัยภายในชุมชน

2.3 ปัจจัยภายนอกชุมชน

เครื่องมือเชิงคุณภาพ จำนวน 2 เครื่องมือ

1. แบบสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในหมู่บ้านกรณีศึกษา 2 หมู่บ้าน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญและผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งประเด็นที่ใช้ในการสัมภาษณ์ได้แก่ สภาพการณ์การสืบทอดอาชีพทำนา ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาและแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา (รายละเอียดอยู่ในภาคผนวก ก)

2. กรอบคำถามในการจัดเวทีสนทนากลุ่มในหัวข้อ “แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้” ซึ่งประเด็นที่ใช้ในการสร้างแนว

คำถามคือปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา และนโยบายการส่งเสริมการจัดการศึกษาให้แก่ลูกชาวนาเพื่อสืบทอดอาชีพทำนา (รายละเอียดอยู่ในภาคผนวก ก)

4.1 การสร้างเครื่องมือและการหาคุณภาพเครื่องมือ

4.1.1 เครื่องมือเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ

การสร้างเครื่องมือเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ

ผู้วิจัยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องมือในการวิจัย เช่น พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แนวคิดเรื่องการศึกษาในวิถีชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมข้าวและการปลูกข้าวในสังคมไทยและแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นต้น แล้วสร้างแบบสอบถามขึ้นมา 1 ชุดคือ “แบบสอบถามสภาพการสืบทอดและปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา” เป็นแบบสอบถามชนิดเลือกตอบ (Check-List Questionnaire) โดยแบ่งแบบสอบถามออกเป็น 2 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา ประกอบด้วย

2.1 ปัจจัยภายในตนเป็นคำถามเกี่ยวกับประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนา ค่านิยมต่อความเจริญ สภาพการทำนาของครอบครัว และทัศนคติและความตั้งใจต่อการสืบทอดอาชีพทำนา

2.2 ปัจจัยภายในชุมชนเป็นคำถามเกี่ยวกับ การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน การรวมกลุ่มภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติ ประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาที่สืบทอดกันมาในชุมชน

2.3 ปัจจัยภายนอกชุมชนเป็นคำถามเกี่ยวกับ อาณาเขตที่ตั้งของชุมชน ความสัมพันธ์กับแหล่งเงินทุน ความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ

การหาคุณภาพเครื่องมือเชิงปริมาณ

ผู้วิจัยได้หาคุณภาพของแบบสอบถามตามลำดับดังนี้

1. หาความตรงหรือค่าความเชื่อมั่น (Reliability) เมื่อผู้วิจัยได้ปรับปรุงแก้ไขแบบสอบถาม เพื่อให้มีความตรงในเนื้อหาแล้วจึงนำไปทดลองใช้ (Try out) กับลูกชาวนาที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง ในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคามที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 รวม 60 คน แล้วนำแบบสอบถามมาวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ในแบบสอบถามตอนที่ 2 ถึงข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอด

อาชีพทำนา โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปด้วยการหาสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha Coefficient) ของ Cronbach ผลการวิเคราะห์ค่าความเชื่อมั่นได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.65

2. นำแบบสอบถามมาพิจารณาปรับปรุงแก้ไขร่วมกับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์อีกครั้ง จากนั้นจึงสร้างแบบสอบถามฉบับที่สมบูรณ์ แล้วนำแบบสอบถามฉบับที่สมบูรณ์ไปใช้เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยต่อไป

4.2.2 เครื่องมือเพื่อเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

การสร้างเครื่องมือเพื่อเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับสภาพการสืบทอดอาชีพทำนา โดยผู้วิจัยเลือกการสัมภาษณ์แบบรายบุคคล โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) และกำหนดหน่วยการวิเคราะห์ คือ คน ตรวจสอบคุณภาพโดยการตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา (Content Validity) โดยให้ผู้เชี่ยวชาญด้านการวิจัย ผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษา และผู้เชี่ยวชาญที่ศึกษาเกี่ยวกับการทำนาเป็นผู้ตรวจสอบข้อคำถามที่ใช้สำหรับการสัมภาษณ์ ก่อนนำไปใช้ และได้ปรับปรุงข้อคำถามแบบสัมภาษณ์กับอาจารย์ที่ปรึกษาก่อนที่จะลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม

5. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณเกี่ยวกับสภาพการณ์การสืบทอดอาชีพทำนาและปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปมาใช้ในการวิเคราะห์ โดยใช้สถิติพรรณนา หาค่าเฉลี่ย ร้อยละ ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานในประเด็นดังต่อไปนี้

1. บรรยายลักษณะข้อมูลพื้นฐานของกลุ่มตัวอย่างลูกชาวนาที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลทั่วไป การศึกษาของบิดา มารดา รายได้เฉลี่ยของครอบครัวต่อปี ผลการเรียนเฉลี่ย

2. วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาแบ่งออกเป็น

2.1 ปัจจัยภายในตน ได้แก่ ประสบการณ์ และการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนา ค่านิยมต่อความเจริญ สภาพการทำนาของครอบครัว ทัศนคติและความตั้งใจต่อการสืบทอดอาชีพทำนา

2.2 ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน การรวมกลุ่มภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติ ประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาในชุมชน

2.3 ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ อาณาเขตที่ตั้งชุมชน ความสัมพันธ์กับแหล่งเงินทุน ความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ

นำข้อมูลที่ได้อามาวิเคราะห์หาข้อสรุปถึงเกี่ยวกับสภาพการณ์การสืบทอดอาชีพทำนา และปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา

6. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ไปพร้อมๆ กับการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยนำข้อมูลจากเอกสาร การสังเกต และการสัมภาษณ์มาทำการวิเคราะห์ดังนี้

1. การวิเคราะห์เนื้อหาบรรยายเนื้อหาของข้อความที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และข้อมูลที่ได้จากการบันทึกภาคสนามมาสังเคราะห์ แล้วนำเสนอในรูปแบบของการบรรยายอย่างเป็นระบบ

2. การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุปซึ่งแบ่งออกเป็น 3 วิธีแล้วนำเสนอในรูปแบบการบรรยาย

2.1 การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) คือการสร้างข้อสรุปจากรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่เห็นเมื่อนักวิจัยได้เห็นรูปธรรมหรือเหตุการณ์หลายๆ เหตุการณ์ แล้วก็สร้างข้อสรุปเป็นสมมติฐานชั่วคราวถ้าหากข้อมูลนั้นได้รับการตรวจสอบยืนยันถือว่าเป็นข้อสรุปซึ่งมีความหมายเชิงนามธรรม

2.2 การวิเคราะห์โดยการจำแนกข้อมูล (Typological Analysis) คือการจำแนกข้อมูลเป็นชนิดๆ ทั้งโดยวิธีใช้แบบทฤษฎีและแบบไม่ใช้ทฤษฎีโดยนำข้อมูลมาจำแนกถึงการกระทำ กิจกรรม ความหมาย ความสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมและสภาพสังคมอธิบายถึงความเป็นมา สาเหตุ และผลลัพธ์ (ของสถานการณ์ กิจกรรม ความสัมพันธ์ ฯลฯ) ว่ามีรูปแบบอย่างไร เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะเหตุใด และจะมีผลกระทบต่อสถานการณ์ กิจกรรมหรือความสัมพันธ์ ฯลฯ อย่างไร

2.3 การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (Constant Comparison) คือการใช้วิธีเปรียบเทียบโดยการนำข้อมูลมาเทียบเป็นปรากฏการณ์ด้วยการจำแนกชนิดของข้อมูลในเหตุการณ์แล้วนำมาเปรียบเทียบกันหาความสัมพันธ์ของเหตุการณ์โดยแยกแยะแต่ละปรากฏการณ์ออกเป็นส่วนๆ ว่ามีอะไรสัมพันธ์หรือซ้ำกัน

ผู้วิจัยใช้การสังเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และข้อความจากการวิเคราะห์แบบอุปนัย การวิเคราะห์โดยการจำแนกข้อมูล การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูลจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และการจัดเวทีสนทนากลุ่ม นำเสนอเป็นแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลสำหรับวัตถุประสงค์ของการวิจัยแต่ละข้อมีรายละเอียดดังปรากฏในตารางที่ 6

ตารางที่ 6 ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

วัตถุประสงค์	ประเด็นที่ศึกษา	วิธีการศึกษา	กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา	วิธีการวิเคราะห์
1. เพื่อวิเคราะห์สภาพการ สืบทอดอาชีพทำนาของ ลูกชานาปัจจุบัน ในเขต พื้นที่ หุง กุ ล่า ร้อง ไ้ จังหวัดร้อยเอ็ด	1. สภาพการสืบทอดอาชีพทำนา ในอำเภอเกษตรวิสัยในปัจจุบัน 1.1 ประสพการณ์และการเรียนรู้ เกี่ยวกับการทำนา 1.2 รูปแบบในการสืบทอด 1.3 ทักษะและค่านิยม	1. สร้างแบบสอบถามเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ ประเด็นข้อ 1.1 - 1.3 2. นำข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามวิเคราะห์ ถึงตัวแปรสภาพการสืบทอด 3. สร้างแบบสัมภาษณ์เพื่อใช้ในการ วิเคราะห์ประเด็นข้อ 1.1 - 1.3 4. นำข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์วิเคราะห์ ถึง จำนวน/ ทักษะและค่านิยม/ รูปแบบใน การสืบทอด	1. กลุ่มตัวอย่างลูกชานา อายุระหว่าง 14 - 25 ปีที่ กำลังศึกษาในระดับชั้น ม.3 - ม.6/ ปวช.1 - ปวส. 2 ในอำเภอเกษตรวิสัย 2. สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล หลัก ดังนี้ 2.1 ผู้นำท้องถิ่น - ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อบต. - ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน/ ครู 2.3 เจ้าหน้าที่รัฐ - พัฒนาชุมชนอำเภอ - เกษตรอำเภอ/ตำบล - เจ้าหน้าที่ ธ.ก.ส. 2.4 ผู้นำด้านศาสนา 2.5 ครอบครัวชานา	1. ใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ การแจก แจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วน เบี่ยงเบนมาตรฐานในการบรรยายผล สภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูก ชานาจากแบบสอบถาม (ใช้โปรแกรม สำเร็จรูป) 2. ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดย การวิเคราะห์แบบอุปนัยการจำแนก ข้อมูลและการเปรียบเทียบข้อมูลสร้าง ข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ โดยนำเสนอให้เห็นถึงแนวโน้ม/ ทักษะ และค่านิยม/ รูปแบบในการสืบทอด

ตารางที่ 6 (ต่อ) ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

วัตถุประสงค์	ประเด็นที่ศึกษา	วิธีการศึกษา	กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา	วิธีการวิเคราะห์
2. เพื่อวิเคราะห์ถึงปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาปัจจุบันในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้จังหวัดร้อยเอ็ด	<p>2.ปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา</p> <p>2.1 ปัจจัยภายใน</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปัจจัยภายในตน <p>2.2 ปัจจัยภายนอก</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปัจจัยภายในชุมชน - ปัจจัยภายนอกชุมชน <p>3.ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคการสืบทอดอาชีพทำนา</p> <p>3.1 ปัจจัยภายใน</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปัจจัยภายในตน <p>3.2 ปัจจัยภายนอก</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปัจจัยภายในชุมชน - ปัจจัยภายนอกชุมชน 	<p>5.นำข้อมูลที่เก็บข้อมูลจากแบบสอบถามและการสัมภาษณ์มาทำการวิเคราะห์ถึง</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปัจจัยส่งเสริมและปัจจัยอุปสรรคในการสืบทอดอาชีพทำนา <p>6. สร้างกรอบคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่มเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ประเด็นข้อ 2-3</p> <p>7. นำข้อมูลจากการสนทนากลุ่มวิเคราะห์ถึง</p> <ul style="list-style-type: none"> - ปัจจัยส่งเสริมและปัจจัยอุปสรรคในการสืบทอดอาชีพทำนา 	<p>1.กลุ่มตัวอย่างลูกชานาในอำเภอเกษตรวิสัย ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด</p> <p>2. สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ดังนี้</p> <p>2.1 ผู้นำท้องถิ่น</p> <ul style="list-style-type: none"> - ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อบต. - ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน/ ครู <p>2.3 เจ้าหน้าที่รัฐ</p> <ul style="list-style-type: none"> - พัฒนาชุมชนอำเภอ - เกษตรอำเภอ/ตำบล - เจ้าหน้าที่ ธ.ก.ส. <p>2.4 ผู้นำด้านศาสนา</p> <p>2.5 ครอบครัวชานา</p>	<p>1. ใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ การแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานในการบรรยายผลปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาจากแบบสอบถาม (ใช้โปรแกรมสำเร็จรูป)</p> <p>2. ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์แบบอุปนัยการจำแนกข้อมูลและการเปรียบเทียบข้อมูล สร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มโดยนำเสนอให้เห็นถึงปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งเสริมและปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคในการสืบทอดอาชีพทำนา</p>

ตารางที่ 6 (ต่อ) ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

วัตถุประสงค์	ประเด็นที่ศึกษา	วิธีการศึกษา	กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา	วิธีการวิเคราะห์
3. เพื่อวิเคราะห์ถึงแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา	<p>1. แนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา</p> <ul style="list-style-type: none"> - ความรู้ (การตลาด การเกษตร ผสมผสาน ลดต้นทุน เพิ่มรายได้ การจัดการ ฯลฯ) - ความร่วมมือ/ การจัดการ (การเปิดพื้นที่ในการสืบทอด) - นโยบาย (ระดับรัฐ/ อปท.) <p>2. แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา</p> <ul style="list-style-type: none"> - การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน - การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน - การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย (กรอบการเรียนรู้ในแต่ละช่วงวัย) 	<p>8. นำข้อมูลที่เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์มาทำการวิเคราะห์ถึง</p> <p>แนวทางการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา</p> <p>9. สร้างกรอบคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่มเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ประเด็นข้อ 1-2</p> <p>10. นำข้อมูลจากการสนทนากลุ่มวิเคราะห์ถึง</p> <ul style="list-style-type: none"> - แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา <p>11. สร้างแบบสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ประเด็นข้อ 1 - 2</p> <p>12. นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิวิเคราะห์ถึง</p> <ul style="list-style-type: none"> - แนวทางการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา - แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา 	<p>2. สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ดังนี้</p> <p>2.1 ผู้นำท้องถิ่น</p> <ul style="list-style-type: none"> - ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อบต. - ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน/ ครู <p>2.2 เจ้าหน้าที่รัฐ</p> <ul style="list-style-type: none"> - พัฒนาชุมชนอำเภอ - เกษตรอำเภอ/ตำบล - เจ้าหน้าที่ ธ.ก.ส. <p>2.3 ผู้นำด้านศาสนา</p> <p>2.4 ครอบครัวชาวนา</p> <p>3. จัดสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลดังนี้</p> <p>3.1 กลุ่มลูกชาวนา</p> <p>3.2 กลุ่มบุคลากรทางการศึกษาและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนา</p> <p>5. กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิเรื่องชาวนา</p>	<p>1. ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการวิเคราะห์แบบอุปนัยการจำแนกข้อมูลและการเปรียบเทียบข้อมูลสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ โดยนำเสนอให้เห็นถึงแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา</p> <p>2. การสรุปประเด็นในการสนทนากลุ่ม จำแนกข้อมูลและการเปรียบเทียบข้อมูลสร้างข้อสรุปจากข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มโดยนำเสนอให้เห็นถึงแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา แนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา</p>

7. การนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยสรุปข้อมูลที่รวบรวมได้จากการศึกษาเอกสารจากการสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มและนำเสนอข้อมูล โดยใช้วิธีการบรรยายประกอบตาราง การบรรยายประกอบการยกคำพูด (Quotation) ที่ได้จากผู้ให้ข้อมูลหรือจากบันทึกการสังเกต และเอกสารหลักฐานต่างๆ

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้มีการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ถึงสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา ปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างไร ปัจจัยเงื่อนไขใดที่เป็นปัจจัยส่งเสริมและเป็นปัจจัยอุปสรรคที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนาและนำเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอข้อมูลตามลำดับดังนี้

ตอนที่ 1 บริบทพื้นที่และความเปลี่ยนแปลง

1.1 ข้อมูลพื้นฐานของแต่ละพื้นที่

1.1.1 ข้อมูลพื้นฐาน ทุ่งกุลาร้องไห้

1.1.2 ข้อมูลพื้นฐาน อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

1.1.3 ข้อมูลพื้นฐาน บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย

จังหวัดร้อยเอ็ด

1.1.4 ข้อมูลพื้นฐาน บ้านโพหนอง ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย

จังหวัดร้อยเอ็ด

1.2 ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการทำนาในพื้นที่ ที่ศึกษาในช่วง 50 ปี

ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 - พ.ศ. 2550

ตอนที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของลูกชาวนาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย

2.1 ข้อมูลพื้นฐานของลูกชาวนาจากแบบสอบถาม

2.2 ข้อมูลพื้นฐานของครอบครัวลูกชาวนาจากแบบสอบถาม

ตอนที่ 3 ข้อมูลสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาในปัจจุบันของลูกชาวนา

3.1 ประสพการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพทำนา

3.2 การตัดสินใจสืบทอดอาชีพทำนา

3.3 ทักษะและค่านิยมในการสืบทอดอาชีพทำนา

3.4 รูปแบบและแนวโน้มในการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคต

3.4.1 รูปแบบในการทำนาในปัจจุบัน

3.4.2 รูปแบบและแนวโน้มในการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคต

ตอนที่ 4 การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา

ตอนที่ 5 แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ตอนที่ 1: บริบทพื้นที่และความเปลี่ยนแปลง

พื้นที่ที่ใช้สำหรับการทำศึกษาและวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพและแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา” ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยได้ดำเนินการศึกษาหมู่บ้านที่เป็นกรณีศึกษาจำนวน 2 หมู่บ้าน คือ 1.หมู่บ้านโพนฮาด ตำบลคงครั่งน้อย และ 2.หมู่บ้านคุ่มทุ่ง ตำบลเมืองบัว สำหรับการศึกษ และการทำความเข้าใจถึงสภาพการสืบทอดอาชีพทำนารวมทั้งปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนานั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้วิจัยต้องทำความรู้จักกับบริบทชุมชนและความเปลี่ยนแปลงของอาชีพทำนาก่อนตามลำดับหัวข้อ ดังนี้

1.1 ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่

ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

1.1.1 ข้อมูลพื้นฐาน ทุ่งกุลาร้องไห้

1.1.2 ข้อมูลพื้นฐาน อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของกรณีหมู่บ้านที่ศึกษา

1.1.3 ข้อมูลพื้นฐาน บ้านคุ่มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

1.1.4 ข้อมูลพื้นฐาน บ้านโพนฮาด ตำบลคงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

1.2 ความเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาในพื้นที่ที่ศึกษาช่วง 50 ปีตั้งแต่ พ.ศ. 2500 - พ.ศ.2550

1.1 ข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่

ข้อมูลพื้นฐานทั่วไป

1.1.1 ข้อมูลพื้นฐาน ทุ่งกุลาร้องไห้

1) พื้นที่และอาณาเขต

ทุ่งกุลาร้องไห้มีเนื้อที่ 2.107,690 ไร่ มีความยาวของทุ่งวัดจากแนวตะวันออกไปยังแนวตะวันตกประมาณ 150 กิโลเมตร ความกว้างสุดวัดจากด้านทิศเหนือไปยังด้านทิศใต้ ประมาณ 50 กิโลเมตร มีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด 5 จังหวัด 10 อำเภอ 79 ตำบล 1,048 หมู่บ้านดังนี้

(1) จังหวัดร้อยเอ็ดมีเนื้อที่ทั้งหมด 986,807 ไร่ คิดเป็นประมาณร้อยละ 46.80 ได้แก่ พื้นที่บางส่วนของอำเภอเกษตรวิสัย 390,600 ไร่ครอบคลุมพื้นที่ 7 ตำบล อำเภอสุวรรณภูมิ 247,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 22 ตำบล อำเภอปทุมรัตน์ 162,207 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่จำนวน 3 ตำบลและอำเภอโพหนองทราย 186,600 ไร่ครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบล

(2) จังหวัดมหาสารคาม มีเนื้อที่ทั้งหมด 193,890 ไร่คิดเป็นประมาณร้อยละ 9.20 ได้แก่พื้นที่บางส่วนของอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล

(3) จังหวัดสุรินทร์ มีเนื้อที่ทั้งหมด 575,933 ไร่คิดเป็นประมาณร้อยละ 27.30 ได้แก่พื้นที่ทั้งหมดของอำเภอท่าตูม 175,593 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 2 ตำบล อำเภอชุมพลบุรี 400,400 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 7 ตำบล

(4) จังหวัดยโสธร มีเนื้อที่ทั้งหมด 64,000 ไร่คิดเป็นประมาณร้อยละ 3.10 พื้นที่บางส่วนของอำเภอมหาชนะชัย ครอบคลุมพื้นที่ 3 ตำบลและอำเภอค้อวัง ครอบคลุมพื้นที่ 3 ตำบล

(5) จังหวัดศรีสะเกษ มีเนื้อที่ทั้งหมด 287,000 ไร่คิดเป็นประมาณร้อยละ 13.60 ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของอำเภอรามัน 10 ตำบล

2) แนวเขตรอบพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้มีดังนี้

ทิศเหนือ มีเส้นแนวเขตผ่านอำเภอปทุมรัตน์ อำเภอเกษตรวิสัย อำเภอสุวรรณภูมิ และอำเภอโพหนองทรายในจังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศใต้ มีเส้นแนวเขตเป็นแม่น้ำมูลตลอดความยาวของพื้นที่ด้านใต้

ทิศตะวันออก มีเส้นแนวเขตผ่านอำเภอรามัน ๓๖ จังหวัดศรีสะเกษ และอำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร

ทิศตะวันตก มีแม่น้ำลำพังชูลตลอดความยาวของพื้นที่ด้านตะวันตก

3) สภาพภูมิประเทศ

พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ ยกเว้นด้านทิศเหนือในเขตอำเภอเกษตรวิสัย และอำเภอ ปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ดซึ่งมีลักษณะค่อนข้างเรียบถึงลูกคลื่นลอนลาด¹

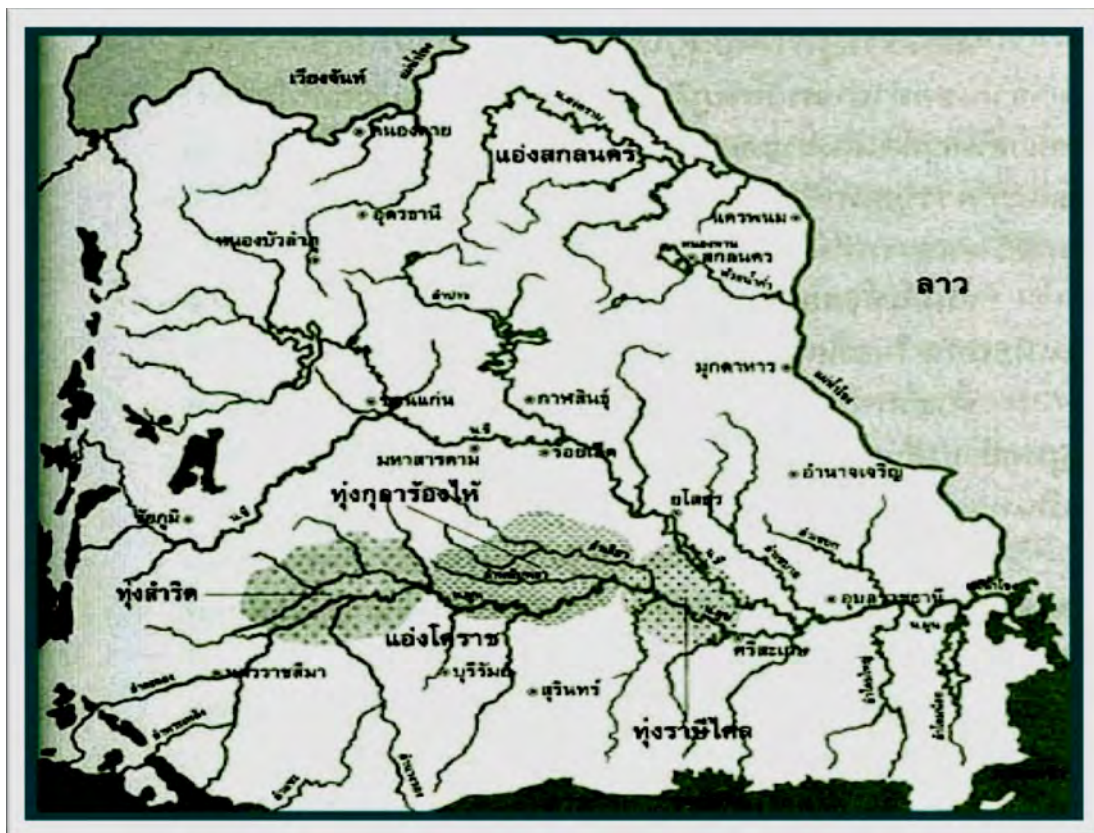
¹ ลูกคลื่นลอนลาดและลูกคลื่นลอนชัน (undulating and rolling) เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะสูงๆ ต่ำๆ อย่างลูกคลื่นติดต่อกันไป โดยเป็นพื้นที่ที่เหลื่อมตักจากการกัดกร่อน (erosion surface) พบมากในพื้นที่ซึ่งอยู่เหนือขึ้นไปจากที่ราบเรียบและที่ลุ่มต่ำ มีความลาดชันประมาณร้อยละ 3 - 16

4) สภาพการระบายน้ำ

ลำน้ำที่ไหลผ่านบริเวณทุ่งคือลำเสียวน้อย ลำเสียวใหญ่และลำเตา ทั้ง 3 สายจะไหลมารวมกันเป็น ลำเสียวใหญ่ โดยจะไหลเลียบทางด้านทิศเหนือของทุ่งและมีห้วย กว๊าก สมทบแล้วไหลตัดทุ่งไปรวมกับแม่น้ำมูลทางด้านตะวันตกของของ อำเภอราษีไศล ถัดมา มีลำพลับปลา ไหลตัดทุ่งจากอำเภอยักษ์ภูมิพิสัย ไปลงแม่น้ำมูลทางเหนือของ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ส่วนแม่น้ำมูลจะไหลผ่านทางตอนใต้ของทุ่ง

เดือนกันยายน - ตุลาคมลำน้ำต่าง ๆ จะระบายลงสู่แม่น้ำมูลทั้งหมด ขณะที่ลำน้ำมูลที่มีปริมาณมากจะเอ่อล้นฝั่ง ส่งผลให้น้ำจะไหลทะลักเข้าไปในทุ่ง ดังนั้นใน ระยะเวลาดังกล่าวทุ่งกุลาร้องไห้จะมีน้ำท่วมโดยทั่วไป กล่าวคือมีระดับความสูงประมาณ 0.5 - 1.00 เมตร โดยจะมีน้ำขังอยู่เป็นระยะเวลานานพอสมควร ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับความสูงของแม่น้ำมูล สำหรับในช่วงที่เป็นฤดูแล้ง ทั่วบริเวณทุ่งน้ำจะแห้งหมด อาจจะมีน้ำขังอยู่บ้างตาม หนองน้ำ หนองน้ำส่วนใหญ่จะเหือดแห้งหมด

รูปภาพที่ 1: แผนที่แม่น้ำในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

ที่มา: ที่ว่าการอำเภอเกษตรวิสัย กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2551

5) สภาพดิน

ลักษณะทั่วไปของดินในทุ่งกุลาร้องไห้เป็นดินตะกอนขนาดกลาง ระหว่างดินเหนียว และทราย แนวโน้มค่อนข้างมาทางทรายมาก ตะกอนเหล่านี้เกิดจากการสลายตัวของหินชุดโคราช ดินเหล่านี้มีคุณสมบัติคล้ายคลึงกันคือ มีความสมบูรณ์ตั้งแต่ปานกลางไปกระทั่งน้อย หรือขาดอินทรีย์วัตถุ และเมื่อถึงฤดูแล้งการจับตัวของดินมีน้อยส่วนที่แห้งเมื่อถูกลมพัดปลิวเป็นฝุ่นได้ง่าย

6) สภาพอากาศ

สภาพอากาศในทุ่งกุลาร้องไห้โดยทั่วไปเป็นแบบสะวันนาคือมีระยะที่ฝนตกชุกและฝนแล้งสลับกัน เมื่อพิจารณาจากสถานีวัดน้ำฝนรอบเขตทุ่งกุลาร้องไห้ พบว่าระยะที่ฝนตกชุกอยู่ระหว่างเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม สำหรับเดือนกันยายนเป็นเดือนที่ฝนมากที่สุด โดยเฉลี่ยแล้วมีจำนวนวันที่ฝนตกถึง 20 วัน ส่วนเดือนธันวาคมถึงเดือนมกราคมเป็นเดือนที่แล้งจัดที่สุด กล่าวคือแทบจะไม่มีฝนตกเลยแต่ในช่วงนี้ความชื้นในดินคงมีอยู่บ้าง ประกอบกับตามแหล่งน้ำยังคงมีน้ำขังอยู่และน้ำยังไม่ระเหยไปหมด ดังนั้นความแห้งแล้งจึงยังไม่ปรากฏ

ในช่วงเดือนมีนาคม - เมษายนนี้ เป็นระยะเวลาที่ความชื้นในดินหมดไปแล้ว ประกอบกับความร้อนในอากาศมีมาก เนื่องจากทุ่งกุลาร้องไห้เป็นทุ่งกว้าง และปราศจากพืชใหญ่ปกคลุม อิทธิพลของทุ่งนี้อาจมีต่อจุลอากาศของบริเวณทุ่งได้ วันที่ร้อนจัดจะก่อให้เกิดการมวลของอากาศร้อนนำความร้อนมาปะทะเป็นเหตุให้มีฝนตกบริเวณทุ่งและบริเวณรอบๆ ทุ่ง

สำหรับในช่วงต้นของฤดูฝน จะสังเกตความหมุนเวียนของลมตามบริเวณริมทุ่งตอนกลางวันค่อนข้างแรง เช่น ที่อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

7) แผนที่ทุ่งกุลาร้องไห้

รูปภาพที่ 2: แผนที่ทุ่งกุลาร้องไห้

ที่มา: ที่ว่าการอำเภอเกษตรวิสัย กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2551

1.1.2 ข้อมูลพื้นฐาน อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

1) ที่ตั้ง เนื้อที่และอาณาเขต

อำเภอเกษตรวิสัยตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดร้อยเอ็ดไปประมาณ 47 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 580 ตารางกิโลเมตรมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอท่าตูมและอำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเมืองสรวงและอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอปทุมรัตต์ และอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดมหาสารคาม

2) ภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบ เหมาะสำหรับการทำนา และการเกษตรกรรม สภาพดินเป็นดินทรายเก็บความชื้นได้น้อยมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติส่วนใหญ่มีต้นน้ำมาจากแหล่งกำเนิดในจังหวัดอื่นไหลผ่านพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย โดยมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สำคัญของอำเภอเกษตรวิสัย ได้แก่

(1) ลำน้ำเสียว ต้นน้ำเกิดจากอำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านอำเภอปทุมรัตต์ อำเภอเกษตรวิสัย และอำเภอสหัสขันธ์ในเขตอำเภอโพธิ์ทราย

(2) ลำน้ำพลับพลา มีต้นกำเนิดจากภูเขาจังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านตำบลทุ่งทอง ตำบลดงครั้งใหญ่ ตำบลดงครั้งน้อย ของอำเภอเกษตรวิสัย และอำเภอสหัสขันธ์ทางตอนใต้ของจังหวัดและเป็นแนวเส้นแบ่งเขตจังหวัดระหว่างจังหวัดร้อยเอ็ดกับจังหวัดสุรินทร์

(3) ลำน้ำเตา มีต้นกำเนิดมาจากอำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม ไหลผ่านอำเภอปทุมรัตต์ มาบรรจบลำน้ำเสียว ที่ตำบลกู่กาสิงห์ ของอำเภอเกษตรวิสัย

(4) ลำกุดกู่ ขุดลอกจากลำน้ำเดิม เพื่อเก็บน้ำทำการประปาของสุขาภิบาลเกษตรวิสัย แ่งเรือประเพณี และปล่อยพันธุ์ปลา

3) เขตการปกครองและจำนวนประชากร

อำเภอเกษตรวิสัยแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 13 ตำบล 175 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 82,133 คน ชาย 41,110 คน หญิง 41,023 คนมีความหนาแน่นเฉลี่ย 171 คน/ ตารางกิโลเมตร จำนวนครัวเรือน 20,229 ครัวเรือน (ที่ว่าการอำเภอเกษตรวิสัย, 2551) มีจำนวนประชากรแยกตามตำบลเป็นดังนี้

ตารางที่ 7 จำนวนประชากรในอำเภอเกษตรวิสัยแยกตามตำบล

ตำบล ที่	ชื่อตำบล	จำนวน ครัวเรือน	จำนวนประชากร		
			ชาย	หญิง	รวม
1	เกษตรวิสัย	1,257	2,352	2,215	4,567
2	เมืองบัว	2,376	4,192	4,317	8,509
3	เหล่าหลวง	1,818	3,634	3,724	7,358
4	ดงครั้งใหญ่	1,455	3,093	3,028	6,121
5	ดงครั้งน้อย	1,785	3,612	3,543	7,155
6	บ้านฝาง	1,460	3,071	3,116	6,187
7	หนองแวง	1,856	3,946	4,091	8,037
8	กำแพง	1,623	3,247	3,202	6,449
9	กู่กาสิงห์	1,092	2,325	2,250	4,575
10	น้ำอ้อม	1,203	2,507	2,526	5,033
11	โนนสว่าง	1,300	2,727	2,645	5,372
12	ทุ่งทอง	1,302	2,803	2,744	5,547
13	สิงห์โคก	1,505	3,670	3,633	7,303
รวม		20,032	41,179	41,034	82,213

ที่มา: ที่ว่าการอำเภอเกษตรวิสัย กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2551

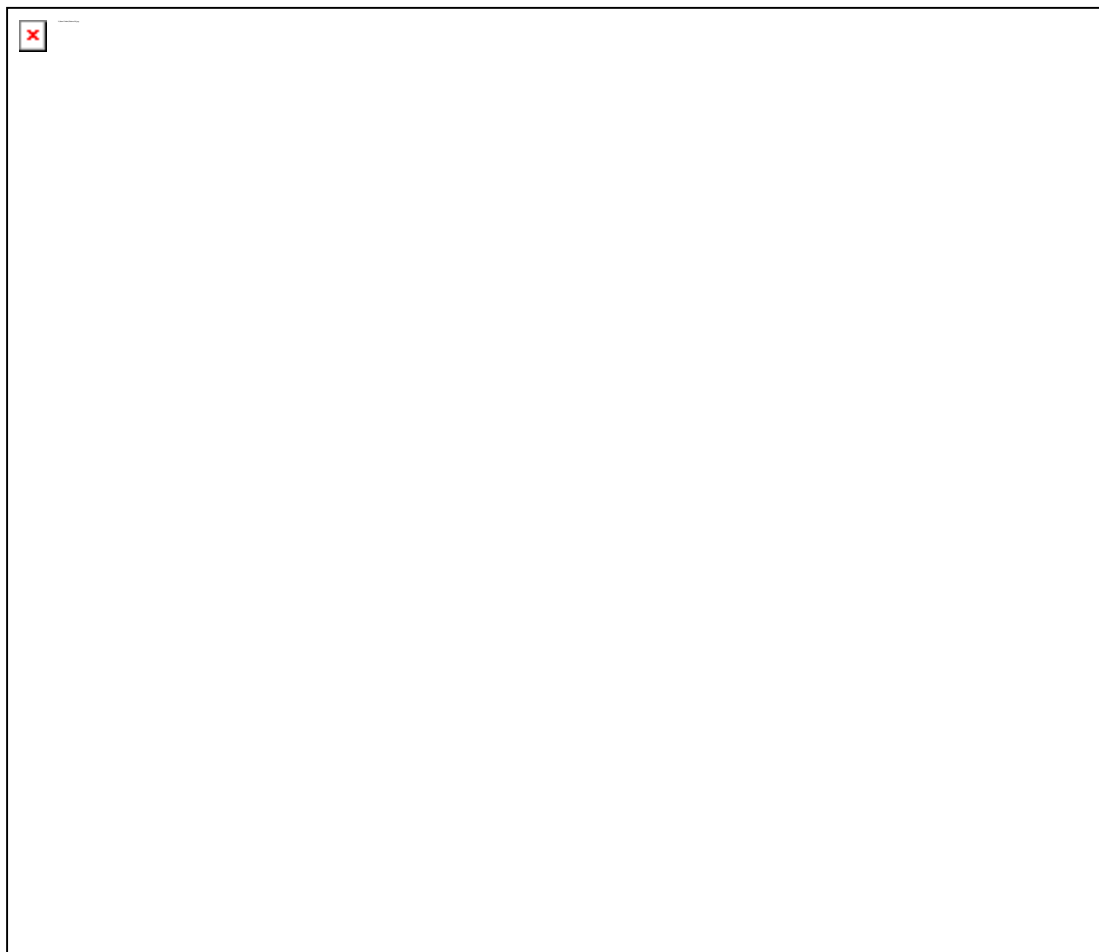
ตารางที่ 8 จำนวนประชากรที่อาศัยอยู่จริง แยกตามช่วงอายุ

ช่วงอายุประชากร (ปี)	ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม (คน)
น้อยกว่า 1 ปีเต็ม	129	114	243
1- 2	456	378	834
3 - 5	752	647	1,399
6 - 11	2,041	1,817	3,858
12 - 14	1,112	1,064	2,176
15 - 17	1,055	1,034	2,089
18 - 49	10,068	10,428	20,496
50 - 60	3,196	3,149	6,345
มากกว่า 60 ปีขึ้นไป	2,199	2,707	4,901
รวม	21,008	21,333	42,341

ที่มา: ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (จปฐ. 2), 2551

4) แผนที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

รูปภาพที่ 3: แผนที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ที่มา: ที่ว่าการอำเภอเกษตรวิสัย กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2551

ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของกรณีหมู่บ้านที่ศึกษา

1.1.3 ข้อมูลพื้นฐาน บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

1) บริบทบ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัว

บ้านคุ้มทุ่งแยกออกมาจากหมู่ที่ 1 บ้านเมืองบัว ปี พ.ศ. 2513 นายเหรียญชัย นาสุข เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ทิศเหนือติดกับหนองสา ทิศใต้และทิศตะวันตกติด

ทุ่งนา ทิศตะวันออกติดกับถนน รพช.(ทางหลวงชนบท) มีโบราณสถานดอนกู่ สวนสาธารณะ ตลาดสด ดอนปู่ตา สนามกีฬาและองค์การศูนย์การเรียนรู้ มีหนองน้ำที่สำคัญในหมู่บ้าน 3 หนอง คือ หนองหนาด หนองข้างและหนองยาง นอกจากนี้ยังมีกองทุนหมู่บ้าน กองทุนร้านค้า กองทุนข้าว กองทุนปลา รวมทั้งการรวมกลุ่มของคนในชุมชน อาทิ กลุ่มแม่บ้านขนมจีน กลุ่มธนาคาร ชยะรีไซเคิล กลุ่มธนาคารหมู่บ้าน ซึ่งผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันคือนายศิลป์ หาพันธ์²

2) ที่ตั้ง เนื้อที่และอาณาเขตของตำบลเมืองบัว

ตำบลเมืองบัวตั้งอยู่ในเขตอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ห่างจาก อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นระยะทาง 6 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 67.53 ตาราง กิโลเมตรหรือประมาณ 42,206.75 ไร่ มีหมู่บ้าน 13 หมู่บ้าน มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลดงครั้งใหญ่ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลน้ำอ้อม อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

3) ภูมิประเทศของตำบลเมืองบัว

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบลุ่มในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นที่โล่งมีลำน้ำตามธรรมชาติไหลผ่าน 2 สาย ได้แก่

(1) ลำน้ำเสียวใหญ่ต้นน้ำเกิดจากอ่างเก็บน้ำหนองบ่อ อำเภอบรบือ ไหลผ่าน อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม ผ่านอำเภอปทุมรัตต์ อำเภอเกษตรวิสัยผ่านด้าน ทิศเหนือของตำบลเมืองบัวไหลไปบรรจบแม่น้ำเตาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน ไหลผ่านอำเภอ สุวรรณภูมิลงสู่แม่น้ำมูลในเขตอำเภอโพนทราย

(2) ลำน้ำเตา มีต้นกำเนิดมาจากอำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัด มหาสารคาม ไหลผ่านอำเภอปทุมรัตต์ บ้านโพนเงิน บ้านสำราญและบ้านเมืองบัวด้านทิศใต้ มาบรรจบลำน้ำเสียวด้านทิศตะวันออกบ้านเมืองบัว ในระหว่างลำน้ำเสียว และลำน้ำเตานั้นจะมี คลองเชื่อมลำน้ำเสียวจากด้านเหนือของหมู่บ้านไหลผ่านที่ตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย

² อ้างอิง: แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบัว(แผนพัฒนาสามปี 2552 - 2554) ,2550

4) เขตการปกครองและจำนวนประชากรของตำบลเมืองบัว

ตำบลเมืองบัวแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 13 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 8,595 คน ชาย 4,246 คน หญิง 4,349 คนมีความหนาแน่นเฉลี่ย 127.62 คน/ ตารางกิโลเมตร จำนวนครัวเรือน 2,340 ครัวเรือน (ที่ว่าการอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด, 2551) มีจำนวนประชากรแยกตามหมู่บ้านเป็นดังนี้

ตารางที่ 9 จำนวนประชากรตำบลเมืองบัวแยกตามหมู่บ้าน

หมู่ที่	ชื่อบ้าน	จำนวน ครัวเรือน	จำนวนประชากร		
			ชาย	หญิง	รวม
1	บ้านเมืองบัว	121	214	202	416
2	บ้านส้มโฮง	253	471	470	941
3	บ้านสำราญนิवासสามัคคี	311	591	606	1,197
4	บ้านโพเงิน	151	294	295	589
5	บ้านคุ้มทุ่ง	217	399	441	840
6	บ้านคุ้มสีก	228	413	409	822
7	บ้านหัวดงกำแพง	191	269	307	603
8	บ้านดอนกลาง	112	201	221	422
9	บ้านเหล่างาม	59	128	125	253
10	บ้านหนองอ้อ	233	430	402	832
11	บ้านหนองสา	238	455	475	930
12	บ้านหัวดงกำแพง	162	237	280	517
13	บ้านโพทอง	64	117	116	233
รวม		2,340	4,246	4,349	8,595

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบัว กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย, 2551

5) โครงสร้างพื้นฐานของตำบลเมืองบัว

การคมนาคมและขนส่งระหว่างตำบลใช้เส้นทางคมนาคมทางถนนในการเดินทางและขนส่ง มีเส้นทางที่สำคัญคือ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 214 (อำเภอเกษตรวิสัย - อำเภอสุวรรณภูมิ) เชื่อมการเดินทางระหว่างอำเภอเกษตรวิสัย มาตำบลเมืองบัวผ่านถนน รพช.สายเมืองบัว - ตำบลสาหร่าย

6) สภาพเศรษฐกิจของตำบลเมืองบัว

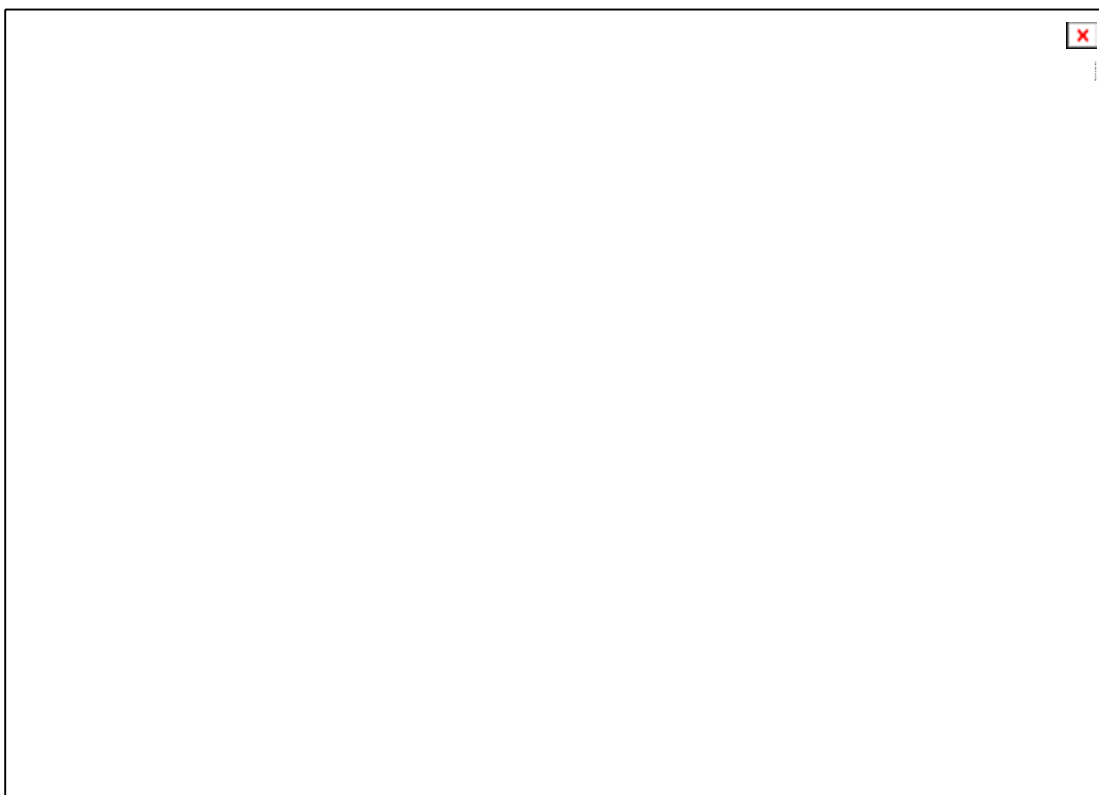
ประชากรส่วนใหญ่มีทำการเกษตร ประมาณร้อยละ 95 มีอาชีพทำนาปีเป็นหลัก ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวมาแล้ว ประชากรจะอพยพเข้าเมืองเพื่อหางานทำ สำหรับข้าวที่เป็นผลผลิตจากการทำนา จะเก็บไว้บริโภคในครอบครัวส่วนที่เหลือนำไปจำหน่ายกับพ่อค้าคนกลางและสหกรณ์ ผลผลิตจากการทำนาโดยเฉลี่ย 300 - 400 กิโลกรัม/ไร่ ประชากรมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 43,545 บาท/คน/ปี

7) สภาพสังคมของตำบลเมืองบัว

ตำบลเมืองบัวมีสถานศึกษาในระดับประถมศึกษาจำนวน 3 แห่ง โรงเรียนขยายโอกาส 1 แห่งและมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 7 แห่ง วัด/สำนักสงฆ์ 8 แห่งอยู่ในเขตบริการของ สภ.อ.เกษตรวิสัย และมีสถานเอนามัยประจำตำบล 1 แห่ง

8) แผนที่ของตำบลเมืองบัว

รูปภาพที่ 4: แผนที่ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองบัว กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย, 2551

1.1.4 ข้อมูลพื้นฐาน บ้านโพหนอง ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

1) บริบทบ้านโพหนอง ตำบลดงครั่งน้อย

ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2516 มีนายไพบูลย์ กระสินหอม เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกขึ้นกับตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ทิศเหนือติดกับบ้านเมืองบัว ทิศใต้ติดบ้านดงครั่งน้อย ทิศตะวันตกติดบ้านดงครั่งใหญ่ ทิศตะวันออกติดกับบ้านโพหนอง

ข้อมูลทั่วไปของหมู่บ้านมีหนองฮาดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่บริเวณทิศเหนือของหมู่บ้าน รอบหนองน้ำเป็นที่ดินที่แบ่งให้ชาวบ้านปลูกผักปลอดสารพิษ มีวัด 1 แห่ง ศูนย์สาธิตการตลาด 1 แห่งศูนย์เด็กเล็ก 1 แห่งมีครัวเรือน 147 หลังคาเรือนประชากร 668 คน ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันคือนายไพบูลย์ กระสินหอม

2) ที่ตั้ง เนื้อที่และอาณาเขตของตำบลดงครั่งน้อย

ตำบลดงครั่งน้อยตั้งอยู่ในเขตอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ห่างจากอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นระยะทาง 20 กิโลเมตร มีเนื้อที่ทั้งหมด 95 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 59,437 ไร่ มีหมู่บ้าน 13 หมู่บ้าน มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลไพรขลา อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลกู่กาสิงห์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลดงครั่งใหญ่ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

3) ภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่โดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบทุ่งนากว้างใหญ่ ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้

4) เขตการปกครองและจำนวนประชากรของตำบลดงครั่งน้อย

ตำบลดงครั่งน้อยแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 13 หมู่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 7,188 คน ชาย 3,641 คน หญิง 3,547 คนมีความหนาแน่นเฉลี่ย 75.09 คน/ตารางกิโลเมตร จำนวนครัวเรือน 1,758 ครัวเรือน มีจำนวนประชากรแยกตามหมู่บ้านเป็นดังนี้

ตารางที่ 10 จำนวนประชากรตำบลดงครั่งน้อยแยกตามหมู่บ้าน

หมู่ ที่	ชื่อบ้าน	จำนวน ครัวเรือน	จำนวนประชากร		
			ชาย	หญิง	รวม
1	บ้านดงครั่งน้อย	186	366	366	732
2	บ้านดงครั่งน้อย	179	402	362	764
3	บ้านโพนทอน	224	433	407	840
4	บ้านแสนสี	199	419	443	862
5	บ้านโพนแทน	123	284	252	536
6	บ้านชิงแฉง	110	258	238	496
7	บ้านสำโรง	117	244	261	505
8	บ้านโพนแทนนอก	67	167	156	323
9	บ้านดงครั่งน้อย	121	255	244	499
10	บ้านแสนสีน้อย	56	131	115	246
11	บ้านเสริมสุข	71	152	155	307
12	บ้านโพนฮาด	205	341	334	675
13	บ้านหนองหัวโนน	100	189	214	403
รวม		1,758	3,641	3,547	7,188

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลดงครั่งน้อย กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย, 2551

5) โครงสร้างพื้นฐานของตำบลดงครั่งน้อย

การคมนาคมและขนส่งระหว่างตำบลใช้เส้นทางคมนาคมทางถนนในการเดินทางและขนส่ง มีเส้นทางที่สำคัญคือ ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 214 (อำเภอเกษตรวิสัย - อำเภอสว่างวีรกรรม) การเดินทางเข้าสู่ตำบลดงครั่งน้อยมี 2 เส้นทางเส้นทางแรกเดินทางจากอำเภอเกษตรวิสัยเข้าทางบ้านสำราญนิवास - บ้านดงครั่งน้อย เส้นทางที่สองใช้เส้นทางจากอำเภอเกษตรวิสัยเข้าทางบ้านเมืองบัว - บ้านโพนทอน - บ้านดงครั่งน้อย

6) สภาพเศรษฐกิจของตำบลดงครั่งน้อย

ประชากรส่วนใหญ่มีทำการเกษตร ประมาณร้อยละ 80 มีอาชีพทำนาปีเป็นหลัก อาชีพค้าขายร้อยละ 10 อาชีพรับราชการร้อยละ 5 อาชีพรับจ้างร้อยละ 5 ผลผลิตการทำนาโดยเฉลี่ย 300 - 400 กิโลกรัม/ไร่ ประชากรมีรายได้เฉลี่ยประมาณ 41,658 บาท/คน/ปี

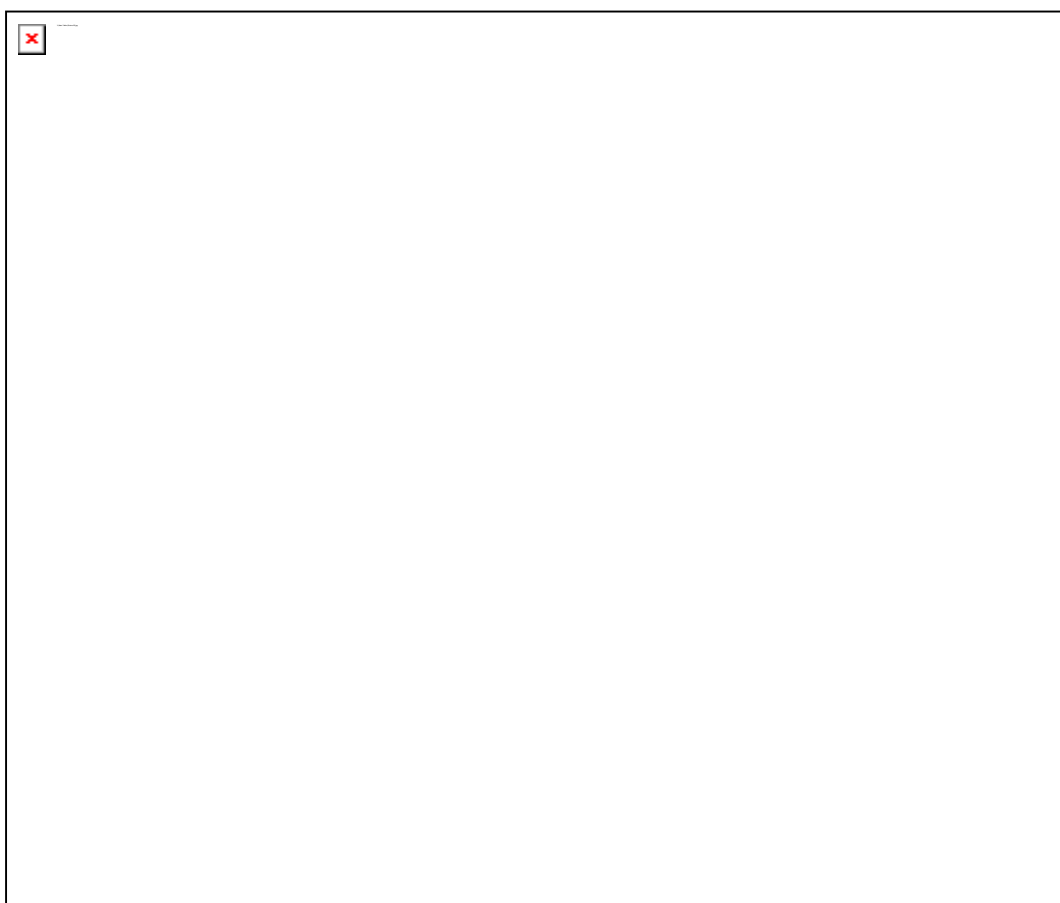

7) สภาพสังคมของตำบลดงครั่งน้อย

ตำบลดงครั่งน้อยมีโรงเรียนขยายโอกาส 4 แห่ง ศูนย์บริการการศึกษา
นอกโรงเรียน 1 แห่งและมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 5 แห่ง มีสถานีตำรวจภูธรประจำตำบล 1
แห่ง และมีสถานีอนามัยประจำตำบล 1 แห่ง

8) แผนที่ของตำบลดงครั่งน้อย

รูปภาพที่ 5: แผนที่ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลดงครั่งน้อย กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น
กระทรวงมหาดไทย, 2551

1.2 ความเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาในพื้นที่ที่ศึกษาช่วง 50 ปีตั้งแต่

พ.ศ. 2500 - พ.ศ. 2550

อาชีพทำนาเป็นอาชีพของคนอำเภอเกษตรวิสัยในเขตทุ่งกุลาร้องไห้มายาวนานในรอบ 50 ปีที่ผ่านมาผลจากการเปลี่ยนทางสังคมวัฒนธรรม สภาพเศรษฐกิจตลอดจนการเข้ามาของกระแสการพัฒนาและเทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตรสมัยใหม่ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาอย่างเห็นได้ชัดจนทั้งรูปแบบการทำนา แรงงาน ตลอดจนประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนา

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเริ่มตั้งแต่ยุคของการปลูกข้าวเพื่อยังชีพในอดีตมาสู่ยุคที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นแหล่งปลูกข้าวหอมมะลิสำคัญของประเทศไทย ผลจากการเก็บข้อมูลภาคสนามพบการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาที่เกิดขึ้นในรอบ 50 ปีจนถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนาในแต่ละยุค โดยการสัมภาษณ์ชาวนาแต่ละรุ่นว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ส่งผลต่อรูปแบบวิธีการทำนา และการสืบทอดอาชีพทำนาอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยสามารถแบ่งยุคของการทำนาในทุ่งกุลาร้องไห้เป็น 3 ยุคดังนี้

ยุคที่ 1 ยุคแรงคน ไถควาย ทำกิน (พ.ศ.2500 - พ.ศ. 2520)

ยุคที่ 2 ยุคแรงเครื่อง รถไถเดินตาม ค่าข้าวหอมมะลิ (พ.ศ. 2521 - พ.ศ.2540)

ยุคที่ 3 ยุคแทรกเตอร์ใหญ่ รถเกี่ยวข้าว ผู้จัดการนา (พ.ศ. 2540 - ปัจจุบัน)

ยุคที่ 1 ยุคแรงคน ไถควาย ทำกิน (พ.ศ.2500 - พ.ศ. 2520)

วิถีชีวิตตั้งแต่อดีตชาวนาเป็นครอบครัวใหญ่มีลูกมากอาศัยอยู่กับ วิถีชีวิตอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก หมู่บ้าน การคมนาคมยังไม่สะดวก ใช้แรงงานสัตว์เทียมเกวียนเป็นพาหนะสำคัญไม่มีถนนเส้นหลักเพื่อใช้สำหรับการคมนาคม ข้าวที่ปลูกได้ส่วนใหญ่เก็บไว้กินเองส่วนที่นอกเหนือจากนั้นจะเก็บไว้เป็นเมล็ดพันธุ์ รวมถึงจะนำผลผลิตข้าวที่ได้ไปแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของที่ไม่สามารถผลิตได้เอง ได้แก่ เกลือ พริก ยาสูบ ปลาจ๋า และดำรงชีวิตด้วยการหาอาหารจากในป่าและพื้นที่นารอบๆ หมู่บ้าน ล่าคลอง หนองน้ำสาธารณะ ดังนั้น การทำนาในยุคนี้ยังเป็นการทำนาเพื่อไว้กิน ยังไม่ได้ทำไว้เพื่อค้าขายจากคำบอกเล่าของพระครูสุธรรมวงศ์ เจ้าอาวาสวัดศรีอริยวงศ์ เจ้าคณะตำบลเมืองบัวเล่าให้ฟังถึงวิถีชีวิตสมัยก่อนว่า

“...แต่ก่อนชาวนาอยู่กันอย่างสบายไม่เดือดร้อน สมัยนั้นปู ปลา นา ข้าว
อุดมสมบูรณ์ยังไม่มีการซื้อขาย ผลผลิตที่ได้ในแต่ละฤดูกาลนำไปแลกเปลี่ยน ปี
ใดแล้งก็หาปลาไปแลกข้าวปีใดนาดีข้าวมากก็นำข้าวไปแลกเปลี่ยนปู ปลา ยาสูบ
อาตมาก็รู้ตั้งแต่อาตมาเกิดมาว่าไม่อดอยาก ปู ปลา นา น้ำ อุดมสมบูรณ์ มีกิน
ไม่อด ถ้าไม่ซื้อเกี่ยว...”

(พระครูสุวรรณวงศ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

แรงงานที่ใช้ในการทำนายุคแรกนี้เป็นแรงงานภายในครัวเรือนเพราะว่าแต่ละ
ครอบครัวมีจำนวนบุตรมากประมาณ 10 - 12 คน การทำนาจะอาศัยแรงงานคนเป็นหลัก ใช้
ควายเป็นแรงงานไถ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2507 เริ่มมีรถแทรกเตอร์เข้ามา ชาวบ้านจะใช้
เครื่องทุ่นแรงนี้เพียงเพื่อปรับพื้นที่นาเป็นส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับความนิยมในการไถนา การทำนา
ยังคงใช้วิธีการทำนาดำเป็นหลักโดยจะตกกล้าไว้ที่บริเวณตากกล้า³ ใกล้บ้านแล้วใช้แรงงานคนปัก
ดำในเวลาเช้า ใช้เวลาในช่วงพลบค่ำหลังจากกลับจากนามาถอนกล้าแล้วจึงหอบกล้าไปแช่น้ำไว้
ที่นา ตอนเช้ามีตประมาณตีสี่จึงจูงควายออกไปไถแล้วดำนา ระยะเวลาในหนึ่งวันจะสามารถ
ดำนาได้วันละประมาณ 1 ไร่ ชาวบ้านจะนิยมทำเถียงนาไว้ที่นาสำหรับการพักผ่อนและอยู่อาศัย
ในช่วงที่ทำนา เมื่อเสร็จสิ้นการทำนาซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 2 - 3 เดือนแล้วชาวบ้านจึงค่อยกลับ
เข้าบ้าน (ตำราอีสานบ้านเมืองบัว, 2550:115) ซึ่งตรงกับคำบอกเล่าของนายไพบูลย์
กระสินหอม ผู้ใหญ่บ้านโพนฮาด และแม่อำไพ สุชาติชาวนาหมู่บ้านคุ้มทุ่ง ที่เล่าถึงสมัยที่ยัง
“ไถนาด้วยควาย” ว่า

“...แต่ก่อนทำนาควาย 1 ตัวนี้ไถได้วันละ 2 ไร่ คนหนึ่งมี 2 ตัว ก็ไถวันละ 4 ไร่
ใช้หมอสละ 10 วันก็ 40 ไร่ มันก็ไม่นาน ประมาณเดือนหนึ่งก็จะเสร็จหลังจาก
สงกรานต์ก็เริ่มไถแล้วนะก็ไปจนถึงเดือนกรกฎาคมไถ 2 รอบก็เสร็จต้องไปทุกวัน”

(ไพบูลย์ กระสินหอม, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2552)

“...แม่เกิดทันควายหนึ่งสมัยไถควายไปที่ละตัว แยกไถ แยกคราดไปนอนนา แต่
ก่อนนี้ควายตัวเล็กๆ อายุได้ปีกว่า 2 ปีเขาก็ฝึก เรียกว่าแอบควาย คนจูงก็จูงเคา
(ตะพาย) มันข้างหน้าคนไถก็จูงไถตามกัน จนกว่ามันจะถกเป็น ถกซ้าย ถกขวา
(เลี้ยวซ้าย เลี้ยวขวา) เลี้ยวหน้า เลี้ยวหลัง ฝึกไม่ถึงปีหรือมันก็ไถเป็น”

(อำไพ สุชาติ, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2552)

³ อธิบายเพิ่มเติม: ตกกล้าไว้ที่บริเวณตากกล้า หมายถึง การหว่านกล้าของตนข้าวบริเวณแปลงกล้าที่เตรียมสำหรับเพาะต้นกล้า
ก่อนนำไปปักดำ

ในช่วงของการเก็บเกี่ยวที่ต้องใช้แรงงานคนเกี่ยวข้าวโดยใช้เคียวอยู่นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการไหว่วานเอาแรงกลุ่มญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน โดยไม่มีการว่าจ้าง เป็นการเอาแรงต่างตอบแทนโดยใช้เป็นวิธีการลงแขกเป็นกลุ่ม ซึ่งในแต่ละขั้นตอนการผลิตเมื่อเกี่ยวข้าวหานี้เสร็จเจ้าหนึ่งแล้วจึงหมุนเวียนกันในกลุ่มไปเรื่อยๆ จนครบทุกคนในกลุ่ม ดังคำบอกเล่าของ พระครูสุธรรมวงศ์และชานาอาวโสในหมู่บ้านถึงการลงแขกช่วยกันในสมัยก่อนว่า “...สมัยก่อนจะเรียกว่าแขกข้าวหรือลงแขกข้าว เกี่ยวข้าวช่วยกันเสร็จเป็นทุ่งในวัน การลงแขกครั้งหนึ่งก็ประมาณ 40 - 50 คนต่อครั้ง แล้วเมื่อถึงเวลาคนอื่นแขกบ้างเขาก็จะไปใช้แรงคืนโดยไม่คิดมูลค่าเงินกัน จะกินข้าวด้วยกันมีอะไรก็จะกินไปตามนั้น พระไปช่วยได้หรือไม่ ไปเหมือนกันในสมัยนั้นพระก็ไปเกี่ยวได้เหมือนกันไม่ได้ถือ” (พระครูสุธรรมวงศ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

“...แต่ก่อนนี้ก็ได้จ้างหรือทอนพ่อใหญ่หนุ่มๆ ชาวบ้านเขาหาแขก ลงแขกเรียกกันไปกินข้าวทุ่งลงแขกกันก็ได้จ้างหรือทอนพี่ได้จ้างเมื่อไม่นานมานี้ ลาบเปิด ลาบไก่ก็เอาไปลาบสุนัขกินอยู่ทุ่ง”

(ชานาอาวโสบ้านคุ้มทุ่ง, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2552)

สำหรับพันธุ์ข้าวที่ใช้มีความหลากหลายสายพันธุ์พันธุ์ข้าวที่ปลูกมีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว พระครูสุธรรมวงศ์ เจ้าอาวาสวัดศรีอริยวงศ์ เจ้าคณะตำบลเมืองบัวได้บอกเล่าถึงพันธุ์ข้าวในยุคสมัยแรกเริ่มของการปลูกข้าวหลายสายพันธุ์ว่า

“...สมัยนั้นจะมีข้าวหลายพันธุ์ ข้าวปล้องแฉ้วเขาเรียกว่าข้าวดอร์ ข้าวปล้องแฉ้วแล้วก็ข้าวบักม่วย เป็นข้าวเหนียวเมื่อเกี่ยวข้าวบักม่วยเสร็จก็จะลงเกี่ยวข้าวพม่าก็เป็นข้าวกลางหลังจากเกี่ยวข้าวพม่าแล้วก็จะเกี่ยวข้าวเจ้าที่ 1 ...ข้าวเจ้าที่ 1 จะเหมือนกับข้าวที่เขาคัดเมล็ด เมล็ดจะงามเป็นที่ 1 เมล็ดจะยาวต่อมาก็จะเป็นข้าวเจ้าป้อมก็จะเป็นข้าวเจ้าเมล็ดป้อมเป็นพวกข้าวเจ้าแดงบ้างไม่แดงบ้างข้าวประเภทนี้จะทำขนมจีนอร่อยชุมชนจะทำสืบทอดกันมาอย่างนั้น”

(พระครูสุธรรมวงศ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

ภายหลังจากที่กรมการข้าวปรับปรุงพันธุ์ข้าวหอมได้พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2502 ซึ่งมีคุณสมบัติคือ เมื่อหุงแล้วข้าวมีความหอมคล้ายดอกมะลิจึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ข้าวหอมมะลิ”

จากความช่วยเหลือของรัฐบาลสหรัฐที่ส่งผู้เชี่ยวชาญมายังประเทศไทยในปี พ.ศ. 2493 ได้แก่ ดร.โรเบิร์ต แพนเดอร์ตัน (Dr. Robert panderton) ผู้เชี่ยวชาญเรื่องดิน และ ดร.แฮริส เอช.เลิฟ (Dr. Harris H.love) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านการปรับปรุงพันธุ์พืช จากมหาวิทยาลัยคอร์เนล เข้ามาช่วยปรับปรุงพัฒนาการใช้ที่ดิน และเข้ามาช่วยปรับปรุงพันธุ์ข้าวร่วมกับข้าราชการไทยจากกองข้าว กรมกสิกรรม ได้แก่ พระองค์เจ้าจักรพันธ์เพ็ญศิริ จักรพันธ์,

ดร.สละ ทศานนท์ ดร.ครูย บุญยสิงห์ และอาจารย์สวัสดิ์ เชี่ยวสกุล ร่วมกันวางแผน โครงการปรับปรุงพันธุ์ข้าวไทย เพื่อให้ได้ข้าวพันธุ์ดี ผลผลิตสูง เหมาะสมกับท้องถิ่นในเรื่องคุณภาพ และผลผลิตต่อไร่ มีความต้านทานโรคและศัตรูพืชได้ดี

คำบอกเล่าของคุณสุนทร สีหะเนิน อดีตพนักงานข้าว อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา เล่าถึงการรวบรวมพันธุ์ข้าวหอมมะลิในโครงการ จากอำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทราไว้ดังนี้

“...ข้าวหอมมะลิมันไม่เป็นแหล่ง มันอยู่เป็นหย่อมๆตรงนี้ 3 ไร่ตรงนั้น 5 ไร่ ตามลักษณะพื้นที่ ชาวนามักปลูกกันบนที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึง ผืนนาข้าวหอมมะลิจึงไม่ใหญ่และกระจัดกระจายไปตามลักษณะภูมิประเทศของอำเภอบางคล้า ที่เป็นทีลุ่มๆ ดอนๆ แต่ด้วยเป็นข้าวที่มีชื่อเสียง จึงตัดสินใจเก็บพันธุ์ข้าวหอมมะลิจากอำเภอบางคล้าส่งไปปรับปรุงพันธุ์ด้วย 200 รวงแต่เกิดการสูญหาย 1 รวงเหลือข้าวหอมมะลิเพียง 199 รวง ”

(ภาวตล สุวรรณดี, 2546: 415)

ต่อมา พ.ศ. 2500 กรมการข้าวได้นำพันธุ์ข้าวหอมมะลิไปปลูกทดลองในภาคต่างๆ จนพบว่า ข้าวหอมมะลิไม่เหมาะจะปลูกในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงในภาคกลาง เพราะเมล็ดข้าวจะอ้วน ไม่แกร่ง หักง่าย ในภาคเหนือสายพันธุ์ที่ 103 (หรือรวงที่ 103) ให้ผลดีแต่คนเหนือไม่นิยมบริโภคข้าวเจ้า จึงมีคนปลูกน้อย ส่วนในภาคอีสานข้าวหอมมะลิสายพันธุ์ 105 (รวงที่ 105) ให้ผลดีมาก รวงดีที่สุดในเมล็ดยาวเรียวย สมบูรณ์

เมื่อการคัดพันธุ์และปลูกทดลองข้าวหอมมะลิเป็นผลสำเร็จแล้ว คณะกรรมการพิจารณาพันธุ์จึงประกาศ ให้ใช้พันธุ์ข้าวหอมมะลิพันธุ์ที่ 105 ขยายพันธุ์ได้เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม พ.ศ. 2502 โดยให้ชื่อว่า “ข้าวดอกมะลิ 4-2-105 (4 - อำเภอที่ 4 คืออำเภอบางคล้า, 2 - พันธุ์ข้าวที่ 2, 105 - รวงที่ 105 ที่เลือกพันธุ์ออกมา) แต่มักเรียกกันว่า ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ” (ภาวตล สุวรรณดี, 2546: 416)

ในขณะนั้นทางกองส่งเสริม กรมการข้าวได้ดำเนินการส่งเสริมให้ชาวนาในพื้นที่ภาคอีสานปลูกข้าวสายพันธุ์นี้ โดยได้เริ่มโครงการทำนาสาธิตแปลงใหญ่ขึ้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ซึ่งในขณะนั้นเป็นที่ร้างกว้างใหญ่ครอบคลุมเขตรอยต่อ 5 จังหวัดด้วยกันคือ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ยโสธร ร้อยเอ็ดและมหาสารคามโดยทำแปลงสาธิตขนาดใหญ่เป็นร้อยๆ ไร่รอบๆ ทุ่งกุลาร้องไห้ โดยมีหลายประเทศให้ความช่วยเหลือ เช่นสหรัฐอเมริกาและออสเตรเลีย ซึ่งเมื่อการปลูกข้าวหอมมะลิรอบทุ่งกุลาร้องไห้ในครั้งนั้นได้ผลผลิตดี ชาวนาในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้จึงหันมา

เพาะปลูกข้าวหอมมะลิกันมากขึ้นโดยซื้อพันธุ์ข้าวจากรัฐบาลในราคา กิโลกรัมละ 3 บาท (ภูวดล สุวรรณดี, 2546: 415 - 417)

ข้อมูลการขยายพันธุ์ข้าวหอมมะลิในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ของกรมการข้าวมีความสอดคล้องกับการเริ่มเข้ามาของข้าวหอมมะลิในพื้นที่กรณีศึกษา ดังข้อมูลที่บ้านที่กอยู่ในหนังสือ ตำราอีสานบ้านเมืองบัว

“...ในปีพ.ศ. 2509 - พ.ศ. 2512 ที่บ้านเมืองบัวได้มีโครงการจากรัฐบาลเข้ามาตั้ง กลุ่มชาวนา นำพันธุ์ข้าว กข.105 มาให้ชาวบ้านทดลองปลูก และนำปุ๋ยเคมีกับยาฆ่าแมลง มาให้กับชาวนาส่งผลให้ทำนาได้มากขึ้นชาวนาจึงเริ่มหันมาปลูก ข้าวพันธุ์กข.105 ข้าวพันธุ์นี้มีลักษณะพิเศษคือเป็นข้าวเม็ดเรียวยาว หางงอเวลา หุงสุกมีกลิ่นหอมเหมือนดอกมะลิ ชาวนาไม่นิยมกินเพราะไม่ถูกปากแต่เมื่อนำไป ขายได้ราคาดีชาวนาจึงหันมาปลูกข้าวพันธุ์ กข.105 มากขึ้นแล้วลดพื้นที่ที่ใช้ในการปลูกข้าวเหนียวและข้าวพันธุ์อื่นที่ไว้กินลดลง หลังจาก พ.ศ. 2513 ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เริ่มเข้ามามีแพร่หลายขึ้นชาวนาทำนาได้มากขึ้น เริ่มมีรายได้จากการ ขายข้าว”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์. ตำราอีสานบ้านเมืองบัว, 2550: 115)

เนื่องจากสภาพพื้นที่ภาคอีสานโดยเฉพาะเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เหมาะสมที่จะปลูก ข้าวหอมมะลิเพราะปลูกแล้วข้าวมีความหอมเป็นพิเศษ ซึ่งสอดคล้องกับผลการสัมภาษณ์ นายยงยุทธ ศรีนวล นักวิชาการการเกษตร สำนักงานเกษตร อำเภอกเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ให้สัมภาษณ์ถึงลักษณะเด่นของพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ไว้ว่า

“...ข้าวพันธุ์นี้เขามีข้อเด่นของเขา พันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 มีความเหมาะสม กับพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ซึ่งมีสภาพแห้งแล้งและดินค่อนข้างจะเค็มทำให้ข้าวหอมมะลิที่ ได้มีความหอมและความนุ่มซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เท่านั้นที่ สามารถปลูกและถึงจุดเด่นของข้าวหอมมะลิ 105 ออกมาได้ถ้าปลูกที่อื่นผลผลิต จะได้เยอะก็จริงแต่ไม่ได้ความหอมและความนุ่มไม่สามารถถึงลักษณะพิเศษ เหมือนที่ปลูกที่ทุ่งกุลาร้องไห้”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2552)

ปุ๋ยเคมีถือว่าเป็นสิ่งแปลกใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับการส่งเสริมให้ปลูกข้าวเพื่อการค้า โดยปุ๋ยเคมีเริ่มเข้ามาในพื้นที่อำเภอกเกษตรวิสัยประมาณปี พ.ศ.2509 การทำนาช่วงนี้คุณภาพ ของดินยังค่อนข้างดี แม้จะใส่ปุ๋ยในปริมาณน้อยข้าวก็งาม ปุ๋ยเคมียี่ห้อแรกที่เข้ามาคือยี่ห้อ ตราช้าง ราคากระสอบละ 250 บาทมี 50 กิโลกรัม แต่ก่อนใส่ปุ๋ยเคมีเพียงแค่ครั้งเดียวเท่านั้น หลังจากนั้นก็มีปุ๋ยยูเรียตามเข้ามาราคากระสอบละ 80 บาทใช้ใส่ต้นกล้าให้งามก่อนที่จะถอน

แล้วนำมาปักดำ จากการพูดคุยกับพ่อสันติ อุตมคำ ชาวนาอาวุโส ของบ้านเมืองบัวเล่าถึงการเข้ามาของปุ๋ยเคมีในระยะเริ่มต้นดังนี้

“...ปุ๋ยเคมีเข้ามาประมาณปี พ.ศ. 2509-2510 นี้ละ สมัยนั้นได้เริ่มใช้ปุ๋ย ปุ๋ยมันดี อยู่ ใส่แล้วมันก็งามเหมือนกับผงชูรสนี่ละ ใส่แล้วมันดีคือ ยาเสพติด ครั้งแรกเลย มันเป็นอย่างนี้ ดินของเรามันร่วนซุย ไม่แน่น ไม่เป็นดาน เอาปุ๋ยไปหว่านมันก็งาม น้ำเขียว ขาวงาม ใครที่ไม่ใส่จะให้อะไรละ คนข้างเคียงเขาใส่ ขาวงาม ก็ถามกันใส่ปุ๋ยตราอะไรก็หาซื้อมาใส่กัน”

(สันติ อุตมคำ, สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2552)

การเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพทำนาของลูกชาวนาในยุคนี้เป็นการเรียนรู้วิถีเกี่ยวกับความรู้ในการทำนาด้วยการใช้แรงงานคนในครอบครัวและแรงงานจากสัตว์ การทำนาพึ่งพิงธรรมชาติอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ปุ๋ยที่ได้เป็นปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์ของวัวควายที่เลี้ยงไว้ มีเริ่มใช้ปุ๋ยเคมีบ้างแต่ปริมาณไม่มากนัก

การเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาเป็นการเรียนรู้ภายในครอบครัวลูกชาวนาจะออกไปนากับพ่อแม่ตั้งแต่ยังเล็กช่วย พ่อแม่ทำนาในสิ่งที่สามารถช่วยเหลือได้ โดยเริ่มจากงานที่ยังไม่ต้องใช้แรงงานและฝีมือมาก เช่นการไปช่วยดูแลน้อง การเลี้ยงวัวควาย และเมื่อเติบโตขึ้น เด็กๆ จะได้รับมอบหมายให้ทำงานที่ใช้ฝีมือและแรงงานมากขึ้น เช่น การไถนา การตกกล้า การถอนกล้า การดำนาไปจนถึงการเกี่ยวข้าว ลูกชาวนาจะทำนาช่วยพ่อแม่จนกว่าจะออกเรือน การแต่งงานเป็นการแต่งงานเข้าบ้านฝ่ายหญิงเพื่อให้ฝ่ายชายเข้ามาเป็นแรงงานช่วยเหลือครอบครัว ฝ่ายหญิงในการทำนา และเมื่อมีบุตรแล้วจึงค่อยออกเรือนไปแล้วมียุ่งฉางของตนเอง พ่อแม่จะแบ่งที่นาให้เป็นสัดส่วนของครอบครัวใหม่ที่แยกออกมา เมื่อแยกทำนาแล้วก็เก็บข้าวเป็นของตัวเอง แต่ก็ยังคงมาช่วยครอบครัวใหญ่บ้านพ่อแม่ในการทำนา จากคำบอกเล่าของ แม่สายัณห์ แก้วน้อย ชาวนาบ้านโพธิ์ฮาดบอกเล่าถึงการทำนาช่วยพ่อแม่ในสมัยก่อน

“...สมัยก่อนกว่าจะไปโรงเรียนก็ต้องออกไปดำนาตอนเช้าให้เสร็จก่อนคนละหาบ ในหมู่บ้านแม่จะดำได้เร็วกว่าเพื่อน พอดำนาเสร็จแล้วค่อยอาบน้ำแต่งตัวไปโรงเรียน ทำอย่างนี้ทุกเช้าจนกว่าจะดำนาเสร็จทุกแปลงจำได้ว่ากว่าถึงจะเสร็จก็เข้าเดือน 8 แล้วจบป.6 แล้วก็ไม่ได้ไปเรียนต่อ ตอนนั้น พ่อกับแม่ไม่มีเงินก็เลยอยู่ช่วย พ่อกับแม่ทำนาจนแต่งงานแล้วก็แยกบ้านออกมา”

(สายัณห์ แก้วน้อย, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2552)

ผู้ใหญ่ประสิทธิ์ จำปาทิพย์ ได้ให้สัมภาษณ์ถึงวิถีของการทำนาและการถ่ายทอดความรู้ เกี่ยวกับการทำนาของสมัยก่อนในครอบครัวว่าแต่ก่อนนั้นมีแค่อาชีพทำนาเพียงอาชีพเดียว ลูก ชาวนาจึงจำเป็นต้องเรียนรู้วิธีการและขั้นตอนในการทำนาเพื่อทำนาต่อจากพ่อ แม่

“...อาชีพแต่ก่อนก็มีอาชีพเดียว มีแต่ทำไร่ ทำนา วิถีชีวิตการทำไร่ ทำนาดั้งแต่ สมัยก่อนนั้นมันก็ไม่เหมือนกับในปัจจุบันนี้ แต่ก่อนนี้ทำนาควายนำควายไปหัดไถ แล้วก็ไถ แต่ก่อนนี้ทำนาค่า การทำนาศสมัยก่อนใช้แรงงานตนเอง ใช้แรงงาน เฉพาะครอบครัวคือว่าทำตามวิถีของครอบครัว ทำตามกันมาอย่างนั้น การทำนา ได้ถ่ายทอดกันมาจากพ่อ จากแม่ มาสู่ลูก ลูกก็ได้สืบต่อมาแต่ก่อนก็จะสอนกันว่า ให้ประกอบอาชีพในด้านนี้ ไม่ได้สอนกันว่า ให้ทำมาหากินอย่างอื่น”

(ประสิทธิ์ จำปาทิพย์, สัมภาษณ์, 28 มีนาคม 2552)

กล่าวโดยสรุป ยุคของแรงคน ไถควายเพื่อทำกินนั้น พบว่าการทำนายังคงอาศัย แรงงานของคนในครอบครัว อาศัยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้ช่วยกันเอาแรงกันตั้งแต่ การดำนาไปจนถึงการเก็บเกี่ยว ถึงแม้ว่าจะมีความเจริญของเทคโนโลยีและการพัฒนาคุณภาพ ของพันธุ์ข้าว รวมถึงวิธีการเพิ่มแร่ธาตุการเริ่มเข้ามาของปุ๋ยเคมีเข้ามาในชุมชนส่งผลให้ชาวนา ในยุคนี้เริ่มปรับตัวปลูกข้าวพันธุ์ใหม่และใช้ปุ๋ยเคมีที่เริ่มเข้ามา

การเรียนรู้ของลูกชาวนาในครอบครัวของชาวนาในยุคแรงคน ไถควาย นี้เป็นการ เรียนรู้ โดยพ่อแม่จะมอบหมายหน้าที่ตามความสามารถ และความรู้ความชำนาญในการทำนา แต่ละช่วงวัย โดยเป้าหมายของการเรียนรู้และถ่ายทอดของพ่อแม่คือ การต้องการให้ลูกหลาน เป็นแรงงานสำคัญในการผลิต และได้ทำนาต่อจากพ่อแม่ นอกจากนี้ รูปแบบการเรียนรู้ของลูก ชาวนา ในยุคแรงคนๆ นี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการ เรียนรู้จากในครอบครัว อาทิ พ่อแม่ ลุงป้า และ ญาติๆ ผู้ใหญ่ ตลอดจนการเรียนรู้แบบ “ครูพักลักจำ” โดยเกิดขึ้นจากเลียนแบบ “การทำนา ของพ่อแม่” ซึ่งนับเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นที่สำคัญ และส่งผลให้การสืบทอดอาชีพชาวนา ในยุคนี้ เป็นการถ่ายทอดความรู้ที่เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองภายในชุมชนที่อยู่ไปก็เรียนรู้ เอง เกี่ยวกับพิธีกรรมการทำนา ความเชื่อในการทำนาที่พึงพาธรรมชาติ ผีสงวนเทวดา ดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลทำให้ข้าวงอกงาม จากชาวนารุ่นพ่อแม่ไปยังชาวนารุ่นลูก

ยุคที่ 2 ยุคแรงเครื่อง รถไถเดินตาม ข้าวหอมมะลิ (พ.ศ. 2521 - พ.ศ. 2540)

ยุคนี้ถือว่าเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็น “เปลี่ยนแรง เปลี่ยนคน เปลี่ยนพื้นที่” โดยเริ่มจากทำนาเพื่อไว้กินเป็นการทำนาที่หวังผลกำไรจากการขายข้าว ซึ่งการ เปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลมานโยบายของกรมการข้าวส่งเสริมให้ชาวนาปลูกข้าวพันธุ์ขาวดอกมะลิ

105 หรือที่ชาวบ้านเรียกข้าวหอมมะลิเพราะเมื่อหุงแล้วมีกลิ่นหอมเหมือนดอกมะลิ ทำให้ได้รับความนิยมจากท้องตลาด ส่งผลให้พันธุ์ข้าวหอมมะลิขายได้ราคาสูงกว่าพันธุ์ข้าวพื้นเมือง

ประมาณปี พ.ศ. 2518 - พ.ศ. 2520 เริ่มมีการไถปรับพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ให้เป็นพื้นที่นามากขึ้น ส่งผลให้ราคาที่ดินเริ่มมีราคาแพง จากเดิมที่มีราคาไม่กี่ร้อยบาททยอยราคาขึ้นเป็นถึงหลักพันจนมาถึงราคาไร่ละหลายหมื่นบาทในปัจจุบันดังคำบอกเล่าของอาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเมืองบัว และผู้ใหญ่สันติ อุดมทรัพย์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 10 ตำบลเมืองบัว ที่เล่าถึงสาเหตุที่ทำให้ทุ่งกุลาร้องไห้แตกกลายเป็นทุ่งนาสุดลูกหูลูกตาว่า

“....จุดที่เปลี่ยนคือตอนที่เริ่มสาวนา คือเริ่มทำนาแรกๆ ในทุ่งกุลาฯ มีรถไถเข้ามาไถทุ่งกุลาฯ แตก แต่ก่อนนี้ไร่ละ 100 บาทก็ขึ้นมาราคาไร่ละ 1,000 บาท พ่อฉันตั้งแต่สมัยราคาไร่ละ 45 บาทตอนนั้นไม่มีคนซื้ออุปสรรคมันหลาย ตำไวดอนเข้ากลับไปดูอีกวันหนึ่งปุ๊กินหมด อันไหนที่อยู่บนดินก็หนูกัด อันไหนอยู่ในน้ำปุ๊กิน ทำนาปีแรกไม่ได้เกี่ยวเลย”

(สันติ อุดมทรัพย์, สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2552)

“....สิ่งที่เข้ามาแล้วทำให้ทุ่งกุลาฯแตกก็เพราะรถแทรกเตอร์นี้แหละ รถแทรกเตอร์สามพาน สีผานนี้เข้ามา พวกไหนที่ไถยากๆ เขาก็ใช้พวกนี้แหละไถ พื้นที่ในทุ่งกุลาฯนี้แต่ก่อนไร่ละ 20 บาทไม่มีคนอยากไถด้วย แต่พอเมื่อเข้ามาไถทุ่งกุลาแตกมานี้ ก็ไร่ละ พันถึง สองพันขึ้นมามากตอนนั้นก็ราคาไร่ละ ห้าหมื่นบาท ปรับสภาพพื้นที่ให้ดีขึ้นตรงนี้คือการเปลี่ยนแปลง”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2552)

ในช่วงต้นของการทำนาในยุคนี้เป็นการทำนาดำมีแบบแผนวิธีการทำนาเป็นขั้นตอนตามฤดูกาล ชาวนาจะเริ่มต้นทำนาเมื่อเข้าสู่หน้าฝน โดยเริ่มต้นด้วยการใช้ควายไถซุด (ไถตะ) ระหว่างเดือนพฤษภาคม(เดือนหก)ถึงเดือนกรกฎาคม(เดือนเจ็ด)พร้อมกับตกล้ำ (หว่านกล้า) ไว้ที่ตากล้ำ(แปลงกล้า) บริเวณใกล้ๆ บ้าน

หลังจากการไถซุดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ชาวนาจะดำเนินการไถอีกรอบคือไถแปรเตรียมดินก่อนที่จะดำนาชาวบ้านเรียกว่าไถดำ ประมาณ 1 เดือนเมื่อต้นกล้าโตพอที่จะดำได้ก็นำกล้าไปปักดำที่นาที่ตระเตรียมไว้ช่วงเดือนกรกฎาคมถึงเดือนสิงหาคม หลังจากนั้นปล่อยให้ข้าวเจริญเติบโตแตกกอแล้วจึงเก็บเกี่ยวด้วยเคียวเกี่ยวข้าวในช่วงเดือนปลายพฤศจิกายน (เดือนอ้าย) ถึงเดือนกุมภาพันธ์ (เดือนสาม)

ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ นายมานิตย์ สาสนาม เกษตรอำเภอ ประจำการที่ อำเภอเกษตรวิสัยได้ให้ข้อมูลถึงวิธีการทำนาในตอนต้นของยุคนี้ไว้ว่า

“....เดิมพี่น้องเกษตรกรทำนาจะใช้แรงงานสัตว์ ใช้ควายไถนา เดิมแต่ก่อนทำนา เขาจะทำนาดำ พี่น้องเกษตรกรจะทำนาอยู่กับที่นาประจำเพราะว่ามีความผูกพันกัน เขาจะทำไปที่ละเล็กทีละน้อย ไถเสร็จก็ดำมันเป็นวัฏจักรของเขาเอง จะต้องมีการตกกล้าส่วนใหญ่จะเป็นการทำนาดำ ไถเสร็จ มีการไถตะแล้วก็ไถแปรแล้วก็ตกกล้า เตรียมดิน ตกกล้าเสร็จก็มีการถอนกล้า เอากล้าไปปักดำ ถ้าทำนาดำ วัฏจักรมันจะอยู่อย่างนี้นะ มันจะอยู่กับที่นาประจำต้องใช้แรงงานเยอะ เดิมเป็นอย่างนี้จริงๆ”

(มานิตย์ สาสนาม, สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2551)

จุดเปลี่ยนสำคัญของยุคนี้คือการเข้ามาของ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) ที่เข้ามาให้การสนับสนุนเงินลงทุนทำให้ชาวนาเข้าถึงทรัพยากรในการลงทุนมากขึ้น โดยมีแหล่งกักเก็บเงินซื้อเครื่องจักรกลการเกษตรในภาคการผลิตและใช้เพิ่มโอกาสสำหรับการซื้อปุ๋ยเคมีในปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น ชาวนาเริ่มซื้อรถไถเดินตามเป็นเครื่องทุ่นแรงในการทำนาแทนใช้ควายไถนาด้วยประโยชน์ใช้สอยในการทำนาของรถไถเดินตามที่ไถนาได้เร็วกว่าควายและสามารถใช้บรรทุกสิ่งของและสูบน้ำเข้านาได้ทำให้รถไถเดินตามได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว

ประมาณปลายปี พ.ศ. 2536 ชาวนาในพื้นที่มีรถไถนาเดินตามเกือบทุกครัวเรือน การไถนาด้วยควายเริ่มหายไปเปลี่ยนเป็นรถไถเดินตามที่เข้ามาแทน ดังคำบอกเล่าของชาวนาเปรียบเทียบการไถนาระหว่างควายไถกับรถไถเดินตามว่า “....ควายเหล็กเข้ามาเห็นควายหนึ่งก็เบ้งบได้ (ดูไม่ได้) แล้วนะแต่ก่อนควายไถได้ดินทีละก้อนนี้ควายเหล็กไถได้ดินทีละ 3 ก้อนโน้น 2 ก้อนใหญ่ ๆ โน้นควายไถก็ได้ก้อนเดียวปอกแล้ง ปอกแล้ง” (อำไพ สุขาลี, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2552) ซึ่งเงินที่ใช้ซื้อรถไถเดินตามของชาวนานั้นก็ได้มาจากการกู้ยืมเงินล่วงหน้าจาก ธ.ก.ส. โดยค่อยทำนาใช้คืนทีหลัง ดังที่นางมะลิวัลย์ หล้าแท่น ชาวนาบ้านเมืองบัวเล่าถึงการซื้อรถไถเดินตามคันแรกของครอบครัวว่า

“...รถไถนาคันนี้ซื้อมาประมาณ 15 ปีแล้วก็ยังรับจ้างมาโดยตลอด ใครจ้างเราก็ไป ยังไม่เคยพักเลย ถือว่าคุ้มค่ามาก คันนี้เป็นคันประมาณที่ 5 ของหมู่บ้าน ซื้อในปีพ.ศ. 2536 ราคาประมาณ 30,000 บาท ส่วนกระบะบรรทุกนี้ราคา 10,000 บาทตอนนั้นเงินทั้งหมดก็หมดกับค่ารถไถนา เมื่อต้องทำนาก็ต้องไปกู้ยืมเงินและเข้ามาทำนา ได้มาก็ไปใช้หนี้ พอต้องทำนาก็ไปยืมเขากัน หมุนเวียนเป็นอย่างนี้กว่า 6 ปีจึงพ้นตัวได้”

(มะลิวัลย์ หล้าแท่น, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552)

ปุ๋ยที่ใส่ในนาข้าวแต่ก่อนชาวนาจะใช้ปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลของวัวและควายที่เลี้ยงไว้ ชาวนาใส่ปุ๋ยคอกช่วงเตรียมดินก่อนไถ ก่อนที่จะลงนาในเดือนมีนาคม (เดือนสี่)ถึงเดือน พฤษภาคม(เดือนหก)โดยขนปุ๋ยจากคอกวัวและควายที่เลี้ยงไว้ไปที่นาเป็นการเตรียมดินก่อนที่จะลงนา ส่วนปุ๋ยเคมีนั้นชาวนาเริ่มหันมาใช้มากขึ้นหลังจากที่ปลูกข้าวหอมมะลิซึ่งจะหวาน ตอนข้าวแตกกอและตอนที่ข้าวตั้งท้องเริ่มออกรวง

การสนับสนุนเงินลงทุนของ ธ.ก.ส. นั้นส่งผลให้ชาวนามีเงินใช้สำหรับการซื้อปุ๋ยเคมีมากขึ้น ซึ่งการใส่ปุ๋ยเคมีของชาวนาเริ่มเพิ่มปริมาณมากขึ้นจากอัตราส่วนของการใช้ปุ๋ยเคมีปริมาณน้อยข้าวก็งามแต่เมื่อเวลาผ่านไปดินเริ่มเสื่อมสภาพ แร่ธาตุในดินเริ่มลดน้อยลง ชาวนาจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นจากแต่เดิมที่หวานปุ๋ยเพียงครั้งเดียวก่อนข้าวออกรวง กลายเป็นปัจจุบันต้องหวานปุ๋ยเคมีถึง 3 - 4 ครั้งภายใน 1 ปีเพื่อให้ข้าวงาม ส่งผลให้ต้นทุนการผลิตเพิ่มมากขึ้น จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่ประสิทธิ์ จำปาทิพย์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6 ตำบลเมืองบัว ชาวนา และพ่อสันติ อุตมคำ ชาวนาอาวุโสแห่งบ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัวได้เล่าถึงความเปลี่ยนแปลงของการใส่ปุ๋ยเคมีในนาข้าวให้ฟังว่า

“...การทำนาต้องใส่ปุ๋ยมาก มากขึ้นเรื่อย การใช้ปุ๋ยเคมี จากเดิมไร่ละ 20 กิโล มาเป็น ไร่ละ 30 - 40 กิโลเป็นไร่ละกระสอบ ทุกวันนี้ต้องไร่ละกระสอบ ตอนแรกจริงๆนั้นเคมีนั้นหวานครั้งเดียวก็เกี่ยวเลย ต่อมาก็หวาน 2 ครั้งทุกวันนี้หวาน 4 ครั้ง ครั้งที่หนึ่งหวานพร้อมข้าวเขาเรียกว่ารองพื้น พออีกซักกระยะหนึ่งอยากให้ข้าวแตกกอก็หวาน มาอีกซักกระยะหนึ่งก็ข้าวกำลังจะตั้งท้องก็ต้องใส่ พอข้าวออกเริ่มจะเต่งก็หวานแต่ง เป็น 4 ครั้ง 4 ครั้งนี่คิดแล้วตกไร่ละกระสอบนา”

(ประสิทธิ์ จำปาทิพย์, สัมภาษณ์, 22 มีนาคม 255)

“...ใช้ปุ๋ยเคมีแล้วมันก็เพิ่มขึ้นบางคนก็เอาตรา นั้นมา ตรา นี้มาโฆษณา มาพูดดี อย่างนั้น อย่างนี้ แล้วมันก็ต้องใช้เยอะขึ้นเรื่อยๆ จากที่แรกหวานที่เดียว ต่อมาเวลาใกล้จะออกรวง ก็ไปใส่อีกหลายปีมา ต่อมาตัวยาวนี้หวาน 3 รอบ หวานตอนไถ หวานตอนแรกแล้วก็หวานกลางปี หวานตอนก่อนจะแก่อีกเลยต้องใช้ปุ๋ยเยอะกว่าเดิม แต่ว่าดินเสียไม่เสียไม่รู้เพราะว่าไม่ได้ใช้ควายไถ ถ้าเอาควายไถมันก็จะรู้ว่าดินแน่น ดินแข็ง ดินมันต่างกว่าแต่ก่อน กบ เขียด ปู ปลาที่เคยมีในนาก็ไม่มีเหมือนสมัยก่อน”

(สันติ อุตมคำ, สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2552)

โดยสรุป ยุคแรงเครื่อง รถไถเดินตาม คำข้าวหอมมะลิ พบว่า ลูกชวานารุ่นนี้เรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาที่มีการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร และการทำนาที่ทันสมัยใหม่ใช้เงินลงทุนทำนามากขึ้น ในขั้นตอนการทำนามีเครื่องทุ่นแรงเข้ามาแทนการทำนาด้วยการใช้แรงคนและสัตว์แบบดั้งเดิมก็ค่อยเลือนหายไปจากชุมชน เช่น การไถนาด้วยควายและการตีข้าวด้วยมือที่ถูกรับเข้ามาของรถไถเดินตามและรถสีข้าวแทนที่

ยุคแรงเครื่อง รถไถเดินตาม คำข้าวหอมมะลิ มีเป้าหมายการทำนาเปลี่ยนจากทำนาเพื่อกินเป็นทำนาเพื่อขายมุ่งผลิตข้าวให้ได้ปริมาณมาก เพื่อขาย ซึ่งเป็นการเปลี่ยนวิถีการสืบทอดจาก “ทำเพื่อกิน” กลายเป็น “ทำเพื่อขาย ทำเพื่อชาติ” ลูกชวานาเรียนรู้จากในระบบการศึกษามากขึ้น การขยายโอกาสทางการศึกษาส่งผลให้ลูกชวานาออกจากอาชีพทำนามุ่งสู่ตลาดแรงงานอื่นลูกชวานามีทางเลือกในอาชีพมากขึ้น ทั้งนี้เป็นผลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนที่ 4 - 6 ที่เน้นผลิตคนเข้าสู่ตลาดอุตสาหกรรมเพื่อรองรับการขยายตัวของสังคมเมืองและภาคบริการ

ยุคที่ 3 ยุคแทรกเตอร์ใหญ่ รถเกี่ยวข้าว ผู้จัดการนา (พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน)

การเข้ามาของเครื่องจักรกลการเกษตรขนาดใหญ่เป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงการทำนาในช่วงปี พ.ศ. 2540 ถึงปัจจุบัน ยุครุ่งเรืองของรถไถเดินตามเริ่มเสื่อมและล่มสลายในช่วงปลายปี พ.ศ. 2540 การเข้ามาของรถแทรกเตอร์ใหญ่ที่ใช้เวลาในการไถน้อยลง ประสิทธิภาพในการไถทำให้ได้พื้นที่ที่มากขึ้นและใช้เวลาน้อยลง รวมถึงการเข้ามาของรถเกี่ยวข้าวที่สามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้อย่างรวดเร็วทำให้รูปแบบ และวิธีการการทำนาของชวานาในพื้นที่ ทุ่งกุลาร้องไห้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยจากเดิมที่เคยใช้ระยะเวลาทำนาหลายเดือนกว่าจะแล้วเสร็จในแต่ละขั้นตอน แต่การทำนาปัจจุบันนั้นเพียงแคมีพื้นที่นาและใช้วิธีการว่าจ้างให้กับกลุ่มชวานาที่มีเครื่องจักรกลการเกษตรที่รับจ้างทำนา ก็สามารถทำนาได้เสร็จอย่างรวดเร็ว การทำนาของชวานาในยุคนี้จึงถูกเปรียบเปรยว่า เป็นชวานา 5 วัน หรือผู้จัดการนา ดังคำกล่าวของเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล ประจำตำบลดงครั่งน้อยที่เกี่ยวข้องกับชวานา ให้สัมภาษณ์ถึงรูปแบบและวิธีการทำนาในปัจจุบันดังนี้ “...ในเรื่องของการทำนาของเกษตรกรใน ทุ่งกุลาร้องไห้ จะมีการใช้เวลาในการทำนาอยู่ ประมาณ 5 วันคือ ในช่วงของการหว่านจะเริ่มหว่านพร้อมกับไถกลบไปเลยเป็นการหว่านข้าวแห้ง แล้วตอนเก็บเกี่ยวก็จะเป็นการใช้รถเกี่ยวนวดกับตากข้าวอีก 3 วันซึ่งในเขตทุ่งจะเรียกว่า “เฮ็ดนา 5 มื้อ” (ทำนา 5 วัน) ถ้าพูดตามภาษาชวานาบ้านคือ “เฮ็ดนา 3 มื้อ” (ทำนา 3 วัน) คือหว่าน 1 วัน เกี่ยว 1 วัน ที่เหลือ 1 วันก็ขนข้าวขึ้นเล้า” (ยงยุทธ ศรีนวล, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2551)

ตรงกับคำบอกเล่าของแม่อำไพ สุชาติ ชาวบ้านเมืองบัว ที่เล่าถึงการทำนาในปัจจุบันให้ฟังว่า การทำนาสมัยใหม่ไม่ต้องลำบากเหมือนเก่า ใช้การว่าจ้างแรงงานและเครื่องจักรกลการเกษตรขนาดใหญ่แทนการใช้แรงงานคน

“...เดี๋ยวนี้มันไม่ใช่คนทำนาแล้วเป็นผู้จัดการนาแล้ว ปัจจุบันนี้ไม่ต้องไปทำเองแล้วจ้างให้เขาไปทำ บางครั้งก็ไปทำเอง ทำอยู่วัน 2 วันก็เสร็จ การจ้างก็เริ่มตั้งแต่การไถ อัตราค่าจ้างก็ไร่ละ 150 บาทต่อไร่ นี่คือรถไถใหญ่ ไถสุด (ไถตะ) ที่หนึ่ง แล้วก็มาไถหว่านอีกที่หนึ่ง ไถสุดกับไถหว่านจ้างหว่านก็จ้างเหมือนกัน เหมือนเป็นไร่ ทั้งหว่านปุ๋ยหว่านข้าวพร้อมกันไร่ละ 50 บาท...มีรถเกี่ยวเข้ามาอีกแสงสบายแสงราคาจ้างเกี่ยวอยู่ที่ราคาไร่ละ 500 บาท เอาแสงเกี่ยว เหมือนเดิมไม่มีแล้ว สมัยนี้เป็นรถเกี่ยวข้าวอ้อมคือสีเป็นเมล็ดมาเรียบริยเราก็เหลือแต่ตากอย่างเดียว เดี่ยวนี้ยังไม่ต้องตากเพราะว่าไปขายข้าวให้คาร์ทเกี่ยวพอดี”

(อำไพ สุชาติ, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552)

ปัจจัยเรื่องแรงงานภายในครอบครัวที่ลดน้อยลง ซึ่งเป็นผลมาจากการขยายตัวทางระบบการศึกษาทำให้ลูกหลานมีโอกาสศึกษาต่อระดับที่สูงขึ้นแล้วเคลื่อนย้ายออกไปทำงานต่างถิ่น ส่งผลแรงงานภายในครอบครัวลดลง รวมถึงค่าจ้างแรงงานที่เพิ่มสูงมากขึ้นทำให้ชาวนาจำเป็นต้องใช้เครื่องจักรกลการเกษตรเข้ามาทดแทนแรงงานส่วนที่ขาดหายไปส่งผลให้ชาวนาต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากเดิมที่อาศัยแรงงานภายในครอบครัว และการเอาแรงให้วัวนากลุ่มเครือญาติเปลี่ยนเป็นการจ้างแรงงานชาวนารับจ้างและเครื่องจักรกลการเกษตรแทน ในการทำนาแต่ละขั้นตอนนี้มีค่าใช้จ่ายสูงขึ้นจากในการทำนาดังคำบอกเล่าของนางอำไพ สุชาติ ชาวบ้านเมืองบัวเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาว่า

“...แต่ก่อนนี้ก็ลำบากกว่านี้อยู่แต่ว่ามันก็พออยู่เหมือนกันแล้วแต่สภาพ ค่าปุ๋ยก็มีอยู่ แต่ว่ามันไม่เยอะ มันสู้ด้วยกำลังเจ้าของ เงินไม่มี เดี่ยวมันมีที่ให้กู้มันเลยสบาย แต่ก่อนนี้ค่าปุ๋ยมันไม่มีเงินเหมือนเดี๋ยวนีมันไม่มีที่ยืม 200 ก็ทำนาเสร็จนะ แต่ก่อน แต่เดี๋ยวนีหลายหมื่นได้ (หลายหมื่นบาท) ....แต่ก่อนนี้ค่ากับข้าวก็ไม่ได้ซื้อ ไม่ได้ซื้ออะไรซักอย่างสรุปว่าแต่ก่อนนี้ไม่ได้ใช้เงินก็ทำนาได้เดี๋ยวนีลงทุนบักหลาย (อย่างมาก) ถ้าเงินไม่พอเสนออย่าคิดว่าจะลงนาได้”

(อำไพ สุชาติ, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552)

รูปแบบที่เกิดขึ้นอีกอีกกลุ่มในยุคนี้คือกลุ่มชาวนาในพื้นที่ที่รวมกลุ่มกันรับจ้างทำนา โดยจะมีการรวมกลุ่มกันออกไปรับจ้าง ทำนาในขั้นตอนนี้ยังต้องใช้แรงงานคนอยู่ เช่น การไถนาด้วยรถไถเดินตาม การหว่านข้าว การหว่านปุ๋ยดังคำบอกเล่าของนางมลิวลัย หล้าแท่น ชาวนารับจ้างในหมู่บ้านเมืองบัวให้สัมภาษณ์ถึงการรวมกลุ่มรับจ้างทำนาไว้ว่า

“...รับจ้างทำงานทุกอย่าง ใครจะจ้างทำอะไรก็จะมาบอกเป็นที่รู้จักกัน ไถนา ขนฟางข้าว ขนฟ่อน ขนดิน แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ขนดินแล้วเนื่องจากมีรถขนดินและที่แม่ขยันเพราะแม่เคยทำเป็นประจำ ถ้าไม่ได้ทำแล้วมันเหมือนขาดอะไรบางอย่างอย่าดีกว่าอยู่เฉย ๆ อีกสักพักก็จะมีคนมาชวนไปรับจ้างไถหว่านข้าวพวกเรา จะไปกันหลาย ๆ คนแต่ก่อนประมาณ 6 - 7 คันรถ ไปเป็นกลุ่ม เดี่ยวนี้เหลือแค่คันเดียวที่ไถนารับจ้าง ต่อมาก็ทยอยหายไปเหลือแค่คันนี้ เพราะมีรถไถขนาดใหญ่รับจ้างเช่นกัน หว่านข้าวจะชวนกันไปประมาณ 10 คน คิดราคาเป็นเช้า ใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง คิดเป็นเช้าเช้าละ 100 บาท แม่จะรีบทำตั้งแต่เช้าก่อนที่จะสายเพื่อจะได้ไม่ร้อนแล้วค่อยกลับมากินข้าวเช้าที่บ้าน”

(มลิวลีย์ หล้าแท่น, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552)

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการทำนาที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ส่งผลให้ชาวนาจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องใช้เงินจำนวนเพิ่มมากขึ้นสำหรับการจ้างทำนา ชาวนาจึงต้องแบกรับความเสี่ยงจากการลงทุนที่สูงมากขึ้นตามมา โดยเฉพาะปีที่ชาวนาได้รับผลกระทบจากภัยแล้งหรือน้ำท่วมส่งผลให้ชาวนามีหนี้สินเกิดขึ้น จากการกู้ยืมเงินจาก ธ.ก.ส. หรือสหกรณ์การเกษตรมาลงทุน ทำนา ดังที่พ่อแสวง มะโนลัยครูภูมิปัญญาบ้านโพนฮาด ตำบลคงครั่งน้อยให้สัมภาษณ์ถึงหนี้สินที่เกิดจากการทำนาของชาวนาไว้ว่า

“...พอมือแทรกเตอร์ขนาดใหญ่สามารถทำนาขนาดใหญ่ 20 ไร่เสร็จภายในวันเดียวก็เลยกลายเป็นผู้จัดการนาขึ้นมา เมื่อกลายเป็นผู้จัดการนาก็มีแต่จ้างค่าแรงก็เลยทำให้ต้นทุนที่สูงทำนาก็เลยขาดทุน ก็เลย บ่มีอยู่มีกิน ต่อมาเมื่อสหกรณ์มี ธ.ก.ส. ขึ้นมา มีการกู้ยืมเงินมาลงทุนต่าง ๆ เช่นมาซื้อ รถไถ รถยนต์ ที่ทันสมัยก็เลยเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนนิสัยไปคนเรา ที่นี้ก็เริ่มกู้เงินมาลงทุน เศรษฐกิจ ปกติก็เลยถดถอยลงมา ก็บ่มีเงินมาใช้หนี้ที่กู้มา หนี้ธนาคารก็ไล่ดอกเบี้ยไปเรื่อย ๆ เกษตรกรก็จำเป็นต้องกู้เพิ่มขึ้นมาเป็นหนี้ทวีคูณ ถ้าบ่กลับใจตอนนี้บ่มีอยู่ มีกินก็ได้ บางคน ในช่วง 4 -5 ปี คินไปค่อนข้างจะวิกฤตแรงถึงขั้นต้องขายนาใช้หนี้ก็มี เนื่องจากกู้เงินไปต่อยอดของสหกรณ์บ้าง ของ ธ.ก.ส.บ้างเพราะว่าหนี้มันไปทบกันอยู่ หนี้มันก็ไม่ลดถอยลง”

(แสวง มะโนลัย, สัมภาษณ์, กุมภาพันธ์ 2552)

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาที่เกิดขึ้นได้ส่งผลต่อชีวิตชาวนานั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสีย โดยผลดีของการเข้ามาเครื่องทุ่นแรงและเทคโนโลยีต่างๆ ทำให้การทำนาของชาวนาในปัจจุบันมีความสะดวกสบายมากขึ้น มีการใช้เครื่องจักรกลการเกษตรทุ่นแรงในการ ทำนา เวลาที่ไปลงแรงทำนาลดน้อยลง การทำนาไม่ต้องลำบากเหมือนแต่ก่อน การทำนาได้ข้าวปริมาณเพิ่มมากขึ้นในที่นาเท่าเดิมหรือที่นาลดน้อยลง แต่ในทางกลับกันผลเสียที่ตามมาคือการทำนา

ปัจจุบันนี้ต้องใช้เงินลงทุนมากต่อการทำนาแต่ละรอบปีการผลิต ในปีที่ทำนาไม่ประสบผลสำเร็จทำให้ชาวนาเป็นหนี้ มีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีในปริมาณมากซึ่งส่งผลเสียต่อสุขภาพสิ่งแวดล้อมก็เสื่อมโทรมตามมา สัตว์น้ำที่เป็นอาหารในนาตามธรรมชาติ เช่นปู ปลา กบ เขียด ก็ลดน้อยหายไป คนวัยแรงงานต้องอพยพเพื่อไปทำงานรับจ้างต่างถิ่น ชาวนาในพื้นที่ได้เล่าถึงความแตกต่างของการทำนาในอดีตและปัจจุบันไว้ว่า

“...สบายเดี๋ยวนี้สบาย แต่ว่ามันเป็นหนี้ มันไม่ได้ทำเอาเองมันให้เครื่องทำแทน ค่าใช้จ่ายมี เราเมื่อด้วยลำแข้งเราเองเราก็อึด ไม่ต้องติดหนี้ใคร ควายตัวเดียว คนคนเดียวค่อยไถไป ก็ไถเท่ากับทุกวันนี้ 40 ไร่ก็ไถเสร็จเพราะว่ามีเพื่อนเยอะ ลงแขกกันตอนไถ ตอนเกี่ยวก็ลงแขกเหมือนกันก็อาศัยแรงงานญาติพี่น้อง คนบ้านใกล้ ไหว้วานกันญาติพี่น้อง...ทำนา เปลี่ยนไปมากต้นทุนของมันแต่ละปีเสีย ค่าใช้จ่ายมาก เราไปเรียกเขามาช่วยก็ต้องให้เงินเขาแล้วก็เลี้ยงข้าว ข้อดีคือเราสบายเกินกันหลาย (สบายกว่ากันมาก) สบายหลายก็เลยไม่มีการออกกำลัง สม่าเสมอ โรคภัยก็มาก ไม่ค่อยได้ออกแรงเหมือนเดิมแล้วก็สารพิษก็เยอะผลเสียทางสิ่งแวดล้อมก็ตามมา ปู ปลา กบ เขียด ถ้าไม่เลี้ยงก็ไม่ได้กิน”

(ชาย อาตสุโพธิ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

“...ถ้ามองแล้วในเรื่องของความสบายมันก็ส่งผลดีต่อเขานะ หนึ่งในเรื่องสุขภาพ เขาก็ไม่ต้องไปตรากตรำลำบากเหมือนเมื่อก่อนนี้ในเรื่องของสุขภาพแต่ในอีกด้านหนึ่งก็คือในการใช้เงิน ผลกระทบที่ตามมา คืออย่างน้อยมันมีปุ๋ยเคมี มันมียาฆ่าหญ้า เป็นปัจจัยที่ทำให้ที่นามันแข็งแรงต่างปัจจัยก็ส่งผลให้ได้ผลตอบแทนไม่มากเท่าไร ส่วนเรื่องเงิน ขาดข้าวคือเวลาจะลงนาเราไปยืมเงิน ชกส.เขาก็ปล่อยให้ยืม ลงนา ทำนา อะไรทุกอย่างเสร็จเรียบร้อย พอขายข้าวเสร็จแล้วก็เอาไปส่งเขา สรุปแล้วก็เหลือบ้างไม่เหมือนเมื่อก่อน นอกจากคนที่เขามีนาเยอะ ลูกเขาไม่ได้เรียนหนังสืออย่างนี้ ก็ไม่ได้จ่ายอะไรก็พอมิ บางคนเขาก็มีเกือบล้านก็มี”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2552)

นอกจากการรับจ้างทำนาแล้วยังคงมีการไหว้วานกันในหมู่เครือญาติอยู่ แต่ว่าแตกต่างจากการเอาแรงสมัยก่อนคือมีการที่ให้ค่าตอบแทนผู้ที่ไหว้วานมาช่วยงานชาวนา ในพื้นที่กรณีศึกษาเรียกวิธีนี้ว่าการ “จ้างต่างหา” ดังคำบอกเล่าถึงรูปแบบการจ้างต่างหาในปัจจุบันถึงการให้ความช่วยเหลือการทำนาในปัจจุบันที่ ครูทองวัลย์ แก้วเสถียร คุณครูโรงเรียนบ้านเมืองบัวที่ทำนาเป็นอาชีพเสริม เล่าถึงวิธีการจ้างต่างหาในพื้นที่ให้ฟังว่า“...เราไปเรียกเขามาช่วยเราก็ต้องให้ค่าตอบแทนเขา เราต้องเห็นใจเขาเพราะว่าเขาจำเป็นต้องกินต้องใช้ให้เขามาช่วยอย่างเดียวไม่ได้ เราก็ให้เงินตอบแทนลูกหลานก็มาช่วยเหลือกันเรียกว่าจ้างต่างหา ก็คือหากันมาช่วยแล้วก็ให้เงินค่าตอบแทนเขาด้วย” (ทองวัลย์ แก้วเสถียร, สัมภาษณ์, 29 มีนาคม 2552)

รูปแบบการจ้างต่างหาเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายหลังจากการเข้ามาของเงินทุนและเทคโนโลยีต่างๆ โดยชาวนาในพื้นที่ได้ชี้ให้เห็นว่าการช่วยเหลือกันในการทำนาก็ยังมีอยู่ในพื้นที่แต่ด้วยความจำเป็นในปัจจุบันที่ต้องใช้เงินในการซื้อสินค้าที่จำเป็นและใช้จ่ายในชีวิตประจำวันจึงจำเป็นต้องมีเงินเป็นค่าแรงในการจ้างงานเพื่อเป็นการตอบแทนของคนที่มาช่วยแรงงานการทำนา

ในช่วงหลังในพื้นที่ศึกษาพบชาวนาเริ่มมีหนี้สินจากรูปแบบและวิธีการทำนาที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ค่าจ้างแรงงานและค่าปุ๋ยเคมีที่เพิ่มสูงมากขึ้นในทุกปีประกอบกับการเจอภัยแล้งซ้ำซากหรือภัยพิบัติจากน้ำท่วมทำให้ผลผลิตจากการทำนาไม่เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ ชาวนาบางส่วนจึงเริ่มทบทวนถึงสาเหตุ ปัจจัยของหนี้สินที่เกิดขึ้น รวมทั้งวิธีการทำนาที่ผ่านมาว่า เพราะอะไร “ทำนาแล้วจึงมีแต่หนี้” จากคำให้สัมภาษณ์ของ นายยงยุทธ ศรีนวล เกษตรตำบลดงครั่งน้อย กล่าวถึงชาวนาไทยว่า

“...พูดถึงชาวนาไทยคือ กระดุกสันหลัง...คือไม่มีอะไรเหลือแล้ว เหลือแต่กระดุกสันหลังเหมือนที่เขาว่า ไม่ใช่โครงสร้างแล้วเป็นสันหลังที่เหลือแล้ว ในทุกวันนี้ทำนาจนไม่เหลืออะไรแล้ว”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2551)

จึงได้มีชาวนาบางส่วนที่เริ่มหันมาลดต้นทุนในการทำนาโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ควบคู่ไปกับการใช้ปุ๋ยเคมีและเริ่มมีการรวมกลุ่มภายในหมู่บ้านเพื่อให้ความช่วยเหลือในเรื่องของแรงงานและเงินทุนในการทำนา นอกจากนี้การริเริ่มและน้อมรับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาปฏิบัติใช้ ภายใต้การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ ทั้งจากทางธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) สำนักงานเกษตรอำเภอ สหกรณ์การเกษตร และความสนใจของชาวนาเองเริ่มมีชาวนาบางกลุ่มเริ่มคิดทบทวนถึงการทำนาในปัจจุบันที่ก่อให้เกิดหนี้สินจึงหันกลับมาทำการเกษตรตามหลักทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง โดยได้ประยุกต์ใช้หลักการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานแนวคิดไว้ว่า “ทฤษฎีใหม่เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนมีอยู่มีกิน แบบตามอัตภาพคืออาจไม่รวยมากแต่ก็พอกินไม่อดอยาก...หลักมีว่าแบ่งที่ดินเป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งเป็นที่สำหรับปลูกข้าว อีกส่วนหนึ่งสำหรับปลูกพืชไร่ พืชสวนและมีที่ดินสำหรับขุดสระน้ำ” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2544 :45)

มีชาวนาบางกลุ่มได้เริ่มทำการเกษตรผสมผสานซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐให้การส่งเสริมความรู้และเงินทุนในการดำเนินการส่งผลให้เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มเกษตรกรทางเลือกอีกรูปแบบหนึ่งขึ้นภายในชุมชน จากคำให้สัมภาษณ์ของ

เจ้าหน้าที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์(ธ.ก.ส.) สาขาอำเภอเกษตรวิสัยได้เล่าถึงนโยบายการส่งเสริมความรู้และจัดตั้งหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงว่า

“...ปัจจุบันนี้นโยบายของธนาคารคือการพัฒนา ที่เพิ่มเข้ามาในปัจจุบันคือเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริแล้วจะมีการส่งเสริม หมู่บ้านชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงขั้นที่ 1 มีบ้านโพนงอยกับโพนฮาดเป็นขั้นที่ 1 แล้วจะมีบ้านดงมันเป็นเศรษฐกิจขั้นที่ 2 ขั้นที่ 2 นี้ก็จะคือมีการรวบรวมผลผลิต รวบรวมเพื่อขาย แล้วก็จะมีการรวมกลุ่มเพื่อซื้อ อย่างเช่นซื้อปุ๋ยอย่างนี้ ก็จะรวมเป็นกลุ่มกันเพื่อซื้อปริมาณมากๆ เพื่อลดค่าใช้จ่าย ค่าขนส่ง ส่วนตัวอย่างการรวบรวมขายก็คือ ตัวอย่างเช่นถ้าเรารวบรวมข้าวได้เยอะๆ ในปริมาณมากเราก็จะมีอำนาจต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง อันนี้ก็จะคือเป็นพื้นฐานที่เราสนับสนุนชาวบ้าน”

(อัครเดช ไชยสมศรี, สัมภาษณ์, พฤศจิกายน 2551)

แนวคิดหลักของกลุ่มนี้คือนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้โดยยึดหลักการพยายามลดต้นทุนให้ได้ ใช้ประโยชน์ในที่ดินของตนอย่างคุ้มค่าที่สุด และมีการจัดการระบบการผลิตอย่างเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกันในระบบการผลิต ตั้งคาบอกล่าของชาวนาในบ้านโพนฮาดตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัยที่หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสานว่า

“...อย่างผักที่ปลูกนี้ก็ป็นรายได้ประจำวันเอาไปขายที่ตลาดนัดบ้าน เมืองบัวแล้วก็ไปส่งเขาที่ตลาด ส่วนบ่อน้ำที่ขุดสำหรับเลี้ยงปลาก็ทำให้น้ำไว้ใช้ตลอดปีปีไหนน้ำแล้งก็สามารถสูบน้ำเข้าสู่มาได้ ส่วนวัวที่เลี้ยงเราก็นำเอาขี้วัวไปทำเป็นปุ๋ยอินทรีย์ใส่नाได้ ทุกอย่างมันจะเกื้อกูลเป็นประโยชน์ต่อกัน”

(สมบัติ พนมเขต, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2552)

อย่างไรก็ตามการเรียนรู้อาชีพทำนาของลูกชาวนาในยุคปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับแบบแผนการทำนาดำด้วยรูปแบบการจ้างทำเหมือนอย่างที่เป็นพ่อแม่ทำ นับเป็นการเรียนรู้ถึงการเห็นจากแบบอย่างของพ่อแม่ ความรู้เกี่ยวกับขั้นตอนการทำนาจึงลดน้อยลงตามวิธีการที่ทำนาดอกันมา ลูกชาวนารุ่นนี้จึงไม่มีลูกชาวนาที่ไถนาด้วยควายเป็น ไม่มีลูกชาวนาที่เคยเห็นการลงแขกเกี่ยวข้าวหรือการทำนารวมดั่งเช่นในอดีต ภาพประสบการณ์และการเรียนรู้ของลูกชาวนาได้เลือนหายไปกับเช่นเดียวกับบางขั้นตอนของการทำนาที่ถูกกลบหายไปจากวิถีชีวิตอาชีพทำนาของพ่อแม่อาทิเช่น การไถนาด้วยควาย การทำลานนวดข้าวด้วยซี่ควาย การนวดข้าวหรือตีข้าวด้วยมือเป็นต้น ยังมีกลุ่มลูกชาวนาส่วนน้อยเท่านั้นที่ยังคงรักษาการทำนาดำด้วยการใช้แรงงานแบบดั้งเดิมอยู่คือใช้แรงงานคนเป็นหลักในครอบครัวที่ยังเห็นพ่อแม่ทำนาอยู่ ลูกชาวนาเหล่านี้ยังได้รับการฝึกฝนการใช้รถไถเดินตาม การเกี่ยวข้าวด้วยเคียว

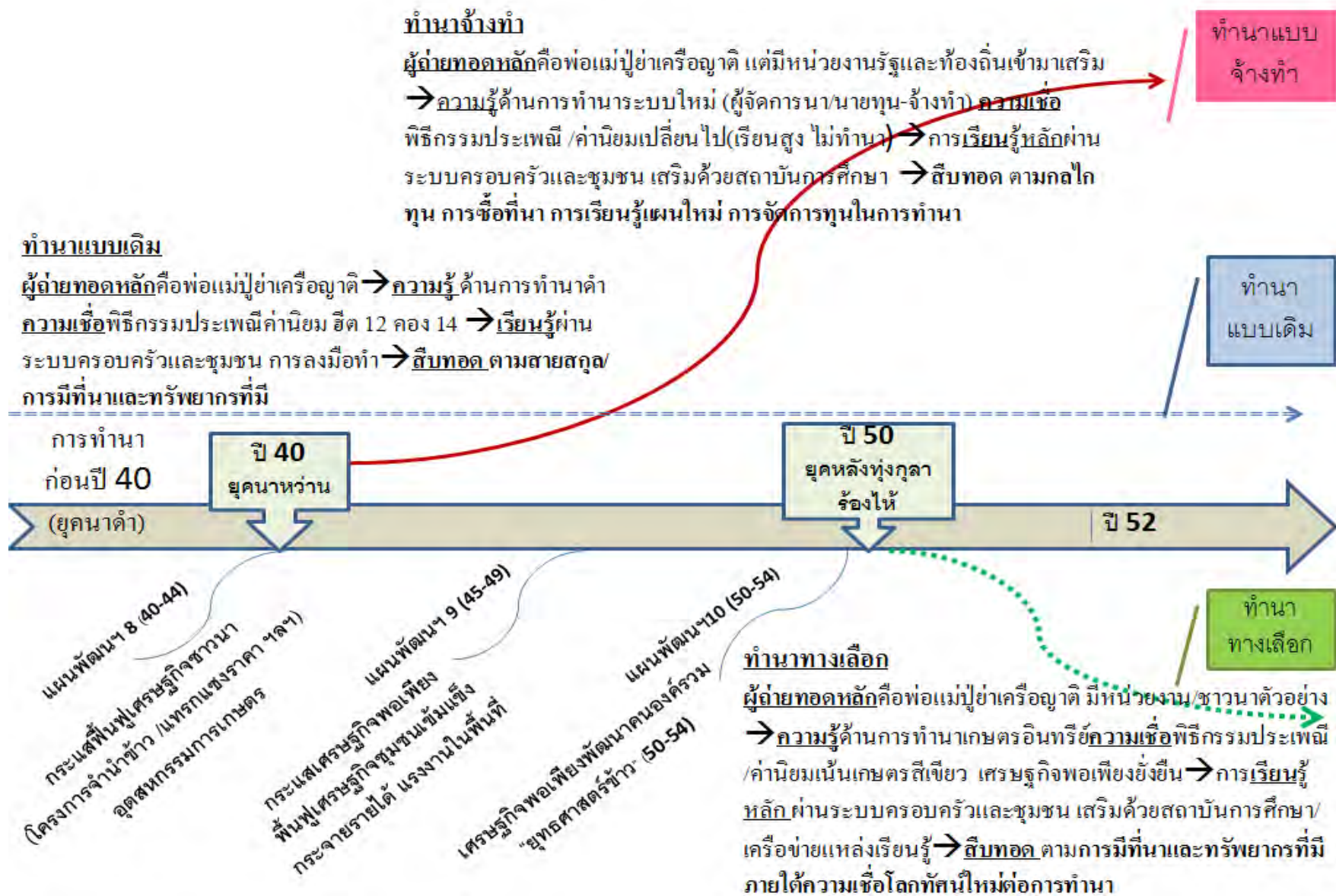
ส่วนการเรียนรู้จากการอบรมของหน่วยงานรัฐและโรงเรียนนั้นยังไม่มีรูปแบบที่เน้นไปถึงกลุ่มลูกชานาหมากนักส่วนมากเป็นการอบรมในกลุ่มของพ่อแม่ชานาส่วนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนนั้นไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการสอนเรื่องการทำนาเพราะคิดว่าเป็นเรื่องที่นักเรียนได้เรียนรู้จากครอบครัวอยู่แล้วและพ่อแม่ก็ไม่อยากให้ลูกของตนเรียนเกี่ยวกับการทำนาเมื่อส่งเข้ามาโรงเรียน นอกจากนี้

การเรียนรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรผสมผสานตามหลักเกษตรทฤษฎีใหม่เริ่มมีให้เห็นในชุมชนโดยการจัดการเรียนรู้ผ่านทางกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรที่มีอยู่ในชุมชนให้กับลูกชานาเช่น มีการให้ความรู้เรื่องเกษตรผสมผสานผ่านทางฟาร์มตัวอย่าง ถ่ายทอดแนวความคิดการพึ่งพาตนเอง การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ อยู่อย่างพอเพียง โดยการกลับสู่วิถีธรรมชาติ และนำเทคโนโลยีมาช่วยเป็นเครื่องทุ่นแรงและลดต้นทุนในการผลิต หันมาให้ความสำคัญกับการทำเกษตรอินทรีย์ เพิ่มคุณภาพพันธุ์ข้าวเพิ่มทางเลือกให้ชีวิต

แผนภูมิที่ 2: เส้นเวลาอธิบายความเปลี่ยนแปลงการทำนาในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา

ยุค	ยุคแรงคน ไถควาย ทำกิน		ยุคแรงเครื่อง รถไถเดินตาม คำข้าวหอมมะลิ		ยุคแทรกเตอร์ใหญ่ รถเกี่ยวข้าว ผู้จัดการนา	
	ปี พ.ศ.	2500 2510	2520 2530	2540 2550	→	
วิธีการทำนา	ทำนาไว้กินส่วนใหญ่/ปลูกข้าวเหนียว/แรงคน สัตว์เลี้ยง(ควาย) ปุ๋ยคอก ไห้วานลงแขก		ทำนาไว้ขาย/ปลูกข้าวหอมมะลิ/แรงคน เครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ยคอก ปุ๋ยเคมี		ทำนาไว้ขาย/ปลูกข้าวหอมมะลิ/แรงจ้าง เครื่องจักรกลการเกษตร/ ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยอินทรีย์	
จุดเปลี่ยน	ไถทุ่งกุลาฯเป็นนา 2508	ทางการแจกพันธุ์ข้าวภข.105 2513	ช.ก.ส.เข้ามาชวานามี แหล่งให้กู๋/ ปุ๋ยเคมี เข้ามา 2513	ควายเหล็กบุก 2535	รถเกี่ยวข้าวเข้ามา 2540	เกษตรทฤษฎีใหม่ 2548
เหตุการณ์	รถแทรกเตอร์คันแรก ปี 2507 เป็นนา	ทุ่งกุลาฯ แดกขยาย พื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิมากขึ้น	ชวานาปลูกข้าวหอมมะลิไว้ขายปลูกข้าวเหนียวไว้กิน เริ่มมีการกู๋ ชกส.มาทำนา	ชาวบ้านหันมาใช้รถไถเดินตาม (คูโบต้า) เลี้ยงควายอยู่ใช้ชีควายทำปุ๋ยคอก	รถเกี่ยวข้าวเริ่มเป็นที่นิยม ค่าจ้างคนแพ่ง การจ้างคนเกี่ยว การลงแขกหายไป	วิกฤตราคาน้ำมันปุ๋ยแพง ชวานาหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์
ปัจจัยภายนอก	แผนพัฒนาฯ 2 กระจายความเจริญสู่ภูมิภาค		เมืองไทยจะเป็นเสี้ยวที่ 5 กระจายความเจริญและสร้างความเป็นนิคม		ฟองสบู่เอเชียแตก วิกฤตเศรษฐกิจ	วิกฤตราคาน้ำมัน ส่งผลปุ๋ยเคมีขึ้นราคา

แผนภูมิที่ 3: สภาพการเปลี่ยนแปลงการทำงานในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา (ทำนารูปแบบเดิมสู่ทำนาทางเลือก)

แผนภูมิที่ 4: เส้นเวลาอธิบายความเปลี่ยนแปลงการสืบทอดอาชีพทำนาในรอบ 50 ปีที่ผ่านมา

ยุค	ยุคแรงคน ไถควาย ทำกิน	ยุคแรงเครื่อง รถไถเดินตาม คำข้าวหอมมะลิ	ยุคแทรกเตอร์ใหญ่ รถเกี่ยวข้าว ผู้จัดการนา			
ปี พ.ศ.	2500	2510	2520	2530	2540	2550
ความรู้	การกระบวนการทำนาดำ คัดเลือกเมล็ดพันธุ์ เตรียมดิน เตรียมกล้า ปักดำ จนถึงเก็บเกี่ยว ผักควาย ปุ๋ยคอก ไห้วานลงแขก	กระบวนการทำนาหว่าน ทำนาไว้ขาย/ปลูก ข้าวหอมมะลิ/วิชาการสมัยใหม่ การใช้เทคโนโลยีเครื่องจักรกลทางการเกษตร สมัยใหม่การใช้รถไถเดินตาม การใช้ปุ๋ยเคมี	กระบวนการทำนาหว่าน ทำนาไว้ขาย/ปลูก ข้าวหอมมะลิ/วิชาการสมัยใหม่และกระแสเกษตรทางเลือกแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การเกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรผสมผสาน การเกษตรแบบประณีต การพึ่งพาตนเอง			
จุดเปลี่ยน	ไถ หุ่น ทุ้ง ทุ้ง ร่อง ให้ เป็นนา 2508	ทางการแจกพันธุ์ ข้าวกข.105 2513	ชกส.เข้ามาชวานามี ควายเหล็กบุก 2535 แหล่งให้กู้/ ปุ๋ยเคมี เข้ามา 2513	รถเกี่ยวข้าวเข้ามา 2540	เกษตรทฤษฎีใหม่ 2545	
วิธีการเรียนรู้	เรียนรู้จากพ่อแม่ ครอบครั้ว ญาติพี่น้องผ่าน การลงมือปฏิบัติ ลองผิดลองถูกภายใน ครอบครั้ว ชุมชน ประเพณีร่วมกันในชุมชน	ลองผิดลองถูก ครูพักลักจำ ทำตามแบบอย่าง กันในชุมชน การอบรมชวานา ประเพณี ร่วมกันในชุมชน	การอบรมชวานา การเรียนรู้ผ่านศูนย์ ถ่ายทอดแหล่งเรียนรู้ชุมชน โรงเรียน ศูนย์ กศน. เอกสารเผยแพร่ความรู้ อินเทอร์เน็ต			
การสืบทอด	จำทำด้วยกันในครอบครั้วเป็นมรดกภูมิปัญญา ช่วยเหลือกันภายในกลุ่มเครือญาติ กรรมสิทธิ์ที่นำมาจากจับจองหรือมรดก	ทำตามกันมาภายในครอบครั้ว ญาติ ชวานา ในชุมชน อบรมจากหน่วยงานของรัฐ นักวิชาการ กรรมสิทธิ์ที่นำมาจากมรดก/ซื้อ เพิ่มเติม	จำนำไปใช้ตามที่สอนจากหน่วยงานของรัฐ ปราชญ์ท้องถิ่น ชวานาดันแบบ เครือข่าย ชวานา ผ่านกรรมสิทธิ์ที่นา กรรมสิทธิ์ที่นำมา จากมรดก/ซื้อเพิ่มเติม เช่าที่นา			

แผนภูมิที่ 5: วิธีการทำนาของชาวนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ในรอบ 1 ปี (นาดำ/ นาหว่าน)

ตอนที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของลูกชานาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างลูกชานาที่มีอายุระหว่าง 14 - 25 ปี ในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 และลูกชานาที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับอาชีวศึกษาชั้นประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.) ชั้นปีที่ 1 - 3 และประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) ชั้นปีที่ 1 - 2 จากแบบสอบถามที่แจกทั้งหมด 2,200 ชุด ได้รับคืน 1,982 ชุด คิดเป็นร้อยละ 90 ข้อมูลทั่วไปของลูกชานาอายุระหว่าง 14 - 25 ปีที่กำลังศึกษาอยู่ในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย และได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่กรณีศึกษา ครอบครัวลูกชานาและลูกชานาในหมู่บ้านกรณีศึกษาจำนวน 2 หมู่บ้านได้แก่หมู่บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัว และหมู่บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั่งน้อย ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอข้อมูลตามลำดับดังนี้

2.1 ข้อมูลพื้นฐานของลูกชานาจากแบบสอบถาม ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา ปัจจุบันพักอาศัยอยู่กับใคร ประสบการณ์ในการทำนาและข้อมูลพื้นฐานลูกชานาจากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการลงพื้นที่ศึกษาหมู่บ้านกรณีศึกษา

2.2 ข้อมูลพื้นฐานของครอบครัวลูกชานาจากแบบสอบถาม ได้แก่ รายได้ ครอบครัว ระดับการศึกษาของผู้ปกครองและการประกอบอาชีพอื่นนอกจากการทำนาและข้อมูลพื้นฐานครอบครัวลูกชานาจากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการลงพื้นที่ศึกษาหมู่บ้านกรณีศึกษา

2.1 ข้อมูลพื้นฐานของลูกชานา

การเก็บข้อมูลพื้นฐานของลูกชานาจากแบบสอบถาม พบว่าลูกชานาที่ตอบแบบสอบถามเป็นเพศชาย 920 คนคิดเป็นร้อยละ 46.6 เป็นเพศหญิง 1,042 คิดเป็นร้อยละ 52.9 ลูกชานาที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 - 6 มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 38.3 ลูกชานาพักอาศัยอยู่กับพ่อและแม่มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 71.0 พักอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องคิดเป็นร้อยละ 14.8 ดังปรากฏในตารางที่ 11

ตารางที่ 11 ข้อมูลพื้นฐานลูกชาวนาที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง

ภูมิหลัง		จำนวน (คน)	ร้อยละ
<u>เพศ</u>	ชาย	920	46.6
	หญิง	1,042	52.9
	ไม่ระบุ	9	0.5
<u>ระดับการศึกษา</u>	ม.3	719	36.3
	ม.4 - 6	760	38.3
	ปวช.-ปวส	489	24.7
	ไม่ระบุ	14	0.7
<u>อาศัยอยู่กับ</u>	คนเดียว	27	1.4
	พ่อแม่	1,407	71.0
	พ่อหรือแม่	188	9.5
	ญาติ	294	14.8
	อื่นๆ	52	2.6
	ไม่ระบุ	14	0.7
<u>ความสามารถในการทำงาน</u>	ทำเป็น	1,702	85.9
	ทำไม่เป็น	242	12.2
	ไม่ระบุ	38	1.9
<u>ความถี่ในการช่วยพ่อแม่ ทำนา</u>	เป็นประจำ	641	32.5
	ครั้งคราว	1,009	51.3
	ไม่ได้ช่วยเลย	33	1.7
	ไม่ระบุ	287	14.5
<u>ประสบการณ์การทำนา</u>	เกี่ยวข้าว	1,309	67.3
	ตากข้าว	1,165	59.9
	ดำนา	1,121	57.6
	ขนข้าวขึ้นเล้า	861	44.3
	หว่านข้าว	789	40.5
	ตกล้ำ	727	37.4
	ไถนา	678	34.8
	ใส่ปุ๋ย	665	34.2
	สีข้าว	576	29.6
	ปราบวัชพืช	448	23.0
	นวดข้าว	390	20.1

ตารางที่ 11 (ต่อ)

ภูมิหลัง	จำนวน (คน)	ร้อยละ	ภูมิหลัง
<u>รายได้เฉลี่ยของครอบครัว</u>	น้อยกว่า 30,000 บาท	581	29.3
	30,001-50,000 บาท	731	36.9
	50,001-100,000 บาท	464	23.4
	มากกว่า 100,000 บาท	141	7.1
	ไม่ระบุ	65	3.3
<u>บิดา/มารดามีอาชีพอื่นที่</u>	มี	806/663	40.7/33.5
<u>นอกเหนือจากการทำนา</u>	ไม่มี	883/1,071	44.6/54.0
	ไม่ระบุ	293/248	14.8/12.5
<u>ระดับการศึกษาของบิดา/มารดา</u>	ประถม	1,229/1,359	64.9/73.3
	ม.ต้น	197/172	10.4/9.1
	ม.ปลาย	213/159	11.2/8.4
	อาชีวศึกษา	43/26	2.3/1.4
	อนุปริญญา	4/7	0.2/0.4
	ปริญญาตรีหรือสูงกว่า	57/26	3.0/1.4
	ไม่ระบุ	152/145	8.0/7.7

เมื่อพิจารณาจากตารางที่ 11 พบว่าลูกชานาทำนาเป็นร้อยละ 85.9 ทำนา ไม่เป็นร้อยละ 12.2 ลูกชานายังช่วยพ่อแม่ทำนาเป็นประจำร้อยละ 32.5 ช่วยเป็นครั้งคราวร้อยละ 51.3 ไม่ได้ช่วยเหลือร้อยละ 1.7 โดยลูกชานามีประสบการณ์ในการทำนาแต่ละขั้นตอนเรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้ ประสบการณ์เกี่ยวข้าวสูงที่สุดถึงร้อยละ 67.3 ตากข้าวร้อยละ 59.9 ดำนาร์้อยละ 57.6 ขนข้าวขึ้นเล้าร้อยละ 44.3 หว่านข้าวร้อยละ 40.5 ตกกกล้าร้อยละ 37.4 ไถนาร์้อยละ 34.8 ใส่ปุ๋ยร้อยละ 34.2 สีข้าวร้อยละ 29.6 ปราบวัชพืชร้อยละ 23.0 และมีประสบการณ์นวดข้าวน้อยที่สุดร้อยละ 20.1

2.1 ข้อมูลพื้นฐานของครอบครัวลูกชานา

จากตารางที่ 11 ยังเห็นถึงข้อมูลพื้นฐานของครอบครัวลูกชานาอีกด้วยว่าระดับการศึกษาของผู้ปกครองลูกชานาส่วนใหญ่ศึกษาอยู่ในระดับชั้นประถมศึกษา ระดับการศึกษาของพ่อและแม่ลูกชานาที่อยู่ในระดับประถมศึกษาคิดเป็นร้อยละ 64.9 และร้อยละ 73.3 รายได้เฉลี่ยต่อปีของครอบครัวลูกชานาเรียงตามลำดับดังนี้ รายได้เฉลี่ย 30,000 - 50,000 บาท/ปี

มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 36.9 รายได้เฉลี่ยน้อยกว่า 30,000 บาท/ปีคิดเป็นร้อยละ 29.3 รายได้เฉลี่ยระหว่าง 50,001- 100,000 บาทคิดเป็นร้อยละ 23.4 รายได้เฉลี่ยมากกว่า 100,000 บาท/ปีคิดเป็นร้อยละ 7.1 ครอบครัวลูกชานานาส่วนใหญ่มีการประกอบอาชีพอื่นนอกจากการทำนา บิดาลูกชานานามีอาชีพอื่นนอกจากการทำนาคิดเป็นร้อยละ 40.7 และมารดาลูกชานานาประกอบอาชีพอื่นคิดเป็นร้อยละ 33.5

สำหรับจากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพชี้ให้เห็นว่า รายได้หลักของครอบครัวชานานาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดแบ่งได้ตามลักษณะครอบครัวได้ 2 กลุ่มคือ **กลุ่มที่ 1** กลุ่มชานานาที่มีรายได้หลักประจำปีจากการทำนา ทำนาเป็นอาชีพหลักไม่ได้มีการอพยพโยกย้ายแรงงานไปทำงานที่กรุงเทพฯหรือต่างจังหวัด รายได้ประจำวันได้จากการรับจ้างหรือค้าขายภายในชุมชน ส่วนมากแล้วเป็นชานานาสูงอายุหรือกลุ่มที่ไปประกอบอาชีพต่างถิ่นแล้วกลับมาครอบครัวแล้วลงหลักปักฐานอยู่ที่หมู่บ้านโดยไม่ได้ลงไปรับจ้างที่กรุงเทพฯหรือต่างจังหวัดอีกตั้งเช่นคำบอกเล่าของ พ่อชาย อาตณฺ์สุโพธิ์ เล่าถึงการประกอบอาชีพทำนาในปัจจุบันของตนว่า

“...รายได้ก็จากอาชีพทำนา หาปลาี่ละ ในลำน้ำเสียวเตา รายได้หลักก็มาจากพ่อทำนา บวกรับไปรับจ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามบ้านเรา ตามที่อื่นบ้าง เป็นอาชีพที่หารายได้มาสูครอบครัว...ปัจจุบันนี้รายจ่ายมาก ไม่เหมือนเก่าแล้ว รายจ่ายหลักก็ทำนารุ่นใหม่เราที่ต้องซื้อปุ๋ย ซื้อข้าวปลูกซึ่งเป็นรายจ่ายหลักเลย รายจ่ายหลักในครอบครัวก็เป็นรายจ่ายในการประกอบอาชีพทำนา”

(ชาย อาตณฺ์สุโพธิ์, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552)

เช่นเดียวกับที่พ่อแสวง มะโนลัย ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านโพนฮาดเล่าถึงการทำนาที่ทำมาตั้งแต่ยังเด็ก จนถึงปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมากจากแต่ก่อน แต่ก็ยังยึดอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักแล้วปรับเปลี่ยนมาเป็นการทำเกษตรแบบผสมผสานเนื่องจากการทำนาแบบเดิมที่มีการส่งเสริม ให้ผลิตข้าวเพื่อให้ได้ผลผลิตมาก ต้องลงทุนสูงและเสี่ยงต่อการเกิดหนี้สินจึงทำให้พ่อแสวง ปรับเปลี่ยนวิธีคิดและรูปแบบการทำนามาเป็นการทำนาผสมผสานในปัจจุบัน

“...ทำมานานแล้วตั้งแต่อายุ 12 13 ปีทำนามากับพ่อ กับแม่ก็ ได้รับการศึกษาเพียง ป.4 เท่านั้น ทำนามาตั้งแต่สมัยโบราณ โบราณนี้ก็ใช้ควายไถนา แล้วก็ทำแล้วก็มีอยู่มีกิน ราคาข้าวไม่ดีก็ขายไปแทน(ขายไปบ้าง) เก็บไว้กินส่วนมากก็เป็นธรรมชาติ มีปุ๋ย มีปลาก็ไม่อดอยู่อดกิน (ไม่อดอยาก) เพียงแต่เราไปหาอยู่หากินก็ได้กินแล้ว บ่ ค่อยจะได้ซื้อเขา บ่มีหนี้ บ่มีสิน บ่มี ๕.ก.ส. บ่มีสหกรณ์ให้กู้ ก็มีเพียงขายวัว ขายควาย ขายปลาก็พอได้ใช้ไปเป็นวัน ๆ ต่อมาอีกสมัยหนึ่ง

เทคโนโลยีมีขึ้นทำให้เกิดเครื่องสูบน้ำแล้วก็ควายเหล็กขึ้นมาก็เกิดความนิยม มาใช้
ไถ ก็เริ่มว่าต้นทุนก็ขยับขึ้น เริ่มเปลี่ยนแปลงสภาพ ราคาข้าวขึ้นสูงปานได้ (มาก
แค่ไหน) เงินก็พอใช้ เพราะว่ากิจการมันกลายเป็นเทคโนโลยีแบบราคาแพงไป
ข้าวราคาสูง สิ่งอื่นก็ราคาสูงไปน้ำ (สิ่งอื่นก็สูงไปด้วย)”

(แสวง มะโนลัย, *สัมภาษณ์*, 7 กุมภาพันธ์ 2552)

กลุ่มที่ 2 เป็นกลุ่มครอบครัวชาวนาที่มีรายได้หลักของครอบครัวจากการรับจ้างนอก
ภาคการเกษตร มีการอพยพโยกย้ายแรงงานเข้าไปทำงาน รับจ้าง ขับรถแท็กซี่ ทำงานโรงงาน
ทำงานบริษัท ค้าขายในกรุงเทพฯหรือต่างจังหวัดแล้วส่งเงินกลับมาจ้างทำนา โดยให้ญาติพี่น้อง
ที่อยู่บ้านเป็นคอยดูแลที่นาให้แทน และมีบางกลุ่มที่หยุดงานประจำแล้วกลับมาดูแลการจ้างทำ
นาเองในแต่ละช่วงของการปลูกข้าวแล้วจึงกลับไปทำงานประจำต่อ ลูกของชาวนากลุ่มนี้จะ
อยู่กับ ปู่ ย่า ตาย ยาย แล้วพ่อแม่จะส่งเงินค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือนกลับมาบ้าน ดังคำบอกเล่า
ของนางมลิวัดย์ หล้าแท่น ชาวนาปัจจุบันเล่าถึงสภาพครอบครัวชาวนาไว้ว่า

“...แต่ก่อนคนมีลูกมากก็จะมีคนช่วยทำนา ทุกวันนี้ลูกไปกรุงเทพฯ กันเกือบ
หมด บางคนก็ไปเรียน บางคนก็ไปทำงานเหลือแค่ตายายเลี้ยงหลานที่บ้าน
ส่วนมากจะเป็นแบบนี้ เมื่อเรียนจบ ม.3 หรือบางคนพอจบ ม.6 ก็ไปเลยแต่
ปัจจุบันนี้บังคับให้เรียนจนถึง ม.3 จึงไปกรุงเทพฯ หลังจากเรียนจบ ส่วนมากจะ
ไปทำงานที่ร้านขายอาหาร เป็นเด็กเสิร์ฟ แม่บ้าน ล้างจาน เมื่อส่งเงินมาให้
คนที่บ้านก็จะจ้างคนอื่นทำนาต่ออีก รายได้เดือนละ 4,000 - 5,000 บาทถ้าเป็น
เด็กเสิร์ฟเดือนละ 3,500 บาท”

(มลิวัดย์ หล้าแท่น, *สัมภาษณ์*, 27 มีนาคม 2552)

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามพบว่ากลุ่มครอบครัวชาวนาทั้ง 2 กลุ่มนี้ยังคง
ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ลักษณะของครอบครัวส่วนใหญ่เป็น ครอบครัวชาวนาที่อยู่ในพื้นที่
ทำนาควบคู่ประกอบอาชีพเสริมควบคู่ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว ควาย หมู ปลา การค้าขาย
การรับจ้างโดยเฉพาะที่หมู่บ้านโพนฮาดมีการรวมกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อส่งขายเป็น
รายได้ประจำวันทำให้ครอบครัวชาวนาส่วนใหญ่เลือกที่จะทำงานอยู่ที่บ้าน ชาวนาที่อาศัยอยู่ใน
หมู่บ้านส่วนมากเป็นคนที่มียาและมียาครอบครัวแล้ว

กลุ่มที่อพยพแรงงานไปทำงานรับจ้างที่กรุงเทพฯหรือต่างจังหวัดส่วนมากแล้วจะเป็น
คนในวัยแรงงานที่ยังไม่มีครอบครัว อายุระหว่าง 18 - 40 ปีจะออกไปทำงานรับจ้างหรือประกอบ
อาชีพอื่น นอกเหนือจากอาชีพทำนาหลังจากเรียนจบการศึกษาภาคบังคับหรือในระดับการศึกษา
ที่สูงขึ้นไป

ตอนที่ 3 ข้อมูลสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาในปัจจุบันของลูกชานา

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาที่มีอายุอยู่ในช่วง 14 - 25 ปี ที่กำลังศึกษาอยู่ในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย โดยจะนำเสนอข้อมูลตามลำดับดังนี้

- 3.1 ประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพทำนา
- 3.2 การตัดสินใจสืบทอดอาชีพทำนา
- 3.3 ทักษะและค่านิยมในการสืบทอดอาชีพทำนา
- 3.4 รูปแบบและแนวโน้มในการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคต

3.1 ประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพทำนา

ผลจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้านกรณีศึกษาและการจัดเวทีสนทนากลุ่มพบว่าในปัจจุบันลูกชานายังช่วยพ่อแม่ทำนาอยู่แต่การออกไปช่วยพ่อแม่น้อยมาก และการออกไปช่วยนั้นจะเป็นในบางขั้นตอนที่ยังใช้แรงงานในครอบครัวเท่านั้นเช่นการขนปุ๋ยคอกไปนา การหว่านข้าว การหว่านปุ๋ยหรือการสามข้าว(ช่อมข้าว) เนื่องด้วยการทำนาในปัจจุบันที่อาศัยเครื่องจักรกลการเกษตรและการจ้างแรงงานเป็นส่วนใหญ่ ดังคำบอกเล่าของนายแสวง จำปาห้อย ข้าราชการครูบำนาญและชานาอาวุโสเล่าว่า

“...ในฐานะที่ผมอยู่ทุ่งกุลลาโดยตรงนะครับ มันก็มีปัญหาเยอะแยะครับคือเดี๋ยวนี้วิทยาศาสตร์เทคโนโลยีมันเข้ามา เขาทำนาวันเดียวได้ 3 ทุ่ง ที่ได้ 3 ทุ่งก็เพราะว่าจ้างแรงงานไปหว่าน หว่านเมล็ดข้าว หว่านเสร็จแล้วก็จ้างรถไถนา 3 - 4 คันบางครั้งค่าจ้างผิดไปปีหน้าเวลาเกี่ยวค่อยเอาก็ได้ เพราะเป็นญาติกัน ไม่มีก็ติดหนี้ไว้แล้วเดี๋ยวนี้ยังมีรถเกี่ยวข้าวอ้อมไม่ต้องไปแบกข้าวเป็นกระสอบแล้ว ไปส่งถึงที่แล้วก็มีการเช็ค มีคนขนตามไปถึงโรงสี ไปร้านค้าไปขายเลย ไปจำหน่ายภายในวันเดียวทำนาละ ทำวันเดียว เกี่ยววันเดียวเสร็จได้เงินเลย ฝ่ายลูกนี้รับเงินจากพ่อจากแม่ไม่รู้ว่าคุณลำบากนี่เป็นอย่างไร นี่คือสภาพความเป็นจริงในทุ่งกุลลาที่ผมอยู่ครับ”

(แสวง จำปาห้อย, สนทนากลุ่ม, 31 มีนาคม 2552)

ในยุคปัจจุบันลูกชานาต้องไปเรียนหนังสือในวันจันทร์ถึงวันศุกร์ลูกชานาจึงไปช่วยพ่อแม่ได้เฉพาะวันหยุดเสาร์ อาทิตย์หรือในช่วงปิดภาคเรียนเท่านั้น หลังจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นแล้วลูกชานาส่วนมากเลือกศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นไปทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ระดับอาชีวศึกษาและระดับอุดมศึกษาที่อยู่ไกลบ้านทำให้ไม่มีเวลากลับ

บ้านมาช่วยพ่อแม่ทำนาหลังจากจบการศึกษาแล้วก็จะเลือกทำงานในกรุงเทพฯ หรือประกอบอาชีพอื่นที่มีรายได้ประจำแต่ก็มีลูกชานาบางส่วนที่เลือกศึกษาต่อเกี่ยวกับการเกษตรเพื่อจะกลับมาพัฒนาหรือปรับปรุงวิธีการทำนา โดยอาจนำความรู้สมัยใหม่มาช่วยพ่อแม่ ดังคำให้สัมภาษณ์ของนายไพจิตร วสันตเสนานนท์รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเมืองบัว เล่าถึงการออกไปช่วยเหลือพ่อแม่ของลูกชานาปัจจุบันว่า

“...ส่วนมากแล้วลูกชานากลับไปหาพ่อแม่ใช้ไปนา เขาจะอยู่ไม่ตลอด ไปนา ไปเกี่ยวข้าว ไปอะไรก็แล้วแต่เขาก็จะไปเดี่ยวเดี่ยวแล้วเขาก็กลับ เขาบอกว่าเขาทำไม่เป็นเดี๋ยวนี้เขาไม่ได้ดำนาใช้ไหม เด็กจะดำนาเขาก็ไม่รู้ ถือกมัดกล้าอย่างไร เขาก็ทำไม่เป็นพอไปดำได้ซัก สองมัดนี้เขาก็ขึ้นแล้ว ปวดแข้ง ปวดขา ปวดเอว อะไรประมาณนี้ อะไรมันไม่ทน อย่างดีก็เออ ไปทำกับข้าวให้เขา ให้กับคนที่ไปเกี่ยวข้าวให้เท่านั้นเอง เขาก็ไปช่วยอยู่แต่อาจไม่ตลอดทั้งวันก็รู้อู๋ บางคนก็ขึ้นอยู่กับพ่อแม่อีกเหมือนกัน พ่อแม่เขาไม่มีคนช่วย เขาก็ช่วยพ่อแม่เขาอยู่ คนที่ไม่ช่วยพ่อแม่ก็ไม่ว่าอะไรเพราะว่าทำนาก็ไม่ได้ยุ่งยากอะไร “

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ข้อมูลจากการสำรวจยังชี้ให้เห็นว่าลูกชานาส่วนใหญ่ทำนาเป็นและยังช่วยพ่อแม่ทำนาอยู่เป็นประจำและครั้งคราว ข้อมูลที่น่าสังเกตคือลูกชานามีประสบการณ์การเกี่ยวข้าวมากกว่าการทำนาขั้นตอนอื่นเพราะว่าในขั้นตอนการเก็บเกี่ยวยังมีที่นาบางส่วนที่รถเกี่ยวข้าวไม่สามารถเข้าไปได้ถึง ทำให้ให้ยังมีการเกี่ยวข้าวโดยใช้แรงงานคนภายในครอบครัวอยู่และกลุ่มตัวอย่างของลูกชานามีอายุระหว่าง 14 - 25 ปี เป็นกลุ่มที่อยู่ในยุคของการเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บเกี่ยวจากการเกี่ยวข้าวด้วยมือเป็นการใช้รถเกี่ยวข้าวที่เริ่มเข้ามาแทนที่เมื่อประมาณปีพ.ศ. 2540 จึงทำให้ลูกชานาเคยมีประสบการณ์ในการเกี่ยวข้าวตรงกันข้ามกับขั้นตอนการนวดข้าวที่จะมีประสบการณ์ในขั้นตอนนี้น้อยที่สุดเพราะว่าการนวดข้าวที่นวดประมาณปี พ.ศ. 2530 มีรถนวดข้าวเข้ามาในชุมชน ชานาหันไปใช้บริการของรถนวดข้าวแทนการนวดข้าวโดยใช้แรงงานคน (ตีข้าว) ลดน้อยลงทำให้ลูกชานามีประสบการณ์การตีข้าวน้อยที่สุด เห็นได้ว่าประสบการณ์ของลูกชานาในการทำนาในแต่ละขั้นตอนนั้นขึ้นอยู่กับรูปแบบการทำนาและการเปลี่ยนแปลงการทำนาแบบและการเข้ามาของเทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตรของการทำนาเป็นหลัก

3.2 การตัดสินใจสืบทอดอาชีพทำนา

ผลจากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ลูกชาวนาและจัดเวทีสนทนากลุ่มลูกชาวนา สามารถบอกถึงเหตุผลของลูกชาวนาที่ตัดสินใจทำนาต่อจากพ่อแม่ได้ว่า อาชีพทำนาเป็นอาชีพที่มีความสำคัญ ได้ผลิตข้าวที่เป็นอาหารหลักเลี้ยงคนไทยและอาชีพทำนาเป็นอาชีพที่สุจริต เป็นวิถีการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมาตั้งแต่รุ่นปู่ ย่า ตา ยาย จนกระทั่งมาจนถึงปัจจุบัน ดังคำบอกเล่าของลูกชาวนาว่า “...เมื่อเราได้ทำนาเหมือนพ่อแม่ ลูกทุกคนย่อมภาคภูมิใจที่ได้ทำตามรอยพ่อ” (พรกนก เชิดชู, สนทนากลุ่ม, 17 ม.ค. 2552)

ด้วยเหตุนี้ลูกชาวนาจึงเห็นว่าจะต้องสืบทอดการทำนาด้วยการรักษาให้คงอยู่แม้ว่าจะไม่ได้ทำนาเป็นอาชีพหลักแล้วก็ตาม นอกจากนี้ยังมองว่าการปลูกข้าวก็ทำให้มีข้าวไว้กินเองไม่ต้องไปซื้อใครและที่สำคัญลูกชาวนายังมีความภาคภูมิใจที่มีความรู้เกี่ยวกับวิธีการปลูกข้าวหอมมะลิ ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ซึ่งเป็นข้าวคุณภาพดี ขายได้ราคาสูงเมื่อเปรียบเทียบกับข้าวชนิดอื่นและการเกิดเป็นลูกชาวนามีข้อดีคือได้เรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการและขั้นตอนการทำนาทำให้สามารถทำนาเป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมได้ในอนาคตดังคำบอกเล่าถึงข้อดีของการที่เกิดเป็นลูกชาวนาของลูกชาวนาจากการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มดังนี้

“...การที่เราได้รับการปลูกฝังอาชีพทำนามาตั้งแต่เล็กๆ เป็นมรดกติดตัวเราทำให้เราสามารถทำนาเป็นอาชีพเสริมในวันข้างหน้าได้เป็นอย่างดี” (พรกนก เชิดชู, สัมภาษณ์, 17 มกราคม 2552)

“...การทำนาก็เป็นอาชีพที่ดีสามารถเลี้ยงครอบครัวได้ถึงแม้จะไปเรียนต่อหรือไปทำงานที่อื่นถ้าหากจบแล้วหรือไม่มีงานทำก็กลับมาทำนาที่พ่อ แม่มีที่นาเป็นมรดกไว้ให้ลูกให้หลานทำต่อได้”

(จรรุวรรณ พันทะสม, สนทนากลุ่ม, 17 มกราคม 2552)

เมื่อพิจารณาจากข้อมูลจากแบบสอบถามชี้ให้เห็นว่าลูกชาวนาส່วนมากมีความตั้งใจที่ทำงานต่อจากพ่อแม่ ผลจากการเก็บข้อมูลโดยแบบสอบถามพบว่าลูกชาวนาตั้งใจสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ คิดเป็นร้อยละ 76.9 มีลูกชาวนาที่ไม่ทำงานต่อจากพ่อแม่ คิดเป็นร้อยละ 23.3 ลูกชาวนาคิดศึกษาต่อด้านการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 46.2 ไม่คิดเรียนต่อด้านการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 53.8 ดังปรากฏในตารางที่ 12

ตารางที่ 12 การตัดสินใจในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชวานากลุ่มตัวอย่าง

การตัดสินใจในการสืบทอดอาชีพทำนา		จำนวน (คน)	ร้อยละ
ทำนาต่อจากพ่อแม่	ทำ	1,439	76.9
	ไม่ทำ	433	23.1
เรียนต่อด้านการเกษตร	เรียน	892	46.2
	ไม่เรียน	1,038	53.8

นอกจากนี้จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพพบว่าการตัดสินใจสืบทอดอาชีพทำนานั้น ส่วนหนึ่งมาจากผลกระทบทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะในยุคที่เศรษฐกิจตกต่ำหลังปี พ.ศ. 2550 ลูกชวานาได้กลับบ้านเพื่อประกอบอาชีพทำนาจากการพูดคุยกับนายสุรศักดิ์ พนมเขต ลูกชวานา บ้านโพนฮาด ตำบลเกษตรวิสัย ที่กลับมาอยู่ที่บ้านเกิดว่า

“...ที่กลับมาช่วยพ่อ แม่ที่บ้าน ทำนาและปลูกผักส่งขายในตลาดใกล้ๆบ้าน ก็เพราะบริษัทปรับลดเงินเดือนลงแล้วการกลับมาอยู่ที่บ้านก็สบายใจกว่า ได้ช่วยเหลือแบ่งเบาภาระของพ่อแม่ ถึงแม้อยู่ได้จะได้น้อยกว่าแต่ก็มีเงินเหลือในแต่ละเดือนมากกว่าตอนที่ทำงานอยู่กรุงเทพฯ แต่ว่าในอนาคตก็ไม่แน่เหมือนกันว่าจะกลับเข้าไปทำงานอีกหรือไม่ เมื่อเศรษฐกิจดีขึ้น”

(สุรศักดิ์ พนมเขต, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2552)

ในทางตรงกันข้ามสาเหตุที่ลูกชวานาไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่ จากการเก็บข้อมูลโดยแบบสอบถามเรียงตามลำดับร้อยละของเหตุผลที่ลูกชวานาไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่ จากมากไปหาน้อยดังนี้ การทำนาเป็นอาชีพที่ลำบากรายได้ต่ำคิดเป็นร้อยละ 60.6 เรียนสูงถ้ากลับบ้านทำนาจะอายุเพื่อนคิดเป็นร้อยละ 8.5 ทำนาไม่เป็นแล้วเพราะพ่อแม่ไม่ได้สอนร้อยละ 6.5 สาเหตุอื่นๆคิดเป็น ร้อยละ 24.4 เช่น เมื่อทำอาชีพอื่นแล้วไม่มีเวลาทำนา รับราชการหรือทำอาชีพอื่นแล้วทำนาเป็นอาชีพเสริม ไปทำงานต่างจังหวัดหรือในกรุงเทพฯ แล้วให้คนอื่นหรือญาติทำแทนดังปรากฏในตารางที่ 13

ตารางที่ 13 เหตุผลที่ลูกชานาไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่

เหตุผลที่ลูกชานาไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่	จำนวน (คน)	ร้อยละ
- การทำนาเป็นอาชีพที่ลำบากรายได้ต่ำ	969	60.6
- เรียนสูงถ้ากลับบ้านมาทำนาจะอายเพื่อนบ้าน	136	8.5
- ทำนาไม่เป็นแล้วเพราะพ่อแม่ไม่ได้สอน	103	6.5
- อื่นๆ	390	24.4
รวม	1,598	100.0

ผลจากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพพบว่าเหตุผลที่ลูกชานาไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่ เพราะว่าการทำนาเป็นเรื่องในอนาคตลูกชานาไม่แน่ใจว่าหลังจากจบการศึกษาแล้วจะได้กลับมาทำงานที่บ้านหรือไม่ ซึ่งส่วนใหญ่ลูกชานาต่าง บอกว่ายังไม่แน่ใจขึ้นอยู่กับว่าจะได้ทำงานอะไรในอนาคต ถ้าต้องทำงานอยู่ไกลก็ไม่สามารถกลับมาทำนาเองได้ต้องให้ญาติทำแทนจ้างคนอื่นทำนาแทนหรือให้คนอื่นเช่าทำนา แต่ถ้าได้รับราชการหรือทำงานที่บ้านก็ยังคงทำนาต่อจากพ่อแม่ อยู่แม้จะไม่ได้ทำนาเพื่อเป็นอาชีพหลักเหมือนเดิม แต่ก็จะมีปลูกข้าวไว้เป็นอาชีพเสริมหรือปลูกข้าวไว้สำหรับกินเอง

แม้ว่าในอนาคตลูกชานายังไม่แน่ใจว่าจะทำนาต่อจากพ่อแม่หรือไม่ แต่ลูกชานาส่วนใหญ่ไม่ต้องการขายที่นาของพ่อแม่ไป เพราะที่นาคือเป็นมรดกของปู่ย่า ตายาย ที่ทำนารักษาไว้ให้ลูกหลานได้มีพื้นที่สำหรับปลูกข้าวกินตั้งคำบอกเล่าของลูกชานาที่ว่า “...ได้ไร่ละเป็นแสนก็ไม่ขาย พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เขายังรักษาไว้ได้เราก็ต้องเก็บรักษาไว้ให้ลูกเราต่อไป” (รัตนภรณ์ ชุมศรี, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552) เห็นได้ว่าแม้ลูกชานายังไม่แน่ใจว่าจะสืบทอดอาชีพทำนาหรือไม่แต่ยังเห็นคุณค่าของที่นาและไม่ต้องการขายที่นาที่เป็นมรดกตกทอดมา ถ้ามีความจำเป็นต้องขาย เนื่องจากต้องการเงินลงทุนไปประกอบอาชีพอื่นก็จะขายให้ตนเองในหมู่เครือญาติจากการสัมภาษณ์ นายจักรกฤษ สุชินศักดิ์ หัวหน้าฝ่ายทะเบียน สำนักงานที่ดินอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด เล่าถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการถือครองกรรมสิทธิ์ที่นาในอำเภอเกษตรวิสัยว่า

“...ส่วนมากจะไม่ขายมันจะตกทอดไปหาลูกเต้าเขาซัก 70-80 เปอร์เซ็นต์ที่ตกทอดไปตามสายเลือดเขาอยู่เช่นรับมรดกหรือรับให้ระหว่างพ่อ แม่ ลูกหรือญาติพี่น้องที่ใกล้เคียงกันเสียส่วนมากแต่ก็อีกบางส่วนที่เขาไม่ประสบความสำเร็จเช่นที่เขาต้องย้ายไปอยู่ที่อื่น หรือมีความจำเป็นที่จะต้องขายเพื่อเอาเงินมาไปใช้ใช้อื่น เขาก็ขาย ขายส่วนใหญ่ก็จะขายให้กับญาติพี่น้องในลักษณะราคาต่ำกว่าทั่วไป ซึ่งมีความผูกพันกันอยู่แล้ว”

(จักรกฤษ สุชินศักดิ์, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้อีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ลูกชานาไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่ เพราะว่าเป็นปัจจุบันพ่อแม่ยังทำนาอยู่ ประกอบกับการทำนามีขึ้นตอนลดน้อยลงจากเดิมที่ต้องใช้ระยะเวลานาน และใช้แรงงานคนภายในครอบครัวทำนา ได้มีการจ้างเครื่องจักรกลสมัยใหม่ เช่น รถแทรกเตอร์ รถเกี่ยวข้าวและการจ้างแรงงานคนทำแทนมากขึ้น ส่งผลให้ใช้เวลาในพื้นที่นา น้อยลง ปัจจุบันชาวนาพูดเปรียบเทียบว่าเหลือเวลาทำนาเพียง 5 วันคือ วันที่หนึ่งวันจ้างไถ วันที่สองวันจ้างหว่าน วันที่สามวันจ้างใส่ปุ๋ย วันที่สี่วันจ้างเก็บเกี่ยวและวันที่ห้าวันสุดท้ายคือวันจ้างไปขาย หรือขนข้าวขึ้นแล้ว ซึ่งในทุกขั้นตอนการผลิตเป็นการจ้างแรงงานคน และเครื่องจักรเกือบทุกขั้นตอน ทำให้มีเวลาว่างนอกเหนือการทำนามากเมื่อเปรียบเทียบกับใน มิติเศรษฐศาสตร์ของรายรับที่เข้ามาเป็นจำนวนเงินระหว่างการทำนาอยู่ที่บ้านกับการเข้าไป รับจ้างทำงานในกรุงเทพฯหรือต่างจังหวัดแล้ว แม้ว่าการไปทำงานรับจ้างในกรุงเทพฯจะมี รายจ่ายมากกว่าก็ตาม แต่มีรายได้เป็นประจำเป็นรายวันหรือรายเดือนสามารถช่วยเหลือจุนเจือ ครอบครัวมากกว่าการทำนาที่ได้เงินจากการขายข้าวนาปีเพียงครั้งเดียว ส่งผลให้ลูกชานาที่จบ การศึกษาแล้วเลือกทำงานในสายงานที่ตนเองเรียนมา รับจ้างในโรงงานหรือเป็นพนักงานบริษัท ที่มีรายได้เป็นประจำในกรุงเทพฯหรือต่างจังหวัด ดึงข้อมูลจากการสนทนากลุ่มและการ สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนาถึงสาเหตุที่ลูกชานาเลือกประกอบอาชีพอื่นหลังจาก จบการศึกษาดังนี้

“...ประสบการณ์ตรงนี้ผมกล้าพูด กล้ายืนยัน สรุปรวต่อไปหลายๆอย่างคือว่าอัตรา การเสี่ยงจากการทำนาที่รายได้ไม่มั่นคงเพราะผมเคยคุยกับผู้ปกครอง เขา บอกว่าเขามีลูก 3 คน เขาส่งลูกไปกรุงเทพฯ เขาบอกว่าลูกเขาส่งมาให้เดือนละ 2,000 บาท 3 คนก็เป็น 6,000 บาทแต่เขาอยู่บ้านเขาทำนา เขาไม่สามารถหา รายได้ได้ 6,000 บาทต่อเดือนแล้วคิดเป็นปีลองเอา 12 คูณดู”

(สุรศักดิ์ ปิ่นทอง, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

“...ถ้าคิดว่าค่าตอบแทนจากการรับจ้างอยู่ที่วันละประมาณ 100 บาทถ้า เปรียบเทียบกับช่วงที่เฝ้าแปลงนาอยู่ 3 - 4 เดือนแล้วไม่มีรายได้เปรียบเทียบกับ การที่เขาไปรับจ้างถิ่นอื่น แล้ว มันก็จะทำให้เขามีรายได้เกิดขึ้นในช่วงที่เหลือซึ่ง ถ้าขึ้นมารอแต่การทำนาเพียงอย่างเดียว รายได้ซึ่งจะนำมาจุนเจือหรือช่วยเหลือ ลูกหลานในการเล่าเรียนหรือค่าใช้จ่ายอื่นจะไม่เพียงพอ”

(ยงยุทธ ศรีนิวล, สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2552)

โดยสรุป สาเหตุที่ลูกชานาตัดสินใจสืบทอดหรือไม่สืบทอดอาชีพทำนานั้นขึ้นอยู่กับ การปลูกฝังของครอบครัวถึงคุณค่าอาชีพของการทำนาเป็นหลัก และความจำเป็นด้านเศรษฐกิจ ที่ปัจจุบันเงินมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต การทำนาสมัยใหม่ที่มีเวลาว่างเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ลูกชานาตัดสินใจออกไปรับจ้างต่างถิ่นที่ทำให้มีรายได้ประจำ ส่วนในอนาคต จะสืบทอดอาชีพทำนาหรือไม่นั้น ส่วนมากกลับมาสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ทำนาเป็นอาชีพหลักแล้วก็ตาม ก็ยังจะทำนาเป็นอาชีพเสริมควบคู่กับการทำอาชีพหลักโดยไม่คิดที่จะขายที่นาที่เป็นมรดกตกทอดสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

3.3 ทศนคติและค่านิยมในการสืบทอดอาชีพทำนา

ผลจากการเก็บข้อมูลโดยแบบสอบถามถึงความคาดหวังของครอบครัวต่อการ ประกอบอาชีพของลูกชานา พบว่าพ่อแม่ของลูกชานาส่วนใหญ่อยากให้ลูกประกอบอาชีพรับ ราชการมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 72.8 และพ่อแม่ลูกชานาอยากให้ลูกประกอบอาชีพทำนามี จำนวนน้อยที่สุดคิดเป็นร้อยละ 2.5 และข้อมูลค่านิยมของการเลือกทำงานหลังจากจบการศึกษา แล้วปรากฏว่า ลูกชานาเลือกทำงานในกรุงเทพฯ มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 48.6 รองลงมาได้แก่ ทำงานในตัวเมืองคิดเป็นร้อยละ 31.2 ทำงานที่บ้านคิดเป็นร้อยละ 11.4 ทำงานต่างประเทศเป็น ลำดับสุดท้ายคิดเป็นร้อยละ 8.8 ตามที่ปรากฏในตารางที่ 14 นอกจากนี้จากการสำรวจยังพบ อีกว่าค่านิยมของลูกชานาถึงอาชีพที่ลูกชานาอยากเป็นมากที่สุดในอนาคต 3 อันดับแรกดังนี้ ลำดับหนึ่งอาชีพรับราชการเป็นพยาบาล ครู ตำรวจ แพทย์ ทหาร ลำดับสองอาชีพทำนา ลำดับ สามอาชีพค้าขาย

ตารางที่ 14 ทศนคติและค่านิยมลูกชานาและครอบครัวต่ออาชีพทำนาที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง

ทศนคติและค่านิยม		จำนวน (คน)	ร้อยละ
พ่อแม่อยากให้ประกอบอาชีพ	รับราชการ	1,398	72.8
	ทำงานบริษัทเอกชน	340	17.7
	ทำนา	48	2.5
	ค้าขาย	58	3.0
	อื่นๆ	77	4.0
	รวม	1,921	100.0
ภายหลังจากจบการศึกษาลูกชานาจะทำงานที่ใด	ในกรุงเทพฯ	993	48.6
	ในตัวเมือง	598	31.2
	ที่บ้าน	218	11.4
	ต่างประเทศ	169	8.8
	รวม	1,978	100.0

จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพชี้ให้เห็นว่าลูกชานามีทัศนคติและค่านิยมทั้งด้านลบ และด้านบวกต่ออาชีพทำนาเพราะว่าลูกชานาเติบโตมาพร้อมกับยุคที่ราคาข้าวมีความผันผวน ไม่แน่นอนทำให้การทำนาในบางปีของพ่อแม่ต้องประสบกับปัญหาหนี้สินจากการขายข้าวไม่ได้ราคา และเห็นว่าอาชีพทำนาของพ่อแม่เป็นอาชีพที่ยากลำบาก เป็นอาชีพที่ต้องลงแรงมาก ไม่สามารถควบคุมปัจจัยในการผลิตข้าวได้เองขึ้นอยู่กับสภาพดิน ฟ้า อากาศ บางปีต้องประสบภัยแล้งหรือน้ำท่วมทำให้ขาดทุน ภาพการรับรู้ถึงอาชีพทำนาในแง่มุมของอาชีพที่ลำบาก ผลตอบแทนที่ได้กลับมาน้อยไม่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตเป็นชุดความทรงจำที่ติดกับตัวลูกชานามาตั้งแต่เกิด อาชีพชานาในทัศนคติของลูกชานาจึงกลายเป็นอาชีพที่ลำบาก มีความเสี่ยงสูง ผลผลิตขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศเป็นอาชีพไม่คุ้มค่าต่อการลงทุนกลายเป็น ค่านิยมด้านลบต่ออาชีพทำนา ดังที่นางสาววรรณิกา ราโช ลูกชานา และนายยงยุทธ ศรีนวล เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล เล่าถึงความลำบากของอาชีพทำนาว่า

“...มองว่าการทำนาเป็นอาชีพที่ยาก มีหลายขั้นตอนที่ต้องใช้กำลังกายมากและ ต้องใช้ทุนมาก ผลที่ได้อาจไม่ได้ข้าวตามที่ตั้งไว้ บางปีฝนแล้ง บางปีน้ำท่วม ผลผลิตที่ได้ขึ้นอยู่กับ ฟ้า กับฝนด้วย”

(วรรณิกา ราโช, สันทนาการกลุ่ม, 17 มกราคม 2552)

“...สำหรับปัจจัยที่ทำให้ลูกหลานไม่อยากทำนาต่อจากพ่อจากแม่ก็คือความ ล้มเหลวในการประกอบอาชีพ คือการทำนาแล้วไม่คุ้มทุน ทำนาแล้วประสบ ปัญหาภัยธรรมชาติ ทำแล้วทำให้ไม่สามารถมีรายได้เลี้ยงครอบครัวได้ ตัวนี้จะเป็นปัญหาตัว ในการประกอบอาชีพทำนา”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2552)

นอกจากนี้ยังมีค่านิยมที่เกิดจากคำอบรมสั่งสอนของครอบครัวและการศึกษาในระบบ โรงเรียนที่ปลูกฝังให้เรียนให้จบการศึกษาสูงๆ เพื่อจะได้เป็นเจ้าของคน นายคน ไม่ต้องลำบาก เหมือนกับพ่อแม่ ดังคำบอกเล่าของลูกชานาถึงอาชีพที่อยากเป็นภายหลังจากจบการศึกษาในอนาคตว่า

“...ไปเรียนต่อไม่อยากทำนาเพราะลำบาก เรียนจบแล้วอยากเป็นตำรวจ และนายสิบ”

(อนุพงษ์ พนมบุตร, สันทนาการกลุ่ม, 17 มกราคม 2552)

สอดคล้องกับข้อมูลจากการสนทนากลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับลูกชานาต่างให้ความเห็นว่าครอบครัวลูกชานามีค่านิยมที่ปลูกฝังให้ลูกได้ประกอบอาชีพอื่นนอกจากการทำนาโดยเฉพาะอาชีพรับราชการดังนี้

“...คือข้อมูลที่ผมได้มา ส่วนมากพ่อแม่ก็ยังมีความคิดอยากให้ลูกเป็นข้าราชการ เป็นเจ้าคนนายคน เพราะผมเคยได้ยินคำอวยพรจาก พ่อแม่ลูกชานาน่าว่า โตขึ้นขอให้ได้เป็นเจ้าคน นายคน ไม่มีใครบอกว่าโตขึ้นขอให้ได้เป็นชานาที่ดี ไม่มีใครบอกเลยอันนี้คือข้อมูลที่ผมได้มา”

(สุรศักดิ์ ปิ่นทอง , สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

“...พ่อแม่มักจะบอกลูกว่าให้ไปเป็นเจ้าคน นายคนอย่างนี้ ไม่ค่อยมีชานาคณไหนที่บอกลูกว่าโตขึ้นแล้วมาทำนาต่อพ่อแม่ อย่างนี้จะไม่ค่อยมีนะคะ ส่วนหนึ่งก็คือวิถีคิดของพ่อแม่เองนะคะที่ใส่ลงไปกับลูก ทุกวัน ทุกวันว่า ต้องเรียนเยอะๆ ต้องเรียนสูงๆ เพื่อที่จะไม่ต้องกลับมาทำนาอะไรอย่างนี้คะ”

(ดอกไม้ คำภูเมือง , สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

จะเห็นได้ว่า ทักษะคติและค่านิยมของลูกชานานั้นเปลี่ยนไปจากการเห็นอาชีพทำนาจากเดิมเป็นอาชีพแรกที่ต้องสืบทอดกลับมามองว่ามีอาชีพอื่นน่าสนใจมากกว่าและจากตัวเลขข้อมูลสถิติและข้อมูลเชิงคุณภาพสอดคล้องกันว่าทัศนคติของลูกชานาต่ออาชีพทำนานั้นเป็นอาชีพที่ยากลำบากซึ่งส่งผลให้ลูกชานาเลือกประกอบอาชีพอื่นมากกว่าจะเลือกกลับมาสืบทอดอาชีพทำนา แม้ว่าอาชีพทำนาจะเป็นอาชีพที่ยากลำบากและมีค่านิยมด้านลบนั้น แต่ไว้ในอีกมุมมองด้านหนึ่งลูกชานาหลายคนก็ยังมีความรักและความผูกพันกับอาชีพทำนาเป็นอย่างมาก ลูกชานาเห็นถึงคุณค่าของอาชีพนี้ที่พ่อแม่ส่งเสียเลี้ยงดูลูกจนเติบโตจากการทำนา ลูกชานามีความสุขมากในช่วงเวลาแห่งการเก็บเกี่ยวผลผลิต ข้าวที่ได้เปลี่ยนเป็นเงินซื้อในสิ่งของที่จำเป็นและสิ่งของที่ลูกชานาอยากได้ ส่งเสียให้ลูกชานาได้รับการศึกษาและเลี้ยงดูคนในครอบครัว ดังคำให้สัมภาษณ์ของ อาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ รองผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเมืองบัว บอกถึงความผูกพันของอาชีพทำนา กับลูกชานาน่าว่า

“...จริงๆ แล้วเขายังมีความรัก ความผูกพันกับอาชีพของ พ่อแม่เขาอยู่ไม่ได้ รังเกียจว่าพ่อแม่ ฉันทันเป็นชานา ความผูกพันเกิดขึ้นเวลาที่พ่อแม่ ไปขายข้าวมา ลูกอยากได้เสื้อผ้า อยากได้กางเกง อยากได้อะไรก็ได้จากเงินขายข้าวตรงนี้ พ่อก็บอกว่าเงินที่ได้มาตรงนี้ได้มาจากการขายข้าวนะเพราะว่าเราไม่มีรายได้อื่น เขาก็จะรู้ว่าอันนี้คือรายได้หลักของครอบครัว”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552)

ผลการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพยังชี้ให้เห็นว่าลูกชานาอีกไม่น้อยยังมีทัศนคติที่ดีต่ออาชีพความลำบากในการทำงานนั้นเป็นการฝึกฝนให้ลูกชานาได้เป็นคนที่มีความขยัน อดทน สู้งาน ดังคำบอกเล่าของลูกชานาว่า “...ข้อดีของการเกิดเป็นลูกชานาพันธุ์แท้เป็นลูกอีสานทำให้เป็นลูกชานาที่มีความอดทน แข็งแรง” (อนุพงษ์ พนมบุตร, สทนากลุ่ม, 17 มกราคม 2552) นอกจากนี้ลูกชานายังมองว่าอาชีพทำนาเป็นอาชีพสุจริต มีคุณค่า มีความภาคภูมิใจในอาชีพทำนาที่พ่อแม่ ทำนาเลี้ยงดูมาจนเติบโตใหญ่และอาชีพทำนายังเป็นผู้ผลิตข้าวเลี้ยงดูคนทั้งในประเทศและส่งออกข้าวถึงต่างประเทศ ดังคำบอกเล่าของลูกชานาในวงสนทนากลุ่มดังนี้

“...อาชีพทำนาเป็นอาชีพที่สุจริต ทำให้ครอบครัวอบอุ่นเพราะพ่อ แม่ ลูก ได้อยู่ร่วมกัน การทำนาไม่มีวันอดตายอย่างไรเราก็มีข้าวไว้กินและสามารถเลี้ยงดูชาวโลกได้”

(พรกนก เชิดชู, สทนากลุ่ม, 17 มกราคม 2552)

“...การเป็นลูกชานาทำให้ปลูกจิตสำนึกในการทำงานให้รู้ว่าการทำนาว่าเป็นอาชีพที่ดี สุจริตสามารถเป็นที่พึ่งและทำให้เรามีอยู่มีกินในวันนี้ได้”

(จรรุวรรณ พันทะสม, สทนากลุ่ม, 17 มกราคม 2552)

ผลจากการสำรวจและการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพสะท้อนให้เห็นว่าลูกชานาค่อนข้างจะมีทัศนคติและค่านิยมที่สับสนเกี่ยวกับสืบทอดอาชีพทำนา เนื่องจากครอบครัวเองก็ไม่อยากให้ลูกทำนาเหมือนกับพ่อแม่ซึ่งมีพ่อแม่ชานาเพียงร้อยละ 2.5 เท่านั้นที่ยอมให้ลูกกลับมาทำนาเพราะเห็นว่าการทำนาเป็นอาชีพที่ลำบาก รายได้ไม่แน่นอน แต่ลูกชานาเองกลับเห็นถึงข้อดีและความสุขในอาชีพทำนาที่เลี้ยงดูมาจนเติบโต ลูกชานาจึงมีทั้งทัศนคติและค่านิยมทั้งด้านบวกและด้านลบในการที่จะกลับมาสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ ทว่าแม่จะไม่ละทิ้งที่นาหรือขายที่นาให้กับผู้อื่นแต่ก็ไม่กลับมาทำนาด้วยตนเองเต็มรูปแบบอีกต่อไป

3.4 รูปแบบและแนวโน้มในการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคต

รูปแบบในการทำนาในปัจจุบัน

ผลจากการศึกษาข้อมูลเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า ชานาส่วนมากปลูกข้าวได้ปีละครั้ง ระยะเวลาในการเพาะปลูกเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยวในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนธันวาคม พื้นที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝน สภาพดินเป็นนาดินทรายและนาทรายปนดินเหนียว พันธุ์ข้าวที่ปลูกคือข้าวขาวดอกมะลิ 105 ชานาใช้เมล็ดพันธุ์จาก 2 แหล่งคือเมล็ดพันธุ์ที่ชานาเก็บไว้ทำพันธุ์เองโดยคัดเลือกจากแปลงที่มีรวงข้าวสมบูรณ์แล้วตาก

จนแห่งสนิท 3 - 7 วัน หรือได้จากการซื้อพันธุ์ข้าวจากทางราชการ สำนักงานส่งเสริมการเกษตร วิชาการเพื่อการเกษตรและสหกรณ์และสหกรณ์ ชาวนาบางส่วนนอกจากปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 เพื่อไว้ขายและกินเองแล้วยังแบ่งพื้นที่นาปลูกข้าวเหนียวไว้กินมีชาวนาจำนวนน้อยที่อยู่ใกล้กับเขตชลประทานหรือแหล่งน้ำปลูกข้าวได้ปีละ 2 ครั้งโดยจะปลูกข้าวนาปรังพันธุ์ชัยนาท ที่ทางราชการกรมส่งเสริมการเกษตร เริ่มส่งเสริมให้ชาวนาปลูกในปี พ.ศ. 2550 ใช้เวลา 90 วัน ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ ระยะเวลาในการเพาะปลูกเริ่มตั้งแต่เดือนมกราคม ระยะเวลาเก็บเกี่ยวในช่วงปลายเดือนมีนาคมถึงกลางเดือนเมษายนหลังจากนั้นพักที่นาเพื่อปลูกข้าวนาปี ในพื้นที่มีวิธีการทำนา 2 วิธีด้วยกันคือ

(1) นาหว่านสำรวย เป็นการทำนาโดยวิธีการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวลงในนาที่ไถเตรียมดินแล้วไถกลบรอให้ฝนตกลงมาให้ข้าวงอก ภาษาอีสานเรียกว่า “การหว่านข้าวแห้ง” หลังจากข้าวงอกแล้วจึงค่อยไปซ่อมในแปลงนาที่ข้าวเกิดไม่สม่ำเสมอหรือข้าวเกิดอกหนามากเกินไปก็ต้องไปถอนออกให้พอดีภาษาอีสานเรียกขั้นตอนนี้ว่า “การสามข้าว”

(2) นาดำ เป็นวิธีการทำนาแบบดั้งเดิม เริ่มตั้งแต่การเตรียมแปลงกล้าเพื่อเตรียมต้นกล้าภาษาอีสานเรียกขั้นตอนนี้ว่า “ตกกล้า” ใช้ระยะเวลาเตรียมกล้าประมาณ 1 เดือนไว้ปักดำตั้งแต่ต้นเดือนพฤษภาคม ระยะเวลาในการดำนาเริ่มตั้งแต่ปลายเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกรกฎาคมโดยชาวนาจะถอนกล้าจากแปลงกล้า ภาษาอีสานเรียกขั้นตอนนี้ว่า “หลกกกล้า” แล้วนำต้นกล้ามาปักดำในแปลงนาที่มีน้ำท่วมขังที่ได้มีการไถนาเตรียมดินไว้สำหรับดำนา

ระยะเวลาปลูกที่เหมาะสมคือเดือนพฤษภาคม ก่อนเข้าสู่ฤดูฝน ชาวนาส่วนใหญ่ปลูกข้าวด้วยวิธีหว่านสำรวยมีชาวนาบางส่วนที่ยังปลูกข้าวด้วยวิธีการดำนาอยู่ การเลือกรูปแบบวิธีการทำนาขึ้นอยู่กับเจ้าของนาและสภาพพื้นที่นาเป็นหลักว่าเหมาะสมกับการทำนาแบบใด ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา รูปแบบการทำนาในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัยเริ่มเปลี่ยนเป็นวิธีการหว่านสำรวยมากขึ้นเพราะว่ามีรถไถเดินตามและรถไถขนาดใหญ่มากขึ้นทำให้การเตรียมดินสำหรับทำนาหว่านได้สะดวก และรวดเร็วขึ้นมากกว่าแต่ก่อนที่ใช้ควายไถนา นอกจากนี้การทำนาหว่านสำรวยยังประหยัดเวลามากกว่าการทำนาดำ และประหยัดค่าใช้จ่ายในขั้นตอนการจ้างแรงงานมากกว่า ประกอบแรงงานภายในครอบครัวที่จำเป็นในการทำนาดำลดจำนวนลง ส่งผลให้ชาวนาหันมาทำนาหว่านสำรวยมากขึ้น

ถึงแม้ว่านาหว่านสำรวยดูเหมือนว่าจะประหยัดต้นทุนในการทำนามากกว่าแต่จากการเก็บข้อมูลโดยการสังเกตภาคสนามในหมู่บ้านกรณีศึกษาพบว่านาหว่านสำรวยมีความเสี่ยงต่อการขาดทุนมากกว่า เนื่องจากนาหว่านสำรวยเป็นการทำนาด้วยการหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวแห้งแล้วไถกลบ รอให้น้ำฝนธรรมชาติตกลงมาให้ข้าวงอก ถ้าฝนไม่ตกก็ต้องลงทุนไถหว่านใหม่และเมล็ดพันธุ์ใหม่ หรือถ้าข้าวงอกแล้วฝนเกิดทิ้งช่วงข้าวที่งอกก็จะแห้งตาย ชาวนาก็ต้องลงทุนไถหว่านกับเมล็ดพันธุ์ใหม่อีก ซึ่งในบางปีการผลิตในขั้นตอนการไถหว่านชาวนาต้องลงทุนถึง 3 ครั้ง ผนวกกับปีที่เกิดภัยแล้งหรือน้ำท่วมทำให้ผลผลิตข้าวเสียหาย ชาวนาที่ใช้วิธีการหว่าน

สำรวจจึงเสี่ยงต่อการขาดทุนมากกว่าชาวนาที่ทำนาดำที่นำกล้าที่โตแล้วมาปักดำในนาที่มีน้ำขัง ซึ่งลงทุนเพียงครั้งเดียว รายละเอียดของการทำนาแต่ละขั้นตอนดังปรากฏในตารางที่ 15 – 17

ตารางที่ 15 รายละเอียดการทำนาแต่ละขั้นตอนใน 1 ปีการผลิต

เดือน	นาหว่านสำรวจ(หว่านข้าวแห้ง)	นาดำ
มกราคม – กุมภาพันธ์	-	-
มีนาคม – เมษายน	ไถสุด (ไถตะ)	ไถสุด (ไถตะ)
พฤษภาคม – มิถุนายน	ไถหว่าน, ผายข้าว(หว่านข้าว)	เตรียมแปลงกล้า, ตกกล้า ไถดำ, ดำนา
กรกฎาคม – สิงหาคม	ปราบวัชพืช, ใส่ปุ๋ย	ดำนา, ใส่ปุ๋ย
กันยายน – ตุลาคม	ใส่ปุ๋ย	ใส่ปุ๋ย
พฤศจิกายน – ธันวาคม	เกี่ยวข้าว, ตากข้าว, ขนข้าวขึ้นเล้า	เกี่ยวข้าว, ตากข้าว, ขนข้าวขึ้นเล้า

ที่มา : ข้อมูลจากการสังเกตการทำนาของชาวนาในหมู่บ้านกรณีศึกษาปีการผลิต พ.ศ. 2551

ตารางที่ 16 ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อไร่ ในขั้นตอนการเตรียมดินถึงขั้นตอนหลังการเก็บเกี่ยว การปลูกข้าวขาวดอกมะลิ 105 (หน่วย: บาท)

วิธีปลูก	เตรียม แปลง กล้า	เตรียม ดิน	ปลูก	ดูแล รักษา	เก็บเกี่ยว	หลัง เก็บเกี่ยว	รวม
หว่านสำรวจ	-	304.36	19.48	133.65	385.69	81.96	925.24
นาดำ	159.74	263.70	316.46	175.90	368.96	187.17	1471.93

ที่มา: การศึกษาผลตอบแทนการผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2549: 26

ตารางที่ 17 ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อไร่ของปัจจัยการผลิตในการผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 (หน่วย: บาท)

วิธีปลูก	ที่ดิน	เมล็ดพันธุ์	ปุ๋ยเคมี	ปุ๋ยหมัก/ ปุ๋ยคอก	ฮอร์โมน	ยาฆ่าแมลง	ยาปราบวัชพืช	ปัจจัยอื่น ๆ	รวม
หว่าน	555.90	293.55	242.09	268.55	-	0.65	3.99	52.12	1,416.85
สํารวย									
นาดำ	895.09	72.28	240.21	113.39	6.30	-	-	96.22	1,423.49

ที่มา: การศึกษาผลตอบแทนการผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้. สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2549: 26

รูปแบบและแนวโน้มในการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคต

ผลจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามหมู่บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัวและหมู่บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั้งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดพบว่ารูปแบบการทำนาในปัจจุบันสามารถแบ่งออกตามวิธีการทำนาเป็น 3 รูปแบบด้วยกันคือ

รูปแบบที่ 1 รูปแบบการทำนาโดยการจ้างแรงงานหรือเครื่องจักรทำนาแทนในขั้นตอนที่ไม่สามารถทำนาด้วยตนเองได้ทั้งหมดเช่นการไถตะเตรียมดิน การฉีดยาปราบศัตรูพืชวัชพืชและการเก็บเกี่ยวเพราะว่าแรงงานในครอบครัวมีจำนวนน้อยลงและมีเทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตรเข้ามาช่วยทุ่นแรงเพื่อให้ทันต่อฤดูกาลเพาะปลูกและฤดูกาลเก็บเกี่ยวโดยชาวนาลงมือทำนาเองบางในขั้นตอนที่ไม่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากเช่นการเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าว เตรียมแปลงกล้า เตรียมกล้าสำหรับปักดำ การใส่ปุ๋ยและไถนาในแปลงนาที่อยู่ใกล้ๆ บ้าน โดยชาวนาที่มีรูปแบบการทำนากลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่พบมากที่สุดในพื้นที่ที่มีจำนวนประมาณร้อยละ 80 ของชาวนาในพื้นที่

รูปแบบที่ 2 รูปแบบการทำนาโดยการจ้างทำนาในทุกขั้นตอนโดยผ่านทางกลุ่มชาวนาที่รับจ้างทำนาในพื้นที่และใช้การจ้างเครื่องจักรกลการเกษตรและการจ้างแรงงานคนแทนการใช้แรงงานตนเอง อาชีพทำนาเปลี่ยนเป็นผู้จัดการนาไม่ต้องลงมือทำนาด้วยตนเองเพียงมีทรัพยากรที่นาและเงินทุนที่ใช้สำหรับการว่าจ้างก็สามารถทำนาแล้วเสร็จได้อย่างสะดวกสบาย ชาวนากลุ่มนี้ได้แก่กลุ่มชาวนารวยและกลุ่มที่ทำนาเป็นอาชีพเสริมมีรายได้หลักจากการประกอบอาชีพอื่นได้แก่กลุ่มข้าราชการ ข้าราชการครู นักการเมืองท้องถิ่น โดยชาวนาที่มีรูปแบบการทำนาในกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่พบมากที่สุดรองลงมาในพื้นที่ที่มีจำนวนประมาณร้อยละ 15 ของชาวนาในพื้นที่

รูปแบบที่ 3 คือรูปแบบการทำนาโดยเปลี่ยนจากการทำนาในรูปแบบเดิมที่ทำนาปลูกข้าวอย่างเดียวเป็นการทำการเกษตรผสมผสาน มีการจัดการระบบฟาร์มที่ดีใช้ความรู้เกี่ยวกับการเกษตรทฤษฎีใหม่ มีองค์ความรู้ของตนเองในการจัดการที่ดินของตนเอง สามารถเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้จากรายได้จากการเกษตรเป็นการเกษตรแบบเกื้อกูล มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันในชุมชนในเรื่องของเงินทุน โดยชาวนาที่มีรูปแบบการทำนาในกลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่พบน้อยที่สุดในพื้นที่ที่มีจำนวนประมาณร้อยละ 5 ของชาวนาในพื้นที่

ผลจากการเก็บข้อมูลโดยแบบสอบถามพบว่าครอบครัวลูกชาวนามีวิธีการทำนาเรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อยดังนี้ จ้างแรงงานในบางขั้นตอนร้อยละ 60.7 ทำเองทุกขั้นตอนร้อยละ 30.3 ให้ญาติพี่น้องทำนาแทนร้อยละ 3.4 จ้างแรงงานทุกขั้นตอนร้อยละ 2.8 ให้ผู้อื่นเช่าที่นาทำแทนร้อยละ 1.7 อื่น ๆ ร้อยละ 1.1 ส่วนวิธีการทำนาที่ลูกชาวนาจะสืบทอดจากพ่อแม่ในอนาคตเรียงลำดับจากมากไปหาน้อยก็ค่อนข้างคล้ายคลึงกับพ่อแม่กล่าวคือจ้างแรงงานในบางขั้นตอนร้อยละ 61.8 ทำเองทุกขั้นตอนร้อยละ 22.0 ให้ญาติพี่น้องทำนาแทนร้อยละ 6.1 จ้างแรงงานทุกขั้นตอนร้อยละ 4.3 ให้ผู้อื่นเช่าที่นาทำแทนร้อยละ 5.0 และอื่น ๆ ร้อยละ 0.8 ดังปรากฏในตารางที่ 18

ตารางที่ 18 แนวโน้มของรูปแบบวิธีการทำนาและการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา

พ่อแม่มีวิธีการทำนาอย่างไร	จำนวน	ร้อยละ
ทำเองทุกขั้นตอน	583	30.3
จ้างแรงงานในบางขั้นตอน	1,169	60.7
จ้างแรงงานทุกขั้นตอน	54	2.8
ให้ญาติพี่น้องทำนาแทน	66	3.4
ให้ผู้อื่นเช่าที่นาทำ	32	1.7
อื่น ๆ	22	1.1
รวม	1,926	100.0
ลูกชาวนามีวิธีการทำนาต่อจากพ่อแม่อย่างไร	จำนวน	ร้อยละ
ทำเองทุกขั้นตอน	347	22.0
จ้างแรงงานในบางขั้นตอน	974	61.8
จ้างแรงงานทุกขั้นตอน	68	4.3
ให้ญาติพี่น้องทำนาแทน	96	6.1
ให้ผู้อื่นเช่าที่นาทำ	79	5.0
อื่น ๆ	12	0.8
รวม	1,576	100.0

ผลจากการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพนำมาวิเคราะห์ถึงรูปแบบของการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคตชี้ให้เห็นว่าลูกชานาจะทำนาตามวิธีการที่ครอบครัวของตนเองทำนาเป็นหลักเช่น ลูกชานาที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่ทำนาโดยการจ้างทำก็มีแนวโน้มที่จะทำนาด้วยวิธีการจ้างตามที่พ่อแม่ทำ ส่วนลูกชานาที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่ทำการเกษตรแบบผสมผสานก็มีแนวโน้มที่จะทำการเกษตรแบบผสมผสานมากกว่าการทำนาเพียงอย่างเดียว ทั้งนี้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามเพิ่มเติมผู้วิจัยยังได้แบ่งแบ่งรูปแบบการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคตเป็น 3 กลุ่มดังนี้

กลุ่ม 1 กลุ่มผู้จัดการนาเป็นชานาที่ทำนาด้วยการว่าจ้างแรงงานทุกชั้นตอน ใช้เงินลงทุนเป็นหลัก เจ้าของนาอยู่นอกพื้นที่ออกไปรับจ้างหรือทำงานประจำต่างถิ่นไม่มีเวลาทำนาด้วยตนเองใช้วิธีการนำเงินที่ได้จากการประกอบอาชีพอื่นมาจ้างกลุ่มชาวนารับจ้างในพื้นที่ทำนาให้ดังเช่นข้อคิดเห็นของนายยุกท ศรีนวล เกษตรตำบลอำเภอคงครั้งน้อย ที่ได้กล่าวถึงรูปแบบการทำนาในอนาคตไว้ว่า

“...ถ้าเรามองกันว่าอีก 20 ปีข้างหน้าจะเป็นอย่างไร ผมบอกเลยว่า อย่างไม่รู้ก็ช่าง 20 ปีข้างหน้าก็ต้องเป็นผู้จัดการนากันนะครับ ทุกวันนี้ก็เริ่มเป็นแล้ว ถ้าถามว่าทำไมถึงต้องเป็นผู้จัดการนาก็เพราะเขาต้องคิดว่าทำอะไรจึงจะทำนาให้เสร็จเร็วที่สุดเพื่อที่จะเอาเวลาที่เหลือไปหารายได้ทางอื่น ฉะนั้นจึงมีคำพูดว่าทำนาแค่ 3 วัน หว่านวันหนึ่ง เกี่ยววันหนึ่ง ตากวันหนึ่ง เขาต้องย่นระยะเวลาตรงนี้เพื่ออะไร... เพราะว่าเขาต้องมีภาระค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูลูก คนวัยกลางคนนี่ก็ต้องส่งลูกเรียนไม่เหมือนพวกเกษียณอายุที่กลับมาทำนาเต็มเวลา ก็เพราะว่าเขาไม่ต้องมีภาระที่ต้องส่งลูกเรียนแล้ว คือเขาขอแค่มียายได้แค่พออยู่พอกินก็พอแล้ว แต่พวกที่อยู่ในวัยกลางคนเขายังต้องส่งลูกเรียน เขาต้องหาเงินหารายได้เพราะฉะนั้นเขาต้องทำนา 3 วันที่เหลือเขาต้องไปรับจ้าง”

(ยุกท ศรีนวล, สทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

ผลจากการสัมภาษณ์ครอบครัวชานา และสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่ต่างก็มีความเห็นว่าการทำนารูปแบบผู้จัดการนานี้นับวันก็มีแต่จะเพิ่มจำนวนมากขึ้น และในอนาคตยังอาจจะมีกลุ่มวิสาหกิจรับจ้างทำนาคอยดูแลตั้งแต่เริ่มต้นของกระบวนการผลิตจนกระทั่งถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยว ซึ่งเจ้าของนามีหน้าที่เพียงเป็นผู้ลงทุนในด้านพื้นที่นา ที่เป็นทรัพยากรในการผลิตและเงินทุนค่าจ้างเท่านั้นดังที่คุณไพโรจน์ รุ่งพนารัตน์ ผู้จัดการ ธ.ก.ส. สาขาเกษตรวิสัยให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า

“....การทำนาต่อไปผมยังมองไปถึงขั้นไม่ใช่การจัดการอย่างเดี๋ยวนะครับ ผมยังมองไปถึงขั้นที่ว่ามันจะมีบริษัทรับจ้างทำนาด้วยนะครับ พอตีผมไม่ใช่ลูกชาวนา แต่เป็นลูกเกษตรกร คือผมมาจากใต้ก็คือมีสวนยาง ในส่วนของสวนยางปัจจุบันมันเป็นอย่างนี้ว่า คนที่มีกำลังซื้อสวนยางนี้เขาจะซื้อไปเรื่อยๆ 100 ไร่ 10 ไร่ อาจจะเริ่มจาก 50 ไร่ เป็น 100 ไร่ 1,000 ไร่ อะไรก็แล้วแต่ พอสวนยางเยอะๆ การดูแลของเขาไม่ทั่วถึง เขาก็จะจ้างคนในพื้นที่ดู แต่เขาไม่ได้อยู่ในพื้นที่นะฮะ ก็หักเปอร์เซ็นต์อะไรกันไปเรื่อยๆ มันก็มีรูปแบบอย่างนั้นอยู่ ผมก็มองว่าการทำนาต่อไปข้างหน้ามันไม่ได้เล็กแน่นอน ผมคิดว่ามันยังมีอยู่ มันก็ยังทำต่อไปเรื่อยๆ เพียงแต่ว่ารูปแบบมันก็จะเปลี่ยนไปอย่างว่า”

(ไพโรจน์ รุ่งพนารัตน์, สทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

กลุ่ม 2 กลุ่มชาวนาที่ทำนาด้วยว่าจ้างแรงงานในบางขั้นตอน เจ้าของนาส่วนมากอาศัยอยู่ในพื้นที่หรือมีเครือข่ายใกล้เคียงคอยดูแลนาให้ ใช้วิธีการว่าจ้างแรงงานในบางขั้นตอนควบคู่ไปกับวิธีการลงมือทำนาด้วยตนเองดูแลนาตลอดขั้นตอนการเพาะปลูก ชาวนากลุ่มนี้เป็นชาวนาส่วนใหญ่ในปัจจุบัน ในอนาคตชาวนากลุ่มนี้มีแนวโน้มลดจำนวนลงเรื่อยๆ และกลายเป็นชาวนากลุ่มที่ 1 ผู้จัดการนามากขึ้นเพราะว่าต่อไปชาวนากลุ่มนี้เมื่อมีอายุมากขึ้นจำเป็นต้องจ้างแรงงานและเครื่องจักรกลการเกษตรในการทำนาแทนดังที่นายชาย อาตสสุโพธิ์ ชาวนาอาวุโสบ้านเมืองบัว ให้สัมภาษณ์ถึงวิธีการการทำนาในอนาคตไว้ว่า

“....คิดว่าการทำนาต่อไปมีการจ้างบ้าง ถ้านาหว่านก็จ้างเฉพาะตอนหว่านเท่านั้น นาหว่านเราหว่านไม่ทันก็จ้างเอา 3 - 4 คน ถ้านาค่าก็ต้องจ้างหน่อย ของพ่อไม่ได้ทำนาแต่เลยหว่านอย่างเดียว ถ้าไม่งามแล้วค่อยไปสามเอา(ซ่อมเอา) ค่อยทำไปด้วยเพราะว่าเราค่อยๆ ทำไปเราไม่ได้ทำอย่างอื่นไปด้วย มีทำนาอย่างเดียว ก็เบ่งรักษาดูแลเอาชยันเอาก็เท่านั้น คิดว่าต่อไปรายได้จากข้าวมันจะดีกว่านี้ มีเทคโนโลยีเข้ามาจากก่อนที่ ที่นาเยอะมาถึงปัจจุบันมีที่นาเล็กลงแต่ก็ได้ผลผลิตเท่าเดิม ปัจจุบันนี้มันได้ข้าวเยอะกว่าที่เราทำนาแต่ก่อนแล้ว อันนี้มันเกี่ยวกับทุนที่เพิ่มขึ้น ด้วยนะ พื้นที่น้อยลงแต่ข้าวได้เพิ่มขึ้นหรือได้เท่าเดิมก็เพราะ เราก็ต้องเพิ่มปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยคอกปุ๋ยเคมีลงไปด้วย ”

(ชาย อาตสสุโพธิ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

กลุ่ม 3 กลุ่มเกษตรกรทางเลือกที่เปลี่ยนรูปแบบการทำนาจากการปลูกข้าวเป็นพืชหลักเพียงอย่างเดียวมาเป็นการเกษตรผสมผสาน ทำการเกษตรแบบประณีต นำความรู้เกี่ยวกับการเกษตรทฤษฎีใหม่เข้ามาจัดการเป็นระบบฟาร์ม และมีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูล

ทรัพยากรภายในชุมชนท้องถิ่น ดังข้อเสนอของนายยงยุทธ ศรีนวล เกษตรตำบล ประจำตำบล ดงครั่งน้อย และนายแสวง มะโนลัย ครูภูมิปัญญาบ้านโพนฮาด พูดถึงรูปแบบเกษตรทางเลือก ในอนาคตที่เป็นทางรอดของชาวนารายย่อยไว้ว่า

“...20 ปีข้างหน้าเราต้องปรับเปลี่ยนระบบการผลิตขึ้นมาใหม่ จากทำนาแค่อ่างเดียวไปเป็นการทำนาที่หลากหลายขึ้นมาเป็นอาชีพที่หลากหลาย เป็นเกษตรผสมผสาน เป็นไร่นาสวนผสมโดยใช้หลักทฤษฎีใหม่เข้ามาจัดการเรื่องน้ำ เวลาฝนตกมาเยอะๆ ก็ต้องเอาน้ำลงมีที่เก็บน้ำ เวลาหน้าแล้งก็ต้องเอาน้ำตัวนี้ขึ้นมาใช้หล่อเลี้ยงเหมือนกับที่ท่านผู้จัดการ ธ.ก.ส.ว่าทำอย่างไรจึงจะใช้ทรัพยากรหรือแปลงนาให้มีตลอด”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

“...ชาวนาอยู่ได้ในอนาคตถ้าตั้งใจกลับมาทำนาแต่ต้องไม่ใช่ทำนาเพียงอย่างเดียว ต้องเกษตรผสมผสานทำอย่างอื่นด้วย หัวใจหลักก็คือต้องรู้จักการลดต้นทุนหาได้ร้อยละ 20 บาทมันก็เหลือแต่ถ้าหาได้ 200 บาท ใช้ไป 300 บาท มันก็ยังมีเหลือ ต้องรู้ให้มีการเกื้อกูลกันในฟาร์ม เช่นการชุดบ่อเลี้ยงปลาเป็นอาชีพเสริมแล้วก็มีน้ำไว้ใช้ พี่เขาก็ปลูกกินเองไม่ต้องไปซื้อเขา บัญชีใส่ก็ได้จากชีวิตรีเราเลี้ยง มีรายได้ตลอดทั้งปีจากผลผลิตที่เกิดขึ้นในฟาร์ม อย่างนี้อยู่ได้”

(แสวง มะโนลัย, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2552)

แนวโน้มในการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคตของการทำนาในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย เขตทุ่งกุลาร้องไห้เมื่อพิจารณาจากข้อมูลเชิงปริมาณและข้อมูลเชิงคุณภาพแล้ว ชี้ให้เห็นว่าวิธีการทำนาที่ลูกชาวนาจะสืบทอดจากพ่อแม่นั้นมีแนวโน้มที่จะทำนาเองทุกขั้นตอนลดลง แต่ใช้วิธีการจ้างแรงงานทุกขั้นตอน ให้ญาติพี่น้องทำนาแทนและให้ผู้อื่นเช่าทำนาแทนมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น รูปแบบการทำนาในอนาคต นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มว่าอาชีพทำนาจะกลายเป็นอาชีพรองที่สร้างรายได้เสริมควบคู่กับการประกอบอาชีพอื่นไปด้วย เช่น การรับจ้าง ค้าขาย รับราชการ ชาวนามีอายุเฉลี่ยสูงมากขึ้นคนที่เกษียณอายุเริ่มหันกลับมาทำนาเพราะการทำนาไม่จำเป็นต้องใช้แรงตนเองใช้วิธีการจ้างทำหรือกลุ่มที่ต้องการทำเป็นอาชีพเสริมอาจจะใช้วิธีจ้างทำแทนโดยมีกลุ่มหรือบริษัทรับจ้างทำนาในพื้นที่เพื่อจัดการการทำนาตลอดการผลิต เจ้าของนาเป็นคนลงทุนที่นา และเงินทุนในการทำนาเท่านั้น

นอกจากแนวโน้มการทำนากระแสหลักแล้วยังมีการทำนารูปแบบเกษตรผสมผสานที่เป็นทางเลือกของชาวนารายย่อย โดยข้อดีของอาชีพทำนารูปแบบนี้คือ การทำนาโดยพึ่งพาตนเอง และธรรมชาติ สามารถลดรายจ่ายด้วยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ใช้ทรัพยากรที่มี

ในที่ดินอย่างเต็มคุณค่า การเพิ่มรายได้อาชีพทำนาให้สูงขึ้น และการรวมกลุ่มของชาวนาโดยการให้ความช่วยเหลือกันในกลุ่ม ทั้งเรื่องการตลาด และการจัดจำหน่ายที่สามารถส่งผลผลิตข้าวที่ได้ถึงผู้บริโภคโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง

สรุปการสืบทอดอาชีพทำนาในปัจจุบันของลูกชาวนายังไม่ได้สืบทอดอาชีพทำนา เพราะว่าลูกชาวนายังอยู่ในระบบการศึกษาอยู่ซึ่งแต่ละคนต่างก็มีความคาดหวังในการประกอบอาชีพอย่างอื่นมากกว่าอาชีพทำนาแต่ก็ยังช่วยเหลือพ่อแม่ในการทำนาอยู่ในวันเสาร์อาทิตย์หรือในช่วงปิดภาคเรียนในในอนาคตลูกชาวนามีความคิดที่จะทำนาเป็นอาชีพเสริมโดยเก็บรักษาที่นาที่เป็นมรดกของพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายไว้ไม่คิดจะขายที่นาไปแต่อย่างไรการเรียนรู้อะไรและการสืบทอดอาชีพวิธีการทำนาของลูกชาวนานั้นขึ้นอยู่กับรูปแบบวิธีการทำนาของครอบครัวแต่ละครอบครัวว่ามีรูปแบบการทำนาด้วยวิธีการใดเป็นหลัก

สำหรับลูกชาวนาที่มีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นนั้นโอกาสไปช่วยพ่อแม่ทำนาก็จะลดน้อยลงเนื่องมาจากเวลาเรียนตรงกับเวลาที่พ่อแม่ไปทำนาแต่เมื่อเขามีเวลาหยุด สุดสัปดาห์หรือช่วงปิดภาคเรียน ลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่ปลูกฝังมาให้มีความรับผิดชอบช่วยเหลือครอบครัวก็ยังออกไปช่วยเหลือแบ่งเบาภาระของพ่อแม่ทำนาเมื่อมีเวลาว่างส่วนลูกชาวนาที่อยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่ไม่ได้ปลูกฝังให้ช่วยเหลือทำนาก็จะไม่ออกไปช่วยทำนาแต่อย่างไรถึงแม้ว่าจะมีเวลาว่างก็ตามเพราะว่าไม่เคยทำนา และพ่อแม่ก็ใช้วิธีการจ้างทำแทนเป็นส่วนใหญ่มากขึ้น ลูกชาวนาส่วนใหญ่จึงไม่จำเป็นต้องออกไปนาช่วยพ่อแม่ทำนาอีกต่อไป

ตอนที่ 4 การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา

การวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา ผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอข้อมูลตามลำดับลำดับดังนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาจากแบบสำรวจ
2. ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นปัจจัยส่งเสริมและเป็นปัจจัยอุปสรรคในการสืบทอดอาชีพทำนา

จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

1. ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาจากแบบสำรวจแบ่งเป็น 3 ด้านดังนี้

- 1.1 ปัจจัยเงื่อนไขภายในตน
- 1.2 ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชน
- 1.3 ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชน

1.1 ปัจจัยเงื่อนไขภายในตน

ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเงื่อนไขภายในตนกับการเลือกทำอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ชี้ให้เห็นว่าการปลูกฝังของครอบครัว การเรียนรู้และประสบการณ์ในการทำนาและการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นมีผลค่อนข้างมากต่อการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา

เมื่อพิจารณาข้อมูลจากแบบสอบถามพบว่าลูกชาวนาในครอบครัวที่อยากให้ลูกประกอบอาชีพทำนา ทำนาต่อจากพ่อแม่สูงถึงร้อยละ 97.8 และยังพบอีกว่าลูกชาวนาที่ทำนาเป็นและช่วยพ่อแม่ทำนาเป็นประจำมีแนวโน้มทำนาต่อจากพ่อแม่สูงกว่าลูกชาวนาที่ทำนาไม่เป็นและไม่ค่อยได้ช่วยพ่อแม่ทำนา นอกจากนี้ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบอีกว่าลูกชาวนาที่คิดศึกษาต่อในระดับสูงทำนาต่อจากพ่อแม่น้อยกว่าลูกชาวนาที่คิดศึกษาต่อในระดับที่ต่ำกว่า

ทั้งนี้จากตารางที่ 19 พบว่าลูกชาวนาที่ทำนาเป็นสืบทอดอาชีพทำนามากกว่าลูกชาวนาที่ทำนาไม่เป็นดังนี้ ลูกชาวนาทำนาเป็นทำนาต่อจากพ่อแม่ คิดเป็นร้อยละ 81.3 ลูกชาวนาที่ทำนาไม่เป็นทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 43.6 และลูกชาวนาที่ช่วยพ่อแม่ทำนาเป็นประจำสืบทอดอาชีพทำนามากกว่าลูกชาวนาที่ช่วยพ่อแม่ ทำนาเป็นครั้งคราวและไม่เคยช่วยเลยเรียงตามลำดับดังนี้ ช่วยพ่อแม่เป็นประจำทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 88.4 ช่วยเป็นครั้งคราวร้อยละ 77.3 ไม่ได้ช่วยเลยร้อยละ 44.8

พิจารณาจากตารางที่ 19 พบว่าค่านิยมของครอบครัวเป็นปัจจัยสำคัญอีกด้านหนึ่งที่ส่งผลให้ลูกชาวนาสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ จากการสำรวจพบว่า มีครอบครัวลูกชาวนาเพียงร้อยละ 2.5 ที่อยากให้ลูกประกอบอาชีพทำนา ข้อมูลจากการสำรวจชี้ให้เห็นว่าครอบครัวมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการปลูกฝังค่านิยมเรื่องความรักในอาชีพทำนาและการสืบทอดอาชีพทำนา ลูกชาวนาที่อยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่อยากให้ลูกประกอบอาชีพทำนาทำนาต่อจากพ่อแม่สูงถึงร้อยละ 97.8 ส่วนลูกชาวนาที่อยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่อยากให้ประกอบอาชีพอื่นมีร้อยละของการทำนาต่อจากพ่อแม่เรียงตามลำดับดังนี้ ลูกชาวนาที่พ่อแม่อยากให้ประกอบอาชีพค้าขายทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 78.2 ลูกชาวนาที่พ่อแม่อยากให้รับราชการทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 76.7 และลูกชาวนาที่พ่อแม่อยากให้ทำงานบริษัทเอกชนทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 73.3

จากการสำรวจยังพบอีกว่าลูกชาวนาที่เรียนสูงมีแนวโน้มสืบทอดอาชีพทำนาลดลง ลูกชาวนาที่มีแนวโน้มจะศึกษาต่อในระดับที่สูงทำนาต่อจากพ่อแม่น้อยกว่าลูกชาวนาที่ศึกษาต่อในระดับที่ต่ำกว่าโดยคิดศึกษาต่อถึงระดับสูงกว่าปริญญาตรีทำนาต่อจากพ่อแม่ ร้อยละ 71.8 ลูกชาวนาคิดศึกษาต่อถึงระดับปริญญาตรีทำนาต่อจากพ่อแม่ ร้อยละ 73.5 ลูกชาวนาคิดศึกษาต่อถึงระดับปวส.ทำนาต่อจากพ่อแม่ ร้อยละ 82.6 ลูกชาวนาคิดศึกษาต่อถึงระดับ ปวช.

ทำนาต่อจากพ่อ แม่ร้อยละ 88.1 ลูกชานาคิดศึกษาต่อถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 ทำนาต่อจากพ่อแม่ ร้อยละ 87.8

นอกจากนี้ยังพบว่าลูกชานาที่มีผลการเรียนดีมีแนวโน้มจะทำนาต่อจาก พ่อแม่ น้อยกว่าลูกชานาที่มีผลการเรียนต่ำกว่าโดย ลูกชานาที่มีเกรดเฉลี่ย 2.00 หรือต่ำกว่า ทำนาต่อจากพ่อแม่มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 86.7 ลูกชานาที่มีเกรดเฉลี่ยระหว่าง 3.51- 4.00 ทำนาต่อจากพ่อแม่ น้อยที่สุดคิดเป็นร้อยละ 67.6 จากข้อมูลแสดงให้เห็นว่าลูกชานาที่มีผลการเรียนดีมีแนวโน้มสืบทอดอาชีพทำนา น้อยกว่าลูกชานาที่มีผลการเรียนต่ำกว่าผลการสำรวจยังบอกว่าลูกชานาที่คิดศึกษาต่อด้านการเกษตรทำนาต่อจากพ่อแม่มากกว่าลูกชานาที่ไม่คิดศึกษาต่อด้านการเกษตรโดยลูกชานาคิดเรียนต่อด้านการเกษตรทำนาต่อจากพ่อแม่ ร้อยละ 89.1 เทียบกับลูกชานาไม่คิดเรียนต่อด้านการเกษตรทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเพียงร้อยละ 65.7 ดังปรากฏในตารางที่ 19

ตารางที่ 19 ปัจจัยเงื่อนไขภายในต้นที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา

ปัจจัยเงื่อนไข	ทำนาต่อจากพ่อแม่		ไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่		ความหมาย
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
1) ด้านการทำนาเป็น					ยังทำเป็น
ทำนาเป็น	1,332	81.3	306	18.7	ยังทำต่อ
ทำนาไม่เป็น	98	43.6	127	56.4	
2) ด้านการช่วยพ่อแม่ทำนา					ยังได้ช่วยมาก
ช่วยเป็นประจำ	549	88.4	72	11.6	ยังทำต่อ
ช่วยเป็นครั้งคราว	761	77.3	224	22.7	
ไม่ได้ช่วยเลย	13	44.8	16	55.2	
3) ด้านพ่อแม่อยากให้ประกอบอาชีพ					ยังทำงานในภาค
รับราชการ	1,035	76.7	314	23.3	การผลิตและบริการ
ทำงานบริษัทเอกชน	242	73.3	45	26.7	สมัยใหม่ยังไม่ทำต่อ
ทำนา	45	97.8	1	2.2	
ค้าขาย	43	78.2	12	21.8	
อื่นๆ	56	80.0	14	20.0	
4) ด้านการศึกษาต่อ					ยังเรียนสูง
มัธยมศึกษาปีที่ 6	129	87.8	18	12.2	ยังไม่ทำต่อ
ระดับปวช.	126	88.1	17	11.9	
ระดับปวส.	285	82.6	60	17.4	
ปริญญาตรี	465	73.5	168	26.5	
สูงกว่าปริญญาตรี	420	71.8	165	28.2	
5) ด้านผลการเรียน					ยังเรียนดี
เกรดเฉลี่ย 2.00 หรือต่ำกว่า	98	86.7	15	13.3	ยังไม่ทำต่อ
เกรดเฉลี่ยระหว่าง 2.01 - 2.50	262	77.7	75	22.3	
เกรดเฉลี่ยระหว่าง 2.51 - 3.00	380	83.2	77	16.9	
เกรดเฉลี่ยระหว่าง 3.01 - 3.50	376	76.6	115	23.4	
เกรดเฉลี่ยระหว่าง 3.51 - 4.00	309	67.6	148	32.4	
6) ด้านการเรียนต่อเกษตร					ยังเรียนด้าน
คิดเรียนต่อด้านการเกษตร	778	89.1	95	10.9	การเกษตรยังทำต่อ
ไม่คิดเรียนต่อด้านการเกษตร	648	65.7	338	34.3	
7) ด้านรายได้ครอบครัว					ยังฐานะดี
น้อยกว่า 30,000 บาท/ปี	442	80.5	107	19.5	ยังไม่ทำต่อ
30,001 - 50,000 บาท/ปี	534	76.6	163	23.4	
50,001 - 100,000 บาท/ปี	329	74.1	115	25.9	
มากกว่า 100,000 บาท/ปี	94	70.7	39	29.3	

ลูกชานาที่อยู่ในครอบครัวลูกชานาที่มีรายได้น้อยกว่ามีแนวโน้มจะทำนาต่อจากพ่อแม่น้อยกว่าลูกชานาที่มีรายได้น้อยกว่าเรียงตามลำดับมากไปหาน้อยดังนี้ ลูกชานาที่อยู่ในครอบครัวที่มีรายได้น้อยกว่า 30,000 บาทต่อปี คิดทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 80.5 ลูกชานาที่อยู่ในครอบครัวที่มีรายได้ 30,001 - 50,000 บาทต่อปี คิดทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 76.6 ลูกชานาที่อยู่ในครอบครัวที่มีรายได้ 50,001 - 100,000 บาทต่อปี คิดทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 74.1 ลูกชานาที่อยู่ในครอบครัวที่มีรายได้มากกว่า 100,000 บาทต่อปี คิดทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 70.7

1.2 ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชน

พิจารณาข้อมูลจากการสำรวจพบว่าในชุมชนที่ยังคงมีการรวมกลุ่มการทำนา มีการให้ความช่วยเหลือในการทำนาในกลุ่มญาติพี่น้องและเพื่อนสนิท และในชุมชนที่ยังคงมีประเพณีเกี่ยวกับการทำนาลูกชานาสืบทอดอาชีพทำนามากกว่าในชุมชนที่ไม่มีการรวมกลุ่มการให้ความช่วยเหลือกันภายในชุมชน ดังข้อมูลต่อไปนี้

จากตารางที่ 20 พบว่าปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนามากที่สุดคือ ปัจจัยเงื่อนไขด้านการรวมกลุ่มกันทำนาในชุมชนที่มีการรวมกลุ่มกันทำนา ลูกชานาทำนาต่อจากพ่อแม่ถึงร้อยละ 80.6 เทียบกับลูกชานาในชุมชนที่ไม่มีการรวมกลุ่มในการทำนา คิดทำนาต่อจากพ่อแม่เพียงร้อยละ 69.6 ในชุมชนที่มีประเพณีที่เกี่ยวกับข้าวที่สืบทอดกันมาในชุมชนเช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ พิธีแฮกนา บุญทำขวัญข้าว บุญข้าวประดับดิน การลงแขกเกี่ยวข้าว มีลูกชานาคิดทำนาต่อจากพ่อแม่มากกว่าในชุมชนที่ไม่มีประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่สืบทอดกันมาในชุมชนคิดเป็นร้อยละ 77.6 เทียบกับร้อยละ 69.6

ตารางที่ 20 ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา

ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชน	ทำนาต่อจากพ่อแม่		ไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่		ความหมาย
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
1) ด้านกรรมสิทธิ์การถือครองพื้นที่นา					ผลใกล้เคียงกัน
ที่นาขนาดเล็กมีพื้นที่น้อยกว่า 20 ไร่	751	79.4	195	20.6	
ที่นาขนาดกลางมีพื้นที่ประมาณ 21 - 40 ไร่	465	73.7	166	26.3	
ที่นาขนาดใหญ่ มีพื้นที่มากกว่า 40 ไร่	168	76.7	51	23.3	
2) ด้านการรวมกลุ่มในการทำนา					ยังมีการรวมกลุ่ม ยิ่งทำต่อ
มีการรวมกลุ่ม	932	80.6	225	19.5	
ไม่มีการรวมกลุ่ม	444	69.9	191	30.1	
3) ด้านการช่วยเหลือกันในการทำนา					ยังมีการช่วยเหลือ กันยิ่งทำต่อ
ไม่มี	156	68.7	71	31.3	
มีในกลุ่มญาติพี่น้อง	798	78.6	217	21.4	
มีในกลุ่มเสี้ยว(เพื่อนสนิท)	25	73.5	9	26.5	
มีทั้งในกลุ่มญาติพี่น้องและกลุ่มเสี้ยว	447	77.5	130	22.5	
4) ด้านประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่สืบทอดในชุมชน					ยังมีความเข้มแข็ง ทางวัฒนธรรม ยิ่งทำต่อ
มี	1,332	77.6	385	22.4	
ไม่มี	79	69.9	34	30.1	

ปัจจัยเงื่อนไขด้านกรรมสิทธิ์การถือครองพื้นที่นาก็เป็นปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง โดยพบว่าลูกชาวนาที่อยู่กับพ่อแม่ที่มีกรรมสิทธิ์พื้นที่นาขนาดเล็กมีพื้นที่น้อยกว่า 20 ไร่ คิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 79.4 ลูกชาวนาที่พ่อแม่มีกรรมสิทธิ์ถือครองพื้นที่นาขนาดใหญ่ขึ้นคือมีพื้นที่มากกว่า 40 ไร่คิดทำนาต่อจากพ่อแม่ใกล้เคียงกันคือคิดเป็นร้อยละ 76.7 และลูกชาวนาที่พ่อแม่ถือครองกรรมสิทธิ์พื้นที่ขนาดกลางมีพื้นที่ประมาณ 21- 40 ไร่ คิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 73.7 พิจารณาจากตารางที่ 20 พบว่าในชุมชนที่มีการมีการช่วยเหลือกันในการทำนาส่งผลให้ลูกชาวนามีความคิดสืบทอดอาชีพทำนามากกว่าชุมชนที่ไม่มีการช่วยเหลือกันในการทำนาโดยลูกชาวนาในชุมชนที่มีการช่วยเหลือกันในกลุ่มญาติพี่น้อง คิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 78.6 ลูกชาวนาในชุมชนที่มีการช่วยเหลือกันทั้งในกลุ่มญาติพี่น้องและกลุ่มเสี้ยวคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 77.5 มีการช่วยเหลือกันในกลุ่มเสี้ยว(เพื่อนสนิท)คิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 73.5 ในขณะที่ลูกชาวนาในชุมชนที่ไม่มีการช่วยเหลือกันชุมชนคิดทำนาต่อจากพ่อแม่เพียงร้อยละ 68.7

1.3 ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชน

พิจารณาข้อมูลจากแบบสอบถามพบว่าลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ไกลจากอำเภอเมืองและบริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านยังเป็นที่นาทำนาต่อจากพ่อแม่มากกว่าลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ใกล้อำเภอเมืองและบริเวณรอบ ๆ ไม่เป็นที่นา นอกจากนี้พบอีกว่าลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในครอบครัวชาวนาที่มีความจำเป็นต้องกู้เงินและมีหนี้สินจากการทำนาคิดทำนาต่อจากพ่อแม่มากกว่า ลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่ไม่มีความจำเป็นต้องกู้เงินลงทุนในการทำนาและไม่มีหนี้สินจากการทำนา รายละเอียดดังที่ปรากฏในตารางที่ 21

ปัจจัยเงื่อนไขด้านอาณาเขตที่ตั้งของชุมชนพบว่าลูกชาวนาที่อาศัยในหมู่บ้านที่มีระยะทางจากหมู่บ้านถึงอำเภอไกลกว่ามีร้อยละของการทำนาต่อจากพ่อแม่มากกว่าลูกชาวนาที่มีระยะทางจากหมู่บ้านใกล้อำเภอ โดยลูกชาวนาที่อยู่ในชุมชนที่อยู่ห่างอำเภอ ระยะทางประมาณ 20 - 30 กิโลเมตรคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 83.6 ลูกชาวนาที่อยู่ในชุมชนห่างจากอำเภอ ระยะทางประมาณ 10 - 20 กิโลเมตรคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 76.8 ลูกชาวนาที่อยู่ในชุมชนห่างจากอำเภอระยะทางน้อยกว่า 10 กิโลเมตรคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 73.9 ลูกชาวนาที่อาศัยในหมู่บ้านที่บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้านยังเป็นที่นาคิดทำนาต่อจากพ่อแม่เป็นร้อยละ 77.1 เทียบกับลูกชาวนาที่อาศัยในหมู่บ้านที่ตั้งรอบ ๆ ไม่ได้เป็นที่นาคิดทำนาต่อจากพ่อแม่น้อยกว่าคือร้อยละ 71.1

ปัจจัยเงื่อนไขด้านความสัมพันธ์กับแหล่งเงินทุนจากตารางที่ 21 พบว่าภาวะหนี้สินและการพึ่งพาแหล่งเงินทุนกลับเป็นปัจจัยที่ทำให้ลูกชาวนา คิดทำนาต่อจากพ่อแม่ มากขึ้น ลูกชาวนาที่อยู่ในครอบครัวที่จำเป็นต้องกู้เงินในการทำนาคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 80.1 เทียบกับลูกชาวนาที่อยู่ในครอบครัวที่ไม่จำเป็นต้องกู้เงินในการทำนาคิดทำนาต่อจากพ่อแม่เพียงร้อยละ 66.1 และลูกชาวนาอยู่ในครอบครัวที่มีหนี้สินจากการทำนาคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 80.6 เทียบกับลูกชาวนาที่อยู่ในครอบครัวที่ไม่มีหนี้สินจากการทำนาคิดทำนาต่อจากพ่อแม่เพียงร้อยละ 69.8

ตารางที่ 21 ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชนที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา

ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชน	ทำนาต่อจากพ่อแม่		ไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่		ความหมาย
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
1) ด้านระยะทางจากหมู่บ้านถึงอำเภอ					ยิ่งไกล
น้อยกว่า 10 กิโลเมตร	531	73.9	188	26.2	ยิ่งไม่ทำต่อ
ประมาณ 10 - 20 กิโลเมตร	564	76.8	170	23.2	
ประมาณ 20 - 30 กิโลเมตร	259	83.6	51	16.5	
มากกว่า 30 กิโลเมตร	64	80.0	16	20.0	
2) ด้านบริเวณรอบๆ หมู่บ้านยังเป็นที่นา					ยิ่งเป็นเมือง
เป็นที่นาอยู่	1,133	77.1	337	22.9	ยิ่งไม่ทำต่อ
ไม่เป็นที่นา	160	71.1	65	28.9	
3) ด้านครอบครัวมีความจำเป็นในการกู้เงิน					ยิ่งเป็นหนี้
จำเป็นต่องู้	1,158	80.1	288	19.9	ยิ่งทำต่อ
ไม่จำเป็นต่องู้	255	66.1	131	33.9	
4) ด้านมีหนี้สินที่เกิดจากการทำนา					ยิ่งเป็นหนี้
มีหนี้สิน	1,105	80.6	266	19.4	ยิ่งทำต่อ
ไม่มีหนี้สิน	90	69.8	39	30.2	
5) ด้านการได้รับความช่วยเหลือจาก เจ้าหน้าที่ของรัฐ					ยิ่งได้รับ ความช่วยเหลือ
เคย	528	79.76	134	20.24	ยิ่งทำต่อ
ไม่เคย	452	73.26	165	26.74	
6) ด้านการได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ของรัฐ					ยิ่งได้รับ
เคย	492	78.22	137	21.78	ความรู้
ไม่เคย	476	74.84	160	25.16	ยิ่งทำต่อ

นอกจากนี้ปัจจัยเงื่อนไขด้านความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐก็เป็นปัจจัยที่ช่วยให้ลูกชาวนาคิดทำนาต่อมากขึ้นโดยพบว่าลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่เคยได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 53.9 เทียบกับลูกชาวนาที่อาศัยในครอบครัวที่ไม่เคยได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐคิดทำนาต่อจากพ่อแม่เพียงร้อยละ 46.1 เช่นเดียวกับลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่เคยได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ของรัฐคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 50.8 เทียบกับลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่ไม่เคยได้รับความรู้จากเจ้าหน้าที่ของรัฐคิดทำนาต่อจากพ่อแม่ร้อยละ 49.2

กล่าวโดยสรุปจากการศึกษาปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาจากแบบสอบถามพบปัจจัยเงื่อนไขที่น่าสนใจหลายประการซึ่งบางเรื่องเป็นภาพที่ขัดแย้งกัน

โดยเฉพาะปัจจัยเงื่อนไขภายในตนพบความจริงที่พ่อแม่ชาวนาที่พ่อแม่ชาวนาปัจจุบันไม่ค่อยอยากให้ลูกเป็นชาวนาเหมือนตนโดยมีพ่อแม่ชาวนาเพียงประมาณร้อยละ 3 เท่านั้นที่ต้องการให้ลูกของตนทำนาเหมือนตน ยิ่งครอบครัวชาวนาที่มีฐานะสามารถส่งลูกเรียนสูง ๆ ยิ่งต้องการให้ลูกทำงานสบายเช่น รับราชการหรือทำงานบริษัทเอกชนและก็ยังทำให้ลูกชาวนาไทยในครอบครัวลักษณะนี้มีความคิดจะทำนาต่อจากพ่อแม่น้อยลง

อย่างไรก็ตามประสบการณ์ของลูกชาวนาเองก็เป็นเรื่องสำคัญต่อโลกทัศน์และความคิดในเรื่องนี้ ลูกชาวนาที่ได้ออกไปนากับพ่อแม่ตั้งแต่เล็กและมีทักษะในการทำนาในขั้นตอนหลักๆเป็น อย่างน้อยก็มีแนวโน้มจะผูกพันและรักษาสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ไม่ว่าจะทำด้วยตัวเองหรือจ้างทำก็ตาม และที่น่ายินดีก็คือในขณะที่พ่อแม่ส่วนใหญ่ไม่อยากให้ลูกทำนาเหมือนตนนั้น ลูกชาวนาเองส่วนมากยังมีความคิดที่จะทำนาต่อจากพ่อแม่โดยเฉพาะในกลุ่มที่ทำนาเป็น ยิ่งถ้ามีปัจจัยเสริมจากภายในชุมชน เช่นมีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันหรือมีความสัมพันธ์และได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากหน่วยงานภาครัฐก็เป็นปัจจัยเสริมให้ลูกชาวนามีแนวโน้มจะสืบทอดการทำนาต่อจากพ่อแม่มากขึ้น

2. ปัจจัยเงื่อนไขอื่น ๆ ที่ส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคในการสืบทอดอาชีพทำนาจากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

จากการที่ผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในพื้นที่หมู่บ้านกรณีศึกษา 2 หมู่บ้านได้แก่ หมู่บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัวและหมู่บ้านโพนฮาด ตำบลคงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัยโดยการสัมภาษณ์ครอบครัวลูกชาวนา สัมภาษณ์ลูกชาวนาและจัดเวทีสนทนากลุ่มเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องถึงปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนาสามารถแบ่งเป็นปัจจัยเงื่อนไขด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนาด้านได้ดังนี้

2.1 ปัจจัยเงื่อนไขด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลมาจากนโยบายการกระจายความเจริญสู่ชนบทได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตแต่เดิมจากการปลูกข้าวเพื่อกินกลายเป็นปลูกข้าวเพื่อค้าขายดังที่ได้กล่าวมาแล้วในส่วนของการเปลี่ยนแปลงของบริษัทในพื้นที่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวนามีการปรับเปลี่ยนตามไปด้วยซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการสืบทอดอาชีพทำนา ข้อค้นพบจากการวิจัยสามารถอธิบายการเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนาได้ดังนี้

- 2.1.1 การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนา
- 2.1.2 การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน
- 2.1.3 การขยายโอกาสทางการศึกษา
- 2.1.4 ค่านิยมต่ออาชีพทำนา
- 2.1.5 วัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับอาชีพทำนา

2.1.1 การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนา

การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย เขตทุ่งกุลาร้องไห้พบว่าจากในอดีตที่ครอบครัวชาวนามีลูกมาก การทำนาเป็นการทำนาค้ำไร่แรงงานคนในครอบครัวเป็นหลัก เปลี่ยนเป็นปัจจุบันที่ครอบครัวชาวนามีลูกน้อยลง การทำนาเป็นการทำนาหว่าน ใช้วิธีการการจ้างแรงงานคนและเครื่องจักรกลการเกษตรแทนนั้นส่งผลให้ลูกชาวนาไม่ต้องทำนาอยู่ที่บ้านอีกต่อไป ลูกชาวนาหลังจากจบการศึกษาแล้วก็จะเข้าไปทำงานประจำในเมือง ดังคำบอกเล่าของ นายอนุรักษ์ ชาววัง ลูกชาวนาบ้านโพนฮาดถึงตอนที่ไปทำงานหลังจากเรียนจบว่า

“...ตอนที่จบช่างมาแล้วก็ไปทำงานเป็นช่างไฟที่บริษัทในกรุงเทพฯ คนรู้จักแนะนำมาครับไม่ได้ทำนาอยู่ที่บ้าน ที่บ้านพ่อกับแม่ยังทำอยู่แล้วก็อยู่บ้านไม่ค่อยได้ทำอะไร ไปกรุงเทพฯ ได้เงินเดือนก็มีพอใช้บ้างไม่พอใช้บ้าง ส่วนมากจะไม่ค่อยเหลือ”

(อนุรักษ์ ขาวงษ์, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2552)

ซึ่งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของ นางมลิวลัย หล้าแทน ชาวนาปัจจุบัน บ้านเมืองบัวได้บอกเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาดำในอดีตมาทำนาหว่านเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2540 ว่าหลังจากที่ชาวนาเปลี่ยนมาทำนาหว่านแล้วขั้นตอนในการทำนาก็เปลี่ยนไปจากแต่เดิมมากจากที่เคยใช้แรงงานของคนในครอบครัวก็หันมาใช้การจ้างเครื่องจักรและชาวนารับจ้างแทน

“...ประมาณ 10 กว่าปีแล้ว เริ่มตั้งแต่การทำนาหว่าน แต่ก่อนคนมีลูกมากก็จะมีคนช่วยทำนา ทุกวันนี้ลูกไปกรุงเทพฯ กันเกือบหมด บางคนก็ไปเรียน บางคนก็ไปทำงาน เหลือแค่ตายายเลี้ยงหลานที่บ้าน ส่วนมากจะเป็นแบบนี้ เมื่อเรียนจบ ม.3 ก็จะไปกรุงเทพฯ เลย บางคนพอจบ ม.6 ก็ไปทำงานเลย ส่วนใหญ่จะไปทำงานที่ร้านขายอาหาร เป็นเด็กเสิร์ฟ แม่บ้าน ล้างจานเมื่อส่งเงินมาให้คนที่บ้านๆ ก็จะจ้างคนทำนาต่ออีก รายได้ที่ได้จากการทำนาตกเดือนละ 4,000 - 5,000 บาท”

(มลิวลัย หล้าแทน, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552)

การทำนาที่เปลี่ยนแปลงไปส่งผลให้การเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาของลูกชาวนาลดลง การทำนารูปแบบใหม่ที่เห็นตัวอย่างจากพ่อแม่หรือวิธีการทำนาภายในชุมชนที่เป็นการจ้างแรงงานคนและเครื่องจักรกลการเกษตรแทนแรงงานคนและสัตว์เลี้ยง ส่งผลให้การเรียนรู้ความรู้เกี่ยวกับการทำนาแบบเดิมที่ทำนาด้วยแรงงานคนภายในครอบครัว วิธีการ ขั้นตอนทำนาและความผูกพันกับที่นาก็ลดน้อยลงจากในอดีตที่ลูกชาวนาต้องช่วยเหลืองานพ่อแม่ในนาตลอดปี การเพาะปลูกเปลี่ยนเป็นปัจจุบันที่อยู่บ้านแล้วใช้เงินจ้างชาวนารับจ้างและเครื่องจักรทำแทน การทำนาก็แล้วเสร็จ ส่งผลให้ความผูกพันในอาชีพลดลงจากเดิม ดังที่พ่อชาย อาตน์สุโพธิ์ ชาวนาอาวุโสและคุณวาโย ตึกประโคน เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน อำเภอเกษตรวิสัย บอกเล่าในประเด็นดังกล่าวว่า

“...เด็กรุ่นใหม่ไม่ค่อยมี ทำนาไม่เป็น หลงฮอดนา(ไม่รู้จักรที่นาของตน) นำเป็นห่วงอยู่นั้นแล้ว ไม่รู้ว่าจะเป็นอย่างไรต่อไปถ้าเขาทำไม่เป็น ต่อไปก็นายทุนละ ที่จะเป็นคนทำให้กิน จะเป็นในลักษณะนั้นตอนนี้คนหนุ่มทำไม่เป็นหรือทำนาที่ออกไปช่วยก็ส่วนน้อย ต่อไปก็จะจ้างทำเหมือนกับที่บอกนี่ละ ถ้าลูกเต้าไม่ทำก็ให้เขามาช่วยทำ แล้วก็ให้เงินค่าจ้างเขาไปก็เป็นการจ้างพี่น้อง บ้านใกล้ เรือนเคียง”

(ชาย อาตน์สุโพธิ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

“...ในอดีตที่ดิฉันทำนาเป็นก็คือเพราะว่าพ่อแม่เวลาไปนาก็ให้ไปด้วย ถ้าสมัยก่อนนี้จะนอนที่ทุ่งนาด้วย ก็คือลูกจะเห็นวิถีชีวิตพ่อแม่ตั้งแต่ตื่นจนกระทั่งเย็นอย่างนี้ว่า วิธีการ กระบวนการทำนาเขาทำอะไรบ้าง ขั้นตอนอะไรบ้างนี่แต่ทุกวันนี้คือส่วนใหญ่จะส่งลูก คือลูกจะไม่ค่อยได้สัมผัสว่าทำนาทำอะไรก็เลยในปัจจุบันนี้ถ้าไปถามชาวบ้านว่า ถ้าสมมุติว่าลูกจบ ม.6 อายุ 18 ปีอย่างนี้ให้ลูกไปทำนาที่คุณคิดว่าจะได้กินข้าวใหม่ ได้เป็นเมล็ดข้าวใหม่ เขาบอกว่าไม่ได้เพราะว่าเขาไม่เคยคิดที่จะถ่ายทอดให้ลูก ก็คือว่าถ้าสนใจลูกคนไหนที่ขยันบ้างก็ไปเรียนรู้ แต่ก็ไม่ได้สอนอย่างจริงจังก็คือถ้าลูกอยากทำก็ให้ทำ เป็นเด็ก ๆ ที่อยากลองทำอย่างนี้ แต่ว่าถ้าโตขึ้นมาหน่อยถึงวัยรุ่นอะไรอย่างนี้ เขาก็จะมองเหมือนอย่างที่ท่านอาจารย์ว่า มันต่ำต้อย มันสกปรก มันไม่หล่อไม่สวยเขาก็ไม่อยากทำนา”

(วาโย ตึกประโคน. , สหชนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาที่เกิดขึ้นจึงผลต่อการส่งต่อความรู้ ความผูกพันในวิถีชีวิตอาชีพทำนาได้เปลี่ยนแปลงไปตามรูปแบบของการทำนาในแต่ละยุค จากการเพราะปลูกข้าวทำนาอย่างประณีตเพื่อการยังชีพโดยคนภายในครอบครัวกลายเป็นการผลิตเพื่อขายโดยการจ้างแรงงานมาเป็นส่วนใหญ่ ความรักความผูกพันในอาชีพในที่นาจึงค่อยลดน้อยลง อาชีพทำนาที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตกลายเป็นเพียงอาชีพสำหรับสร้างรายได้ในการเลี้ยงชีพอีกอาชีพหนึ่งในสังคม

2.1.2 การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน

การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวนามีจำนวนลดลงจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรที่มีเพิ่มมากขึ้นแต่พื้นที่นาในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ยังคงมีเท่าเดิม การถือครองที่ดินของลูกชาวนาจึงมีจำนวนลดลงจากรุ่นปู่ ยา ตา ยายที่เคยมีกรรมสิทธิ์เจ้าของที่นาขนาดใหญ่มากกว่าร้อยไร่ขึ้นไปในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2500 จนมาถึงรุ่นของพ่อแม่ชาวนาช่วงปีประมาณ พ.ศ. 2520 ที่มีพี่น้องครอบครัวละประมาณ 10 -12 คน ทำให้มรดกที่นาถูกแบ่งออกตามจำนวนคนในครอบครัว ที่นาจึงแบ่งออกได้คนละประมาณ 20 - 30 ไร่เมื่อมาถึงรุ่นปัจจุบันที่มีพี่น้อง 2 - 3 คนเมื่อแบ่งที่นากันแล้วจึงส่งผลให้ที่นามีขนาดเล็กเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่นาประมาณ คนละ 10 ไร่ จึงไม่คุ้มทุนต่อการทำนาในปัจจุบันซึ่งแต่ละชั้นตอนมีค่าใช้จ่ายสูง

การสืบทอดอาชีพทำนาจึงเป็นเพียงแค่เจ้าของนาแต่ไม่ได้ทำนาเอง ส่วนมากให้ญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่ที่บ้านเป็นคนทำนาหรือจ้างกลุ่มชาวนารับจ้างทำนาแทน ส่วนตนเองก็อพยพไปทำงานในกรุงเทพฯหรือต่างจังหวัด ดังคำบอกเล่าของแม่อำไพ สุชาติชาวนาปัจจุบัน บ้านคุ้มทุ่ง

ตำบลเมืองบัวได้เล่าถึงการจับจอง ที่ถือกรรมสิทธิ์ที่นาสมัยก่อนและการถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ที่นาให้กับลูกหลานดังนี้

“...นาที่มีอยู่ 60 ไร่คือนาที่มีอยู่ทั้งผัวกับเมียรวมกันของพ่อมีอยู่ 20 กว่าไร่ ของแม่มีอยู่ 40 ไร่ก็ทำของพี่ของน้องด้วยของที่คนเขาไม่อยู่อย่างนี้ พี่น้องทั้งหมดก็มี 7 คน แต่ก่อนนี้มีนาหลาย ขอกันก็ได้แต่ก่อน คนสมัยก่อนไปบุกเบิกจับจองเอา แต่ก่อนนี้มันเป็นทุ่ง เป็นป่าหญ้าคนก็ไปบุกเบิกเอา สมัยโบราณได้ยืมเล้ามาอย่างนั้น ไปขอตหญ้าจองเอาเลย ประมาณไม่เกินร้อยกว่าปีมานี้ละ สมัยตั้งแต่พ่อยังหนุ่ม ประมาณร้อยกว่าปีที่ผ่านมาจากยุคสมัยการขอตหญ้า(มัดหญ้า)จับจองพื้นที่นา การถือครองที่นาย้อนกลับไปก็หลักร้อยไร่โน่นละเพราะสมัยก่อนคนมีลูกเยอะ แบ่งกันก็ได้คนละ 50 ถึง 60 ไร่ ไม่รู้จะแบ่งให้ใครบ้างลูกหลานไม่มีก็แบ่งๆ กันไป คนสมัยก่อนคงไม่คิดว่าคนจะมากเหมือนกับทุกวันนี้ แต่ก่อนนี้คนละ 200 ไร่ก็ไม่มีปัญหาทำแล้ว พี่นก็ต้องแบ่งให้กับพี่กับน้องให้ญาติพี่น้องไปทำ ควายเป็นตัวเดียวมันจะไถได้เยอะเท่าไร”

(อำไพ สุชาติ, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2552)

ซึ่งตรงกับคำบอกเล่าของพ่อบุญผัน ใต้เมืองปราจีน ชาวนาอาวุโส หมู่บ้าน โพนฮาด ตำบลดงครั่งน้อย ที่ได้เล่าถึงการจับจองที่นาในสมัยที่พ่อ แม่ของพ่อบุญผัน เริ่มต้นย้ายเข้ามาบ้านโพนฮาด ให้ฟังว่าแต่ก่อนที่ดินมีเยอะมากใครอยากได้ที่นาเท่าไรก็ใช้วิธีขอตหญ้า(มัดหญ้า) เป็นการบอกว่าที่นาคือเป็นของใคร

“...สมัยรุ่นพ่อ รุ่นแม่ ของพ่อเข้ามาบ้านโพนฮาดเป็นรุ่นแรก เล่าให้ฟังว่า สมัยก่อนนั้นใครอยากได้ที่นาตรงไหนก็ใช้วิธีขอตหญ้าเป็นการบอกเป็นเขตแดน (มัดต้นหญ้าเป็นเขตแดน) สมัยก่อนนี้คนยังไม่เยอะมีที่นามากจนทำนาไม่ไหว การแบ่งที่นาก็เป็นการแบ่งให้โดยเสน่หาไม่คิดเงินทองส่วนมากก็แบ่งให้กับญาติพี่น้องที่อพยพย้ายตามมาด้วยกัน”

(บุญผัน ใต้เมืองปราจีน, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2552)

จากการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์หัวหน้าฝ่ายทะเบียน สำนักงานที่ดินประจำอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินและกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินของชาวนาในอำเภอเกษตรวิสัยพบว่าการถือครองที่ดินนั้นยังเป็นของเกษตรกรรายย่อยอยู่โดยเฉลี่ยแล้วชาวนาเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่นาคนละประมาณ 10 ไร่ซึ่งชาวนาใช้ที่ดินในการทำนาเป็นหลักดังที่นายจกฤช สุชินศักดิ์ หัวหน้าฝ่ายทะเบียน สำนักงานที่ดิน อำเภอเกษตรวิสัยให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ว่า

“....การถือครองที่ดินมันแล้วแต่พื้นที่พื้นที่ตำบลกำแพงประมาณคนละ 30 ไร่ แต่ของตำบลอื่นส่วนมากก็ประมาณ 10 ไร่ที่ไว้อย่างเก่งๆ นะ ก็มีส่วนหนึ่งที่มีลักษณะจะเป็นอย่างนั้นที่การแบ่งมรดกก็เป็นการแบ่งแปลงส่วนย่อยให้ลูกหะ ครับ เมื่อเจ้าของที่ดินตายหรือที่มีชีวิตอยู่แล้วมีอายุมากแล้วก็จะมาทำลักษณะนั้นมันเป็นประเพณีที่สืบทอดกัน”

(จ๊กกฤษ สุชินศักดิ์, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้แล้วที่ดินยังเป็นหลักทรัพย์สำหรับการจำนองเพื่อเป็นเงินลงทุนในการทำนา แต่ละปีเมื่อไถถอนแล้วปีต่อไปก็ใช้ที่นาเป็นหลักทรัพย์จำนองไปเรื่อยๆ เป็นวัฏจักรในการทำนา แต่ละปี ดังนั้นกรรมสิทธิ์การถือครองที่นาจึงเป็นปัจจัยเงื่อนไขสำคัญต่อชาวนามากทั้งที่เป็นแหล่งทรัพยากรที่ดินสำหรับปลูกข้าวและยังเป็นหลักทรัพย์ที่ใช้สำหรับค้ำประกันกู้เงินในการลงทุนทำนา ดังที่นายจ๊กกฤษ สุชินศักดิ์ หัวหน้าฝ่ายทะเบียน สำนักงานที่ดิน อำเภอเกษตรวิสัย ให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ว่า

“...อันดับแรกจำนองเป็นหลักเลย จำนองไว้อย่างเป็นทางการก็คือ ธ.ก.ส. สหกรณ์ การเกษตรและกสิกรรมออมทรัพย์ อเภอเกษตรวิสัย คือทางเราเป็นฝ่ายประเมินราคาทรัพย์สินว่ามันตั้งอยู่เท่าไรที่เป็นราคาปานกลาง สำหรับผู้ที่เขารับจำนอง เขาก็จะพิจารณาที่จะให้สินเชื่อใกล้เคียงกับตรงนั้นแต่ก็ดูอย่างอื่นประกอบเช่น อาชีพ รายได้ของเขา ก็ประมาณ 90 กว่าเปอร์เซ็นต์ที่เขาสามารถไถถอนได้แต่เมื่อไถแล้วเขาก็โอนให้ลูก ลูกก็จะจำนองต่อเนื่องไปอีก นอกจากเจ้าของที่นาจะ มีอายุมากแล้ว แล้วก็จะโอนให้ลูก ลูกก็จะจำนองต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสายเสียส่วนมาก”

(จ๊กกฤษ สุชินศักดิ์, สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2552)

2.1.3 การขยายโอกาสด้านการศึกษา

เมื่อมีการขยายโอกาสทางการศึกษา การเข้าถึงการศึกษาในระบบโรงเรียนมีมากขึ้น ทำให้ลูกชานาได้รับโอกาสทางการศึกษาที่สูงขึ้น เมื่อจบการศึกษาแล้วจึงไปทำงานตามสาขาที่เรียนมา ลูกชานามีโอกาสในการเลือกประกอบอาชีพอื่นที่มีรายได้ตอบแทนมากกว่าอาชีพทำนาและเลือกทำงานในอาชีพที่มั่นคงกว่าอาชีพทำนาดังคำบอกเล่าของพ่อสันติ อุดมคำ ชานา อาวุโส บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัวถึงการศึกษาและอาชีพของลูกๆ ดังนี้

“...สมาชิกทั้งหมดตั้งแต่ตอนที่ยังไม่ได้แยกกันมีบุตรทั้งหมด 6 คนเป็นผู้หญิง 3 คนผู้ชาย 3 คน ปัจจุบันนี้อาศัยอยู่ 2 คนกับยายกับหลานตอนปิดเทอม มีหลานมาอยู่ด้วย 2 คนหลานของลูกคนเล็กมาอยู่ด้วยเปิดเทอมวันที่ 15 พ.ค. นู่นละเขาถึงจะกลับไปเรียนที่กรุงเทพฯ ลูกคนสุดท้ายนี้ทำงานบริษัทส่วนลูกคนโตทำงาน

อยู่ที่บ้าน ทำไร่ ทำนาอยู่ที่บ้าน ลูก ๆ อีก 4 คนก็คือ คนหนึ่งก็เป็นพยาบาลจบ
พยาบาลศาสตร์จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น คนที่สองเป็นผู้ขายจบเภสัชกรได้
แฟนเป็นแพทย์หญิง 9 ปีอยู่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี คนที่สามเป็นช่างอยู่
อบต.เกษตรวิสัยพักอาศัยอยู่ที่บ้านเมืองบัว ลูกชายคนที่สี่จบช่างกลโรงงาน จบ
ปริญญาโทแล้วไปสอนอยู่ที่วิทยาลัยราชวมงคลกาฬสินธุ์”

(สันติ อุดมคำ, สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2552)

จากข้อมูลเชิงคุณภาพเห็นได้ว่าเมื่อลูกชานามีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้นโอกาส
ในการประกอบอาชีพก็เปิดกว้างมากขึ้นทำให้ลูกชานาที่ประสบผลสำเร็จด้านการศึกษาเลือก
ทำงานตรงกับสาขาที่เรียนจบมาไม่ได้กลับมาทำนาสืบต่อจากพ่อแม่ส่วนคนที่ไม่ประสบ
ผลสำเร็จทางการศึกษาก็จะไปรับจ้างทำงานในกรุงเทพฯพอมีครอบครัวและอายุมากขึ้นจึง
ค่อยกลับบ้านมาทำนา ส่วนคนที่ไม่ได้จบแล้วประสบผลสำเร็จในอาชีพมีรายได้มั่นคง
ก็จะลงหลักปักฐานอยู่ในกรุงเทพฯหรือต่างจังหวัดที่ไปทำงานเป็นการถาวรไม่กลับบ้านมาทำนา
แต่อย่างใด จะกลับมาเยี่ยมบ้านในเทศกาลปีใหม่หรือเทศกาลสงกรานต์

ถึงแม้ในชุมชนจะมีลูกชานาที่เลือกศึกษาต่อด้านการเกษตรแต่ก็ไม่ได้กลับมาทำนา
ส่วนมากก็จะไปเป็นอาจารย์สอนที่วิทยาลัยการเกษตรหรือประกอบอาชีพอื่นเสียมากกว่าดัง
ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ของอาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ รองผู้อำนวยการโรงเรียน
บ้านเมืองบัว ถึงการประกอบอาชีพของลูกชานาที่เรียนต่อด้านการเกษตรว่า

“...ยอมรับอยู่ว่าคนที่ได้รับการศึกษาแล้วจะไม่กลับมาทำนา อย่างเช่นว่าถ้าไป
เรียนเกษตรเขาก็จะไม่มาเรียนการทำนาเท่าไร จะมุ่งเรียนไปเป็นคนสอนสอนเขา
อีกทีหนึ่ง ที่ว่าไปจบเกษตรแล้วลงมาทำจริง ๆ มีน้อยที่เอาหลักวิชาการมาทำด้วย
ตัวเองจริงแล้วเป็นตัวอย่างจะเห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านต่าง ๆ ปรชาญชาวบ้าน
ต่าง ๆ ที่ทำด้วยตัวของเขาเอง... พวกนักวิชาการเรียนไปสูง ๆ กลับมานี้ มีน้อย
ส่วนมากจะไปเป็นนักวิชาการมากกว่า นักวิชาการกับภารโรงมันสู้ ภารโรง
ไม่ได้นะ เวลาปฏิบัติจริง ๆ ภารโรงเขาถนัดกว่านะ... เห็นว่าปัจจุบันนี้การส่งเสริม
ลูกไปเรียนต่อแล้วกลับมาทำนา กลับมายึดอาชีพทำนากลับมาพัฒนาอาชีพของ
พ่อแม่ให้ดีขึ้นแล้วก็เป็นแบบอย่างของชุมชนยังมีน้อย”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2552)

ในทางกลับกันมีลูกชานาบางคนก็เลือกกลับมาช่วยพ่อแม่ทำนาหลังจากจบ
การศึกษาด้านที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรอย่างเช่นนายประสิทธิ์ มะโนลัย ลูกชายของ
นายแสวง มะโนลัย ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านโพนฮาด ตำบลดงครั่งน้อยที่กลับมาช่วยพ่อแม่ทำ
ไร่นาสวนผสมที่บ้านหลังจากจบการศึกษาจากคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดย

ให้เหตุผลว่าอาชีพการเกษตรเป็นอาชีพที่ดีแล้วก็ได้อยู่กับครอบครัวถ้ามีการจัดการที่ดี นำความรู้สมัยใหม่เข้ามาใช้ก็สามารถเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้ตั้งแต่ออกเลาถึงการเลี้ยงโคน เป็นอาชีพเสริมเพิ่มจากการทำไร่นาสวนผสมว่า

“....จริงๆแล้วอาชีพทางการเกษตรถ้ามีการบริหารจัดการที่ดีก็สามารถทำให้มีผลตอบแทนที่คุ้มค่าสามารถให้เกิดผลกำไรได้โดยไม่ต้องไปทำงานอย่างอื่นนอกพื้นที่ที่เป็นการรับจ้างเช่น การเลี้ยงวัวขุน วัวที่คัดมาขุนจะเลือกวัวที่มีขนาดใหญ่ รูปร่างดี ก็จะนำมาขุนรอบละประมาณ 10 ตัว โดยเมื่อขายแล้วแต่ละรุ่นก็จะได้กำไรประมาณครั้งละ 5 ถึง 6 หมื่นบาทขึ้นอยู่กับว่าช่วงนั้นวัวจะราคาดีหรือไม่แต่เลี้ยงอย่างไรก็ไม่ขาดทุนเพราะทุกส่วนสามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ได้เช่น มูลวัวก็สามารถนำไปผลิตเป็นปุ๋ยอินทรีย์ต่อไปหรือทำเป็นปุ๋ยคอกใส่ผักที่ปลูกไว้ วัวรุ่นนี้คิดว่าใช้ระยะเวลาในการเลี้ยงอีกประมาณ 1 ปี ถ้าเลี้ยงถึงตอนนั้นแล้วน่าจะขายได้ประมาณ 6 หมื่นบาทคิดเป็นเงินเดือนก็ตกเดือนละ 5 พันบาท ถ้าอยู่ตามบ้าน ค่าครองชีพไม่สูงเราก็สามารถอยู่ได้ยิ่งถ้าเทียบกับคนที่ทำงานในเมืองแล้วที่ต้องจ่ายค่าต่างๆ มากมายแล้วรอกินเงินเดือนนั้นอยู่บ้านสบายกว่ามาก”

(นายประสิทธิ์ มะโนลัย, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2552)

2.1.4 ค่านิยมต่ออาชีพทำนา

ค่านิยมต่ออาชีพทำนาของครอบครัวลูกชานาที่มีค่านิยมต่ออาชีพทำนาว่าเป็นอาชีพที่ยากลำบาก เมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพทำนากับอาชีพข้าราชการหรืออาชีพอื่นที่มีรายได้ประจำ แล้วพบว่าอาชีพอื่นมีผลตอบแทน มีรายได้เป็นประจำและสวัสดิการที่ดีกว่าอาชีพทำนาที่มีรายได้ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพดิน ฟ้า อากาศ

ความไม่ประสบผลสำเร็จของอาชีพทำนา ทำนาแล้วไม่คุ้มทุน ทำนาแล้วประสบปัญหาภัยแล้งหรือภัยน้ำท่วมก่อให้เกิดหนี้สิน ทำให้เกิดความไม่ภาคภูมิใจต่ออาชีพทำนาดังมีค่านิยมที่ปลูกฝังบอกต่อกันมาตั้งแต่อดีตที่ว่าให้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนจบออกมาแล้วจะได้ เป็นเจ้าเป็นนาย จะได้ไม่ต้องทำนาลำบากเหมือนอย่างพ่อกับแม่ ดังข้อคิดเห็นของนางวาโย ตีกระโคน เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนอำเภอเกษตรวิสัย แสดงความคิดเห็นต่อเรื่องนี้ว่า“...พ่อแม่จะมีค่านิยมไว้ว่าเขาไม่ภาคภูมิใจในอาชีพของเขาเองนะคะ เขามีความรู้สึกว่ามันต่ำต้อยว่าทำอะไรก็ไม่รวย ถ้ามองเปรียบเทียบว่าชานากับราชการอย่างนี้ ราชการมีทั้งเงินเดือน มีทั้งสวัสดิการ พ่อกับแม่ก็เลยมักจะบอกลูกว่าให้ไปเป็นเจ้าคน นายคนอย่างนี้ ไม่ค่อยมีชานาคคนไหนที่บอกลูกว่า โตขึ้นแล้วมาทำนาต่อพ่อแม่อย่างนี้จะไม่ค่อยมีนะคะส่วนหนึ่งก็คือวิธีคิดของพ่อแม่เองนะคะที่ใส่ลงไปกับลูก ทุกวันๆ ว่าต้องเรียนเยอะๆ ต้องเรียนสูงๆ เพื่อที่จะไม่ต้องกลับมาทำนา คือเขาไม่ภูมิใจเลยว่ที่เขาเลี้ยงลูกมาหลายๆ คนได้ เพราะว่าอาชีพของเขา” (วาโย ตีกระโคน, สทนทากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

นอกจากความคิดของพ่อแม่ที่มีต่ออาชีพทำนาว่าเป็นอาชีพที่ลำบากแล้ว ค่านิยมของลูกชานารุ่นใหม่ มีค่านิยมคืออยากไปทำงานที่กรุงเทพฯ เพราะว่าเปรียบเทียบกับคนที่ไปทำงานกรุงเทพฯ เมื่อกลับมาเยี่ยมบ้านแล้วได้แต่งตัวหล่อ สวย สวมเสื้อผ้าใหม่ๆ ต่างจากคนที่ทำนาอยู่บ้านต้องทนตากแดดตัวดำ จากคำบอกเล่าของนายสุรศักดิ์ ปิ่นทอง ครูประจำโรงเรียนประถมศึกษา ในอำเภอเกษตรวิสัยเล่าถึงค่านิยมของลูกชานาว่า

“.....ถึงการสืบทอดของลูกหลานจากที่ผมมาอยู่ทุ่งกุลานี้ 20 กว่าปีใกล้ 30 ปีนี้ผมว่าตรงนี้อาจจะน้อย น้อยมากเลยเพราะดูจากลูกศิษย์แล้วยังมีค่านิยม ถ้าทำนาแล้วสภาพของร่างกาย หน้าตาจะไม่หล่อ ไม่สวยแต่ถ้าไปกรุงเทพฯ กลับมานี้จะหล่อจะสวย นี่คือค่านิยมของลูกศิษย์นะ

(สุรศักดิ์ ปิ่นทอง, สทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้การได้เข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ ยังเป็นความฝันของคนรุ่นหนุ่มสาวลูกชานาที่ต้องมีสักครั้งหนึ่งในชีวิตที่ได้ไปผจญภัยทำงานในกรุงเทพฯ เพราะอยากรู้ว่าเมืองกรุงเทพฯ เป็นอย่างไรเหมือนอย่างที่เคยเห็นจากโทรทัศน์หรือไม่ดังคำบอกเล่าของลูกชานาถึงความใฝ่ฝันถึงการทำงานในกรุงเทพฯ ว่า

“....ก็อยากลองลงไปเบิ่งดู(ลงไปดู) ว่ากรุงเทพฯมันเป็นจริงได้(อย่างไร) มันจะเหมือนกับที่เราดูในโทรทัศน์อยู่ทุกวันหรือไม่เด็กทุกคนก็คิดอย่างนี้เหมือนกันที่ยังไงก็ต้องลงไปดูให้ได้ว่ากรุงเทพฯที่เขาไปทำงานกันมันเป็นอย่างไร แต่ให้อยู่ที่โน่นเลยก็บ่เอา(ไม่เอา) มันบ่ม่วง(ไม่สนุก)เหมือนอยู่บ้านเฮา”

(อนุรักษ์ ขาวงษ์, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2552)

ข้อค้นพบที่น่าสนใจจากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพคือปัจจัยเงื่อนไขด้านค่านิยมต่ออาชีพทำนา จากเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์และลงศึกษาพื้นที่หมู่บ้านกรณีศึกษาทั้ง 2 หมู่บ้านพบว่า ค่านิยม และการปลุกฝังในครัวเรือนมีส่วนสำคัญอย่างมากที่ส่งผลให้ลูกชานามีความรัก และความผูกพันกับอาชีพทำนาเพราะว่าอาชีพทำนาเป็นอาชีพที่ตกทอดมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตายาย ศักดิ์ศรีและจิตวิญญาณชานายังอยู่ในตัวลูกชานาทุกคนดังที่ชานาหลายคนกล่าวว่า “...อาชีพทำนามันอยู่ในสายเลือด เราไม่ได้เกิดมาเป็นนายธนาคารหรือผู้จัดการโรงสีแต่ที่เราเกิดมาเป็นชานาก็ต้องเป็นนายนาอย่างไรก็ต้องทำนากันต่อไป” (อำไพ สุชาลี, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้ลูกชานาเองยังมองว่าการทำนายังเป็นมากกว่าอาชีพ การทำนาคือวัฒนธรรมคือประเพณี คือการทำให้มีชีวิตตั้งคำบอกเล่าของลูกชานาที่ว่า “...การทำนามันมากกว่าการปลูกข้าว การทำนาคือวัฒนธรรม ประเพณีที่ทำต่อสืบทอดกันมาตั้งแต่รุ่น ปู่ย่าตายาย” (ดาราวัลย์ กองพิริ, *สัมภาษณ์*, 27 มีนาคม 2552)

สอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของนายยงยุทธ ศรีนวล เกษตรตำบล ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย ถึงสาเหตุที่ชานายังคงทำนาอยู่แม้ว่าจะประสบปัญหาหนี้สินจากการทำนา เพราะว่าการทำนาคือวิถีชีวิตของเขาตั้งคำให้สัมภาษณ์ที่ว่า

“...เงื่อนไขที่ทำให้ลูกหลานอยากทำนาต่อจากพ่อแม่ ก็คือสิ่งนี้เป็นอาชีพของพ่อแม่ของเขา เป็นความผูกพันนี้เป็นสิ่งแรก ตัวที่สองอาชีพทำนาเปรียบเสมือนชีวิตของเขา ถึงแม้ว่าการทำนาจะประสบปัญหาในเรื่องของการขาดทุน ไม่คุ้มทุน หรือได้กำไรน้อย แต่ว่าเขา มองว่าตัวนี้ คือชีวิตของชานา คือชีวิตของการเป็นชานา คือชีวิตของพ่อแม่ คือชีวิตที่เขาต้องใช้ อยู่ ทำให้เขาผูกมัดในตรงนี้ได้”

(ยงยุทธ ศรีนวล, *สัมภาษณ์*, 23 ธันวาคม 2551)

นอกจากนี้พ่อแม่ลูกชานาก็จะอบรมสั่งสอนให้ลูกเห็นถึงความสำคัญของอาชีพทำนา อยู่เสมอและเป็นแบบอย่างของการเป็นชานาที่ดีแก่ลูกด้วยการแสดงออกถึงความรัก ความเอาใจใส่ในการทำนาปลูกข้าวเพื่อรอเก็บเกี่ยวผลผลิตช่วงท้ายฤดูกาลสำหรับเลี้ยงดูครอบครัวต่อไป

หลักฐานของความรักและความผูกพันในอาชีพคือการหวงแหนรักษาที่นามรดกไว้ ชานารุ่นพ่อแม่หรือรุ่นลูกชานาต่างก็ไม่มีความคิดจะขายที่นาที่เป็นมรดกสืบทอดกันมา ถึงแม้ขายก็จะขายให้กลุ่มของญาติพี่น้องแล้วถ้ามีโอกาสก็จะทำนาเป็นอาชีพเสริมจากการประกอบอาชีพหลักหรืออย่างน้อยก็เก็บที่นาไว้ปลูกข้าวกินเองที่นาที่เหลือก็จะให้ญาติหรือคนรู้จักเช่าทำนาตั้งคำบอกเล่าของนางอำไพ สุชาลีว่า “...ยังอยากให้นาคงไว้ ฮอดข้าวลูก ข้าวหลานก็อยากให้นาคงไว้เหมือนเก่าถึงจะมีลูกมีเต้าทำงานหมองอื่น(ทำงานที่อื่น)ไ้่นาก็อยู่คือเก่าไ้่นาก็ยังเหลือให้มันเป็นนาบรรพบุรุษคือเก่า” (อำไพ สุชาลี, *สัมภาษณ์*, 25 มีนาคม 2552) ความภาคภูมิใจในฐานะผู้ที่ปลูกข้าวไว้กินเองภายในครอบครัวแสดงเป็นสัญลักษณ์ของความสามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ปล่อยให้ชีวิตต้องอดอยากนี่เป็นสำนึกร่วมของชานาอีสานตั้งคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่ว่า “...อย่างน้อยมีข้าวไว้ในเล้า(ยุ้ง)ก็สบายใจกว่า ยังไงก็บ่มีอด ถ้าบ่มีเงินก็เอาข้าวไปขายเป็นเงิน ก็ได้” (บัวภา ศรีสวย, *สัมภาษณ์*, กุมภาพันธ์ 2552)

2.1.5 วัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับอาชีพทำนา

ความเชื่อเกี่ยวกับการทำนาความเชื่อในการทำนาคือสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชานาอีสานมาตั้งแต่ในอดีตที่เชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนาจากคำบอกเล่าของชานาอาวุโสในหมู่บ้าน

กรณีศึกษา ในรอบ 1 ปีตลอดเวลา 12 เดือนจะมีการประกอบพิธีกรรมภายในชุมชนตาม ฮีต 12 คอง 14 ของชาวอีสาน ฮีตคือประเพณีที่ทำต่อกันมาส่วนคองนั้นก็คองหรือครรลอง คือกรอบที่พึงควรปฏิบัติในพื้นที่ศึกษาต่างก็มีฮีตและคองที่เกี่ยวข้องกับอาชีพทำนาและการปลูกข้าวในตลอดระยะเวลา 12 เดือนดังนี้

(1) ฮีตเดือนยี่คือทำบุญคุณลานซึ่งชาวนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้จะทำบุญนี้หลังจากเกี่ยวข้าว เมื่อนวดข้าว(ตีข้าว) เสร็จแล้วจะกองข้าวคุณให้สูงขึ้นแล้วจัดลานข้าวเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศล บุญประเพณีตามความเชื่อแล้วทำให้เกิดความสุขสวัสดิ์

(2) ฮีตเดือน 3 บุญข้าวจี ชาวนาในภาคอีสานเมื่อถึงเดือน 3 เก็บเกี่ยวได้ข้าวใหม่ช่วงนี้อากาศเริ่มหนาวเย็นตอนเช้าจึงมีการจีข้าวก่อนออกไปทำนาโดยอาข้าวเหนียวมาปั้นแล้วเอาเกลือโรย จีไฟให้สุกแล้วกินรองท้องก่อนออกไปทำนา ชาวนาจึงรวมกันทำบุญด้วยข้าวจี ซึ่งชาวนามีความเชื่อว่าการทำนาด้วยข้าวจินั้นมีบุญมาก นอกจากบุญข้าวจีแล้วขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 ชาวนาอีสานมีการทำพิธีสู่ขวัญข้าวในแล้า(ยุ้งฉาง)ของตนเพื่อแสดงความกตัญญูและขอขมาต่อพระแม่โพสพ

(3) ฮีตเดือน 6 บุญบังไฟเป็นเดือนสำคัญลักษณะแห่งการเริ่มต้นการทำนา จุดบังไฟเพื่อบูชาพระยาแถนเพื่อให้บันดาลฝนให้ในการทำนา

(4) ฮีตเดือน 9 บุญข้าวประดับดินถือว่าเป็นการทำบุญถึงญาติผู้ล่วงลับไปแล้วและเป็นวันทำบุญให้กับผีเปรตไม่ให้มารบกวนลูกหลาน

(5) ฮีตเดือน 10 บุญข้าวสากหรือบุญข้าวสลากเป็นบุญที่อุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตายเหมือนบุญข้าวประดับดินเชื่อว่าเปรตเดินทางขึ้นมาโลกมนุษย์กลับนรกการทำบุญนี้แปลกกว่าบุญอื่นคือมีการเขียนสลากชื่อใส่ในถาด ถ้าภิกษุเลือกได้สลากใดก็รับภัตตาหารและเครื่องไทยทานของคนคนนั้น ในเดือนนี้ชาวนาจึงจะทำการเสี่ยงผีตาแฮกตามรำนานเชื่อว่าเกิดความอุดมสมบูรณ์ในการทำนา

คองหรือครรลองได้แก่แนวทางเลือก กรอบ กติกาที่พึงปฏิบัติมีอยู่ 2 ตำราคือสำหรับบุคคลธรรมดา แล้วสำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมืองคองที่เกี่ยวข้องกับการทำนามีดังนี้

(1) คองที่ 3 เมื่อถึงฤดูลงมือทำนา ไถ คราด หว่าน บัก ดำ ให้พากันเสี่ยงตาแฮกตามประเพณีเพื่อให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาล

(2) คองที่ 13 เป็นพ่อ ตา แม่ ยาย ถ้าได้เขยและสะใภ้ให้รู้จักสำรวมวาจาแล้วทำพิธีปลงข้าวเป็นการถวายแด่พระแม่โพสพ

(3) คองที่ 14 เมื่อเวลาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วให้นำมากองไว้ในลานแล้วทำพิธีปลงข้าว หมกไข่ทำดาแหลว บักบูชาไว้แล้วจึงทำการนวดข้าว(ตีข้าว) พิธีปลงข้าวเป็นการถวายแด่แม่โพสพ

การทำนาของชาวนาในอำเภอเกษตรวิสัย ทุ่งกุลาร้องไห้ในสมัยอดีตจึงมีฮีตไร่คองนา หมายถึงหลักปฏิบัติในการทำไร่ทำนากำกับควบคู่ไปกับการทำนาตลอดทั้งปี (ตำราอีสาน บ้านเมืองบัว, 2552: 79 - 93)

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นได้ส่งผลให้การสืบทอดประเพณีและการประกอบพิธีกรรมในอาชีพทำนาเปลี่ยนแปลงไป จากการทำนาปลูกข้าวเป็นวิถีชีวิต มีประเพณีพิธีกรรมตลอด 12 เดือนตามฮีต 12 คอง 14 ซึ่งมีข้าวเป็นส่วนประกอบของบุญต่างๆ ต่อมาเมื่อความสำคัญของประเพณีต่างๆ เริ่มลดน้อยลงพิธีกรรมหลาย ๆ เรื่องก็เริ่มหายไปดังตัวอย่างคำบอกเล่าของพระครูสุธรรมวงศ์ถึงการเลือนหายไปของประเพณีเลี้ยงผีตาแฮก(ผีที่ดูแลรักษา)ในชุมชนบ้านเมืองบัวว่า

“...ปัจจุบันจะไม่ค่อยเลี้ยงผีตาแฮกและก็แฮกนาเหมือนกับแต่ก่อน แต่ก่อนนี้ถ้าไม่แฮกนาหรือเลี้ยงผีตาแฮก ท่านจะฮ้าย(ท่านจะร้าย) มันจะมีเสียงดังตุ้ม อยู่ดีๆ ก็จะมีเสียงดังตุ้ม พวกเจ้าไม่ยอมแฮกนา ช่วงนั้นก็เกิดแมลงมาทำร้ายข้าว มีพวกปู พวกหนูมาถ้าไม่เลี้ยงผีตาแฮก การเลี้ยงแฮกนี้มีประวัติมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว”

(พระครูสุธรรมวงศ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

ความเปลี่ยนแปลงจากความเชื่อที่ว่าข้าวคือชีวิตกลายเป็นข้าวคือสินค้าสำหรับแลกเปลี่ยนเป็นเงินเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ดังนั้นระบบคุณค่าการถ่ายทอดความเชื่อของข้าวที่เคยสัมพันธ์กับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายและอยู่คู่กับชาวนาตลอดทั้ง 12 เดือน ยังคงมีอยู่แต่รูปแบบของพิธีกรรมก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยจากเดิมดังที่ ลูกชาวนาเล่าถึงรูปแบบประเพณีการสู่ขวัญข้าวในปัจจุบันว่า

“...บุญขอขมาข้าว สู่ขวัญข้าว แต่ก่อนนี้จะทำที่ยุงใคร ยุงมันแล้วมันเสียเวลา ตอนนั้นก็ตักข้าวจากเล้ามารวมกันแล้วก็ทำที่เดียวที่วัด ประกอบพิธีกันทุกปี ลูกหลานก็มีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับว่าใครว่าง ไม่ว่าง ธรรมดาว่าวัยรุ่นพอม่วน (สนุกสนาน) ได้ยินเสียงเพลงก็เข้าไป มีขบวนแห่ไปรอบหมู่บ้านวัยรุ่นก็เข้าไปร่วม ถ้าเป็นทางศาสนาเขาก็จัดให้ผู้เฒ่าเขาทำกิจกรรมกัน”

(สุรศักดิ์ พนมเขต, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2552)

เช่นเดียวกันกับอีกหลายงานบุญที่มีความเปลี่ยนแปลงไปเหมือนกับงานบุญสู่ขวัญข้าวที่แต่ก่อนสู่ขวัญกันบ้านใครบ้านมันนั้น ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นการสู่ขวัญข้าวรวมกันเพื่อที่จะได้นำ

ข้าวที่มาสู่ขวัญนั้นบริจาคเพื่อให้วัดไปทำบุญต่อไปและงานบุญเลี้ยงผีตาแฮกที่แต่ก่อนเลี้ยงควายต้องเลี้ยงผีตาแฮกพร้อมกับการใช้ควายแฮกนา(แรกนาขวัญ)ช่วงเดือน 6 แต่ปัจจุบันนี้ใช้รถไถตั้งแต่วันที่เลี้ยงผีตาแฮกกับวันไถแฮกนาจึงไม่ตรงกันเหมือนก่อนตั้งคำบอกเล่าของนายสันติ อุดมคำ ชาวนาอาวูโสถึงความเปลี่ยนแปลงในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาว่า

“...แฮกนาแต่เก่าก็เลี้ยงบ้านแล้วเดือน 6 เดือน 7 แฮกนาเอาบุญเบิกบ้านแล้วจากบุญเบิกฟ้าก็สู่ขวัญข้าวเดือน 3 ปัจจุบันนี้บางคนไม่ได้แฮกแล้ว บอกเจ้าที่ขอที่ขอทางไถ เตียนนี้ใช้ไถรถไถใหญ่หมดแล้ว เตียนนี้ก็ไถตะ ไถฮุดไว้แล้ว คนที่นาอยู่ใกล้เสียว ใกล้เตาก็คิดว่าคนที่อยู่ไกลหน่อยเมื่อถึงยามแล้งก็สามารถสูบน้ำใส่ได้ แต่ว่าก็ยังมีคนที่เขาแฮกอยู่ทำตามที่เคยทำกันมา”

(สันติ อุดมคำ, สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2552)

อย่างไรก็ตามแม้ประเพณีฮีต 12 คอง 14 ที่ชาวนาปฏิบัติสืบต่อกันมาจะมีการปรับเปลี่ยนหรือเลือนหายไปบ้างก็ตามแต่ความเชื่อเกี่ยวกับผีสำคัญในหมู่บ้านก็ยังไม่หายไป ผียังคงเป็นศูนย์รวมของความเชื่อของคนในหมู่บ้านเช่นดังเดิม เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในหมู่บ้านกรณีศึกษาทั้ง 2 หมู่บ้านเห็นได้จากคำให้สัมภาษณ์ของชาวนาและลูกชาวนาถึงความเชื่อเกี่ยวกับผีที่สืบทอดต่อกันมาว่าผีจะคอยช่วยเหลือและปกป้องรักษาให้คนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข ช่วยลดบันดาลให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาลและชาวบ้านนิยมไปบนบานศาลกล่าวขอความช่วยเหลือเมื่อผลได้สำเร็จก็มีการไปแก้บนตามที่บนไว้ ทั้ง 2 หมู่บ้านมีประเพณีที่เช่นไหว้ และสักการะผีประจำหมู่บ้านทุกปีเพื่อลดบันดาลให้หมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุขดังคำบอกเล่าถึงความเชื่อเกี่ยวกับผีที่คอยดูแลหมู่บ้านเมืองบัวของ นายสันติ อุดมคำ ชาวนาอาวูโสแล้วว่า

“...บ้านเมืองบัวมีบุญสงฆ์เป็นพิเศษเป็นบุญอันดับ 1 ของบ้าน ชาวบ้านเชื่อถือเจ้าปู่ที่เคารพนับถือมากที่สุด ทุกคนเลย ชื่อเรียกว่าเจ้าปู่เมืองเจียม เจ้าปู่แสนคำในบ้านก็มีเจ้าปู่คอยดูแล ตอนจัดบุญสงฆ์นี้จะบอกกันหมดทั้งตำบลเลย เลี้ยงใหญ่เลย จัดขึ้นตรงกับขึ้น 8 ค่ำเดือน 6 เป็นบุญสงฆ์...ผู้ที่อยู่ในทุ่งในท่าที่แก่งที่สุดคือพ่อใหญ่เตา ศรีนครเตาอยู่ที่ทุ่งเราปล่อยวัวไปก็ปล่อยให้ท่านเลี้ยงให้คอยดูแล ถ้าวัวควายไม่เห็น ไม่มาคอก เสียความประพฤติวัวตัวผู้ติดกับวัวตัวแม่ไป ไปเกี่ยวพาราสีขอบในวัวตัวแม่ สองคืน สามคืนไม่เห็น หากจนสุดสายตา จนสุดวิสัย บนพ่อใหญ่เตาให้เห็น ส่วนมากได้คืน บนแล้วก็เสียเหล่าแก้ว ไก่ตัว”

(สันติ อุดมคำ, สัมภาษณ์, 26 มีนาคม 2552)

ชาวนาในหมู่บ้านบ้านโพนฮาดก็มีความเชื่อเกี่ยวกับผีที่คอยดูแลหมู่บ้านเช่นกันโดยมีศาลตั้งอยู่บริเวณทางเข้าหมู่บ้านริมหนองฮาดซึ่งจะมีการทำบุญบ้านเป็นประจำทุกปี ดังคำบอกเล่าของนายไพบูลย์ กระสินหอม ผู้ใหญ่บ้าน บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั่งน้อยถึงการ बनบานศาลประจำหมู่บ้านและประเพณีการทำบุญดังนี้

“...ที่เห็นริมหนองเป็นศาลพระภูมิของบ้าน นักเรียนนักศึกษาจะไปสอบก็มาบน มีดอกไม้เทียนมาบนมาบอกมากล่าวว่าจะไปสอบ ขอให้สอบได้ ใครมาบนก็ได้หมดนะ บางทีก็ให้หัวหมู วันพุธก็มาเลี้ยงศาล...มีทำบุญบ้านปีนี้รู้สึกจะตรงกับวันฉัตรมงคล จะเตรียมการอยู่ ประชุมเมื่อคืนก็พูดถึงอยู่ ทุกคนในหมู่บ้านจะนำดอกไม้ เทียน ชันน้ำ บั้งไฟมาจุด มีไก่มาเลี้ยงทายเป็นเรื่องน้ำท่าว่าฝนจะตก น้ำจะอุดมสมบูรณ์มีัย จะมีการปิดตาหนู ปิดตาแมว ปิดช่องทางที่จะให้สัตว์เข้ามา คือจะไม่ให้มีสิ่งไม่ดีเข้ามาในหมู่บ้าน วังนั้นเหอะ มีขบวนแห่พระคุณเจ้า มีฆ้อง มีกลองแห่ พอมาถึงที่ทำพิธีก็ชุดดินมารวมกัน มีดอกไม้ เทียน สวดมนต์ใส่ ทำเป็นบุญหมู่บ้าน เพื่อไม่ให้มีสิ่งไม่ดีเข้ามาในหมู่บ้าน ให้ชุมชนอยู่เย็นเป็นสุข พอทำเสร็จในแต่ละบริเวณของหมู่บ้าน ก็มารวมกันถวายเพล และแจกจ่ายผูกแขนให้ทุกคน พวกที่มาร่วมให้ผูกครบทุกคน รวมถึงคนในบ้านของแต่ละคนด้วย เช่น บ้านนี้มีสมาชิกครอบครัว 5 คน ก็เอาไป 5 เส้น แล้วเอาไปแจกคนในครอบครัว”

(ไพบูลย์ กระสินหอม, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2552)

โดยสรุปปัจจัยด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นกับสังคมชาวนาในอำเภอเกษตรวิสัย เขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ได้ส่งผลให้ชาวนาพยายามปรับตัวเพื่อความอยู่รอด การปรับตัวนี้ได้เกิดการทํานาในหลายรูปแบบที่เหมาะสมกับสภาพของแต่ละครอบครัว และโอกาสที่แตกต่างกันเช่น ในครอบครัวชาวนาที่ค่อนข้างมีฐานะและลูกชาวนาสามารถเข้าถึงโอกาสทางการศึกษาได้มากกว่าลูกชาวนาจะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการยกระดับของตนเองเพื่อไปประกอบอาชีพอื่นที่มีรายได้เป็นประจำเช่น อาชีพรับราชการหรือทำงานบริษัท ส่วนในครอบครัวชาวนาฐานะปานกลางลูกชาวนาก็ยังมีโอกาสทางการศึกษาเช่นเดียวกับครอบครัวชาวนาที่มีฐานะแต่การเข้าถึงโอกาสนั้นน้อยกว่าลูกชาวนากลุ่มนี้ก็จะเป็กลุ่มที่อพยพเข้าสู่เมืองเพื่อทำงานรับจ้างหรือค้าขายเพราะว่าการทํานาได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบเหลือระยะเวลาสั้นในขั้นตอนการเพาะปลูกข้าวและการดูแล ส่วนกลุ่มลูกชาวนาในครอบครัวที่ยากจนการเข้าถึงโอกาสมีค่อนข้างน้อยส่วนมากต้องเป็นแรงงานรับจ้างและออกจากระบบการศึกษาที่ค่อนข้างเร็วจึงไปรับจ้างตั้งแต่อายุยังน้อยส่งผลให้มีครอบครัวเร็วจึงต้องส่งลูกให้กลับมาอยู่กับพ่อแม่ให้เลี้ยงดูหลานดังที่เห็นส่วนใหญ่ในหมู่บ้านกรณีศึกษา

ถึงแม้ว่าจะมีลูกชานาบางส่วนช่วยเหลือพ่อแม่ทำนาอยู่ที่บ้านแต่ด้วยค่านิยมของสังคมที่มองว่าใครที่จบการศึกษาระดับสูง เรียนจบปริญญาตรีแล้วกลับบ้านมาทำนาคือคนที่ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิตจึงส่งผลให้ลูกชานาที่กลับมาอยู่บ้านต้องทำอาชีพประจำ เช่น รับราชการหรือเป็นเจ้าของหน้าท้องครปครองส่วนท้องถิ่นควบคู่กับการทำเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อสร้างรายได้เลี้ยงดูตนเองและครอบครัว

2.2 ปัจจัยเงื่อนไขด้านเศรษฐกิจ

ปัจจัยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ส่งผลให้ลูกชานาบางคนอาจจะไม่สนใจที่จะทำนาหรือไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่ มีครอบครัวชานาจำนวนไม่น้อยที่พบว่าได้ผลตอบแทนจากการทำนาไม่คุ้มทุนเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการการทำนาที่ต้องใช้เงินลงทุนทำนามากขึ้น ตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมดินจนถึงขั้นตอนการเก็บเกี่ยวยิ่งเมื่อประสบกับภัยแล้งหรือภัยน้ำท่วมที่เป็นปัญหาประจำในเขตพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัยที่จึงทำให้ชานาประสบกับภาวะขาดทุนดังกล่าวของลูกชานาถึงรายได้จากอาชีพทำนาว่า “...การทำนาถือว่าเป็นการทำงานที่หนักจึงไม่มีใครอยากมาทำนาในบางปีรายได้ของการทำนายังไม่แน่นอนเท่าไรเพราะขึ้นอยู่กับฤดูกาลซึ่งอาจจะเกิดน้ำท่วมหรือฝนทิ้งช่วงก็ได้” (จารุวรรณ พันทะสม, สทนทากลุ่ม, 17 มกราคม 2552) ทำให้ลูกชานาบางคนเห็นถึงความเสี่ยงในอาชีพทำนาของพ่อแม่จึงไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่ดังกล่าวของครอบครัวชานาและเจ้าหน้าที่เกษตรตำบลดังนี้

“...ปีไหนเจอหน้าท่วมก็ไม่ได้เกี่ยวอย่างปีที่แล้วน้ำท่วมไม่ได้เกี่ยวเลย ไม่เป็นไรของคนอื่นเขาก็ท่วมเหมือนกันหมด ขาดทุนไม่เยอะหรอกที่ไม่ได้เกี่ยวก็เท่าทุนไปนาตรงที่โคกก็พอได้เกี่ยวบ้างแต่ที่ติดเตา(แม่น้ำเตา)นี้ไม่ได้เลย”

(พิศมร คุณแสน, สัมภาษณ์, 28 มีนาคม 2552)

“...สำหรับปัจจัยที่ทำให้ลูกหลานไม่อยากทำนาต่อจากพ่อจากแม่ก็คือความล้มเหลวในการประกอบอาชีพ คือการทำนาแล้วไม่คุ้มทุน ทำนาแล้วประสบปัญหาภัยธรรมชาติ ทำแล้วทำให้ไม่สามารถมีรายได้เลี้ยงครอบครัวได้ ตัวนี้จะเป็นปัญหาตัวหลักในการประกอบอาชีพทำนา”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2551)

ในทางตรงกันข้ามการเข้าถึงแหล่งความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจก็เป็นปัจจัยด้านบวกที่ทำให้ชานาและลูกชานามีช่องทางในการเข้าถึงทุนในการประกอบอาชีพได้คล่องตัวขึ้น จากข้อมูลดังกล่าวมาแล้วชี้ให้เห็นว่าชานาปัจจุบันเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ง่ายขึ้น การทำนาในปัจจุบัน

จึงมีความสะดวกสบายมากขึ้น ชาวนาสามารถกู้เงินมาซื้อปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการผลิตเครื่องจักรกลการเกษตร ปุ๋ยเคมีและจ้างแรงงานแหล่งเงินทุนที่ชาวนาสามารถเข้าถึงได้ง่ายที่สุดคือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) ชาวนาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดประมาณร้อยละ 95 ถึงร้อยละ 98 เป็นลูกค้า ธ.ก.ส. ส่วนมากแล้วเป็นการกู้เงินเพื่อใช้ลงทุนทำนาในแต่ละขั้นตอนภายหลังจากเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วก็นำมาใช้คืน เมื่อเริ่มต้นฤดูกาลทำนาปีต่อไปก็มากู้มาลงทุนใหม่เป็นวัฏจักร โดยชาวนาจะใช้ที่นาเป็นหลักค้ำประกันในการกู้เงิน นอกจาก ธ.ก.ส. และสหกรณ์การเกษตรอำเภอเกษตรวิสัย ที่ให้สิทธิ์กู้ให้กับชาวนาที่เป็นสมาชิกแล้วชาวนายังสามารถกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนภายในหมู่บ้านได้อีก

การเข้าถึงแหล่งความช่วยเหลือทางการเงินอย่างเป็นระบบทำให้ชาวนาสามารถลงทุนและได้ผลผลิตที่ดีขึ้นเกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจของพื้นที่และแน่นอนที่ปัจจัยนี้มีผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ในอนาคตตั้งค้ำยันยันของผู้จัดการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) สาขาอำเภอเกษตรวิสัยได้แสดงความคิดเห็นถึงอาชีพทำนาว่า จริงๆแล้วการทำนานั้นไม่ขาดทุน เพราะว่าถ้าดูจากผลตอบแทนและส่วนต่างจากเงินลงทุนหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตพบว่ามีส่วนต่างของผลกำไรค่อนข้างสูงและ การชำระหนี้ของลูกค้า ธ.ก.ส. สาขาเกษตรวิสัยก็สามารถชำระหนี้สินที่กู้ไปลงทุนทำนาได้ครบถ้วนตามเวลาเป็นส่วนใหญ่ซึ่งจะเห็นได้จากข้อมูลจากรายงานของ ธ.ก.ส. สาขาอำเภอเกษตรวิสัยและดังที่ผู้จัดการ ธ.ก.ส. เล่าถึงผลตอบแทนจากการทำนาว่า

“...เราเคยมองว่าอาจจะขาดทุนเนื่องจากว่าทุกปีที่ผ่านมาของเกษตรวิสัย 3 ปีแล้วมันแล้ง ไม่แล้งก็ท่วม ดังนั้นมันจะมาดบังในเรื่องของการเป็นกำไร จริงๆแล้วถ้าทำนาจริงๆนี่ยังมีกำไรครับแล้วก็มีส่วนต่างค่อนข้างสูง เท่าที่เก็บข้อมูล ก็ครั้ง ก็ครั้งก็แล้วแต่โดยเฉพาะปีที่ฝนค่อนข้างดี ภัยธรรมชาติดิ่งน้อย แต่ถ้าจะถามว่า 100 เปอร์เซ็นต์จะให้มันดีมันก็คงไม่มี มันมีบางพื้นที่ที่น้ำท่วมหรือแล้ง มันก็เลยมาดบังมองว่ามันไม่มีกำไรแต่จริงๆ แล้วผมว่ามันมี เพราะว่าถ้าดูเรื่องหนี้สินของธนาคาร ในเรื่องของเปอร์เซ็นต์การชำระหนี้ นี่จริงๆแล้วเราอาจจะมองว่ามีการเอาหนี้ข้างนอกหรืออะไรมาหมุนก็แล้วแต่โดยทั่วไปตั้งแต่ไหนแต่ไรมาของเกษตรวิสัยนี่ต้องถือว่าเรื่องการชำระหนี้คืนดีมากประมาณ 95 เปอร์เซ็นต์โดยเฉลี่ย”

(ไพโรจน์ รุ่งพนาวัฒน์, สทนทากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

ข้อมูลจากผู้จัดการ ธ.ก.ส. มีความสอดคล้องกับข้อมูลความคิดเห็นของชาวนาในพื้นที่หลายคนที่ให้สัมภาษณ์ถึงอาชีพทำนาในอนาคตว่า อาชีพทำนาเป็นอาชีพที่มีรายได้ดีเพราะว่าข้าวมีแนวโน้มราคาสูงขึ้นโดยเฉพาะข้าวหอมมะลิในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่ปัจจุบันขายได้ราคาดี แต่ต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำนาพยายามลดต้นทุนที่ใช้ในการผลิตให้ได้และใช้

ประโยชน์จากที่ดินให้เต็มศักยภาพที่มีดังคำบอกเล่าของนายชาย อาตน์สุโพธิ์ ชาวนาอาวุโส บ้านคุ้มทุ่ง ตำบลเมืองบัวว่า

“...ถ้าดูจากที่ทำมาก็ถือว่าคุ้มอยู่แต่มันก็ไม่สม่ำเสมอ ถ้ามันเสมอได้ไปทุกปี มันก็พออยู่ มันก็มีปีแล้ง ปีท่วมไปบ้าง ถ้าตัดปัญหาน้ำท่วมกับแล้งมันก็ไม่มีปัญหาอะไรเลย ทุกวันนี้ข้าวราคาดี ปัจจุบันนี้ข้าวราคาดีมากแล้วถ้าเราจัดการปัญหาฝนแล้งกับน้ำท่วมได้ก็จะพอไม่เป็นหนี้เป็นสิน...คิดว่าการทำนาต่อไปรายได้จากข้าวมันจะดีกว่านี้ มีเทคโนโลยีเข้ามา จากก่อนที่ที่นาเยอะมาจนถึงปัจจุบันมีที่นาเล็กลง แต่ก็ได้ผลผลิตเท่าเดิม ปัจจุบันนี้มันได้ข้าวเยอะกว่าที่เราทำนาแต่ก่อนแล้ว อันนี้มันเกี่ยวกับการลงทุนที่เพิ่มขึ้นด้วย พื้นที่น้อยลงแต่ข้าวได้เพิ่มขึ้น หรือได้เท่าเดิมก็เพราะ เราต้องเพิ่มปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยคอกลงปุ๋ยเคมีลงไปด้วย”

(ชาย อาตน์สุโพธิ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

จากการพูดคุยกับลูกชาวนาในพื้นที่พบว่าลูกชาวนาบางส่วนเห็นว่าอาชีพทำนาที่จริงแล้วเป็นอาชีพที่มีรายได้ดีสามารถเลี้ยงดูครอบครัวได้ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ผลตอบแทนเป็นจำนวนเงินที่สูงมาก แต่ก็ทำให้มีรายได้ต่อปีเป็นเงินก้อน ถ้ามีการทำนาอย่างจริงจังหรือทำการเกษตรแบบผสมผสานเข้ามาช่วยก็สามารถทำนาเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ ทำให้ลูกชาวนาบางคนเลือกที่จะทำนาอยู่ที่บ้านช่วยเหลือพ่อแม่หลังจากจบการศึกษาแล้วเพราะคิดว่าในอนาคตจะสืบทอดการทำนาต่อจาก พ่อแม่ดังคำบอกเล่าของ นายประสิทธิ์ มะโนลัยลูกชาวนาบ้านโพนฮาด ตำบลดงครั้งน้อย เล่าให้ฟังถึงเหตุผลที่กลับมาช่วยพ่อแม่ทำนา หลังจากจบการศึกษาด้านเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นว่า

“...ถ้าทำนาจริง ๆ มันอยู่ได้ถ้ามีการลดต้นทุนแล้วก็ทำอย่างอื่นเสริมไปด้วย อย่างในฟาร์มนี้ก็มีการลดต้นทุนแล้วก็ได้กำไรดีตลอดปี วัชุนที่เลี้ยงนั้นก็พอได้น้ำหนัก ประมาณ 6 – 7 เดือนก็ขายได้แล้วปุ๋ยอินทรีย์ที่ผลิตได้ก็มียอดซื้อเข้ามาเรื่อยๆ ขึ้นอยู่ที่ว่าจะต้องตั้งใจทำจริงแล้วก็นำความรู้สมัยใหม่เข้ามาจัดการ เข้ามาช่วยเสริมไม่เหมือนกับแต่ก่อนที่ทำอย่างเดิมต่อกันมามันก็ไปไม่รอด”

(ประสิทธิ์ มะโนลัย, สัมภาษณ์, 8 กุมภาพันธ์ 2552)

จากข้อมูลปัจจัยเงื่อนไขด้านผลตอบแทนจากการทำนาถ้ามีการจัดการที่ดีในการทำนาอาชีพทำนาก็เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ให้ผลตอบแทนคุ้มค่าต่อการลงทุนตั้งที่ครูทองวัลย์ แก้วเสถียร ครูโรงเรียนบ้านเมืองบัวที่ทำนาเป็นอาชีพเสริมให้สัมภาษณ์ถึงกำไรจากการทำนาในยุคที่ข้าวหอมมะลิได้ราคาดีในปี พ.ศ. 2551 ที่ผ่านมามาว่า

“.....อย่างปีที่ผ่านมาก็ได้อยู่ที่แม่จอตใส่บัญชีไว้ลงไปก็เสกกว่าบาทอยู่ที่ขายได้รวมทุกแปลงก็ได้มา ประมาณ 230,000 บาท ปีที่แล้วปุ๋ยมันแพงได้ไม่เท่ากับ สองสามปีก่อนที่ปุ๋ยยังไม่ค่อยแพงเท่าไร แต่ว่าปีที่แล้วข้าวราคาดี แม่ขายแพงสุดได้ตั้งกิโลละ 22 บาท ข้าวมีไม่พอขายต้องเอาข้าวปลูกมาขายได้ถึงละ 200 กว่าบาท แต่ปุ๋ยมันก็แพงตามก็ถือว่าพอได้อยู่ทำนาแม่ว่าลงบาทมันก็ออกบาทอยู่”

(ทองวัลย์ แก้วเสถียร, สัมภาษณ์, 29 มีนาคม 2552)

ดังนั้นถ้ามีการสนับสนุนให้ลูกชานาเห็นตัวอย่างที่ประสบผลสำเร็จในการทำนาที่สามารถเลี้ยงครอบครัวได้ สามารถอยู่ได้อย่างสบายไม่ต้องลำบากประสบภาวะขาดทุนหรือมีหนี้สินนั้นก็จะได้อีกปัจจัยที่ทำให้ลูกชานากลับมาทำนามากขึ้นก็ได้ดังที่นายยงยุทธ ศรีนวล เกษตรตำบลดงครั้งน้อย ให้สัมภาษณ์ถึงปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนาว่า“... ปัจจัยอีกตัวหนึ่งก็คือ ถ้าสภาพการทำนาหรือผลผลิตที่เกิดขึ้นมามีผลผลิตแล้วก็สร้างรายได้ สามารถให้ชานาเลี้ยงครอบครัวได้หรือเลี้ยงลูกหลานในอนาคตได้แน่ครั้นก็เป็นแนวทางหนึ่งที่ให้บุตรหลานชานาเหล่านี้กลับมาสู่อชีพทำนา” (ยงยุทธ ศรีนวล, สัมภาษณ์, 23 ธันวาคม 2551)

สรุปปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจจึงเป็นทั้งปัจจัยส่งเสริมและปัจจัยอุปสรรคดังที่กล่าวมาคือปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่เป็นอุปสรรคต่อการสืบทอดอาชีพทำนาคือการทำนาได้รับผลตอบแทนต่ำ การทำนาแล้วประสบกับปัญหาภาวะหนี้สินทำให้อชีพทำนาเป็นอาชีพที่ไม่มั่นคงสำหรับลูกชานาเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพอื่นที่มีรายได้เป็นประจำแล้วลูกชานาจะเลือกไปทำอาชีพอื่นที่มีรายได้เป็นประจำและมั่นคงกว่า

ส่วนปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่เป็นปัจจัยส่งเสริมคือการทำนาที่ประสบผลสำเร็จมีการจัดการที่ดี มีการเข้าถึงแหล่งความช่วยเหลือทางการเงินอย่างเป็นระบบ มีการลดต้นทุนในการทำนาและนำหลักเศรษฐกิจพอเพียง การเกษตรทฤษฎีใหม่มาปรับใช้ในการทำนาจึงทำให้อชีพทำนาเป็นอาชีพที่มีรายได้ดีสามารถเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้นอกจากนี้ในปีที่ข้าวได้ราคาดีอาชีพทำนาก็สามารถเป็นอาชีพเสริมเพิ่มเติมรายได้จากการประกอบอาชีพหลักได้เป็นอย่างดี

2.2 ปัจจัยเงื่อนไขด้านนโยบายของรัฐบาล

นโยบายการแทรกแซงตลาดข้าวโดยการเพิ่มราคาการรับจำนำข้าวเปลือกสมัยรัฐบาลนายทักษิณ ชินวัตร ที่ทำให้ราคาข้าวเปลือกมีราคาขยับตัวสูงมากขึ้นโดยรัฐบาลเป็นผู้ชดเชยราคาส่วนต่างให้กับเกษตรกรจากราคาที่รับจำนำ ชาวบ้านเห็นว่าเป็นนโยบายที่ดีซึ่งทำให้ขายข้าวได้ราคาดีไม่ขาดทุนเช่นเดียวกับนโยบายกั้นประกันราคาข้าวเปลือกยุครัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ที่มีการชดเชยราคาขายข้าวเปลือกจากราคากลางที่ได้ตั้งไว้ทำให้

ชาวนาขายข้าวไม่ขาดทุนโดยรัฐบาลชดเชยส่วนต่างจากราคากลางก็เป็นอีกปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจกลับมาทำนาของลูกชาวนา

การทำนาของชาวนาส่วนใหญ่ในเขตอำเภอเกษตรวิสัย ทุ่งกุลาร้องไห้ นั้นยังเป็นการทำนาที่อาศัยพึ่งพิงน้ำฝนตามธรรมชาติส่งผลให้ในปีใดที่ฝนทิ้งช่วงก็จะเกิดผลเสียต่อการผลิต โดยเฉพาะในช่วงที่มีปัญหาฝนทิ้งช่วงเป็นประจำในช่วงเดือนมิถุนายน หลังจากชาวนาได้หว่านข้าวแล้วส่งผลให้ข้าวไม่แตกกอและถ้าในปีใดมีแมลงศัตรูพืชระบาดในช่วงนั้นก็จะยิ่งส่งผลเสียต่อข้าวที่ชาวนาหว่านไว้อย่างมาก ดังที่นายมานิตย์ สาสนาม เกษตรอำเภอ อำเภอเกษตรวิสัย ให้สัมภาษณ์ถึงปัญหาภัยธรรมชาติในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัยว่า

“...ในช่วงเดือนมิถุนายนฝนจะทิ้งช่วงแทบทุกปี ในช่วงที่ฝนทิ้งช่วงข้าวที่พี่น้องหว่านไปแล้วกำลังอยู่ในระยะเจริญเติบโต ในระยะที่กำลังแตกกอ บังเอิญทุกปีในช่วงที่ฝนทิ้งช่วงข้าวไม่สามารถแตกกอได้ ก็จะมีปัญหาเกิดขึ้นก็คือมันจะมีแมลงศัตรูพืชด้วยแมลงศัตรูพืชที่สำคัญที่สุดของอำเภอเราก็คือด้วงสากและลิ้นหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าด้วงซัดตมเวลาฝนทิ้งช่วงถ้าไม่มีน้ำมาซังแมลงพวกนี้มันจะซอนลงไปใต้ดินแล้วก็กัดกินต้นอ่อนของข้าวตายเป็นบริเวณกว้าง ถ้ามีการระบาดของแมลงซัดตมที่ไร พี่น้องเกษตรกรจะประสบปัญหามากทีเดียว”

(นายมานิตย์ สาสนาม, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2552)

นอกจากปัญหาฝนทิ้งช่วงในเขตอำเภอเกษตรวิสัย บางปีชาวนาต้องประสบกับปัญหาน้ำท่วมช่วงเดือนกันยายนถึงเดือนตุลาคมถ้าเกิดมีพายุเข้ามาก็จะมีน้ำเอ่อจากแม่น้ำส่งผลให้น้ำที่อยู่ใกล้แม่น้ำได้รับผลกระทบจากภัยน้ำท่วมตั้งข้อมูลจากให้สัมภาษณ์ของเกษตรอำเภอประจำอำเภอเกษตรวิสัย นายมานิตย์ สาสนามว่า

“...ภัยธรรมชาตินอกจากฝนทิ้งช่วงแล้วในบางปีเข้ามาเดือนกันยายนหรือตุลาคมมีพายุเข้าก็น้ำท่วมอีกนะครับเพราะว่าของเรามีแหล่งน้ำตามธรรมชาติน้ำจะเอ่อมาจากทางเหนือ จะมีลำเตา ลำเสียวใหญ่ ลำเสียวเล็ก 3 ลำน้ำนี้ทำให้เวลาน้ำไหลเอ่อมารวมกันมันจะไหลไปรวมกันที่ตำบลกุกาสิงห์ น้ำจะเอ่อขึ้นมาทำให้ที่นาของเกษตรกรที่อยู่ริมน้ำประสบกับปัญหาน้ำท่วม”

(มานิตย์ สาสนาม, สัมภาษณ์, 20 กุมภาพันธ์ 2552)

การให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐในเขตอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ได้แก่การให้ค่าชดเชยจากภัยธรรมชาติแก่ชาวนาที่อยู่ในพื้นที่ที่ประสบภัยน้ำท่วมหรือภัยแล้งมีหน่วยงานที่รับผิดชอบหลักคือสำนักงานเกษตรอำเภอเกษตรวิสัย นอกจากการให้ความช่วยเหลือจากภัยธรรมชาติแล้วยังมีการลงมาให้ความรู้เป็นการจัดอบรมในระยะสั้น มีการริเริ่มการพัฒนาศูนย์ถ่ายทอดการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงประจำตำบลขึ้น

การดำเนินงานมุ่งก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรภายในท้องถิ่นเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และนำความรู้ที่อยู่ในท้องถิ่นมาใช้แก้ปัญหาตนเองภายในกลุ่มและขยายผลให้กับคนในชุมชนที่สนใจโดยมีหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์สาขาเกษตรวิสัย สำนักงานเกษตรอำเภอเกษตรวิสัยตั้งข้อมูลจากการให้สัมภาษณ์ของนายอัครเดช ไชยสมศรี เจ้าหน้าที่ ฐ.ก.ส.ถึงข้อมูลเกี่ยวข้องดังนี้

“...อย่างช่วงนี้ก็จะมีการทำปุ๋ยชีวภาพ การลดต้นทุน การลดรายจ่ายแล้วก็เพิ่มรายได้ ผลผลิต การลดต้นทุนของเราก็คือการเชิญชวนเกษตรกรทำปุ๋ยใช้เอง ภาครัฐก็ให้ทำปุ๋ย ให้ทำสารจำกัดวัชพืชใช้เอง ไม่ได้ใช้สารเคมีการทำน้ำยาล้างจาน การทำปุ๋ยชีวภาพและการทำน้ำยาล้างจานก็เป็นตัวอย่างของการลดค่าใช้จ่ายส่วนการเพิ่มรายได้ก็คือการเพิ่มผลผลิต เช่นการใช้ปุ๋ยอินทรีย์นี้ก็ทำให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นแต่มันก็เป็นเรื่องที่ต้องใช้ระยะเวลา”

(อัครเดช ไชยสมศรี, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2551)

ข้อจำกัดของการดำเนินโครงการฯ ของหน่วยงานของรัฐพบว่าไม่ได้เกิดจากการสำรวจความต้องการของชาวนาแต่เกิดจากการสั่งการลงมาจากนโยบายส่วนกลางของรัฐและการแก้ปัญหาที่ไม่จริงจังขาดความต่อเนื่องตัวอย่างเช่นการแก้ปัญหาภัยแล้งที่นายประสิทธิ์ จำปาทิพย์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10 ตำบลเมืองบัวเล่าถึงการแก้ปัญหาภัยแล้งที่ผ่านมาของรัฐว่า

“...มันเป็นการแก้ปัญหาในลักษณะการโยนงบประมาณลงมา ชันตันจริง ๆ ควรให้ชาวบ้านได้ประชุมกันว่าเราจะแก้อย่างไร ให้ลงมาฟังชาวบ้านเสียก่อน มาชวนเขาคุยเสียก่อน ให้เขาว่าควรจะแก้ยังไงนั้น ควรจะแก้แบบนี้ น่าจะดีกว่าที่โยนงบประมาณลงมา เดียวนี้คำตอบที่รัฐบาลมาทำอย่างเช่น บ่อน้ำ เขาก็มีทุกคนแล้ว ตอนมาขุดลอกคลอง ขุดบ่อน้ำให้คนละลูก ๆ ที่นั่นก็เป็นบ่อน้ำให้อยู่แต่มันไม่มีน้ำซักครั้ง ที่นี้เมื่อเขามีเงินเขาก็ลอก ลอกแล้วก็ไม่มีน้ำ คลองนั้นก็ไม่มีน้ำ ก็เอางบประมาณมาลอกอีกก็ไม่มีน้ำอีกก็เป็นคลองลมอยู่เดี๋ยวนี้ ตั้งแต่ผมจำความได้จนอายุเกือบ 60 ปีแล้วรัฐบาลจะพูดเรื่องภัยแล้ง แก้ปัญหาน้ำท่วม แก้ปัญหาของภาคอีสาน แก้ปัญหาแหล่งน้ำผลสุดท้ายไป ๆ มา ๆ ผมก็เห็นขนน้ำแจกเหมือนเดิม ไม่ได้ผลเหมือนเก่า มีแต่จะมาขนน้ำแจก พอหมดหน้าแล้วก็พูดไปเรื่องอื่นอีก”

(ประสิทธิ์ จำปาทิพย์, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2552)

นโยบายที่ชาวนาต้องการให้รัฐบาลช่วยเหลือคือการเพิ่มโครงสร้างพื้นฐานด้านระบบชลประทานให้พอเพียงต่อการทำนา เช่นโครงการเพิ่มแหล่งน้ำผิวดิน การขุดคลองชลประทานให้ชาวนาสามารถจัดการน้ำสำหรับการทำนาได้ดีขึ้น มีการจัดการแหล่งน้ำสำรองโดยไม่ต้องอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติเพียงอย่างเดียว

นโยบายการให้ความช่วยเหลือของรัฐ และการนำนโยบายไปปฏิบัติของหน่วยงานภาคปฏิบัติจึงเป็นอีกปัจจัยเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลต่อความมั่นคงในการทำนาในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ดังตัวอย่างเรื่องการจัดการแหล่งน้ำที่กล่าวไปนอกจากนี้อีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้หลายโครงการของรัฐไม่เกิดผลเป็นรูปธรรมอย่างแท้จริงก็คือไม่มีการติดตามประเมินผลของการดำเนินโครงการเป็นระยะอย่างต่อเนื่องทำให้หน่วยงานของรัฐเองไม่รู้ปัญหาที่แท้จริงและไม่สามารถมีข้อมูลไปปรับปรุงการทำนาในปีต่อไปได้

ตารางที่ 22 สรุปปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา

ปัจจัยเงื่อนไข	ปัจจัยส่งเสริม	ปัจจัยอุปสรรค
ปัจจัยภายในตน -ประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับการทำนา -กรรมสิทธิ์การถือครองที่นา - คำนิยมต่อความเจริญ - ทักษะต่ออาชีพทำนา - สภาพครอบครัวเครือญาติ	1) ประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับการทำนา/ความรู้เรื่องการทำนา/ การช่วยเหลือพ่อแม่ทำนา 2) มีที่นาของตนเอง 3) ทักษะต่ออาชีพทำนา/ตั้งใจสืบทอดอาชีพทำนา/การศึกษาต่อด้าน การเกษตร 4) รูปแบบการทำนาของครอบครัวเกษตรผสมผสาน	1) ทักษะ/ค่านิยมด้านลบทำนาเป็นอาชีพที่ลำบาก งานหนัก 2) ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง 3) รายได้การทำนาไม่แน่นอน/ครอบครัวไม่สนับสนุน 4) ขาดประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับการทำนาไม่ได้ช่วยเหลือพ่อแม่ทำนา 5) มีการศึกษาต่อในระดับสูงทำอาชีพอื่นไม่กลับมาทำนา
ปัจจัยภายในชุมชน -การรวมกลุ่มภายในชุมชน -กระบวนการเรียนรู้ที่สืบทอดเกี่ยวกับการทำนา -การมีอยู่ของประเพณีที่เกี่ยวกับการปลูกข้าว - เขตที่ตั้งของชุมชน	1) มีแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาในชุมชน/ แหล่งเรียนรู้ในระบบโรงเรียนอปท.สนับสนุน 2) มีการรวมกลุ่มของชาวนาในชุมชน/ เกษตรกรต้นแบบ 3) การมีอยู่ของประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนา/ ความสัมพันธ์ของเครือญาติช่วยเหลือเกื้อกูลกัน 4) เขตที่ตั้งของชุมชนไกลเมือง	1) ภัยธรรมชาติ/ภัยแล้ง/ น้ำท่วม ขาดการจัดการน้ำที่ดี 2) ขาดแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาในชุมชน/ แหล่งเรียนรู้ในระบบโรงเรียนอปท.ไม่สนับสนุน 3) รูปแบบการทำนา การจ้างทำ ใช้ทุนเครื่องจักรแทนคน 4) การไม่มีอยู่ของประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนา
ปัจจัยภายนอก - สภาพเศรษฐกิจ - ความสัมพันธ์กับแหล่งเงินทุน - ความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ - นโยบายของรัฐบาล	1) สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนธกส. สหกรณ์การเกษตร 2) สภาพเศรษฐกิจดี ข้าวราคาดี รายได้เฉลี่ยสูง ไม่มีหนี้สิน 3) มีความร่วมมือจากหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ ได้แก่ สอน.เกษตรอำเภอ ธกส. และองค์กรเอกชน 4) นโยบายของรัฐบาล ประกันราคาข้าว	1) นโยบายการให้ความช่วยเหลือให้เงินมากกว่าความรู้ 2) ขาดนโยบายการรักษาที่นาให้กับเกษตรกรรายย่อย 3) ขาดความร่วมมือจากหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ ได้แก่ สอน.เกษตรอำเภอ ธกส. และองค์กรเอกชน

ตอนที่ 5 แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการจัดเวทีสนทนากลุ่มลูกชาวนาและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนา และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อหาแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตอำเภอเกษตรวิสัย ทุงกุลาร์องให้ สรุปได้ว่าความรู้ที่จำเป็นสำหรับอาชีพทำนาปัจจุบันนั้นจะต้องเป็นชุดความรู้ที่มากกว่าความรู้เกี่ยวกับการทำนาเพียงอย่างเดียว เป็นชุดความรู้ที่ทันสมัยที่ชาวนารุ่นใหม่จำเป็นต้องมี ได้แก่ความรู้ในการเข้าถึงและเลือกปรับใช้เทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตรอย่างเหมาะสม ความรู้และความเข้าใจถึงกลไกของตลาด ความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการนาและลดต้นทุนในการทำนา ความรู้เกี่ยวกับเกษตรทางเลือก การเกษตรแบบผสมผสาน การรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายชาวนา รวมไปถึงการถ่ายทอดค่านิยมที่จะก่อให้เกิดความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ความรักและความผูกพันในอาชีพการทำนาอันจะเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการสืบทอดอาชีพทำนาต่อไปด้วย

โดยสรุปแล้ว ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาจากข้อมูลที่รวบรวมและวิเคราะห์ได้ในรูปของชุดความรู้เกี่ยวกับการทำนาและการจัดการนา (farming and farm management) ทั้งนี้โดยที่ชุดความรู้เกี่ยวกับการทำนาและการจัดการนามีทั้งความรู้สมัยใหม่ที่ นำความรู้สมัยใหม่เข้ามาช่วยจัดการ การทำนา และนำความรู้ที่ตกทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษเกี่ยวกับการรู้จักที่นาของตนว่าเป็นนาประเภทใดต้องมีวิธีปลูก เก็บเกี่ยวและการบำรุงรักษาอย่างไรเพื่อให้ชาวนามีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งชุดความรู้ออกเป็นความรู้ด้านต่าง ๆ แต่ละหัวข้อดังนี้

- 5.1 ชุดการจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนา
- 5.2 ชุดความรู้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรที่นาที่มีให้เกิดประโยชน์สูงสุด
- 5.3 ชุดความรู้เกี่ยวกับการรวมกลุ่มและการจัดการเครือข่ายชาวนา
- 5.4 ชุดความรู้เกี่ยวกับการจัดบัญชีครัวเรือน การจัดการต้นทุนและค่าใช้จ่าย

จากปัจจัยการผลิต

- 5.5 ชุดความรู้เกี่ยวกับห่วงโซ่อุปทานสินค้าการเกษตรและความต้องการ

ของตลาด

- 5.6 ชุดความรู้ของการสร้างสำนึก ความผูกพันและการปลูกฝังประเพณี

วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับอาชีพทำนา

5.1 ชุดการจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนา

การจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนา ได้แก่การจัดการความรู้ความรู้อันเกี่ยวกับวิธีการทำนาที่เหมาะสมในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้งไห้ทั้งที่เป็นความรู้ที่ตกทอดกันมาตั้งแต่ในอดีต ความรู้สมัยใหม่ที่เกิดจากทดลองเพื่อแก้ปัญหาของชาวบ้านเอง เช่น ความรู้เกี่ยวกับคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว ความรู้เกี่ยวกับ เรื่องดิน การเตรียมและบำรุงรักษาดิน การเตรียมกล้า การหว่านข้าว วิธีการใส่ปุ๋ย การเก็บเกี่ยวดังข้อเสนอของนายสมนึก นิลพันธ์ รองผู้อำนวยการวิทยาลัยการอาชีพเกษตรวิสัย ถึงการจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนาว่า

“...จากที่เคยได้สัมผัสกับชาวนาเราไม่เคยมีบันทึกประวัติการทำนา เราไม่เคยมีบันทึกคุณพ่อคุณแม่ก็ไม่เคยมีบันทึกให้เราแต่เราทำสืบทอดกันมาเรื่อยๆ ซึ่งถ้าเรามองแบบนี้ผมคิดว่าอาชีพชาวนาที่เป็นอยู่ปัจจุบันนี้ มันไม่มีรูปแบบ ทำต่อกันมาแต่ถ้าจะให้ตีพิมพ์ว่า มันน่าจะมีวิชาชาวนา ได้ทำประวัติการทำนา ได้รู้ว่านาคนี้จะเริ่มทำมันต้องทำอะไร คัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวอย่างไร ทำนาอย่างไร เตรียมที่ดินอย่างไร ไถอย่างไร”

(สมนึก นิลพันธ์, สทนทากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

ซึ่งการสืบทอดความรู้ที่ตกทอดกันมาเป็นความรู้ที่สั่งสมของครอบครัวในปัจจุบันกำลังหายไป สืบเนื่องมาจากคนรุ่นใหม่ไม่ได้สนใจอาชีพทำนาและการทำนาก็เปลี่ยนแปลงรูปแบบวิธีการไปความเอาใจใส่ดูแลนาจึงลดน้อยลงกว่าเดิมการรักษาให้ความรู้ที่ยังคงอยู่จึงต้องมีการถ่ายทอดมาเป็นลายลักษณ์อักษรหรือถอดความรู้เก็บไว้ในตำรา ดังความหวังใหญ่ของชาวนาอาวุโสถึงความรู้เกี่ยวกับการทำนาตั้งแต่อดีตสั่งสมกันมากำลังหายไปให้สัมภาษณ์ว่า

“...อยากให้ลูกหลานรุ่นใหม่กลับคืนมาทำไร่ทำนาในขณะที่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ยังมีชีวิตอยู่จะได้สอนลูกสอนหลานต่อไปถึงวิธีการทำนา อยากให้คืนกลับมา ทำอยู่ อยากให้มาเรียนรู้เพราะว่าเด็กรุ่นใหม่ก็จะไม่รู้เท่ากับปู่ย่า ตายายมาก่อนถึงการทำนา วิธีการ ว่าทำอย่างไรอยากให้ลูกหลานมาสืบทอดความรู้ตรงนี้ไว้”

(ชาย อาตน์สุโพธิ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 2552)

นอกจากความรู้ที่สืบทอดต่อกันมาแล้วความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตร การเข้าถึงเครื่องทุ่นแรงในการทำนาและนำมาใช้อย่างเหมาะสม การดูแลและบำรุงรักษาเครื่องยนต์ วิธีการปราบศัตรูพืช การกำจัดวัชพืชก็เป็นความรู้สมัยใหม่ที่ชาวนาต้องเรียนรู้เพื่อเข้าถึงเครื่องทุ่นแรงและนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วย ลดต้นทุนในการทำนาดัง

ข้อเสนอของนายยงยุทธ ศรีนวล เกษตรตำบล ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดเสนอไว้ดังนี้

“...เครื่องจักรเทคโนโลยีที่เข้ามามันไม่ผิด ชาวนาก็ไม่ผิดที่ใช้เทคโนโลยี ชาวนาเขามีสิทธิ์ใช้แต่ต้องรู้จักเลือกใช้และนำมาใช้ให้มันเกิดการลดต้นทุน ไม่ใช่ ใช้แล้วมันยังเพิ่มต้นทุนสร้างหนี้สินให้กับเขาแบบนี้ไม่ถูกต้อง”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สหชนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

สอดคล้องความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ รศ.ดร.จันทร์จรัส เรียวเดชะ รองผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายเกษตร ให้สัมภาษณ์ถึงการเข้าถึงเทคโนโลยีของชาวนาว่า การเพิ่มคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นให้กับชาวนานี้จะต้องให้ชาวนาสามารถเข้าถึงเทคโนโลยีให้ได้และต้องใช้ให้เป็นเพราะว่าการนำเทคโนโลยีมาใช้เป็นเครื่องทุ่นแรงนี้จะทำให้ชาวนาทำนาได้สะดวกสบายขึ้นไม่ลำบาก มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเทียบเท่าคนเมืองดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ว่า

“...คนที่ประสบผลสำเร็จนี้คือต้องมีความสุขด้วย ที่นี้ความสุขก็คือเขาจะต้องมีคุณภาพชีวิตที่ไม่แตกต่างจากคนเมืองมากนัก เพราะฉะนั้นเครื่องทุ่นแรงนี้เป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งนำมีการพัฒนาแล้ว และควรอยู่ในวิสัยที่เขาสามารถหาซื้อมาใช้เองได้ หรือไม่ก็สามารถที่จะรวมกลุ่มที่จะซื้อหาได้อันนี้ก็ภาครัฐก็น่าจะเข้ามาช่วยได้ เริ่มตั้งงานนาให้เกิดการรวมกลุ่มกันอาศัยเครื่องทุ่นแรงต่างๆ ที่สามารถจัดการได้ และการมีความรู้ที่จะสามารถจัดการกระบวนการใช้เครื่องจักรเข้ามาทดแทนกำลังคนอย่างเหมาะสม ไม่ใช่ไปซื้อเครื่อง 10 ล้านมาแล้วเข้าไปในนาไม่ได้ ซึ่งเครื่องทุ่นแรงนี้เป็นเรื่องจำเป็น แล้วต้อง accessible คือเข้าถึงได้ด้วย”

(จันทร์จรัส เรียวเดชะ, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2553)

เช่นเดียวกันกับการใช้ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยอินทรีย์ของกลุ่มชาวนาที่ปลูกข้าวด้วยวิธีการปรกติ ก็ต้องมีการเรียนรู้ถึงความเหมาะสมระหว่างการใช้ปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช เพื่อเพิ่มสารอาหารให้กับต้นข้าวและกำจัดศัตรูพืชกับการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ซึ่งแม้ให้ผลผลิตที่อาจจะน้อยกว่า แต่ก็ช่วยให้เกิดความสมดุลของผืนดินเพื่อประโยชน์ต่ออาชีพทำนาในระยะทางดังที่ผู้ทรงคุณวุฒิให้แนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“.....กลุ่มที่เขาใช้ปัจจัยการผลิตปรกตินี้ เราต้องทำความเข้าใจว่า พืชก็เป็นสิ่งมีชีวิต สิ่งมีชีวิตก็ต้องกินอาหาร ต้องมีอาหารแล้วก็ต้องมีการกำจัดศัตรูหรือการป้องกันโรค อาหารของพวกเขาพืชก็คือพวกปุ๋ย คือความอุดมสมบูรณ์ของดิน ถ้าดินไม่มีความอุดมสมบูรณ์ เช่น ในผืนดินที่เคยใช้สารเคมีมากก็ต้องใส่ปุ๋ยเพิ่มขึ้น

เรื่อยๆ ที่นี้เราต้องเข้าใจว่าการให้ปุ๋ยนี้ไม่ใช่การเป็นเรื่องผิดเป็นเรื่องแยแต่ต้องเข้าใจว่าการให้เพื่อจะให้เกิดสมดุล เราดึงธาตุอาหารออกจากดินแล้วเราก็ใส่กลับคืนเข้าไป ไม่อย่างนั้นผลผลิตมันก็ไม่ดี มันเป็นเรื่องของลูกโซ่ แล้วก็ต้องเข้าใจว่าเมื่อเทียบกัยปุ๋ยเคมีแล้วปุ๋ยอินทรีย์นี้ดีในแง่ของนอกจากจะคืนธาตุอาหารลงไปดินแล้ว ยังทำให้กายภาพของดินนั้นดีขึ้นทำให้กายภาพของดินดีขึ้นแล้วก็ไปปรับสมดุลของดินนะคะ มันดีตรงนั้นแต่ผลผลิตมันก็ได้เยอะมากมาย ที่นี้ความสำคัญมันไปอยู่ที่ว่า เราทำได้อย่างสมดุลได้อย่างเหมาะสม”

(จันทร์จรัส เรียวเดชะ, *สัมภาษณ์*, 9 กุมภาพันธ์ 2553)

การจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการสืบทอดอาชีพทำนาทั้งความรู้ ภูมิปัญญาเดิมส่งสืบทอดมา ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีและวิธีการทำนาสมัยใหม่ กระบวนการถอดความรู้หรือประสบการณ์ที่ดีจากชาวนาที่ประสบผลสำเร็จในพื้นที่ออกมาเป็นชุดความรู้ในรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้หรือเอกสารตำราไว้ศึกษาภายในชุมชนให้ลูกชาวนาหรือผู้ที่สนใจเข้าไปศึกษาจึงมีความสำคัญมาในการรักษาภูมิปัญญาและการเลือกปรับใช้เทคโนโลยีที่เข้ามาได้อย่างเหมาะสม ดังข้อเสนอถึงการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ขึ้นในชุมชนจากการสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่ดังนี้

“...สิ่งที่เราจะให้เขานี้มันน่าจะเป็นความรู้ ความรู้เชิงทฤษฎีที่จะให้เขา ให้เขาเอากับไปใช้กับห้องเรียนในชีวิตจริง คำว่าห้องเรียนนี่คือวิถีชีวิตที่เขาทำนาอยู่แล้ว เราน่าจะให้ทฤษฎีแก่เขาว่าถ้าเราใช้ปุ๋ยชีวภาพมันจะดีกว่าปุ๋ยเคมีอย่างไร ปุ๋ยเคมีมันทำให้ดินเสียอย่างไร เพียงแต่เราต้องหาให้ได้ว่าเจ้าภาพเขาคือใคร แล้วห้องเรียนอยู่ตรงไหน ใครเป็นคนจัดการ ผมเคยออกไปกับท่านเกษตรไปจัดที่ศาลาประชาคมในหมู่บ้าน ศาลากลางบ้าน ท่านก็มีชาวบ้านมานั่งแล้วก็พูดคุยกัน อย่างนั้นะครับ เพราะว่าเรื่องของการทำนาก็เขาเก่งกว่าเรา เขาทำเป็นหมดแล้วเพียงเราให้ข้อมูล เราให้ความรู้ดีๆ ให้วิธีการบริหารจัดการ ให้วิธีการจัดบัญชีรายรับรายจ่าย ต้นทุน กำไร”

(สมนึก นิลพันธุ์, *สนทนากลุ่ม*, 30 มีนาคม 2552)

5.2 ชุดความรู้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรที่นาที่มีให้เกิดประโยชน์สูงสุด

การนำความรู้เกษตรทฤษฎีใหม่เข้ามาใช้ในการทำนาเช่น การจัดการที่ดินสำหรับทำนา การจัดการแหล่งน้ำในพื้นที่นา การเลือกปลูกพืชชนิดอื่นเป็นอาชีพเสริมในคันนา การเลี้ยงสัตว์ การทำเกษตรแบบประณีตปลูกทั้งพืชที่ให้รายได้เป็นรายปีเช่นข้าว มะม่วง รายเดือนเช่นมะพร้าว และรายวันเช่นผักสวนครัว การทำการเกษตรอินทรีย์ การประกอบอาชีพเสริมนอกเหนือจากการทำนา เช่นศูนย์เรียนรู้ราษฎรชาวนาบ้านที่เป็นศูนย์ความร่วมมือระหว่าง

สำนักงานเกษตรอำเภอ อำเภอเกษตรวิสัยและธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์โดยมีเป้าหมายเพื่อเป็นศูนย์ในการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการเกษตรทฤษฎีใหม่และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงผ่านทางปราชญ์ชุมชนที่บ้านโพนฮาด ของนายแสวง มะโนลัยครู ภูมิปัญญาและเกษตรกรตัวอย่างของหมู่บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั้งน้อยที่เป็นทั้งศูนย์การเรียนรู้และฟาร์มตัวอย่างให้ชาวนาที่สนใจเข้ามาศึกษาการทำเกษตรแบบผสมผสานควบคู่ไปกับการทำนา การเลี้ยงโคขุน การขุดบ่อน้ำขนาดใหญ่สำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้ ขุดบ่อเลี้ยงปลา มีศูนย์สาธิตการผลิตปุ๋ยอินทรีย์การปลูกพืชผักปลอดสารพิษ ปลูกไม้ผลเช่นมะพร้าว มะม่วง รอบบ่อน้ำ นอกจากนี้เปิดเป็นศูนย์เรียนรู้แล้วยังมีการจัดอบรมให้แก่กลุ่มเกษตรกรที่สนใจโดยวิทยากรจะเป็นกลุ่มเกษตรกรในหมู่บ้านที่เชี่ยวชาญในเรื่องนั้นเช่นคนอบรมเรื่องการทำปุ๋ยอินทรีย์ก็เป็นชาวนาที่อยู่ในกลุ่มทำปุ๋ยอินทรีย์เป็นต้น

จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ รศ.ดร.จุฑาทิพย์ ภัทราวาท สะท้อนถึงการทบทวนแนวคิดวิธีการทำนาที่ผ่านมาว่าไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องมาจากภาวะการแข่งขันที่สูงทั้งตลาดภายในประเทศและตลาดส่งออกประเทศ การเร่งผลิตข้าวเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุดเหมือนที่เคยส่งเสริมกันมานั้นรังแต่จะก่อหนี้สินให้กับชาวนา ในปัจจุบันเริ่มมีชาวนาที่หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสานมากขึ้น โดยเปลี่ยนฐานแนวคิดยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเป็นหลักในการเพาะปลูกและดำเนินชีวิตดังนี้

“...มีงานวิจัยหลายชิ้นบ่งว่าการทำนาแบบสมัยใหม่ ไฮเทคโนโลยีที่นักเศรษฐศาสตร์เกษตรฝันมา 2 - 3 ทศวรรษว่าต้องมีเมล็ดพันธุ์ที่ดี มีการใส่ปุ๋ยใส่อะไร ฝนวันนี้กลายเป็นมาใช้เพราะว่างานวิจัยต้องเริ่มเอาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาว่าแบบนั้นมันไม่ได้ เพราะอะไรเพราะราคามันแข่งกับเขาไม่ได้ คนไทยค่าจ้างแรงงานสูง แข่งกับเวียดนามแข่งกับลาว แข่งกับเขมรไม่ได้แนวคิดตรงนั้นมันเริ่มมีวิถีการทำนาแบบชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านท้องถิ่นเอาแรงงานคนมา เอาลงแขกเกี่ยวข้าวกลับมาใช้อีกแล้ว อันนี้ก็เป็นเรื่องคล้ายๆ เศรษฐศาสตร์สองกระแส กระแสหนึ่งที่เคยส่งเสริมว่าจะต้องเอาพันธุ์ที่ดีที่สุด ใส่ปุ๋ยให้ถึงจุดที่พืชที่สุดถึงจะได้ผลผลิตต่อไร่สูงสุด เริ่มได้รับการทบทวนว่า ถึงทำอย่างไรผลผลิตต่อไร่สูง ต้นทุนสูงก็ขาดทุนอยู่ดีเบ็ดเสร็จทำนาขาดทุนเป็นหนี้ ยิ่งทำยิ่งเป็นหนี้ยิ่งราคาข้าวผันผวนมากยิ่งขาดทุน”

(จุฑาทิพย์ ภัทราวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2553)

ดังนั้นความรู้ที่อยู่ในศูนย์จึงเป็นการเน้นที่การใช้ประโยชน์จากที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุดและการนำการเกษตรทฤษฎีใหม่มาใช้ให้เกิดเป็นผลอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้บุคคลที่สนใจได้มาศึกษาดูงานดังกล่าวของนายแสวง มะโนลัย ถึงหลักสำคัญของการนำหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่มาใช้คือ เกษตรกรต้องลดต้นทุนให้ได้ หันกลับมาพึ่งพาตนเองและใช้

ทรัพยากรที่มีในพื้นที่ของตนอย่างคุ้มค่าก็จะสามารถเลี้ยงตนเองได้ตั้งที่นายแสวง มะโนลัยได้
พูดถึงหลักของการลดต้นทุนและเพิ่มผลผลิตให้เกิดขึ้นตลอดทั้งปีจากศูนย์เรียนรู้ว่า

“...หัวใจสำคัญคือต้องลดต้นทุนให้ได้ ยกตัวอย่างเช่นเราขายผักได้ 50 บาท เรา
ไม่ต้องซื้อปุ๋ยเราใช้ปุ๋ยที่เราผลิตเอง ยามาแมลงก็ไม่ต้องใช้หันมาใช้วิธีการทาง
ธรรมชาติจัดการ ถ้าเราทำเดิมก็จริงแต่เราได้เงินเพิ่มขึ้นแบบนี้ก็อยู่ได้ รายได้
ที่ได้จากเกษตรกรเต็มรูปแบบก็คือรายได้รายวันได้จากการขายพืชผักสวนครัว
รายได้รายสัปดาห์ก็ได้จากการขายผลไม้อย่างมะพร้าวอย่างนี้ รายได้รายเดือน
อย่างเดือนนี้ไม่มีรายได้ก็จับปลาขึ้นขาย รายได้รายปีก็คือขายวัว ขายข้าว
ขายปุ๋ย ขายปุ๋ยนี้ดีไม่ได้เป็นรายได้รายวันอีกต่างหาก อันนี้คือเราเป็นเกษตรกรใช้
เอง ผลิตเอง คนอื่นใช้ด้วยเหลือใช้เราก็อขาย เหลือกินเราก็อขาย มีรายได้หมุนเวียน
ตลอดทั้งปี ส่วนทำนาที่ทำไว้กินแล้วก็ขายเป็นรายได้หลักประจำปี”

(แสวง มะโนลัย, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2552)

นอกจากศูนย์การเรียนรู้ภายในชุมชนแล้วยังมีการส่งเสริมความรู้ด้านการประกอบ
อาชีพจากหน่วยงานอื่น เช่นการเลี้ยงสัตว์หรือปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อเป็นรายได้เสริมดัง
ข้อเสนอของ นางสาวชนิดาภา นพใหม่ ครูศูนย์เรียนรู้ชุมชน การศึกษานอกระบบโรงเรียนและ
ตามอัยาศัย อำเภอเกษตรวิสัยดังนี้

“...กศน.มีส่วนอย่างมากในการผลักดันเรื่องนี้ส่วนแรกก็คือ ให้การศึกษา ส่วนที่
สองก็คือส่งเสริมด้านการอาชีพตอนนี้ กศน.ทำอยู่ที่บ้านคุดม ต่าบลเหล่าหลวง
ตอนนี้ก็ถือว่าประสบผลสำเร็จแล้วคะ สำหรับหมู่บ้านแห่งการเรียนรู้ ส่งเสริมการ
เรียนรู้และเศรษฐกิจพอเพียงลักษณะงานก็คือ อันดับแรกเป็นหมู่บ้านแห่งการ
เรียนรู้ คือส่งเสริมการเรียนรู้ในหมู่บ้าน ส่วนมากนักศึกษา กศน.เป็นวัยทำงาน วัย
ผู้ใหญ่ และขาดโอกาสในเรื่องการศึกษาก็เลยไปส่งเสริมเรื่องการอาชีพเป็นส่วน
ใหญ่ มีผู้ใหญ่สยามที่เป็นแกนนำเรื่องหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงจะมีการส่งเสริม
อาชีพ เช่น การเลี้ยงกบ การปลูกหน่อไม้ การปลูกเห็ดแล้วก็ กศน.จะมีการจัดทำ
เป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่ได้มาจากชาวบ้านเอง”

(ชนิดาภา นพใหม่, สันทนากลุ่ม, 31 มีนาคม 2552)

ความรู้เกี่ยวกับการทำนาด้วยการพึ่งพาตนเองจึงเป็นชุดความรู้ทางเลือกอีกชุดหนึ่ง
ของการทำนาให้กับลูกชาวนาที่สนใจสืบทอดอาชีพทำนา และชาวนาได้เรียนรู้ถึงวิธีการใช้
ทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งทรัพยากรที่ดิน ทรัพยากรเงินทุน ทรัพยากรบุคคลแรงงาน ให้เกิดประโยชน์
สูงสุด ตรงกับข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิ รศ.ดร.จันทร์จรัส เรียวเดชะ ที่เห็นว่า

“...นอกจากความรู้เกี่ยวกับการทำนาแล้ว ชาวนาจะต้องมีความรู้ในการใช้พื้นที่นาให้เหมาะสมเป็นตามลักษณะและขนาดพื้นที่ โดยเฉพาะในพื้นที่ขนาดเล็กลงมาคือ ไม่เกิน 20 ไร่ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ค่อนข้างยากจนยิ่งต้องมีความรู้ในการปลูกพืชเสริมเพื่อใช้ประโยชน์และสร้างรายได้จากพื้นที่ขนาดเล็กให้เต็มศักยภาพ”

(จันทร์จรัส เรียวเดชะ, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2553)

รวมถึงการนำหลักคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักคิดในการดำเนินชีวิตให้มีความสุขในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิต ด้วยการพึ่งพาตนเอง ลดรายจ่าย อยู่อย่างพอมีพอกิน ไม่เดือดร้อนจากการมีหนี้สิน นำหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่ การทำการเกษตรแบบผสมผสานมาปรับใช้กับพื้นที่ของตนได้อย่างเหมาะสม

5.3 ชุดความรู้เกี่ยวกับการรวมกลุ่มและการจัดการเครือข่ายชาวนา

ถ้าการเรียนรู้ที่จะพึ่งตนเองคือทางออกของชาวนารายย่อย การรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มพลังให้เข้มแข็งก็คือทางรอดของชาวนารายย่อยที่หันกลับมาพึ่งพาตนเองดังที่ ผู้อำนวยการสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้เสนอแนวคิดถึงการรวมกลุ่มในชุมชนว่า

“...ต้องสร้างเครือข่ายที่เป็นสังคมข้อมูลข่าวสาร ชุมชนไหนก็ตามที่เราเข้าไปแล้ว ก็ไปสร้างกระบวนการจัดการความรู้ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันแล้วเราก็ให้เขาเลือกทางเลือกแล้วทางนั้นพอเขามีทางเลือกเราก็ให้เขาจับกลุ่มเป็นกลุ่มกันตามความสนใจร่วมกัน กลุ่มที่เกิดจากความสนใจร่วมกันและปัญหาของชุมชนจริง กลุ่มนั้นมีโอกาสอยู่รอดแล้วก็ยั่งยืน”

(จุฑาทิพย์ ภัทราวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2553)

การเรียนรู้ที่ได้จากการรวมกลุ่มมีพลังมหาศาลในการขับเคลื่อนแนวคิดร่วมของคนภายในกลุ่ม หน้าที่ของกลุ่มเป็นทั้งกระบวนการประสานพลังและหนุนเสริมให้เกิดความร่วมมือจากองค์กรภาคีต่างๆ การรวมกลุ่มยังเป็นการสร้างพลังในการต่อรองกับพ่อค้าคนกลางหรือตัวแทนจำหน่ายปุ๋ยหรือปัจจัยการผลิตดังที่ นายไพโรจน์ รุ่งพนารัตน์ ผู้จัดการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สาขาอำเภอเกษตรวิสัยได้พูดถึงประเด็นของพลังการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ประเทศเกาหลีไว้ว่า

“...ธ.ก.ส.ถ้าจะไปดูงานเรื่องสหกรณ์ต้องไปเกาหลีได้ ตอนนี้ เพราะว่าเขาเข้มแข็งมาก เขารวมกลุ่มได้จริงๆ สตอร์วเบอร์รี่ที่เขาผลิตได้เท่าที่ไปดู คือเกษตรกรทุกรายเวลาผลิตได้ต้องไปรวมกลุ่มกัน ไม่มีแยกกันเป็นรายย่อยไปขายท้องตลาด ดังนั้น

power ในเรื่องของกำหนดราคาก็ดี การสร้างตลาดก็ดีที่เขาสร้างด้วยกระบวนการอย่างนี้ตลอด เขามีอำนาจในการซื้อขายค่อนข้างเยอะ เราก็มาตั้งนึกว่า เอ๊ะถ้าข้าวนี้ทุกเมล็ดถ้ามันไปรวมอยู่จุดเดียวมันจะมีอำนาจขนาดไหน แต่ตอนนี้มันยังไม่ใช่”

(ไพโรจน์ รุ่งพนาวัฒน์, สหชนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

การรวมกลุ่มยังเป็นช่องทางเพื่อให้ความช่วยเหลือกันภายในกลุ่มและสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดวงจรความช่วยเหลือระหว่างกลุ่มให้ได้ ซึ่งหัวใจสำคัญของการรวมกลุ่มคือการที่ชาวนาได้รวมกลุ่มและแลกเปลี่ยนแล้วนำปัญหาในชุมชนมาพูดคุยเพื่อหาทางออกโดยความรู้ที่ได้เป็นความรู้ที่ได้จากการคิดแก้ปัญหาท้องถิ่นเองเป็นความรู้ที่ใช้ได้จริงในท้องถิ่นต่างกับความรู้ที่เกิดจากภายนอกซึ่งไม่เหมาะกับพื้นที่ดังกล่าวของเจ้าหน้าที่เกษตรตำบล ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัยถึงการรวมกลุ่มในพื้นที่ว่า

“...ความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันในท้องถิ่นเป็นความรู้ที่อยู่ในชุมชนของเขาเกิดจากการลองผิดลองถูกและได้ทดลองปฏิบัติของชาวบ้านเอง ดังนั้นความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นประสบการณ์ความรู้ที่เกิดจากคนข้างในเอง เป็นความรู้ที่สามารถนำไปใช้ได้เลยไม่เหมือนกับความรู้ภายนอกที่ต้องนำมาลองผิดลองถูกเสียก่อน”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สหชนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

ภายหลังจากการรวมกลุ่มแล้ว กลไกที่ทำให้กลุ่มที่ก่อตั้งขึ้นมาสามารถอยู่ได้ต้องมีการบริหารจัดการกลุ่มที่ดี โดยการตั้ง คณะกรรมการทำงานโดยเลือกประธานและคณะกรรมการที่เป็นที่ยอมรับของสมาชิกภายในกลุ่ม กลุ่มที่ตั้งขึ้นมาไม่สามารถอยู่อย่างโดดเดี่ยวเพียงกลุ่มเดียวได้แต่ละกลุ่มอยู่ในชุมชนเดียวกันต้องมีการสร้างความสัมพันธ์และให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันจึงจะสามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน

ตัวอย่างของการสร้างวงจรของความสัมพันธ์กันในชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่มภายในชุมชนเช่น การเชื่อมโยงเครือข่ายระหว่างกลุ่ม ของชาวนาบ้านโพนาฮาด ตำบลดงครั่งน้อย ที่เริ่มจากการสร้างกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ขึ้นมา หลังจากนั้นมีความจำเป็นต้องใช้มูลสัตว์เพื่อการผลิตปุ๋ยอินทรีย์มากขึ้น จึงเกิดเป็นกลุ่มเลี้ยงโคขุนตามขึ้นมาเพื่อนำมูลโคขุนไปทำปุ๋ยอินทรีย์เป็นการพึ่งพาเกื้อกูลกันในชุมชนโดยไม่ต้องไปซื้อมูลโคที่เป็นปัจจัยการผลิตปุ๋ยอินทรีย์จากภายนอก ปุ๋ยอินทรีย์ที่ผลิตขึ้นได้ก็จะขายให้กับคนในชุมชนที่ทำนาอินทรีย์ในราคาที่ไม่สูงมากนักเพราะต้นทุนไม่แพง ค่าใช้จ่ายสำหรับการขนส่งที่ไม่ไกล

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มอื่นที่เกิดขึ้นตามมาอีกเช่น กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ที่เกิดจากความต้องการเมล็ดพันธุ์ข้าวของกลุ่มปลูกข้าวอินทรีย์ กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษที่ใช้

ปุ๋ยอินทรีย์ในการเพาะปลูกที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับ กลุ่มขายแมลงที่ดักจับแมลงรบกวนผักด้วยวิธีการทางธรรมชาติไปขาย การเกิดของกลุ่มความร่วมมือหลายกลุ่มนี้ ได้สร้างให้เกิดวงจรของการพึ่งพาระหว่างกัน อย่างที่นายยงยุทธ ศรีนวล เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล ตบลดงครั่งน้อย ได้ให้ข้อมูลถึงการรวมกลุ่มแล้วเกิดความสัมพันธ์ ความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกลุ่มดังนี้

“...สิ่งที่จะทำให้เขาอยู่ได้ในอนาคตนี้ เพื่อสร้างอาชีพที่มั่นคงให้กับลูกหลานในอนาคต เขาต้องสร้างองค์กรของตัวเอง เมื่อสร้างองค์กรของตัวเองแล้วก็ต้องสร้างเครือข่าย สร้างเครือข่ายเพื่อเชื่อมโยงแลกเปลี่ยนสินค้าของตัวเองให้ได้ อย่างที่พื้นที่ที่ผมทำในเขตทุ่งกุลารุ้ง ที่ตำบลดงครั่งใหญ่ ดงครั่งน้อยหรือในเขต 5 ตำบล ไชยช้างล่างสิ่งที่ทำนั้นจะมีกลุ่มวิสาหกิจโซนต่างๆ เกิดขึ้น มีกลุ่มทำปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มเลี้ยงโคขุน กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว กลุ่มผลิตพืชผัก อินทรีย์ขึ้นมาครบ แล้วผลผลิตทุกอย่างนี้จะต้องแลกเปลี่ยนกัน”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

จากการลงเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า การรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นการรวมกลุ่มแบบหลวมๆ โดยมีประธานและคณะกรรมการประจำกลุ่มเป็นผู้ดูแลผลประโยชน์ของกลุ่มและสมาชิกซึ่งกลุ่มส่วนใหญ่จะเป็นการให้ความช่วยเหลือในเรื่องเงินทุนของสมาชิกเป็นหลักในกลุ่มที่พบได้ในหลายกลุ่มอาชีพ ในหมู่บ้านกรณีศึกษาทั้งสองหมู่บ้าน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพต่างๆ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มเมล็ดพันธุ์ข้าว

การรวมกลุ่มเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับปัญหาและการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นของสมาชิกยังมีอยู่จำกัดจำเป็นต้องมีนักวิชาการจากกรมส่งเสริมการเกษตรหรือพัฒนาชุมชนเป็นผู้ดูแลเรื่องกระบวนการจัดเวทีเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ขึ้นภายในชุมชน

5.4 ชุดความรู้เกี่ยวกับการจัดบัญชีครัวเรือน การจัดการต้นทุนและค่าใช้จ่าย จากปัจจัยการผลิต และการลดภาระหนี้สินในการทำนา

รองศาสตราจารย์ ดร.จันทร์จรัส เรียวเดชะ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการเกษตรได้ตั้งคำถามที่เป็นประเด็นสำคัญถึงผลตอบแทนที่ชาวนาได้รับจากการประกอบอาชีพทำนาว่า

“...เมื่อทำนาแล้วนี่เป็นคำถามใหม่ว่า ทำอย่างไรถึงจะทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีทำนาแล้วคุณภาพชีวิตของเขาจะต้องเทียบเท่าอาชีพอื่นพอสมควร ไม่ใช่รายได้ชนิดที่อยู่ท้ายแถวจากพ่อค้า หักธุรกิจ ข้าราชการแล้วก็เรียงลงมาจนถึงคนทำงานระดับล่างแล้วค่อยถึงลงมาคนทำนา”

(จันทร์จรัส เรียวเดชะ, สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2553)

จากประเด็นคำถามข้างต้นของผู้ทรงคุณวุฒิถึงคุณภาพของชีวิตชาวนาถึง การที่จะทำอย่างไรให้คุณภาพชีวิตของชาวนาปัจจุบันหรือลูกชาวนาที่กลับมาทำนาต่อจากพ่อแม่สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างทัดเทียมกับอาชีพอื่นนั้น ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้ให้ข้อมูลหลายคนต่างเห็นว่าต้องเริ่มต้นที่การให้ชาวนาได้เรียนรู้ถึงบัญชีรายรับรายจ่ายของตนเองเสียก่อนจึงจะสามารถเข้าไปจัดการเงื่อนไขที่ตามมาจากการผลิตอื่นได้ ดังข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่ที่เข้าร่วมสนทนากลุ่ม กล่าวถึงรายได้ของเพื่อนที่ประกอบอาชีพทำนาปีนี้ว่า

“...เพื่อนร่วมงานที่วิทยาลัย บอกผมด้วยความภูมิใจ ภูมิใจว่า ปีนี้เขาขายข้าวได้ 40,000 บาท ผมเลยถามว่าใน 40,000 บาทนี้ได้กำไรเท่าไร เขาตอบผมไม่ได้นะครับว่าได้กำไรเท่าไร ผมถามเขาว่าที่ทำนาค้นเดือนเกี่ยวข้าวเขาทำอย่างไร เขาบอกว่าใช้รถเกี่ยว ผมถามว่าจ่ายค่ารถเกี่ยวเท่าไร จ่ายค่ารถเกี่ยว 7,000 บาท เห็นไหมครับเทคโนโลยีมันวิ่งเข้ามาอยู่กับชีวิต ชาวนาเขาต้องเสียเงินไปอีก 7,000 บาท ไถนาก็ต้องใช้แทรกเตอร์ สรุปลแล้วคนที่ตอบผมนี้ พอคิดเป็นบัญชีไปแล้วจากเงิน 40,000 บาทที่เขาภูมิใจเมื่อกี้ก็พบว่าเขาเหลืออยู่ในกระเป๋างจริง ๆ ไม่ถึง 2,000 บาทที่เป็นกำไรของเขาจริง ๆ นี่เขายังไม่ได้คิดค่าแรงเขาซะครับ”

(สมนึก นิลพันธุ์, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

ความรู้เกี่ยวกับเรื่องบัญชีครัวเรือน การบันทึกรายรับรายจ่ายจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ลูกชาวนาต้องได้รับการเรียนรู้หรือการฝึกฝนให้จดบัญชีรายรับรายจ่ายตั้งแต่ระดับประถมศึกษาเพราะจะได้เป็นนิสัยสำคัญที่ติดตัวเขาไปใช้ต่อไปในอนาคต ดังเช่นข้อเสนอของนายไพจิตร วสันตเสนานนท์ รองผู้อำนวยการ โรงเรียนบ้านเมืองบัว ใต้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับความรู้เรื่องบัญชีรายรับรายจ่ายของครัวเรือนว่าเป็นความรู้ใหม่ที่ลูกชาวนาและครอบครัวจำเป็นต้องรู้ว่า

“...อันดับแรกคือต้องให้เขาได้เรียนรู้ทำบัญชีครัวเรือนก่อนนะ เดี่ยวนี้คนส่วนมาก ชาวนาเขาจะไม่รู้ไม่ทราบว่าเขาลงทุนไปเท่าไร แล้วเขาได้มาเท่าไร ค่าแรงเขาคิดไหมนี่เขาไม่ได้คิดตรงนี้ เขาจะรู้แต่ว่าเขาลงทุนไปแค่นี้ ขายข้าวได้แค่นี้แต่ว่าตัวค่าแรงของเขา เขาไม่ได้คิด เขาก็เลยไม่รู้ว่าเขาได้ สมมุติว่าเขาลงทุนไป 50,000 บาทเขาขายข้าวได้มา 100,000 บาท 50,000 บาทก็เป็นกำไรแต่จริงๆ แล้วเขาไม่ได้คิดค่าน้ำมันที่เขาต้องออกไปทำไร่ ไถนา แล้วต้องเข้าไปในเมืองอะไรอีกๆทั้งหลายเรื่องนี้เขาก็เลยไม่รู้จริงๆ แล้วทำนาปีนี้เขาได้เท่าไรนี้แหละคือจุดอ่อนของเขา ถ้าเราทำให้เขาเรียนรู้การทำบัญชีครัวเรือนนี้เขาจะได้รู้จักรายรับรายจ่ายของเขาเอง”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2552)

เมื่อชาวนารู้ถึงต้นทุนของการผลิตและรู้ถึงเงินที่ลงทุนในแต่ละของขั้นตอนนี้แล้วก็จะทำให้สามารถนำไปสู่การลดต้นทุนหรือความพยายามในการจัดการค่าใช้จ่ายโดยทำให้เกิดความสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่าย ก่อให้เกิดรายได้ที่แท้จริงจากการทำนาไม่ใช่ทำนาอย่างเดียว โดยไม่มีความรู้เกี่ยวกับการจัดการเงินทุนของตนเองเลยว่างลงทุนไปเท่าไรและมีค่าใช้จ่ายอะไรบางอย่างที่เคยทำมาตามยถากรรม ฟาฝนเป็นใจถึงเวลาใช้เงินซื้อปุ๋ยหรือจ้างแรงงานก็จ่ายออกไปไม่ได้จัดบันทึกเป็นรายจ่ายไว้ เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวได้ผลผลิตก็ถือว่าทั้งหมดเป็นผลกำไรที่ได้จากการทำนาโดยไม่ได้รับรู้ถึงเงินลงทุนและปัจจัยการผลิตที่แท้จริง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ทั้งนี้หลายหน่วยงานที่ได้ลงไปส่งเสริมให้ความรู้เกี่ยวกับการจดบัญชีรายรับรายจ่ายในครัวเรือนให้กับชาวนา อาทิเช่น สำนักงานเกษตรอำเภอ กรมส่งเสริมการเกษตร ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) สหกรณ์การเกษตรทำให้ชาวนาในพื้นที่มีความรู้เกี่ยวกับการบันทึกบัญชีครัวเรือนซึ่งชาวนาสวนใหญ่ต่างตระหนักว่าการจดบัญชีครัวเรือนเป็นสิ่งที่ดี ถ้าจดแล้วทำให้รู้ถึงค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือยนำมาสู่การลดค่าใช้จ่าย แต่ว่าชาวนาสวนมากไม่ได้จัดบันทึกบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างต่อเนื่องเพราะให้เหตุผลว่า “จดไปก็เห็นแต่รายจ่ายกับรายจ่าย บ่เคยเห็นรายรับจักเทื่อ(ซักครั้ง) ก็เลยเขาจด(เลิกจด)” (อ่ำไพ สุชาติ, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2552) เช่นเดียวกันกับผู้ที่ให้ข้อมูลอีกหลายคนก็บอกเหมือนกันว่าตอนแรกๆ ที่หน่วยงานเข้ามาส่งเสริมก็จดอยู่แต่พอเห็นแต่รายจ่ายแล้วก็เลยเลิกจดไปในที่สุด

คนที่ยังจดบัญชีรายรับรายจ่ายอยู่จึงเป็นคนที่ประสบความสำเร็จในอาชีพทำนาอย่างเช่นครูทองวัลย์ แก้วเสถียร ที่ทำนาเป็นอาชีพเสริมเล่าถึงประโยชน์ของบัญชีครัวเรือนโดยจะแยกบัญชีรายรับรายจ่ายเกี่ยวกับการทำนาและบัญชีรายรับรายจ่ายประจำวันออกจากกันทำให้เห็นถึงค่าใช้จ่ายในการลงทุนทำนาแต่ละปีว่างลงทุนจริงไปเท่าไรแล้วเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วได้ผลกำไรเท่าไร

“...อย่างของแม่ก็จะแยกบัญชีเกี่ยวกับทำนาไว้อีกบัญชีหนึ่งเลย ค่าจ้างไถ ค่าจ้างคนไปช่วยหว่านนี่เราออกไปทำด้วยเช่นไปหว่านก็จดค่าจ้างเราด้วยก็จะจดเอาไว้หมด ค่าปุ๋ย ค่ายา รวมหมดทุกแปลงเป็นต้นทุนอย่างปีที่แล้วก็เกือบแสนอยู่แล้วก็มาหักออกจากที่ขายได้ก็ถือว่าพอได้อยู่ถ้าทำนาแล้วข้าวราคาดี อย่างปีที่ผ่านมาก็ได้อยู่ที่แม่จดใส่บัญชีไว้ลงทุนไปก็แสนกว่าบาทอยู่ที่ขายได้รวมทุกแปลงก็ได้มา ประมาณ 230,000 บาท”

(ทองวัลย์ แก้วเสถียร, สัมภาษณ์, 29 มีนาคม 2552)

จากข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิในการสนทนากลุ่มในพื้นที่พบว่า เมื่อชาวนามีความรู้ และลงมือจัดบัญชีรายรับรายจ่ายในการทำนาแล้วยังนำไปสู่ความรู้ในการจัดการต้นทุนและค่าใช้จ่าย อันเกิดจากปัจจัยการผลิตอีกด้วย โดยมีการวางแผนการใช้จ่ายเงินในการลงทุนทำนา ทำให้เกิดความพยายามที่จะลดค่าใช้จ่ายในบางขั้นตอนของการทำนา เช่น ลดการใช้ปุ๋ยเคมีให้น้อยลงแล้วก็หันไปใช้ปุ๋ยอินทรีย์ทดแทน อย่างเช่นกรณีของผู้ช่วยสมบัติ พนมเขต ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านโพนหาดกล่าวว่า

“...หลังจากที่เข้าร่วมเป็นกลุ่มทำเกษตรอินทรีย์ก็ได้จัดบัญชีรายรับรายจ่ายแล้วก็ ได้รู้ว่า(รู้ว่า) ปีนี้ๆ นี้เอาหมอดกับค่าปุ๋ยเคมีไปหลายตัน อย่างปีที่แล้วกระสอบละ 1,000 -1,200 บาทก็หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ที่ผลิตภายในกลุ่มกระสอบละ 350 บาท ตรงนี้ก็ทุนได้หลาย(ช่วยได้มาก)”

(สมบัติ พนมเขต, สัมภาษณ์, 11 กุมภาพันธ์ 2552)

จะเห็นได้ว่าความรู้เกี่ยวกับการจัดบัญชีครัวเรือนมีความสำคัญเป็นอย่างมากที่นำไปสู่ การลดต้นทุนการผลิต และการจัดการหนี้สินอย่างเป็นระบบสอดคล้องกับความคิดเห็น ผู้ทรงคุณวุฒิ ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย รองผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ข้อเสนอแนะถึงการจัดบัญชีรายรับรายจ่ายว่าเกษตรกรที่จัดบัญชีครัวเรือนบันทึกรายรับ รายจ่ายอย่างเป็นประจำแล้วทำให้หนี้สินลดลงอย่างเห็นได้ชัดว่า “...อย่างชาวนาที่นครสวรรค์ เคยติดหนี้อยู่ 200,000 บาทจัดบัญชีครัวเรือนมาได้ 2 ปีตอนนี้หนี้หมดแล้ว เขารู้จักค่าใช้จ่ายของตนเอง เขาก็สามารถควบคุมได้” (สีลาภรณ์ บัวสาย, สัมภาษณ์, 25 พฤศจิกายน 2552)

5.5 ชุดความรู้เกี่ยวกับห่วงโซ่อุปทานสินค้าการเกษตรและความต้องการของตลาด

การทำนาของชาวนาในอำเภอเกษตรวิสัย เขตทุ่งกุลาร้องไห้เป็นการทำนาเพื่อขายให้กับโรงสีขนาดใหญ่ที่รับซื้อข้าวและสหกรณ์การเกษตร อำเภอเกษตรวิสัยซึ่งการขายนั้นราคา กลางทางโรงสีและสหกรณ์เป็นคนกำหนดราคา มีการหักค่าเปอร์เซ็นต์ความชื้น ณ จุดขาย ถึงแม้ว่าราคาของข้าวหอมมะลิจะมีราคาดีกว่าข้าวประเภทอื่นก็ตามแต่ชาวนายังไม่มี กระบวนการกำหนดราคาและเพิ่มมูลค่าของราคาให้กับข้าวที่ตนเองเป็นผู้ผลิต

เนื่องมาจากวิถีการดำเนินชีวิตการเพาะปลูกข้าวที่อยู่คู่กับชาวนาเป็นวิถีแห่งการทำ กินไม่ใช้การค้าขายที่มุ่งหวังให้เกิดผลกำไรมากที่สุดซึ่งวิธีการคิดแบบนี้ยังฝังรากลึกติดอยู่กับ ชาวนาไทยและเกษตรกรไทยมาทุกยุคทุกสมัย ดังข้อคิดเห็นของ รศ.ดร.จันทร์จรัส เรียวเดชะ

รองผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ด้านการเกษตร ถึงความเสี่ยงที่เกิดขึ้นกับวิถีชีวิตร่วมของเกษตรกรไทยว่า

“...ความเสี่ยงสำคัญอีกประการหนึ่งที่คิดว่าเกิดขึ้นกับชาวนาทุกกลุ่มก็คือ การไม่สามารถกำกับห่วงโซ่อุปทานได้ ตัวเองทำก็ทำออกมาเป็นข้าวหรือข้าวเปลือกแล้วก็จบกัน อันนี้เป็นปัญหาหลักแล้วก็ปัญหาหารวม เป็นรากฐานของปัญหาการผลิตของชาวนา มันทำให้เราไม่เห็นตลอดเส้นทางการผลิต ว่าจากข้าว ไปเป็นข้าวเปลือกเปลี่ยนไปเป็นข้าวสาร เปลี่ยนไปเป็นรำ เปลี่ยนไปเป็นอะไรต่อมิอะไร เราสามารถมีส่วนต่างของกำไรที่เกิดขึ้นจากตรงนั้นอย่างไร ทำให้เราอยู่ในสถานะของชาวนาที่ทำแล้วไม่ได้ผลที่ควรได้”

(จันทร์จรัส เรียวเดชะ, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2553)

ชาวนาในพื้นที่ไม่มีข้อมูลความรู้ถึงปลายทางของผู้บริโภคว่าข้าวเปลือกที่ผลิตนั้นไปถึงมือผู้บริโภคได้อย่างไร ต้องผ่านใครบ้าง ความรู้ถึงความต้องการของตลาดและการเข้าถึงผู้บริโภคนั้นชาวนายังขาดอยู่อีกมากดังนั้นถ้าจะส่งเสริมให้ชาวนาสามารถอยู่รอดได้ด้วยการพึ่งพาตนเองและอยู่ได้ในสังคมอย่างรู้เท่าทันและมีคุณภาพชีวิตที่ดีทัดเทียมกับผู้ประกอบอาชีพอื่นมีความจำเป็นที่ต้องให้ชาวนามีความรู้เกี่ยวกับห่วงโซ่อุปทานของสินค้าการเกษตรโดยเฉพาะข้าวที่เขาผลิตขึ้นมาตั้งแนวคิดของ รศ.ดร.จุฑาทิพย์ ภัทราวาท ผู้อำนวยการสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กล่าวไว้ว่า

“...คือต้องให้รู้ ณ วันที่เขาเริ่มหว่านข้าวเมล็ดแรกว่า ข้าวเมล็ดนี้จะไปไหน”

(จุฑาทิพย์ ภัทราวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2553)

ความรู้เกี่ยวกับห่วงโซ่อุปทานนี้จะทำให้ชาวนารู้ถึงทุกขั้นตอนว่าหลังจากที่เขาขายข้าวไปแล้ว ข้าวของเขาจะผ่านใครในกลไกตลาด ผ่านโรงสี ผ่านพ่อค้าคนกลาง ผ่านร้านค้าที่วางจำหน่ายแล้วท้ายที่สุดไปถึงมือผู้บริโภคได้อย่างไร ราคาต้นทุนและราคาปลายทางแตกต่างกันอย่างไร และจะมีวิธีการเพิ่มมูลค่าให้กับข้าวที่ตนเองผลิตได้อย่างไร อย่างที่ผู้ทรงคุณวุฒิ รศ.ดร.จุฑาทิพย์ ภัทราวาทได้ยกตัวอย่างกลุ่มข้าวคุณธรรม จังหวัดสุรินทร์ที่ได้รวมกลุ่มกันสร้างยี่ห้อข้าวคุณธรรมขึ้นมาแล้วสามารถหาตลาดรองรับข้าวหอมมะลิที่ผลิตได้ทั้งหมดจากชาวนาในกลุ่มในราคาที่สูงกว่าท้องตลาดว่า

“...เราชวนชาวนาเขามาดูว่าเราปลูกข้าวแล้วมันไปไหน ข้าวของเราไปไหนก็คือว่าเส้นทางเคลื่อนย้ายข้าวต้องผ่านคนกลางที่ 1 อย่างนี้ โรงสีคนที่สองอย่างนี้ แล้วก็ให้เขาเห็นว่าเรามีชาวนาที่ต่างคนต่างผลิตเยอะแยะแค่ไหน ให้เขาเห็นตัวละครในกระบวนการผลิตจากผืนนาที่ชาวนาผลิตแข่งกันนี้ถึงผู้บริโภคต้องผ่านอะไรบ้าง

ให้เขารู้ว่าเขาต้องบริหารความเสี่ยงในขั้นตอนนี้บ้าง...ต้องมองทั้งห่วงโซ่อุปทานว่าข้าวของคุณไปถึงไหน แล้วเขาจะแก้แต่ละขั้นอย่างไรมีชุดความรู้ที่จะแก้แต่ละขั้น เช่น จะทำตลาดอย่างไรก็ต้องสร้างแบรนด์ให้ผู้บริโภคเขาอยากซื้อเราคนเดียวสิ เราก็คิดฉลากข้าวคุณธรรมขึ้นมา อธิบายว่าข้าวนี้เป็นข้าวคุณธรรมที่ชวานาเขาถือศีล อดบាយมุข ตอนนี้แบรนด์นี้ยังไม่ทันได้เกี่ยวเลยมีคนจองซื้อกันหมดแล้ว เขาอยากช่วยคนดี น้ำตาไหลเวลาซื้อข้าวจะไปทำบุญก็เอาข้าวคุณธรรม”

(จุฑาทิพย์ ภัทราวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2553)

สรุปแล้วความรู้ในเรื่องของห่วงโซ่อุปทาน การรู้ถึงความต้องการของตลาดคือการให้ชวานาได้มีความรู้ถึงเส้นทางการปลูกข้าวของตนเองตั้งแต่ ต้นน้ำ กลางน้ำและปลายน้ำเพื่อจะหาแนวทางในการลดค่าใช้จ่ายที่ทำให้ข้าวต้นทางถูกกดราคาให้ต่ำลง โดยการรวมกลุ่มหาช่องทางเพิ่มมูลค่าของข้าว หาดตลาดเพื่อรองรับการผลิตข้าวของตนให้ได้โดยลดการพึ่งพาคนกลางเพิ่มโอกาสพบกันระหว่างต้นทางผู้ผลิตและปลายทางผู้บริโภคให้ครบลงเพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับข้าวที่ชวานาผลิต

จากชุดความรู้ที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด 5 ชุดความรู้คือการทำให้ชวานาได้เข้าถึงความรู้การจัดการนา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินให้เต็มประสิทธิภาพ รู้จักเลือกใช้เทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตรเข้ามาช่วยทุ่นแรงและลดต้นทุนในการทำนา มีความรู้ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำนาที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมา เข้าใจและเห็นความสำคัญของการรวมกลุ่มของเกษตรกรรายย่อยเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน

ให้ความสำคัญกับการลดต้นทุนและพึ่งพาตนเองตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง นำหลักการจذبบัญชีรายรับรายจ่ายไปใช้ในการทำนาเพื่อมีการจัดการและบริหารเงินลงทุนให้เลี้ยงตัวเองได้ และเข้าใจถึงหลักของห่วงโซ่อุปทานหรือถึงความต้องการของตลาด สามารถเพิ่มมูลค่าของข้าวที่ผลิต ชุดความรู้ที่กล่าวมานี้มีความจำเป็นอย่างมากสำหรับชวานาปัจจุบันและชวานารุ่นใหม่ที่สืบทอดอาชีพทำนาในอนาคต

5.6 ชุดความรู้ของการสร้างสำนึก ความผูกพันและการปลูกฝังประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับอาชีพทำนา

หากจะกล่าวว่าการทำนาของชวานาในอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด เขตทุ่งกุลาร้องไห้เป็นมากกว่าอาชีพที่สร้างรายได้อาชีพหนึ่งก็คงไม่ผิดนัก เนื่องจากการทำนาเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงสังคมและถักทอความเชื่อความสัมพันธ์ระหว่างคนกับข้าว คนกับคน วิธีการทำนากับวิถีการดำเนินชีวิตตลอดทั้ง 12 เดือนของชวานาจึงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันไปจนวิถี

ประเพณีหรือพิธีกรรมจะมีข้าวเป็นส่วนสำคัญในประเพณีเกือบทุกประเพณีดังเช่นที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางประเพณีและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา

ดังนั้นการรักษาวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่สืบทอดมาในชุมชนเพื่อให้ลูกหลานรับรู้ถึงความสำคัญของข้าวเห็นถึงภูมิปัญญาที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต ความสามัคคี การร่วมแรงร่วมใจในหมู่บ้าน เป็นแบบอย่างให้กับลูกหลานเห็นถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตคนและข้าวผ่านทางประเพณีพิธีกรรมในชุมชน เพราะว่าชุดความรู้หรือการสร้างสำนึก ความผูกพันและการปลูกฝังประเพณี วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับอาชีพทำนาคนี้ไม่สามารถถ่ายทอดหรืออบรมผ่านการให้ความรู้ได้ เหมือนกับการถ่ายทอดความรู้ที่เกี่ยวกับการทำนาผ่านการจัดการศึกษาในระบบต่างๆ ได้ เว้นเสียแต่การได้เข้าร่วมกับประเพณีเหล่านี้เอง และความผูกพันที่เกิดจากการได้เข้าร่วมและได้เห็น ได้สัมผัสความสำคัญของประเพณี งานบุญเหล่านี้จึงจะเป็นเป้าหมายที่จะส่งต่อความเชื่อ ความรักและประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันต่อมา

ดังข้อคิดของผู้ทรงคุณวุฒิที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่มถึงแนวทางการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพของลูกหลานในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัยดังนี้

“...สมัยปู่ย่า ตายาย ถ้าเกี่ยวข้าว ทำนาเสร็จแล้ว เขาก็จะมีการทำพิธีบุญลานข้าว สุขวิญข้าว แต่ปัจจุบันนี้บางครั้ง 3 - 4 กิจกรรมเขาก็เอามารวมกันเป็นกิจกรรม ก็รวบใส่กันไปเลยทำให้เด็กรุ่นใหม่ไม่ค่อยได้เห็นคุณค่า ไม่ได้ร่วมในกิจกรรมตรงนี้ เวลาร่วมกิจกรรมนี้จะไม่ค่อยเห็นคนรุ่นใหม่ไปร่วมกิจกรรมสักเท่าไร มีแต่ปู่ย่า ตายาย แล้วก็ไม่ได้บอกลูกหลานถึง ความสำคัญว่า ทำไมต้องไป บุญนี้ละ มันมีความหมายอะไร มันมีคุณค่าอย่างไร เด็กส่วนหนึ่งไม่ได้เรียนรู้ ตรงนี้ด้วย อย่างในระดับประถมนี้ น่าจะใส่พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวกับชาวนาด้วยว่า นอกจากที่คุณทำนาได้ข้าวมาแล้วนี้ มันมีพิธีกรรมนะ มันมีความเชื่อที่มันสำคัญนะ ถ้าคุณทำตรงนี้แล้ว มันน่าจะสัมผัสแล้วปลูกฝังได้มากขึ้น”

(วาโย ดึกประโคน, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

การที่จะรักษาประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนาให้คงอยู่นั้นต้องมีความร่วมมือจากหลายฝ่ายที่เห็นความสำคัญอย่างเช่นที่บ้านเมืองบัวได้เห็นถึงความสำคัญของ ประเพณีสงฆ์ที่ชาวนานำความสำคัญเป็นอย่างมากในช่วงเดือน 6 มีการมีการบวงสรวง ทำบุญเลี้ยงพระและทำความสะอาดบริเวณดอนกุ้และนำเทวรูปโบราณขึ้นมาทำความสะอาดแล้วนำเก็บไว้เหมือนเดิม เป็นการเริ่มต้นเข้าสู่การทำนาในแต่ละปี

การรักษาประเพณีให้คงอยู่เกิดขึ้นจากชาวบ้านพยายามรื้อฟื้นและอนุรักษ์ประเพณีและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับยุคสมัยเพื่อรักษาประเพณีสงฆ์ให้สืบทอดไปโดยการใช้นโยบายเพื่อท้องถิ่นของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จัดเวทีขึ้นในหมู่บ้านเพื่อหารูปแบบ

ประเพณีที่จะร่วมกันรักษาและสืบสานต่อไปพร้อมกับความช่วยเหลือขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ได้ให้ความช่วยเหลือและสนับสนุนงบประมาณจึงทำให้สามารถรักษาวัฒนธรรมประเพณีให้คงอยู่ต่อไปได้ เมื่อผู้ใหญ่ในชุมชนประเพณีตัวเป็นแบบอย่างให้ความสำคัญอย่างจริงจังและเข้าร่วมด้วยอย่างพร้อมเพรียงพร้อมกับดึงลูกหลานชาวนา เด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ให้เข้าร่วมด้วยสิ่งเหล่านี้ก็จะค่อยๆ ส่งต่อความคิด ความเชื่อจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นต่อไปเพื่อรักษาไว้ซึ่งประเพณีที่ปฏิบัติต่อกันมาดังคำบอกเล่าของอาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ หนึ่งในทีมวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมประเพณี พิธีกรรมความเชื่อการสงฆ์ บูชาเทพเจ้าเมืองบัว อำเภอกเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด” ว่า

“...เมื่อผู้หลักผู้ใหญ่คนในชุมชนให้ความสำคัญและพยายามดึงคนรุ่นใหม่ให้เขามามีส่วนร่วม ประเพณีเหล่านี้ค่อยๆ ซึมซับลงไปในตัวเขาให้เขาเห็นถึงความสำคัญแล้วก็รักษาให้คงอยู่ต่อไป ยิ่งถ้าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเขาเห็นถึงความสำคัญตรงส่วนนี้ด้วยแล้วและยิ่งประเพณีนี้เป็นที่ได้รับความนิยมของชาวบ้านประเพณีก็จะยังอยู่สืบไปไม่สูญหายไปไหน”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2552)

นอกจากความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับการทำงานที่ทำสืบต่อกันมาแล้ว ความรักและความผูกพันก็เป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ลูกชวานากลับมาสืบทอดอาชีพทำนาหรือเก็บที่นาของพ่อแม่ที่เป็นมรดกไว้ไม่ขาย ดังนั้นถ้าครอบครัวหรือชุมชนได้มีการปลูกฝังความรักและความผูกพันอาชีพทำนาผ่านขั้นตอน การปฏิบัติ การลงมือทำ ปลูกฝังให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของข้าว คุณค่าของอาชีพทำนาที่หล่อเลี้ยงลูกชวานาจนเติบโตใหญ่ก็จะสร้างเขาเป็นลูกชวานาที่มีความรัก ความผูกพันกับอาชีพทำนาในอนาคต ดังคำบอกเล่าของลูกชวานาถึงความสุขและความประทับใจในตอนออกไปช่วยพ่อ แม่ทำนาว่า

“...ตอนที่ออกไปนาตอนยังเป็นเด็กน้อย ออกไปเล่นที่นามันมันสนุก(สนุกดี)ได้วิ่งเล่น แล้วก็ไปนอนที่เถียงนา ชอบแต่ก่อนตอนที่ได้ออกไปเกี่ยวข้าวตอนน้ำท่วมต้องพายเรือออกไปเกี่ยวแล้วเราก็นั่งบนเรือให้พ่อกับแม่ลาก ตอนนั้นชอบมากแต่ตอนนี้ไม่มีแล้วเขาใช้รถเกี่ยวแทนหมดแล้ว”

(ดาราวัลย์ กองพิธิ, สัมภาษณ์, 27 มีนาคม 2552)

“...ชอบตอนที่เกี่ยวข้าวมากที่สุด พอเกี่ยวข้าวแล้วเอาไปขายได้เงินแล้วเราก็ได้ซื้อของที่เราอยากได้ จำได้ว่าตอนเด็กๆ ไปนาสนุกออกไปทุ่งแต่พอโตมาแล้วมันเป็นความรับผิดชอบมากกว่าที่ต้องออกไปทำงานช่วยเหลือพ่อแม่”

(สุรศักดิ์ พนมเขต, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2552)

การปลุกฝังภายในครอบครัวมีความสำคัญมากที่ทำให้ลูกชานามีสำนึกรักในอาชีพทำนาคนี้และเห็นความสำคัญของอาชีพทำนา ความผูกพันต่ออาชีพต้องเริ่มจากพ่อแม่อบรมสั่งสอนลูกและบอกให้ลูกออกไปช่วยพ่อแม่ทำนา สร้างความรับผิดชอบพร้อมทั้งปลุกฝังให้เห็นถึงความสำคัญของอาชีพทำนาผ่านกระบวนการลงมือปฏิบัติช่วยงานนาพ่อแม่ เป็นการสร้างให้เกิดความรักอาชีพทำนาและหวงแหนที่นาที่สืบทอดต่อกันมา ดังข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ครอบครัวชาวนาว่า

“...บอกเขาว่าเราใหญ่มาย่อหนา เราได้ปริญญามาย่อหนา (โตมาเพราะนา ได้ปริญญามาก็เพราะนา) ตรงๆ เลย เราก็ทำนาเลี้ยงลูกนี่ละ ที่ได้เป็นเจ้าเป็นนาย ก็ยกอนทำนาเลี้ยงนี่ละ เขาก็รักอาชีพชาวนาคือเก่า ถ้าว่างอย่างนี้เขาก็ไปนาคือกัน ถ้าวันไหนเขาว่างเขาก็ไปนา หาพ่อ หาแม่ ไปช่ยบ่ได้(ช่วยไม่ได้) ไปเป็นกำลังใจ ก็ยังดีเขาแฮ็ดช่ยบ่ได้ คิดว่า หมดเราไปนาคือกก็ต้อยังลละ เพราะวามันยังฮักอยู่ (หมดเราไปนาคือกก็ต้อยังคงอยู่เพราะว่าลูกก็ยังรักนาอยู่)”

(แม่เพ็ญ, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม, 2552)

การที่จะปลุกฝังและสร้างให้เกิดความรักและความผูกพันในอาชีพทำนาคนี้ต้องมีกระบวนการปลุกฝังอย่างเป็นขั้นตอนตั้งแต่ลูกชานาอายุยังน้อย จนเมื่อเติบโตขึ้นไปสิ่งเหล่านี้ก็จะติดตัวเขาไปแม้ว่าเขาจะไม่กลับมาทำนาเต็มรูปแบบเหมือนกับพ่อแม่เขาทำ แต่ฐานความคิด จิตสำนึกของเขายังเป็นความคิดที่รักและผูกพันกับอาชีพทำนาเพราะว่า **อาชีพนี้คือชีวิต ข้าวคือชีวิตของเขาและของพ่อแม่พี่น้องของเขา** เขามีความสุขเสมอเวลาที่อยู่ห่างไกลบ้านและได้คิดถึงกลับมาถึงบ้าน ความผูกพันกับแปลงนาก็ยังคงให้ลูกชานารักษาที่นาและอาชีพของพ่อแม่ต่อไป ความรักและหวงแหนผืนนาคนี้ก็ยังคงส่งต่อไปถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน ดังคำบอกเล่าของแม่เพ็ญ ชาวนาบ้านเมืองบัวว่า

“...อย่างลูกอยู่เฮียน(บ้าน) เรียบจบมาสองคน พ่อแม่ก็ภูมิใจที่ยังหาไว้ให้ลูก ส่งลูกเรียนจบมหาลัยสองคน ก็ยังหาที่ยังคงเดิมอยู่ คิดว่าภูมิใจ เราก็จะแบ่งให้เขาต่อไปต่อจากนั้นก็ให้เขาแบ่งให้ลูกเขาให้เขารู้ว่าเขาใหญ่มาย่อหนา (โตมาเพราะนา) สืบทอดต่อไปคือบอบนี่ละ (ตอนให้สัมภาษณ์ผู้ให้สัมภาษณ์หัวเราะอย่างมีความสุข)

(แม่เพ็ญ, สัมภาษณ์, 25 มีนาคม 2552)

ตรงกับที่นายอดิพล ไผ่แสวง ผู้อำนวยการวิทยาลัยการอาชีพเกษตรวิสัยได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความรักและความผูกพันของอาชีพทำนาไว้อย่างน่าสนใจว่า

“...เราต้องเริ่มสร้างเขาตั้งแต่เด็ก ๆ ให้มีความรับผิดชอบ เริ่มมาตั้งแต่ผู้ปกครอง เรื่องการให้ความรู้ ให้เกิดความรับผิดชอบแล้วเวลาเขาทำนาต้องให้เขาเห็น แบบอย่างที่ดี เมื่อมีความพอดีตรงนี้ สังเกตเขามีความอบอุ่น พ่อแม่อยู่ด้วยกันมี การกระทำ มีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องเขาก็จะเห็น ทำให้มีการเรียนรู้ที่เกิดจากการ สังคมที่ปัจจุบันหายไป เราต้องพยายามให้ตรงนี้ยังคงอยู่คือการที่ให้ลูกชานา ออกไปช่วยเหลืองานพ่อแม่ในนาให้เขารู้สึกว่าทุ่งนาคือบ้านที่เขาสามารถ กลับมาได้เสมอ”

(อดิพล ไม้แสวง, สัมภาษณ์, 11 ก.พ.2552)

จากการวิเคราะห์ถึงข้อมูลชุดความรู้ที่ลูกชานารุ่นใหม่พึงรู้ในอนาคต ดังที่ได้กล่าว มาแล้วนั้น ผู้วิจัยได้จัดเวทีสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ ถึงแนวทางการ ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการสืบทอดอาชีพทำนาผ่านการจัดการศึกษาทั้ง 3 ระบบ ได้แก่ การจัดการศึกษาในระบบ การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตาม อรรถศาสตร์ ที่จะช่วยให้ผู้เรียนเข้าถึงความรู้และแหล่งเรียนรู้ที่สนใจอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้โดย อาจมีแนวทางการจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาดังนี้

1. การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน

การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนเป็นการให้การศึกษามีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อลูก ชานาก่อนที่จะหรือเลือกประกอบอาชีพทำนาดังข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิจากการสนทนากลุ่ม และสัมภาษณ์สามารถสรุปแนวทางการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนได้ดังนี้

1.1 ในระดับชั้นประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้น การจัดการศึกษาใน ระดับนี้ควรเน้นให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติ ได้สร้างความผูกพันกับอาชีพทำนาและได้ เรียนรู้ถึงอาชีพทำนาที่เป็นอาชีพสำคัญของคนในพื้นที่ ดังข้อเสนอของ ผู้อำนวยการ โรงเรียนจันทบุรุษเบกษาอนุสรณ์ว่า “...ในห้องถิ่นของพวกเราที่อยู่บน ทรัพยากรพื้นฐานที่มีคุณค่าตรงนี้ เรามีที่นา ที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ล้ำค่าเป็นแหล่งผลิตข้าวหอมมะลิโลก ที่ยิ่งใหญ่ของโลกในขณะเดียวกันเรากลับ ไม่เห็นความสำคัญ เรากลับไม่เห็นคุณค่า” (นายคำพันธ์ จำนงกิจ, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552) ดังนั้น การจัดการศึกษาควรให้ผู้เรียนเห็นถึงคุณค่าของอาชีพทำนาและเห็นประโยชน์ของทรัพยากรที่ นาและภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำนาที่เป็นมรดกสืบทอดกันมา

การจัดการศึกษาการเกษตรระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้นต้องมีการ ปฏิบัติจริงให้ผู้เรียนได้ลงมือทำและได้เรียนรู้ถึงวิถีการทำนาในพื้นที่จริง โดยการบรรจุวิชาว่า ด้วยการทำนาในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ลง ในหลักสูตร

ท้องถิ่น เพื่อให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติ และนำไปใช้ได้ในชีวิตจริง ดังข้อเสนอของ นายศกดิ์ศุริยางค์ ทองใบ รองผู้อำนวยการเขตพื้นที่การศึกษาร้อยเอ็ด เขต 2 ให้ข้อเสนอว่า

“...จะเห็นว่าในปัจจุบันนี้เราจะเห็นว่าลูกชานาไม่ค่อยอยากจะทำนา น้อยคนที่จะทำนาจริงๆ ผมมองว่าคงต้องไปปรับ ในเรื่องของการศึกษานี้ก็ต้องไปปรับที่หลักสูตร ต้องใส่หลักสูตรเข้าไปเรื่องการทำนา แล้วก็จัดหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการทำนา ถึงรูปแบบวิธีการทำนาที่ชัดเจน ผมคิดว่าคนที่ทำนาจริงๆต้องมีภูมิปัญญาเห็นได้ว่า พ่อกับแม่ของเราที่ทำนามาตั้งแต่โบราณ ทำอย่างไรให้ลูกให้หลานเรากลับมาทำนากัน ปลูกฝังค่านิยมพอเพียง ถ้ามว่าทำอย่างไรในเรื่อง ศักดิ์ศรีของชานา ต้องทำอย่างไรเราถึงจะยกระดับของอาชีพชานานี้ขึ้นได้ อย่างไร”

(ศกดิ์ศุริยางค์ ทองใบ, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

สอดคล้องกับข้อเสนอของ นายยงยุทธ ศรีนวล เกษตรตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัยจังหวัดร้อยเอ็ด ถึงการจัดการศึกษาให้กับเด็กนักเรียนระดับประถมศึกษาว่าต้องให้เขาได้เรียนรู้ ลงมือปฏิบัติจริง เช่นการดูแลปลูกผักจากในโรงเรียน เรียนรู้เกี่ยวกับวิธีการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การดูแลรักษาและวิธีการจัดการแปลงขนาดเล็กของเขา การเลี้ยงปลาการทำอาชีพเสริมอื่นๆ เมื่อเขาได้ลงมือปฏิบัติจริงแล้วเกิดเป็นทักษะติดตัวแล้วจึงนำไปปรับใช้ในชีวิตจริง ขยายผลต่อที่ครอบครัวต่อไป ดังข้อมูลจากการสัมภาษณ์ว่า

“...ทุกวันนี้กรมส่งเสริมการเกษตรได้ส่งเสริมในเรื่องของกลุ่มเยาวชนในโรงเรียน ถ้าเราให้แนวคิดตัวนี้ตั้งแต่เด็กเล็กที่เริ่มเรียนหนังสือมันจะสามารถสร้างความผูกพันในอาชีพของเขาในเรื่องวิธีการทำในเรื่องของการเกษตร จากนั้นจึงค่อยเข้ามาสู่ในเรื่องของครอบครัว เมื่อลูกชานาได้เรียนรู้จากในโรงเรียนแล้ว จะต้องนำมาสู่ให้เขาสามารถนำไปปฏิบัติในครอบครัวของนักเรียนเอง อย่างน้อยที่สุดคือในเรื่องของการปลูกผักกิน จากปลูกผักก็เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ตามวิถีชุมชนของเราในอดีต ลดภาระการใช้จ่ายเป็นหลักเศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริง ถ้าทำตัวนั้นได้มันก็สามารถเชื่อมโยงเข้าสู่แปลงนา ว่าทำอย่างไรจึงจะสามารถจัดการแปลงนาทำให้มีรายได้โดยตลอดไม่ใช่ว่าแปลงนาทำเฉพาะนาอย่างเดียว”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2552)

การปลูกฝังเรื่องการจัดบัญชีรายรับรายจ่ายก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะต้องปลูกฝังผู้เรียนตั้งแต่วัยเด็กเพื่อให้ติดตัวเขาไปในอนาคตเพื่อที่จะได้เข้าใจถึงหลักการจัดการบริหารเงินของเขาอย่างไรเพื่อให้อยู่ได้อย่างพอดี พอเพียงและมีความสุขไม่มีปัญหาจากการใช้เงินเกินตัวจากการสร้างภาระหนี้สินเพิ่มเติม ดังคำบอกเล่าของ อาจารย์ไพจิตร วสันตเสนานนท์ รอง

ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเมืองบัว ถึงการนำวิธีการจัดบัญชีรายรับรายจ่ายไปใช้ในการเรียนการสอนของนักเรียนในระดับประถมศึกษาว่า

“....ตอนนี้ก็มีสอนนักเรียนอยู่ให้เขาทำบัญชีรายรับรายจ่าย แต่ลักษณะของรายวิชามันก็เป็นวิชาพวกเศรษฐศาสตร์ก็ให้รู้จักว่าบันทึกแต่ว่าความจริงแล้วเด็กก็บันทึกบ้าง ไม่บันทึกบ้างแต่บางคนก็รู้จักบันทึกดี...คือต้องให้เขาได้เรียนรู้ทำบัญชีครัวเรือนก่อนนะ เดี๋ยวนี้ชาวนาเขาจะไม่รู้ ไม่ทราบว่าเขาลงทุนไปเท่าไร แล้วเขาได้มาเท่าไร ค่าแรงเขาคิดใหม่นี้เขาไม่ได้คิดตรงนี้ เขาจะรู้แต่ว่าเขาลงทุนไปแค่นี้ ขายข้าวได้แค่นี้แต่ว่าตัวค่าแรงของเขา เขาไม่ได้คิด เขาก็เลยไม่รู้ว่าเขาได้เท่าไรจริงๆ”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2552)

1.2 ระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและระดับอาชีวศึกษา การจัดการศึกษาในระดับนี้ต้องจัดให้สอดคล้องสภาพชีวิตจริงของชาวนาให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ถึงวิธีการทำนาที่แท้จริงควบคู่ไปกับการปลูกฝังจิตสำนึกที่ต่อเนื่องในท้องถิ่นด้วยการเพิ่มชั่วโมงการปฏิบัติให้มากขึ้นลดวิชาที่เรียนที่เน้นการท่องจำให้น้อยลงเพื่อให้ผู้เรียนได้มีเวลาได้เรียนรู้และซึมซับเกี่ยวกับการทำนาได้ฝึกปฏิบัติจริงโดยการทำแปลงนาในโรงเรียนที่มีสถานที่พร้อมและเอื้ออำนวยดังข้อเสนอของลูกชาวนาที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่มถึงความต้องการนักเรียนระดับมัธยมศึกษาต้องการเรียนรู้อะไรบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับการทำนาดังนี้

“...ทำแหล่งเรียนรู้ให้กับเด็กในโรงเรียนสอนให้เด็กดำนาหรือสอนหัวนข้าวหัวนปุ๋ยให้เด็กสอนการไถนาให้กับเด็กสอนให้ดำนาเป็น”

(อนุพงษ์ พนมบุตร, สนทนากลุ่ม, 17 มกราคม 2552)

“...ปลูกฝังให้เด็กมีคาบเรียนเกี่ยวกับการทำนาทำให้เด็กมองอาชีพทำนาเป็นอาชีพที่อยากไฝฝืนเด็กที่เป็นลูกชาวนา บางคนอาจไม่เห็นคุณค่าของข้าว คุณครูควรกระตุ้นให้เด็กเห็นคุณค่าของข้าว”

(พรกนก เชิดชู, สนทนากลุ่ม, 17 มกราคม 2552)

“...ปลูกฝังความคิด ให้ทุกคนมีจิตสำนึกในการรักผืนดินที่เรามีอยู่ลงมือทำนาเองในพื้นที่ของโรงเรียนในวิชาการเกษตร”

(ลูกเกษร ไชยอุดม, สนทนากลุ่ม, 17 มกราคม 2552)

นอกจากวิชาที่เรียนเกี่ยวกับความรู้เกี่ยวกับการทำนาแล้วจะต้องมีการเรียนการสอนอาชีพเสริมที่นอกเหนือจากทำนาด้วยเช่น การเลี้ยงสัตว์หรือทำอาชีพอื่นเพื่อให้สามารถทำรายได้ช่วยเหลือครอบครัวหรือเพิ่มเป็นรายได้เสริมให้กับตนเอง ดังข้อเสนอของรองผู้อำนวยการวิทยาลัยการอาชีพเกษตรวิสัย นายสมนึก นิลพันธ์ ผู้ทรงคุณวุฒิจากการสนทนากลุ่มเสนอว่า

“...ถ้าเราต้องการยกระดับอาชีพชาวนาให้ดีขึ้นนี้ หนึ่งอาชีพหลักของเขาต้องประกอบอาชีพชาวนาเพราะว่าเขามีความชำนาญการ เขามีความเชี่ยวชาญในเรื่องนี้ แต่สถานศึกษาก็ดี ภาคธุรกิจหรือส่วนไหนก็ตามที่พอช่วยเขาได้ก็คือต้องสร้างอาชีพเสริมให้เขาได้เขาต้องมีอาชีพที่สอง นอกจากอาชีพชาวนาเสร็จแล้วอาชีพที่สอง ที่มันจะเกิดขึ้นได้นี่คิดว่าสถานศึกษาน่าจะช่วยเขา ไม่ว่าจะเป็นอาชีวศึกษา ประถมศึกษาไม่ว่าจะเป็นมัธยมศึกษาก็ตามนะครับในการที่จะให้เขามีทางเลือกหรือให้เขาได้มีโอกาสหารายได้เสริมจากการมาช่วยหลังจากฤดูกาลเก็บเกี่ยวหรือฤดูกาลทำนา”

(สมนึก นิลพันธ์, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

สำหรับกลุ่มที่มีความสนใจด้านการเกษตร ต้องมีการส่งเสริมให้ได้เรียนรู้เกี่ยวกับการเกษตร จากวิทยาลัยการเกษตรโดยตรงเพื่อพัฒนาความรู้เกี่ยวกับการเกษตรซึ่งปัจจุบันคนที่กลับมาทำนามีความรู้เกี่ยวกับการเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่พอต้องมีความรู้ด้านอื่นประกอบด้วยตั้งแต่การตลาด การบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ การรวมกลุ่ม ดังข้อเสนอจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิว่า

“...เขาจะต้องมีความรู้ที่นอกเหนือจากการทำนาอย่างเดียว จะต้องรวมกลุ่มให้ได้จะต้องรู้ว่านอกจากนาแล้ว จะต้องตั้งเป้ากับการมีชีวิตอยู่ คุณภาพชีวิตเขาแบบไหนที่เขาอยากได้ แล้วก็กลับไประบุและชี้ชัดว่าพื้นที่แบบนี้ จะปลูกไม้อะไรโตเร็ว ที่ดินตามคันทนาจะใช้ประโยชน์จากให้คุ้มค่าที่สุดสูงสุดนั้นอย่างไร และจำเป็นต้องใช้ทรัพยากร ใช้ความรู้แล้วในการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดด้วย... แล้วก็จะต้องมองถึงการรวมกลุ่ม การตลาด การจัดการ การสร้างมูลค่าเพิ่ม การเข้าถึงข้อมูลความรู้ที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ นี่คือนี่สิ่งที่เขาต้องรู้”

(จันทร์จรัส เรียวเดชะ, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2553)

นอกจากนี้ผู้ทรงคุณวุฒิยังมองว่าการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายนั้นต้องให้ความรู้ที่ผู้เรียนได้เรียนรู้และเลือกอาชีพที่เหมาะสมกับตัวเอง ให้รู้ถึงข้อดีและข้อเสียของแต่ละอาชีพเพื่อให้เขาตัดสินใจเลือกประกอบอาชีพในอนาคตตั้งข้อเสนอบนของผู้ทรงคุณวุฒิดังต่อไปนี้

“...ในแง่ที่ว่าเราจะเด็กจะผู้ใหญ่ คุณมีสิทธิ์ที่จะตัดสินใจในทางเลือกและเงื่อนไข ที่ว่าเรามีข้อมูลพร้อมที่จะเลือกหรือเปล่า คือการที่พ่อแม่เขาอยากให้กลับ เด็กอยากกลับจริงหรือเปล่านั้นก็ยังไม่รู้ แต่ในความเป็นจริงแล้วเรามีฐานข้อมูลที่เราไปสร้างทางเลือกหรือจุดเปลี่ยน ซึ่งก็คือคนเราต้องตัดสินใจในชีวิต คือบางครั้งหลายสิ่งมันถาโถมเข้ามา เขามีจุดหรือมีความรู้ในการตัดสินใจหรือไม่ เช่นถ้าจะทำอะไรดี ๆ ในชีวิตของเขาที่จะเกิดขึ้นจากการทำนานี้มีอะไรบ้างแล้วถ้าเขาเลือกไม่ทำนานี้ทางเลือกอื่นของเขาเป็นอะไร”

(จันทร์จรัส เรียวเดชะ, สัมภาษณ์, 9 กุมภาพันธ์ 2553)

สอดคล้องกับแนวความคิดของ รศ.ดร.จุฑาทิพย์ ภัทราวาท ที่ให้ข้อเสนอแนะถึงการจัดการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ถึงอาชีพแต่ละอาชีพในอนาคตว่าเป็นอย่างไร แล้วให้ผู้เรียนเป็นผู้ตัดสินใจเลือกที่จะประกอบอาชีพอะไรที่เหมาะสมกับผู้เรียนและมีวิธีการอย่างไรที่จะไปประกอบอาชีพนั้นโดยที่ต้องมีความรู้ถึงความสำเร็จของแต่ละอาชีพและการใช้ชีวิตของแต่ละอาชีพว่าเป็นอย่างไรประกอบกับการตัดสินใจของผู้เรียนตั้งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ว่า

“...อันนี้การศึกษามันน่าจะหล่อหลอมให้เด็กเขาเริ่มตัดสินใจว่าชีวิตที่มีความสุขที่เขาเลือกเป็นอย่างไรตั้งแต่เด็กให้เขาเลือกทางเดินนะ น่าจะ让他เห็นจากชีวิตชานาให้เขาเลือก ว่าเขาไม่เลือกเขาเกิดมาในโลกแบบนี้ก็ต้องให้เขาเลือกไปต้องเคารพในสิทธิ์ที่เขาจะเลือกแล้วพ่อแม่ถึงลูกมันไปก็ไปทำแปลงคอมมูนให้สหกรณ์เข้าไปบริหารไม่ดีหรือวันหนึ่ง ลูกชานาเขาไปขับแท็กซี่อายุ 50 แล้วค่อยกลับมาอาจารย์ว่าเขาโอเคเหมือนเรา ไปใช้ชีวิตโซกโซนพอใจแล้วกลับไปบ้านยังมีที่ดินอยู่ยังไม่ขายที่ดินอันนี้น่าจะใช่ ตรงนี้การศึกษาน่าจะมีบทบาท ทำไม่ไม่เห็นมีโมเดลชีวิตว่า ชีวิตข้าราชการเป็นอย่างไร ชีวิตผู้ประกอบการ sme เป็นอย่างไร ชีวิตชานาเป็นอย่างไร”

(จุฑาทิพย์ ภัทราวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2553)

1.3 ระดับอุดมศึกษา การศึกษาระดับนี้ควรเน้นที่การสร้างผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางด้านการเกษตรเพื่อกลับมาพัฒนาที่นาในภูมิลำเนาของตน ข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเสนอว่าควรมีการส่งเสริมเรื่องการจัดหา

ทุนการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสาขาเกษตรโดยเฉพาะเพื่อให้ลูกชานาได้มีโอกาสได้เข้าไปเรียนในระดับอุดมศึกษาของประเทศเพื่อที่จะได้นำความรู้จากการเรียนในระดับสูงกลับมาช่วยเหลือหรือพัฒนาบ้านเกิดตั้งข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิที่เข้าร่วมสนทนากลุ่มดังนี้

“...แนวความคิดตรงนี้ขอฝากสำหรับผู้ที่อยู่ในวงการการศึกษาต่อไป ขอฝากสถาบันอุดมศึกษาเลยว่าให้โอกาสกับลูกชานาได้เรียนที่โดยไม่ต้องผ่านขั้นตอนที่ยุ่งยากเหมือนที่ไปเรียนนิวซีแลนด์หรือเรียนหมอม เออลูกชานาจากทุ่งกุลารุได้เรียนด้านการเกษตรโดยตรงสถาบันหลัก ๆ ของประเทศไทยสักชุดหนึ่ง อันนี้เป็นแนวความคิดนะครับ หลายคนที่เราที่มีความสามารถตรงนี้แต่ว่าบางครั้งความพร้อมในเรื่องของวิชาการอาจจะไม่ถึง แต่ให้โอกาสเขาตรงนี้ลงไปก็อาจจะมื่ออะไรที่เปลี่ยนแปลงอีก 30 ปี 20 ปีข้างหน้าก็ได้”

(สุรศักดิ์ ปิ่นทอง, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

นอกจากนี้การส่งเสริมให้ผู้จบการศึกษากลับมาเริ่มทำนาหรือดูแลจัดการฟาร์มของตนเองก็เป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากลูกชานาหลังจากที่เรียนจบในระดับสูงแล้วมักไม่ค่อยกลับมาทำงานที่บ้าน ด้วยค่านิยมทางโครงสร้างสังคมหรือเศรษฐกิจที่จูงใจเขาไปทางอื่นดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาหนทางให้ลูกชานาที่จบการศึกษาด้านการเกษตรกลับมาทำการเกษตรแนวใหม่ที่บ้านอย่างจริงจังให้มีการจัดการที่เป็นระบบโดยมีการส่งเสริมของครอบครัวก็สามารถอยู่ได้ดังเช่นคำยืนยันของครอบครัวมะโนลัย บ้านโพนฮาด จากการสัมภาษณ์นายแสวง มะโนลัย เกษตรกรตัวอย่างดังข้อมูลที่ให้สัมภาษณ์ว่า

“...ถ้าให้คนที่จบปริญญาตรีกลับมาทำนาแล้วมีการจัดการที่ดีนี่อยู่ได้เพราะว่าเขามีวิชาความรู้แล้วก็คิดเป็นขั้นเป็นตอนเขาเรียนมา แต่ว่าครอบครัวต้องเป็นฐานให้เขาคือเราต้องลงทุนไว้แล้วทำเป็นฟาร์มไว้ เขาไม่ต้องมาเริ่มต้นใหม่อย่างของพ่อฉันในฟาร์มก็มีเกือบหมดแล้วเขากลับมาก็สามารถต่อยอดได้เลยอย่างนั้นอยู่รอด”

(แสวง มะโนลัย, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2552)

สอดคล้องกับที่นายประสิทธิ์ มะโนลัย ลูกชายพ่อแสวง มะโนลัย ที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากคณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นแล้วกลับมาช่วยพ่อแม่ทำการเกษตรแบบผสมผสานที่บ้านต่างก็ยืนยันว่าสามารถอยู่ได้อย่างมั่นคง ดังข้อมูลที่ให้สัมภาษณ์ดังนี้

“...มีความตั้งใจว่าหลังจากที่เรียนจบแล้วจะกลับมาอยู่บ้านแล้วทำการเกษตรตามความรู้ที่ร่ำเรียนมาช่วยเหลือพ่อแม่ อันที่จริงแล้วอาชีพเกษตรกรนี้เป็นอาชีพที่ได้อยู่กับท้องถิ่น ได้อยู่บ้านถ้ารู้จักหลักการและมีทุนพอที่สามารถบริหารจัดการ

ภายในฟาร์มของตนได้อย่างครบวงจรแล้วได้ลงมือทำอย่างจริงจัง ผลตอบแทนที่ได้จากภาคการเกษตรนั้นมียาได้ดีไม่แพ้คนที่ไปทำงานรับจ้างในเมืองเลยทีเดียว แต่ก็อย่างว่าคนรุ่นหนุ่มสาวสมัยนี้ เป็นพวกหวังนำชิมบ่อทรายซึ่งหวังรายได้เป็นรายเดือน จากเงินเดือนที่ได้รับโดยไม่ต้องมาลงมือเป็นเกษตรกรที่ทำงานให้เกิดรายได้ด้วยตนเองมันเหนื่อยเขาบ่นใจกัน”

(ประสิทธิ์ มะโนลัย, สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2552)

นอกจากนี้การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาควรให้ผู้เรียนได้เรียนรู้การประยุกต์ใช้หลักทฤษฎีจากในห้องเรียนมาลงสู่ชีวิตจริงไม่ใช่เพื่อการเรียนแล้วตอบสนองการเกษตรกระแสหลักทั้งหมดดังที่แล้มา ควรมีการจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับการจัดการฟาร์ม การเกษตรผสมผสานหรือการเกษตรทฤษฎีใหม่ให้กับเกษตรกรเพื่อควบคู่เป็นการเกษตรคู่ขนานกันทั้ง 2 ระบบทั้งการเกษตรกระแสหลักและการเกษตรกระแสรองเพื่อให้เขานำความรู้ที่เรียนมานำมาใช้ได้จริงๆ ดังข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิว่า

“...มีงานวิจัยหลายชิ้นบ่งว่าการทำนาแบบสมัยใหม่ ไฮเทคไฮโลยีที่นักเศรษฐศาสตร์เกษตรฝันมา 2 - 3 ทศวรรษว่าต้องมีเมล็ดพันธุ์ที่ดี มีการใส่ปุ๋ยใส่อะไรที่ต้องอุดมสมบูรณ์ คือต้องใช้เงินสด ณวินนี้กลายเป็นว่างานวิจัยต้องเริ่มเอาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาตรงนั้นมันเริ่มมีวิถีการทำนาแบบชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้านท้องถิ่นเอาแรงงานคนมาเอาลงแขกเกี่ยวข้าวกลับมาใช้อีกแล้ว อันนี้ก็เป็นเรื่องคล้ายๆ เศรษฐศาสตร์สองกระแส กระแสหนึ่งที่เคยส่งเสริมว่าจะต้องเอาพันธุ์ที่ดีที่สุด ใส่ปุ๋ยให้ถึงจุดที่พืชที่สุดถึงจะได้ผลผลิตต่อไร่สูงสุด เริ่มได้รับการทบทวนว่า ถึงทำอย่างไรผลผลิตต่อไร่สูง ต้นทุนสูงก็ขาดทุนอยู่ดีเบ็ดเสร็จทำนาขาดทุนเป็นหนี้ แต่ความรู้เรื่องอื่นก็สำคัญ ความรู้เรื่องห่วงโซ่อุปทานต้องมี ถ้าเป็นชาวนาต้องฉลาดเท่าทันตลาด ต้องมององค์รวม ปลูกข้าววันนี้ก็ต้องรู้ว่าตลาดส่งออกของเราอยู่ที่ไหน”

(จุฑาทิพย์ ภักธราวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2552)

สรุปการจัดการศึกษาภายในระบบโรงเรียนต้องเป็นการส่งต่อแนวคิดเกี่ยวกับอาชีพทำนาและความรู้ในการลงมือปฏิบัติส่งต่อไปตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนกระทั่งถึงระดับอุดมศึกษาโดยคัดกรองคนที่มีความสนใจด้านการเกษตรเป็นพิเศษเพื่อให้การสนับสนุนส่งเสริมเป็นการเฉพาะเพื่อให้ลูกชาวนาได้เกิดสำนึกรักในอาชีพและมีความรู้ที่กลับมาสืบทอดอาชีพทำนาได้อย่างเต็มภาคภูมิและมีศักดิ์ศรี ทั้งนี้สามารถสรุปแนวทางในการจัดการศึกษาสำคัญของการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาในระบบโรงเรียนมีดังต่อไปนี้

- 1) หลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการทำนา พานักเรียนลงสู่ชุมชนเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น ศึกษาดูงานจากฟาร์มตัวอย่างที่ประสบผลสำเร็จภายในชุมชน ส่งเสริมให้เรียนรู้การจดบัญชีรายรับรายจ่าย
- 2) สร้างยูวเกษตรกรตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับมหาวิทยาลัย ในชั่วโมงเรียน ชั้นเรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาและอาชีวศึกษาต้องให้ผู้เรียนได้ลงมือฝึกปฏิบัติจากแปลงจริงหรือแปลงสาธิตในโรงเรียนหรือชุมชน จัดหาทุนการศึกษาแก่คนที่สนใจด้านการเกษตรได้ศึกษาด้านนี้โดยเฉพาะ
- 3) บรรรจวิชาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงลงในหลักสูตรตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา ให้ผู้เรียนได้เห็นศูนย์การเรียนรู้ที่นำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้แล้วเกิดผลเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ลูกชาวนา

2. การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน

จากข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิเห็นว่า การจัดการกระบวนการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนเป็นการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น และชาวนาเข้าถึงได้ง่าย ดังนั้นภารกิจจัดการศึกษาของการศึกษานอกระบบจึงควรเป็นแหล่งที่รวบรวมความรู้เกี่ยวกับอาชีพทำนาหรืออาชีพเสริมเพื่อส่งเสริมให้กับลูกชาวนา บุคคลที่สนใจได้เข้าไปศึกษาค้นคว้า และเป็นสถานที่รวบรวมข้อมูลแหล่งการเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนา การประกอบอาชีพเสริมที่มีในชุมชนในรูปแบบของแผนการเรียนรู้ท้องถิ่นเพื่อการขยายผลรูปแบบที่ประสบผลสำเร็จต่อไป

การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นไม่ควรยึดติดกับหน่วยงานหรือองค์กรใด องค์กรหนึ่งเป็นเจ้าภาพแต่ต้องอาศัยความร่วมมือของหลายภาคส่วนเพื่อช่วยกันในการสร้างภาคีของการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นดังข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ ผศ.ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา อาจารย์ประจำสาขาวิชาการศึกษาอกระบบโรงเรียนและตามอัครยาตัย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเสนอว่า

“...การจัดการศึกษานอกระบบนั้นไม่ควรไปยึดติดกับหน่วยงานหรือองค์กรใด องค์กรหนึ่งเพียงหน่วยงานเดียว ควรสร้างให้เกิดความร่วมมือและมีการจัดการเรียนรู้ให้กับลูกชาวนาหรือผู้ที่สนใจได้เข้าถึงความรู้ที่เขาต้องการ และจำเป็นต่อการประกอบอาชีพทำนาซึ่งไม่ใช่เป็นภาระของทาง ศูนย์กศน. สำนักงานเกษตรอำเภอ หรือ อบต.แต่ต้องเกิดจากความร่วมมือของหลาย ๆ ฝ่ายและเกิดจากความสนใจความต้องการของผู้เรียน”

(วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2553)

นอกจากนี้การเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนควรเป็นส่วนที่ดึงความร่วมมือจากหน่วยงานหลายฝ่ายมาเพื่อจัดการศึกษาหรือให้ความรู้เกี่ยวกับอาชีพทำนาโดยการประสานความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับอาชีพทำนาในพื้นที่ และให้ผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นๆ มาให้ความรู้แก่ชาวนาหรือลูกชาวนาที่สนใจโดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นเจ้าภาพสนับสนุนด้านการให้สถานที่และค่าใช้จ่ายที่จำเป็นตั้งข้อเสนอจากเวทีสนทนากลุ่มของผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัยว่า

“...คือถ้า อบต. นี้ถ้าเขาจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จัดเวทีเสวนาใช้ไหมครับจะสวยงามเลย ครับหรือว่าทางเกษตรอำเภอหรือว่าทางพัฒนาการถ้าท่านจัดหรือว่าทาง กศน. ก็ดีถ้าท่านจัดเรามาช่วยกัน ท่านมีหนังสือไปหาผม เราไปช่วยกัน ผมจะเสริมท่านได้เรื่องอะไร เราจะช่วยสนับสนุน ส่งเสริมกัน อย่างที่เมื่อก่อนนี้ช่วงที่ท่าน ธกส. ทำเรื่องอาชีพเราก็อธิบายทาง กศน. ไปช่วย เราก็ดูไม่รู้เรื่องแล้วเราก็ดูไม่ได้เก่งทุกเรื่อง เรารู้ว่าตรงนี้มีคนเก่งอยู่ที่ กศน. อยู่เราก็อธิบาย กศน. มา เรื่องการบำรุงดินเรื่องนี้ก็ต้องเป็นทางเกษตร”

(สมนึก นิลพันธุ์, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

ซึ่งหัวใจของความสำเร็จของการจัดการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนที่จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องเกิดจากการที่มีหน่วยประสานงานที่ความเข้าใจ มีความรักและความเสียสละแก่ชุมชนก่อน

“...ต้องสร้างเครือข่ายที่เป็นสังคมข้อมูลข่าวสาร ชุมชนไหนก็ตามที่เราเข้าไปแล้วก็ไปสร้างกระบวนการจัดการความรู้ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันแล้วเราก็ให้เขาตัดสินใจทางเลือกแล้วทางนั้นพอเขามีทางเลือกเราก็ให้เขาจับกลุ่มเป็นกลุ่มกันตามความสนใจร่วมกัน แล้วนักศึกษา นักพัฒนาสังคมก็เข้าไปด้วย แต่เข้าไปในฐานะผู้ประสานงาน ผู้ประสานงานเอาครูแต่ละเรื่องเข้าไปให้เขาได้หมด อาจารย์ว่ามันไม่ใช่ข้อจำกัด การทำหน้าที่เป็น Coordinator นี้มันไม่มีข้อจำกัดแต่เพียงคุณรักชุมชนเท่านั้นแหละ รักที่จะช่วยเพื่อนมนุษย์ด้วยกันมันก็จะประสบผลสำเร็จ”

(จุฑาทิพย์ ภักธาวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2552)

นอกจากภารกิจที่ได้กล่าวมาแล้วการส่งเสริมการเรียนรู้อุปกรณ์การศึกษาให้จบการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นโดยการเทียบโอนความรู้จากประสบการณ์การทำงานนั้นเป็นการสร้างความภาคภูมิใจให้กับชาวนาถึงความสำคัญของการทำนาอีกทั้งยังเป็นการเปิดโอกาสทางการเรียนรู้และการเข้าถึงข้อมูลความรู้ใหม่ๆ ให้กับชาวนาดังข้อเสนอจากชาวนาและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ว่า

“...เป็นไปได้ไหม กศน. หรือหน่วยงานอะไรก็แล้วแต่ถ้าชานาเขาทำประสบผลสำเร็จนี้เทียบเป็นวุฒิการศึกษาให้เขา เขาจบ ป.4 ให้เขาเอาตัวนี้ไปปรับโอนเทียบวุฒิการศึกษาของเขา เขาไม่ได้เอาไปใช้อะไรหรอกแต่ว่าเขาอยากเป็น มีหน้ามีตาว่า การทำของเขาที่มีคนมองเห็นและมอบเกียรติบัตรให้เพิ่มคุณค่าในวิชาชีพเขา นี่เขาทำอย่างไร เขาจะทำดี เขาจะอย่างไร ก็ปล่อยเขาอยู่อย่างเก่า เขาก็ไม่รู้จะเรียนไปทำไมแต่ว่าไอ้สิ่งที่เขากำหนดนั้นพวก ดร.เขารู้แต่เขาไม่ได้เห็น ไม่ได้ทำ แต่คนที่เขากำหนดนั้น เขาไม่มีความรู้ด้านวิชาการแต่ว่าเขาประสบผลสำเร็จแล้วประสบการณ์เขาเยอะน่าจะมีอะไรเชิดชูให้เขาหน่อย...อยากจะเสนอแนะไว้เป็นข้อคิดด้วยว่า ถ้าเป็นไปได้ ไม่เสียหายหรอกที่ จะให้เขามีวุฒิ ให้เขาจบจาก ป.4 ไปเป็น ม. 3 ม.6 หรือปริญญาตรี สาขาที่เกี่ยวข้องกับการทำานานี้”

(ไพจิตร วสันตเสนานนท์, สัมภาษณ์, 24 มีนาคม 2552)

สรุปการจัดการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำานามีดังต่อไปนี้

- 1) ประสานให้เกิดความร่วมมือในท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชานาเพื่อการเข้าถึงความรู้ของลูกชานาหรือผู้ที่สนใจศึกษา
- 2) จัดอบรมความรู้เพิ่มเติมถึงการประกอบอาชีพเสริมเช่นการเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นอาชีพเสริมเช่น การเลี้ยงกบ เลี้ยงปลา เลี้ยงโคขุน เพาะเห็ดเป็นต้นและจัดทำแผนที่รวบรวมแหล่งเรียนรู้ที่มีในชุมชนที่ดำเนินการแล้วประสบผลสำเร็จเกิดผลที่เห็นเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียง การเกษตรทฤษฎีใหม่มาใช้
- 3) ส่งเสริมการเรียนรู้เพิ่มเติมปรับวุฒิการศึกษาให้กับชานาเพื่อเพิ่มคุณภาพภูมิใจในอาชีพทำานาและเปิดโอกาสให้ชานาได้รับความรู้ใหม่เพื่อนำมาพัฒนาอาชีพ

3. การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย

การจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำานานั้นจากการเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มมีความเห็นที่ตรงกันว่า ครอบครัวคือหน่วยที่สำคัญที่สุดที่จัดการเรียนรู้ตามอัธยาศัยให้กับลูกชานา ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่ปลูกฝังคุณค่าและถ่ายทอด ความรู้ประสบการณ์เกี่ยวกับการทำานา ความรักความผูกพันต่ออาชีพทำานาให้กับลูกชานาโดยการเรียนรู้จากการไปช่วยเหลือพ่อแม่ในการทำานาดังข้อเสนอของลูกชานาถึงความสำคัญของครอบครัวในการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำานาว่า

“...ครอบครัวต้องให้การปลุกฝังให้เห็นคุณค่าของอาชีพทำนา ลูกไม่ควรดูถูกอาชีพทำนาของพ่อแม่ตัวเอง ควรฝึกปฏิบัติวิธีการทำนาให้แก่ลูกเป็นความรู้เพิ่มเติมและควรพูดบอกลูกให้เห็นคุณค่าของข้าว”

(พรกนก เข็ชชู, สหชนากลุ่ม, 17 มีนาคม 2552)

“...พ่อแม่ปลุกจิตสำนึกในการทำนาให้ลูกรู้ถึงการทำนาว่าเป็นอาชีพที่ดีสุจริตสามารถเป็นที่พึ่งและทำให้เรามีอยู่มีกินในวันนี้ได้ พ่อแม่ต้องบอกให้ลูกช่วยไปทำนาสอนให้รู้ถึงความสำคัญทำให้เขาสนุกกับการทำนา”

(จรรุวรรณ พันทะสม, สหชนากลุ่ม, 17 มีนาคม 2552)

ข้อมูลที่ได้มีความสอดคล้องกับข้อเสนอแนะของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนาที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่มในพื้นที่เสนอว่าการเรียนรู้ตามอชยาศัยในครอบครัวมีความสำคัญมากในการสืบทอดอาชีพทำนาดังนี้

“...การสืบทอดอาชีพทำนานี้ไม่ต้องไปโทษใครหรอก โทษผู้ปกครองอันดับแรกเมื่อก่อนนี้ผมตื่นขึ้นมาผมต้องออกไปนาก่อนถึงจะมาโรงเรียนแต่ทุกวันนี้ไม่ใช่ครับ คนละเรื่องกันเลย การสืบทอดมันต้องเริ่มตั้งแต่ผู้ปกครองก่อน ผู้ปกครองพ่อแม่เดี๋ยวนี้พยายามผลักดันลูกหนีจากแปลงนา ผลักลูกออกไปไกลที่สุด เหมือนที่ทุกท่นได้พูดถึงว่าอยากให้ลูกเป็นเจ้าของเป็นนาย ผมเมื่อก่อนทำไมผมถึงมาเรียนเกษตร เพราะผมรู้ว่าตื่นขึ้นมาตั้งแต่ตี 5 นี้ต้องลงนาก่อนแล้วมันจึงจะเกิดความรักความผูกพันกับอาชีพ”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สหชนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

ดังนั้นการจะปรับความคิดของลูกชาวนาให้มาสนใจเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพทำนาต้องปรับทัศนคติและค่านิยมของพ่อแม่เสียก่อนแล้วจึงค่อยให้พ่อแม่นำกลับไปถ่ายทอดให้กับลูกในครอบครัวต่อไป ดังข้อเสนอของพ่อแสวง มะโนลัย ครูภูมิปัญญาท้องถิ่นและเกษตรกรตัวอย่างบ้านโพนฮาด ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า

“...พ่อคิดว่าต้องมีการให้ความรู้เกี่ยวกับการทำนารูปแบบใหม่แก่พ่อแม่ให้มีความเข้าใจตรงนี้ก่อนถึงจะค่อยถ่ายทอดไปให้ลูกชาวนาซึ่งจะลงไปสอนให้ลูกชาวนาเลยยังไปไม่ถึงในตอนนี่ต้องให้พ่อแม่เขาเปลี่ยนแนวความคิดเสียก่อน”

(แสวง มะโนลัย, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2552)

นอกจากการเรียนรู้ภายในครอบครัวแล้วยังมีความพยายามในการดึงความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานเอกชนเข้ามาให้ความรู้ในชุมชนโดยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นเจ้าภาพหลักให้ความสนับสนุนเรื่องการค้าเงินงาน สถานที่และงบประมาณตั้งข้อเสนอแนะของเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องกับชาวนาที่เข้าร่วมเวทีสนทนากลุ่ม ถึงแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อสืบทอดอาชีพทำนาในพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัยว่า

“...ของกระทรวงเกษตรมีศูนย์เรียนรู้ ศูนย์ปราชญ์ชาวบ้านทุกจุด ทุกตำบล แต่ตำบลที่เป็นศูนย์หลัก ๆ จริง ๆ แล้วก็จะอยู่ที่บ้านโพนหาดก็จะมีครบทุกอย่าง ครบ แล้วก็ได้ร่วมกับทาง อบต. ดงครั่งน้อย ร่วมตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ของ อบต. ครบ ในการให้ความรู้ในแขนงที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรโดยในแนวทางที่ทำร่วมกันคือวางแผนไว้ว่า เมื่อศูนย์เรียนรู้ตรงนั้นสมบูรณ์แบบขั้นขึ้นมาจะประสานกับทางชุมชนมาบูรณาการกับทางโรงเรียนต่าง ๆ เพื่อนำเด็กยุวเกษตรกรมาเรียนนะครบอาทิตย์ละ 1 โรงเรียนเพราะว่าศูนย์ตรงนั้นจะทำกิจกรรมในเรื่องเกี่ยวกับการเกษตรทุกแขนงให้ยุวเกษตรกรได้เรียนรู้และฝึกปฏิบัติจริงนะครบ ซึ่งเป็นงานรับผิดชอบของ อบต. ซึ่งตรงนี้เราทำร่วมกับ อบต. เพราะว่าต่อไป อบต. เขาต้องมารับภาระในเรื่องของการพัฒนาชุมชนของเขา”

(ยังยุทธ ศรีนวล, สนทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

สอดคล้องข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่มถึงแนวทางการจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมอาชีพทำนาว่าการเรียนรู้ตามอัธยาศัยว่า ควรให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นเจ้าภาพหลักเพราะว่าเป็นหน่วยงานที่อยู่ในชุมชนเองแล้วก็มีแผนงานและงบประมาณสนับสนุนที่จัดการเองได้

“...ใช้อยู่ที่การผ่านหน่วยงานของรัฐ มันก็สามารถทำได้แต่ผมก็มองว่า ส่วนงานบางที่โดยนโยบายมันก็ผันแปรในแต่ละปีมันไม่ค่อยต่อเนื่อง พุดตรง ๆ ผมว่าจริง ๆ อบต. นี้เขาทำแผนของเขาอยู่ แผนของการพัฒนาของพื้นที่ของเขา เขาน่าจะเป็นตัวหลัก จริง ๆ จะให้ ๕.ก.ส. ให้เกษตร ให้พัฒนาชุมชน ให้กศน. เป็นตัวหลักก็ได้แต่ถ้านโยบายแต่ละปีไม่เหมือนกันมันก็ บางปีก็ทำมั่งไม่ทำมั่ง แต่ผมว่า อบต. เขาสามารถกำหนดแผน กำหนดนโยบายแต่ละปีของในพื้นที่ของเขาเองและทำได้ต่อเนื่องกว่า ผมว่าโดยรวม ๆ ที่ฟังมาทุกส่วนงานมันก็มีดีหมดแต่ว่าเท่าที่ดูไม่ค่อยบูรณาการมันไม่ค่อยต่อเนื่องแค่นั้นเอง”

(ไพโรจน์ รุ่งพนารัตน์, สนทนากลุ่ม, 31 มีนาคม 2552)

สรุปการส่งเสริมการเรียนรู้ตามอัธยาศัยเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนานั้นต้องเปิดพื้นที่การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำนาเป็นพื้นที่สาธารณะร่วมในชุมชน ดึงความร่วมมือของหลายกลุ่มที่มีความรู้และความชำนาญที่แตกต่างกัน โดยให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) เป็นเจ้าภาพดึงความร่วมมือจากแต่ละหน่วยงานให้เกิดพื้นที่ทดลองหรือพื้นที่นำร่อง นำความรู้ใหม่ๆ ที่จำเป็นในการทำนามาปลูกฝังให้กับเยาวชน ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก มีชุมชนต้นแบบในการทำนาเป็นตัวอย่างให้ศึกษา มีศูนย์ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำนาให้ลูกชาวนาและคนที่สนใจได้เข้าไปศึกษา เรียนรู้ลงมือปฏิบัติได้ตลอดเวลา

ตารางที่ 23 สรุปแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ชุดความรู้ที่จำเป็นสำหรับลูกชาวนา	แนวทางการจัดการศึกษา
<p>1. การจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนา</p> <p>1.1) ความรู้เกี่ยวกับคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว ความรู้เรื่องดิน การใส่ปุ๋ย การเตรียมกล้า วิธีการใส่ปุ๋ย กำจัดวัชพืช ปราบศัตรูพืช เก็บเกี่ยว</p> <p>1.2) การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้</p> <p>1.3) การนำเกษตรทฤษฎีใหม่มาช่วยเป็นอีกวิธีการหนึ่ง เกษตรทางเลือก เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรแบบประณีต</p>	<p>การจัดการศึกษาในระบบ</p> <p>1) หลักสูตรท้องถิ่น พานักเรียนลงสู่ชุมชน จัดบัญชีรายรับรายจ่าย</p> <p>2) นโยบายยุวกะษตรกรเปรียบดั่งเช่นวิทยาลัยการเกษตรในชั้นเรียนระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษา</p> <p>3) บรรจุวิชาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงลงในหลักสูตรตั้งแต่ระดับประถมศึกษาจนถึงระดับอุดมศึกษา</p>
<p>2. การจัดการทรัพยากรที่นา</p> <p>2.1) การจัดการที่ดินสำหรับทำนา</p> <p>2.2) การจัดการแหล่งน้ำในพื้นที่นา</p>	<p>การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน</p> <p>1) อบรมความรู้เพิ่มในการประกอบอาชีพเสริม นอกจากการทำนาเช่นการเลี้ยงปลา เลี้ยงกบ ปลูกผัก เพาะเห็ด แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง</p> <p>2) ส่งเสริมการเรียนรู้ ปรับเพิ่มวุฒิการศึกษาให้กับชาวนา</p>
<p>3. การจัดการรายรับรายจ่าย</p> <p>3.1) การจดบัญชีรายรับรายจ่ายในการทำนา การวางแผนการใช้จ่าย การลดภาระหนี้สิน</p> <p>3.2) การลดต้นทุน การเลือกใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการลดต้นทุนการทำนา</p>	<p>การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย</p> <p>1) อปท. เป็นเจ้าภาพ ดึงความร่วมมือจากแต่ละหน่วยงานให้เกิด พื้นที่ที่ทดลองนำความรู้ที่จำเป็นในการทำนามาปลูกฝังให้กับเยาวชน</p> <p>2) ทุกหน่วยงานช่วยส่งเสริมให้ครอบครัว - ชุมชน - หน่วยงานภายนอกร่วมมือกัน</p> <p>3) มีชุมชนต้นแบบในการทำนาเป็นตัวอย่างให้ศึกษา มีศูนย์ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำนา</p>
<p>4. การจัดการเครือข่าย</p> <p>4.1) การรวมกลุ่มต้องมีเจ้าภาพ สร้างองค์กร สร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่ม เกิดวงจรการพึ่งพา เช่น กลุ่มโคขุน → กลุ่มทำปุ๋ย → กลุ่มทำนา → กลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว</p>	

ตารางที่ 23 (ต่อ) สรุปแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำ

ชุดความรู้ที่จำเป็นสำหรับลูกชาวนา	แนวทางการจัดการศึกษา
<p>5. ห่วงโซ่อุปทาน</p> <p>5.1) รู้ถึงกลไกการตลาด เส้นทางการเดินทางของข้าว ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ</p> <p>5.2) ลดการพึ่งพาคคนกลางเพิ่มโอกาสพบกันระหว่างต้นทางผู้ผลิต และปลายทางผู้บริโภค</p> <p>5.3) รู้ราคากลาง ราคาประกันราคาข้าว</p>	<p>4) มีข้อมูลที่แท้จริงเกี่ยวกับชาวนาในพื้นที่ เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการพัฒนา เช่น ทะเบียนผู้ปลูกข้าว พื้นที่ในการทำนา ผลผลิตที่ได้ รายได้เฉลี่ย ฯลฯ</p>
<p>6. การสร้างสำนึก ความผูกพันและการปลูกฝังประเพณี วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับอาชีพทำนา</p> <p>6.1) สร้างความรัก ทศนคติต้านบวกในอาชีพทำนาให้กับลูกชาวนา ครอบครัวชาวนา</p> <p>6.2) สร้างแรงจูงใจ ใ้ใจให้ลูกชาวนาสนใจทำนามากขึ้น เช่นยกตัวอย่างชาวนาที่ประสบผลสำเร็จ มีรายได้จากการทำนา ข้อดีของอาชีพทำนา เป็นอาชีพที่อบอุ่นได้อยู่กับครอบครัว มีรายได้มั่นคงสามารถเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวได้</p> <p>6.3) การรักษาวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่สืบทอดมาในชุมชนเพื่อให้ลูกชาวนารู้ถึงความสำคัญของข้าว เห็นถึงภูมิปัญญาที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต ความสามัคคี การร่วมแรงร่วมใจในหมู่บ้านเป็นแบบอย่างให้กับลูกชาวนาเห็นถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตคนและข้าวผ่านทางประเพณีพิธีกรรมในชุมชน</p>	

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดสรุปสาระสำคัญได้ว่า จากการศึกษาสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาพบภาพที่ชัดเจนว่าลูกชานาส่วนใหญ่ยังมีความตั้งใจที่จะสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่บนกรรมสิทธิ์ที่นามรดกตกทอดมาที่ลูกชานาส่วนใหญ่รู้สึกห่วงแหน

ท่าทีของการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาเหล่านี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยเงื่อนไขที่อาจจะ เป็นปัจจัยส่งเสริมหรือปัจจัยอุปสรรคอีกหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมของครอบครัวเองที่ พบว่าพ่อแม่ชานาส่วนใหญ่ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ตามไม่ยอมให้ลูกทำนาเหมือนกับตน ใน ครอบครัวที่มีฐานะดีสามารถส่งให้ลูกได้เรียนสูงต่างก็อยากให้ลูกประกอบอาชีพอื่นที่มีหน้า มี ตาในสังคมมากกว่าไม่ว่าจะเป็นอาชีพรับราชการ การทำงานบริษัทหรือการประกอบธุรกิจ ส่วนตัว สิ่งที่น่ายินดีภายใต้กระแสค่านิยมของครอบครัวชานา ลูกชานาโดยเฉพาะกลุ่มที่มี ทักษะ ทำนาเป็นออกไปช่วยพ่อแม่ทำนาเป็นประจำตั้งแต่เด็กต่างไม่คิดละทิ้งอาชีพทำนาไป

อย่างไรก็ตามโดยสภาพการทำนาในปัจจุบัน การเข้ามาของเครื่องจักรกลการเกษตร สมัยใหม่มากขึ้น เวลาที่ใช้ในแต่ละขั้นตอนของการทำนาล้นลงและสามารถจ้างแรงงานหรือ เครื่องจักรทดแทนได้ เพียงมีเงินทุนหรือสามารถเข้าถึงแหล่งทุนได้ ทำให้ความต้องการของพ่อ แม่และความต้องการของลูกชานาสมประสงค์กันอย่างลงตัวนั่นคือรูปแบบการสืบทอดที่เป็น การทำนาเองน้อยลง ใช้การจ้างทำมากขึ้นโดยลูกชานาส่วนใหญ่อาจจะประกอบอาชีพทำนา เป็นรายได้เสริมควบคู่ไปกับการทำอาชีพหลักที่พ่อแม่อยากให้เป็นโดยใช้ระบบการจ้างทำซึ่งเริ่ม มีกลุ่มวิสาหกิจรับจ้างจัดการดูแลเข้ามารองรับรูปแบบการสืบทอดอาชีพทำนาลักษณะนี้

อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นที่น่าเป็นห่วงของการสืบทอดอาชีพทำนารูปแบบการจ้างทำนี้ จากข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชานาและตัวแทนชานา เอง ต่างก็มีความเห็นว่าอาชีพทำนาเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยง ทั้งเสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ เสี่ยงต่อ กลไกตลาด เสี่ยงต่อการถูกเอารัดเอาเปรียบของนายทุนและความไม่แน่นอนของนโยบาย แทรกแซงจากรัฐ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือแม้ลูกชานาส่วนใหญ่จะมุ่งมั่นสืบทอดอาชีพทำนา ต่อไปและลูกชานากลุ่มนี้ก็ทำตามรูปแบบที่เดิมที่ทำต่อกันมาคือจ้างทำและแบกรับความ เสี่ยงจากกลไกตลาด แม้ว่าจะมีการจ้างทำที่ประกันผลผลิตแต่ก็ไม่ได้ประกันราคาและรายได้ที่ แน่แน่นอนซึ่งจะส่งผลต่อการขาดทุนและมีหนี้สินพอกพูนจนนำไปสู่การสูญเสียที่นาในอนาคตได้

มีลูกชานาเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เริ่มค้นพบคำตอบของการนำการเกษตร แผนใหม่ น้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยการทำการเกษตรผสมผสาน ปลูกพืชชนิด อื่นนอกจากข้าวเพื่อเสริมรายได้บนที่ว่างในนา มีการเลี้ยงสัตว์ตลอดจนการประกอบกิจกรรม อื่นๆ เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ควบคู่ไปกับการทำนาทำให้มีรายได้ที่มั่นคงหมุนเวียนตลอดทั้งปี

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาจึงเห็นได้ชัดว่าต้องเป็นการศึกษาที่จะนำพาลูกชานารุ่นใหม่ให้พ้นจากความเสี่ยงเหล่านี้ โดยเป็นการศึกษาที่ให้ความรู้ในการทำนาและการจัดการนา (Farming and Farm Management) ควบคู่กันไปกับรูปแบบการทำนาของชานารุ่นใหม่ที่สืบทอดอาชีพทำนาที่ไม่ทำนาเองใช้การจ้างทำเป็นหลัก

วัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาลักษณะนี้จำเป็นต้องมีเป้าหมายหลายระดับ สำหรับกลุ่มเป้าหมายลูกชานาหลายแบบตั้งแต่กลุ่มยุวเกษตรกรที่เป็นกลุ่มส่วนน้อยที่มีความมุ่งมั่นที่จะประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ให้ได้รับการส่งเสริมทุนการศึกษา ด้านการเกษตรทั้งบนฐานความรู้การเกษตรสมัยใหม่และการเกษตรทางเลือกอย่างสมดุล เพื่อกลับมาเป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีประสิทธิภาพและรู้เท่าทัน ตั้งแต่เรื่องการเกษตรทฤษฎีใหม่ ไปจนถึงความเข้าใจเรื่องห่วงโซ่อุปทาน การเข้าถึงเครื่องจักรกลการเกษตรเพื่อใช้ในการทุนแรง และเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อให้สามารถยืนหยัดเป็นชานาที่เข้มแข็งและมีผลกำไรจากการผลิตที่ดีเลี้ยงตนเองได้จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

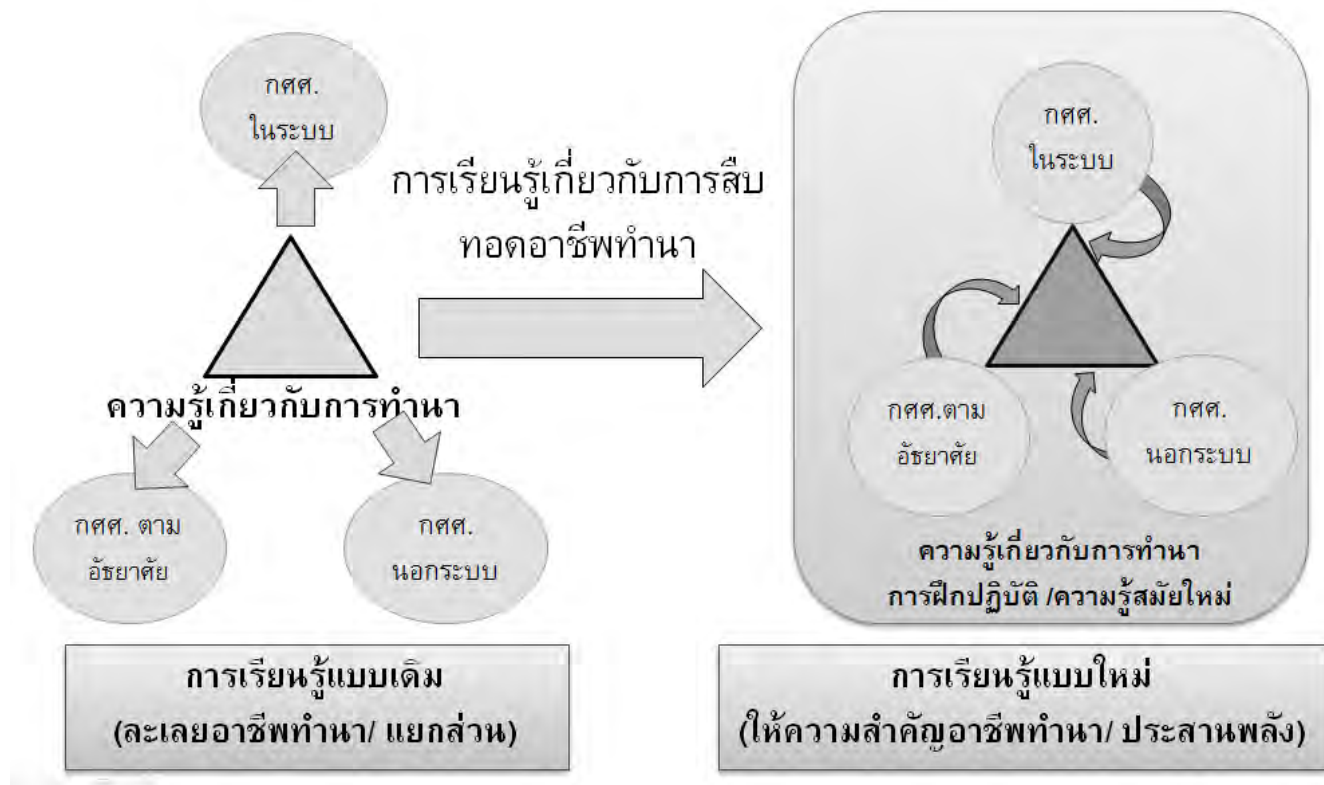
นอกจากนี้การจัดการศึกษายังต้องเล็งกลุ่มเป้าหมายกลุ่มใหญ่ที่เป็นลูกชานาที่สืบทอดแบบจ้างทำอยู่เพื่อที่เขาได้เข้าใจถึงระบบการจัดการนา กลไกตลาด ห่วงโซ่อุปทานและการทำนาอย่างไรให้ไม่ขาดทุน ด้วยความหวังว่าส่วนหนึ่งจะเป็นโอกาส และความมั่นคงของอาชีพทำนาจนอาจกลับมาประกอบอาชีพทำนาเต็มรูปแบบเหมือนกับชานากลุ่มแรก หรือหากไม่เป็นเช่นนั้นการจัดการศึกษาที่เป็นองค์รวมเรื่องการศึกษาและการจัดการนาสมัยใหม่ก็ยังทำให้ลูกชานากลุ่มที่สืบทอดแบบจ้างทำสามารถรักษาระดับรายได้และทำนาเป็นอาชีพเสริมต่อไปได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้การศึกษาที่ได้กล่าวมานี้ต้องเป็นการประสานพลังทั้ง การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย โดยแต่ละระบบต่างก็มีจุดเด่นเฉพาะตัว

ในขณะที่การศึกษาในระบบสามารถปูพื้นฐาน ความรู้ ทักษะ ทักษะการลงมือปฏิบัติ ในอาชีพทำนาได้ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาผ่านหลักสูตรท้องถิ่นหรือการจัดการศึกษาในโรงเรียนที่สามารถกำหนดวัตถุประสงค์และการวัดผลที่เป็นรูปธรรมได้

การจัดการศึกษานอกระบบก็มีจุดเด่นในการเรียนรู้ในชีวิตจริงที่เชื่อมโยงในชุมชนและต่อยอดการเรียนรู้และลงมือทดลองปฏิบัติได้เป็นอย่างดี

ในขณะที่การศึกษาตามอัธยาศัยมีจุดเด่นในการใช้ครอบครัวเป็นฐานในการปลูกฝังจิตสำนึก ความเชื่อ ความรักในอาชีพทำนาแม้ว่าในปัจจุบันค่านิยมของพ่อแม่จะเปลี่ยนไปบ้างก็ตามจึงจำเป็นต้องมีการณรงค์หรือส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอกเปลี่ยนค่านิยมและท่าทีของพ่อแม่ให้เห็นถึงความสำคัญของอาชีพทำนาและความสำเร็จในการทำนาเพื่อถ่ายทอดให้ลูกชานาต่อไป

แผนภูมิที่ 6: สรุปแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพและแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา” มีวัตถุประสงค์เพื่อ

- 1) วิเคราะห์สภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด
- 2) เพื่อนำเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพควบคู่กับวิธีการทางสถิติ โดยผู้วิจัยเลือกพื้นที่กรณีศึกษาสองแห่ง ได้แก่ หมู่บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั่งน้อย และหมู่บ้านคุ่มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัยที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด มีกระบวนการศึกษาแบ่งเป็น 3 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 การเก็บข้อมูลแบบสอบถามจากนักเรียนอายุ 14-25 ปีจำนวน 1,982 คน ทั้งที่อยู่ในโรงเรียนขยายโอกาส โรงเรียนมัธยมศึกษา โรงเรียนอาชีวศึกษาและศูนย์การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) อำเภอเกษตรวิสัยโดยเก็บข้อมูลตั้งแต่วันที่ 15 ตุลาคม 2551 - 25 มกราคม 2552

ระยะที่ 2 การเก็บข้อมูลภาคสนาม จากการลงพื้นที่หมู่บ้านกรณีศึกษาสองแห่งได้แก่หมู่บ้านโพนฮาด ตำบลดงครั่งน้อยและหมู่บ้านคุ่มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด เก็บข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) และการสัมภาษณ์ รวมทั้งจัดสนทนากลุ่มจำนวน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มลูกชาวนา และกลุ่มบุคลากรทางการศึกษา และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนาในประเด็นสำคัญเกี่ยวกับสภาพการสืบทอดอาชีพทำนา ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาและแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

ระยะที่ 3 การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ โดยครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับชุดความรู้ที่จำเป็นต่อลูกชาวนาในการสืบทอดอาชีพทำนาตลอดจนแนวทางในการจัดการศึกษาในแต่ละระบบได้แก่ การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา

จากกระบวนการวิจัยดังกล่าวสามารถสรุปผลและอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

1. ผลจากการศึกษาวิเคราะห์สภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด พบประเด็นสำคัญดังนี้

1.1 สภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาในทุ่งกุลาร้องไห้ในปัจจุบันท่ามกลาง การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม บริบททางสังคมและวัฒนธรรม

บริบทของพื้นที่เป้าหมาย ในหมู่บ้านกรณีศึกษาสองแห่งได้แก่หมู่บ้านโพนาฮาด ตำบลดงครั่งน้อยและหมู่บ้านคุ่มทุ่ง ตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยอำเภอเกษตรวิสัยเป็น 1 อำเภอในพื้นที่ 11 อำเภอที่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ครอบคลุมพื้นที่จังหวัด 5 จังหวัดได้แก่ ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ มหาสารคามและยโสธร ซึ่งอำเภอเกษตรวิสัยมีพื้นที่ในการผลิตข้าว 339,597 ไร่ จากพื้นที่เพาะปลูกข้าวรวมจังหวัดร้อยเอ็ด 729,846 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 47 ของพื้นที่ปลูกข้าวในจังหวัดร้อยเอ็ด มีจำนวนชาวนาที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกร 17,305 ราย แบ่งพื้นที่ในการปลูกข้าวได้ดังนี้ ข้าวเจ้า (ข้าวดอกมะลิ 105) 303,732 ไร่ ข้าวเจ้า(กข.15) 4,266 ไร่ ข้าวเหนียว(กข.6) 29,434 ไร่ ข้าวอินทรีย์ 2,165 ไร่ (ที่มา: สำนักงานเกษตรอำเภอเกษตรวิสัย 2552)

ในด้านบริบทของครอบครัว และสภาพแวดล้อมทางสังคมของลูกชาวนาที่เป็นกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดอาศัยในเขตพื้นที่อำเภอเกษตรวิสัยและกำลังศึกษาอยู่ในระบบโรงเรียนหรือกำลังศึกษาอยู่ในการศึกษานอกระบบโรงเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 - มัธยมศึกษาปีที่ 6 และระดับอาชีวศึกษาในระดับชั้น ปวช. 1 - ปวส. 2 ซึ่งมีอายุระหว่าง 14 - 25 ปี กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่อยู่ในครอบครัวมีรายได้เฉลี่ย 30,001 - 50,000 บาทต่อปี มีครอบครัวลูกชาวนาทำนาดำ ร้อยละ 8 ทำนาหว่านร้อยละ 21 และทำทั้งนาดำนาหว่าน ร้อยละ 71 มีลูกชาวนาที่ทำนาเป็น ร้อยละ 88 ทำนาไม่เป็นร้อยละ 12 นอกจากนี้ยังพบว่าลูกชาวนายังช่วยพ่อแม่ทำนาเป็นประจำ ร้อยละ 38 ช่วยเป็นครั้งคราวร้อยละ 60 ไม่ได้ช่วยเหลือร้อยละ 2 ลูกชาวนาหลังจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นแล้ว ส่วนใหญ่เลือกศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นไปทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ระดับอาชีวศึกษาและระดับอุดมศึกษา โดยให้เหตุผลว่าอยากเรียนให้สูงจะได้ทำงานที่ตนเองสนใจ มีลูกชาวนาบางส่วนที่เลือกศึกษาต่อเกี่ยวกับการเกษตรแล้วกลับมาพัฒนาการทำนา เช่น ทำให้ข้าวมีคุณภาพดีขึ้น ปลูกข้าวให้ได้ผลผลิตมากขึ้น หรือนำความรู้ด้านการเกษตรกลับมาช่วยพ่อแม่ในการทำนา

เมื่อศึกษาถึงภูมิหลังของลูกชานากลุ่มเป้าหมาย พบว่า ลูกชานามีประสบการณ์และการเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพทำนาแต่ละขั้นตอนเรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย ดังนี้ เกี่ยวข้าวร้อยละ 67 ตากข้าวร้อยละ 60 ดำนาร้อยละ 58 ขนข้าวขึ้นเล้าร้อยละ 44 หว่านข้าวร้อยละ 41 ตกกล้าร้อยละ 37 ไถนาร้อยละ 35 ใส่ปุ๋ยร้อยละ 34 สีข้าวร้อยละ 30 ปราบวัชพืชร้อยละ 23 นวดข้าวร้อยละ 20 ปัจจุบันลูกชานาต้องไปเรียนหนังสือในวันจันทร์ถึงวันศุกร์ลูกชานาจึงไปช่วยพ่อแม่ได้ในเฉพาะวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ หรือในช่วงปิดภาคเรียนเท่านั้น หลังจบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นแล้วลูกชานาสวนมากเลือกศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นไปทั้งระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ระดับอาชีวศึกษาและระดับอุดมศึกษาที่อยู่ไกลบ้าน ทำให้ไม่มีเวลากลับบ้านมาช่วยเหลือพ่อแม่ทำนา

การตัดสินใจสืบทอดอาชีพทำนา พบว่า ลูกชานาสวนใหญ่ยังตัดสินใจสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ โดยลูกชานาตัดสินใจสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 77 ไม่คิดสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่คิดเป็นร้อยละ 23 ขณะเดียวกันยังพบว่าในปัจจุบันลูกชานาสวนใหญ่หลังจากจบการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือระดับอาชีวศึกษาแล้วจะเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ ลูกชานาสวนมากเมื่อได้ประกอบอาชีพแล้วจะส่งเงินมาช่วยเหลือพ่อแม่ในการทำนามากกว่าการกลับมาทำนาเอง มีลูกชานาจำนวนน้อยที่ตัดสินใจกลับมาทำนาที่บ้าน แต่ในส่วนน้อยที่กลับมานี้ก็มียุทธศาสตร์ที่ประสบความสำเร็จ โดยทำการเกษตรแบบผสมผสาน มีการจัดการระบบฟาร์มที่ดี มีอาชีพเสริมนอกจากการทำนา ได้แก่ เลี้ยงวัว เลี้ยงปลา ทำปุ๋ยอินทรีย์ ปลูกผักสวนครัว มีรายได้ที่สามารถเลี้ยงดูตัวเองและครอบครัวได้ นอกจากนี้ยังพบว่า สาเหตุสำคัญที่ลูกชานาไม่สืบทอดการทำนาต่อจากพ่อแม่หรือสืบทอดด้วยวิธีการที่ต่างไปจากเดิมก็เพราะว่ารูปแบบการทำนาในปัจจุบันเปลี่ยนไปมีขั้นตอนลดน้อยลงดังคำเปรียบเปรยที่ว่าปัจจุบันชานาใช้เวลาทำนาเพียง 5 วันต่อปี ได้แก่ วันจ้างไถ วันจ้างหว่าน วันจ้างใส่ปุ๋ย วันจ้างเก็บเกี่ยวและจ้างไปขายหรือขนข้าวขึ้นเล้า

การที่วิธีการทำนาเป็นการใช้วิธีจ้างแรงงานคนและเครื่องจักรกลการเกษตรเกือบทุกขั้นตอน ทำให้มีเวลารว่างนอกเหนือการทำนามาก เมื่อเปรียบเทียบกับ การเข้าไปรับจ้างทำงานในกรุงเทพฯ แล้วแม้จะมีรายจ่ายมากกว่าแต่ก็มีรายได้เป็นประจำสามารถช่วยเหลือจุนเจือครอบครัวได้มากกว่าการทำนาเพียงอย่างเดียวหรือหากลูกชานาจะกลับมาทำนา ก็จะกลับมาเฉพาะในช่วงที่เศรษฐกิจในกรุงเทพฯ ไม่ดีเท่านั้น

ทั้งนี้ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาถึงรูปแบบในการสืบทอดที่พบว่ารูปแบบการทำนาที่ลูกชานาจะใช้ในการสืบทอดการทำนาต่อจากพ่อแม่ ได้แก่ การจ้างแรงงานในบางขั้นตอนร้อยละ 62 การทำเองทุกขั้นตอนร้อยละ 22 การให้ญาติพี่น้องทำนาแทนร้อยละ 6 การจ้างแรงงานทุกขั้นตอนร้อยละ 4 และการให้ผู้อื่นเช่าที่นาทำแทน

ร้อยละ 5 เมื่อเทียบกับวิธีทำนาที่เป็นอยู่ของครอบครัวพบว่าลูกชานามีแนวโน้มจะทำนาเองทุกขั้นตอนลดลง และใช้วิธีการจ้างแรงงานบางขั้นตอน การให้ญาติพี่น้องทำนาแทนหรือการให้ผู้อื่นเช่าทำนาแทนเพิ่มมากขึ้น

จากผลการศึกษาคาดว่าในอนาคตรูปแบบการสืบทอดอาชีพทำนา จะมีแนวโน้มการจ้างทำนาในทุกขั้นตอนมากขึ้นโดยผ่านทางกลุ่มที่รับจ้างทำนาที่มีเทคโนโลยีที่ทันสมัยใช้เครื่องจักรในการทำนาแทนแรงงานคน อาชีพทำนากำลังเปลี่ยนไปเป็นอาชีพผู้จัดการนาเต็มรูปแบบไม่ต้องลงมือทำนาด้วยตนเอง เพียงมีทรัพยากรที่ดินและเงินทุนที่ใช้สำหรับการว่าจ้างก็สามารถทำนาแล้วเสร็จได้อย่างสะดวกสบาย อีกรูปแบบคือการเปลี่ยนรูปแบบการทำนาเพียงอย่างเดียวเป็นการทำการเกษตรผสมผสาน มีการจัดการระบบฟาร์มที่ดี ใช้ความรู้เกี่ยวกับการเกษตรทฤษฎีใหม่ เป็นการเกษตรแบบเกื้อกูลมีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันในชุมชน มีองค์ความรู้ในการจัดการที่ดินของตนเอง และแนวโน้มที่จะเป็นไปในอีกรูปแบบหนึ่งคือ มีการทำนาเป็นอาชีพรองสร้างรายได้เสริมควบคู่กับการประกอบอาชีพอื่น

นอกจากนี้เมื่อศึกษาถึงทัศนคติและค่านิยมในการสืบทอด พบว่าลูกชานาที่ตั้งใจสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ บอกถึงเหตุผลที่ทำนาต่อจากพ่อแม่ว่าเป็นเพราะอาชีพทำนา คือ อาชีพที่สุจริต เป็นวิถีทางที่ทำให้ครอบครัวอบอุ่นได้อยู่ใกล้บ้าน ได้อยู่ร่วมกันภายใต้หลักเศรษฐกิจพอเพียง เมื่อได้ทำนาเหมือนพ่อแม่แล้วรู้สึกภาคภูมิใจและถ้าข้าวมีราคาดีการทำนาก็เป็นอาชีพที่สร้างรายได้ที่ดีอีกอาชีพหนึ่ง ส่วนลูกชานาที่ตั้งใจจะไม่สืบทอดอาชีพทำนานั้นบอกถึงเหตุผลที่ไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่ว่าเป็นเพราะการทำนาเป็นอาชีพที่ลำบาก รายได้ต่ำ บางส่วนรู้สึกว่าจะเรียนสูงแล้วกลับมาทำนาก็จะอับอาย บางส่วนพ่อแม่ไม่ได้สอนให้ทำนา จึงทำนาไม่เป็น ส่วนใหญ่คิดว่าจะหันเหไปทำอาชีพอื่นและทำนาเป็นอาชีพเสริมโดยให้ญาติหรือคนอื่นทำแทน

อย่างไรก็ตาม จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณสะท้อนว่า ลูกชานาน่าจะมีทัศนคติที่สับสนเกี่ยวกับอาชีพทำนา เนื่องจากทางครอบครัวไม่ได้มีความต้องการให้ลูกทำนาเหมือนกับพ่อแม่ เพราะการทำนาเป็นอาชีพที่ลำบาก มีรายได้ที่ไม่แน่นอน มีพ่อแม่ชานาเพียงร้อยละ 3 เท่านั้นที่อยากให้ลูกกลับมาทำนาเหมือนอย่างตน

แต่ทั้งนี้ลูกชานาก็มีความรู้สึกภาคภูมิใจที่เกิดเป็นลูกชานาและเห็นคุณค่าของอาชีพทำนาที่เลี้ยงดูส่งเสียจนเติบโตใหญ่ ลูกชานาจึงมีทัศนคติและค่านิยมทั้งด้านลบและด้านบวกในเวลาเดียวกัน ต่อการที่จะกลับมาสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ ดังที่เห็นจากปรากฏการณ์การสืบทอดอาชีพทำนาที่เกิดขึ้นถึงแม้ลูกชานาจะไม่ละทิ้ง ที่นาหรือชายที่นาให้กับผู้อื่น แต่ก็ไม่กลับมาทำนาด้วยตนเองอย่างเต็มรูปแบบอีกต่อไป

1.2 ผลการวิเคราะห์เกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพ

ทำนา ในอำเภอเกษตรวิสัย เขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ จังหวัดร้อยเอ็ด พบปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการ สืบทอดอาชีพทำนามีปัจจัยหลัก 4 ด้านที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชวานาสรุปได้ดังนี้

1) **ปัจจัยด้านการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน** การถือครองที่ดินของลูกชวานาถือว่าเป็นทั้งปัจจัยส่งเสริมและปัจจัยอุปสรรคในการสืบทอดอาชีพทำนา เพราะการถือครองทรัพยากรที่ดินเป็นสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการทำนา トラบใดที่ยังมีที่นาอยู่ในการครอบครองของชวานารายย่อย อาชีพทำนาก็จะยังคงอยู่ แต่ในปัจจุบันสภาพการถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของชวานาลดจำนวนลง จึงเป็นอุปสรรคต่อการสืบทอดอาชีพทำนา เนื่องจากการถือครองที่ดินลดน้อยลง การทำนาไม่คุ้มทุนจึงส่งผลให้มีการขายที่นาหรือให้คนอื่นทำแทน

2) **ปัจจัยด้านความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการทำนา** ข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามยืนยันว่าลูกชวานาที่ทำนาเป็น เลือกลูกชวานาที่ช่วยพ่อแม่ มากกว่าลูกชวานาที่ทำนาไม่เป็น คิดเป็นร้อยละ 81 ต่อร้อยละ 44 และลูกชวานาที่ช่วยพ่อแม่ ทำนาเป็นประจำสืบทอดอาชีพทำนามากกว่าลูกชวานาที่ช่วยพ่อแม่ ทำนาเป็นครั้งคราว และไม่เคยช่วยเลย คิดจะทำนาต่อจากพ่อแม่เรียงตามลำดับดังนี้ ร้อยละ 88 ร้อยละ 77 และร้อยละ 45 จากข้อมูลชี้ให้เห็นว่าลูกชวานาที่มีความรู้เกี่ยวกับการทำนาและช่วยเหลือพ่อแม่ ทำนา มีความคิดที่จะทำนาต่อจากพ่อแม่ มากกว่าลูกชวานาที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับการทำนาและไม่เคยช่วยพ่อแม่ทำนาเลย

3) **ปัจจัยด้านค่านิยมและทัศนคติต่ออาชีพทำนา** จากการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพสะท้อนให้เห็นว่าลูกชวานามีทัศนคติและค่านิยมที่สับสนเกี่ยวกับการสืบทอดอาชีพทำนา เนื่องจากทางครอบครัวเองก็ไม่อยากให้ลูกทำนาเหมือนกับพ่อ แต่ลูกชวานาเองจำนวนไม่น้อยกลับเห็นถึงข้อดีและความสุขในอาชีพทำนาที่เลี้ยงดูมาจนเติบโต ลูกชวานาจึงมีทั้งทัศนคติและค่านิยมทั้งด้านบวกและด้านลบต่ออาชีพทำนา ปัจจัยเงื่อนไขด้านค่านิยมจึงกลายเป็นทั้งปัจจัยส่งเสริมและปัจจัยอุปสรรคโดยลูกชวานาที่มีค่านิยมด้านบวกก็จะรักและภาคภูมิใจในอาชีพทำนาและคิดที่จะรักษาอาชีพทำนาต่อไปชั่วลูกชั่วหลาน ในขณะที่ลูกชวานาที่มีค่านิยมด้านลบต่ออาชีพทำนาก็ไม่คิดจะสืบทอดอาชีพทำนาแต่เลือกที่จะไปประกอบอาชีพอื่นแทน

4) **ปัจจัยด้านสภาพเศรษฐกิจ** เป็นทั้งปัจจัยส่งเสริมและปัจจัยอุปสรรค ในส่วนที่เป็นปัจจัยอุปสรรคต่อการสืบทอดอาชีพทำนา คือ การที่ผลตอบแทนที่ได้รับจากการ ทำนาต่ำ การทำนาแล้วประสบกับปัญหาภาวะหนี้สินทำให้อาชีพทำนา เป็นอาชีพที่ไม่มั่นคงสำหรับลูก

ชาวนาเมื่อเปรียบเทียบกับอาชีพอื่นที่มีรายได้มั่นคงเป็นประจำ ลูกชานาบางส่วนจึงเลือกไปทำอาชีพอื่นที่มีรายได้ประจำและมั่นคงกว่า

ส่วนปัจจัยด้านเศรษฐกิจที่เป็นปัจจัยส่งเสริมคือการทำนาที่ประสบผลสำเร็จมีการจัดการที่ดี มีการลดต้นทุนในการทำนา นำหลักเศรษฐกิจพอเพียง การเกษตรทฤษฎีใหม่มาปรับใช้ในการทำนาจึงทำให้อาชีพทำนาเป็นอาชีพที่มีรายได้ดี สามารถเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้ นอกจากนี้ในปีที่ข้าวได้ราคาดี อาชีพทำนาก็สามารถเป็นอาชีพเสริมเพิ่มเติมรายได้จากการประกอบอาชีพหลักได้เป็นอย่างดี

นอกจากปัจจัยเงื่อนไขหลักทั้ง 4 ด้าน ที่ได้กล่าวมาแล้วยังพบปรากฏการณ์ที่น่าสนใจซึ่งมีความสัมพันธ์กับปัจจัยเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา ได้แก่

การสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาซึ่งจะสืบทอดต่อหรือไม่อยู่ที่ปัจจัยเงื่อนไขภายในตนของลูกชานาที่พบว่า การที่ลูกชานาทำนาเป็นและได้ช่วยเหลือพ่อแม่ทำนามาตั้งแต่เล็ก เป็นปัจจัยที่ยังทำให้ลูกชานายังอยากทำนาต่อจากพ่อแม่ ในทางตรงกันข้ามลูกชานายังมีโอกาสเรียนสูงและผลการเรียนดี กลับเป็นปัจจัยที่ทำให้ลูกชานาไม่ยอมทำนาต่อจากพ่อแม่ ยิ่งลูกชานาอยู่ในครอบครัวที่ฐานะดีที่พ่อแม่คาดหวังให้ไปทำงานรับราชการหรือภาคการผลิตสมัยใหม่ยิ่งทำให้ลูกชานาไม่คิดที่จะทำนาต่อ

การสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานานั้นมีปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนของลูกชานาเป็นแรงผลักดันสำคัญ คือ การเป็นชุมชนที่มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเป็นปัจจัยที่ทำให้ลูกชานาคิดอยากทำนาต่อ รวมทั้งถ้าภายในชุมชนมีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับการทำนาก็ยังเป็นปัจจัยเสริมให้ลูกชานาคิดที่จะทำนาต่อ

การสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาสัมพันธ์กับปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชน โดยพบว่า การที่ชุมชนอยู่ใกล้เมืองและพื้นที่รอบๆ มีความเป็นเมืองเป็นปัจจัยที่ทำให้ลูกชานาคิดทำนาต่อน้อยลง นอกจากนี้ยังพบว่าภาวะหนี้สินกลับทำให้ลูกชานาคิดทำนาต่อมากขึ้น รวมทั้งการได้รับความช่วยเหลือและความรู้จากรัฐก็เป็นปัจจัยเสริมให้ลูกชานาคิดทำนาต่อมากขึ้นด้วย

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวเมื่อวิเคราะห์ปัจจัยเงื่อนไขที่เสริมการสืบทอดอาชีพทำนาสามารถสรุปความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยเงื่อนไขภายในตน ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนและปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชน ซึ่งมีนัยต่อการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาได้ ดังนี้

1) **ปัจจัยเงื่อนไขภายในตนของลูกชานาที่ส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา คือ กลุ่มลูกชานาที่มีประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับการทำนาช่วยเหลือพ่อแม่ทำนาเป็นประจำ มีทัศนคติค่านิยมบวกต่ออาชีพทำนาอาศัยอยู่ในครอบครัวที่มีนาของตนเอง ครอบครัวทำ**

การเกษตรผสมผสานมีรายได้ตลอดปี และเลือกศึกษาต่อด้านการเกษตรมีแนวโน้มกลับมาสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่สูง

2) ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชนของลูกชานาที่ส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา พบว่าในชุมชนที่มีแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนาหรือมีแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการทำนา ในโรงเรียน มีหน่วยงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มของชานา ในชุมชน มีการคงอยู่ของประเพณีที่เกี่ยวกับการทำนา และภายในชุมชนยังมีความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการทำนา ส่งผลให้ลูกชานาสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่ มากกว่าในชุมชนที่มีความเป็นเมืองและไม่ค่อยมีการให้ความช่วยเหลือในการทำนา

3) ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชนที่ส่งเสริมให้ลูกชานาทำนาต่อจากพ่อแม่ คือ สภาพเศรษฐกิจดี ข้าวราคาดี รายได้เฉลี่ยจากการทำนาสูง มีความร่วมมือจากหน่วยงานของรัฐ และองค์กรเอกชนในการให้ความช่วยเหลือชานา เป็นปัจจัยส่งเสริมให้ลูกชานาสืบทอดอาชีพทำนา

จากปัจจัยส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาทั้ง 3 ด้านที่กล่าวข้างต้นอาจกล่าวสรุปได้ว่า ภาวะความมั่นคงต่อการดำรงอาชีพทำนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัว เป็นปัจจัยหลักที่มีผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนา ลูกชานาที่เกิดและอาศัยอยู่ในครอบครัว และชุมชนที่ประสบผลสำเร็จในอาชีพทำนา ขณะเดียวกันชุมชนที่มีการส่งเสริมการพัฒนาอาชีพ และสนับสนุนการรวมกลุ่มจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็เป็นแรงผลักดันสำคัญ นอกจากนี้การมีความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาหนุนเสริมชุมชน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเงื่อนไขส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนามากกว่าลูกชานาที่เกิดและอาศัยอยู่ในครอบครัวชานาที่ไม่ประสบผลสำเร็จในอาชีพและขาดความช่วยเหลือเกื้อกูลของคนในชุมชนและการช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐ

2. สรุปผลการนำเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการ สืบทอดอาชีพทำนา

ผลการจากศึกษาวิจัยสามารถสรุปผลเกี่ยวกับแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

ความรู้ที่จำเป็นสำหรับอาชีพทำนาปัจจุบันนั้นจะต้องเป็นชุดความรู้ที่มากกว่าความรู้เกี่ยวกับการทำนาเพียงด้านเดียว เป็นชุดความรู้ที่ทันสมัยที่ชานารุ่นใหม่จำเป็นต้องมี ได้แก่ ความรู้ในการเข้าถึงและเลือกปรับใช้เทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตรอย่างเหมาะสม ความรู้และความเข้าใจถึงกลไกของตลาด ความรู้เกี่ยวกับวิธีการจัดการนาและลดต้นทุนในการทำนา ความรู้เกี่ยวกับเกษตรทางเลือก การเกษตรแบบผสมผสาน การรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายชานา

นอกจากความรู้ในการจัดการมาแล้วความรักและความผูกพันในอาชีพทำนาเป็นปัจจัยสำคัญอีกข้อหนึ่งสำหรับการสืบทอดอาชีพทำนาต่อไป ซึ่งไม่สามารถถ่ายทอดผ่านการให้ความรู้เพียงด้านเดียวได้ การสืบทอดจิตวิญญาณของอาชีพทำนาจากการเข้าร่วมประเพณีในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยรักษาวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับอาชีพทำนาและเป็นการถ่ายทอดความเชื่อ ความผูกพันกับอาชีพทำนาหลักการดำเนินชีวิตตามหลักฮีตสิบสอง คองสิบสี่ให้คงอยู่ต่อไปในท้องถิ่น ทั้งนี้ผลการวิเคราะห์ได้นำมาสู่การเสนอชุดความรู้เกี่ยวกับการทำนาและการจัดการนา (Farming and Farm Management) สำหรับลูกชานารุ่นใหม่ได้ดังนี้

2.1 ชุดการจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนา เป็นการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับการทำนาในท้องถิ่นทั้งความรู้ที่สั่งสมต่อกันมา เช่น การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การเตรียมดิน การเตรียมต้นกล้า การดูแลต้นข้าวในแต่ละช่วงวัย ฯลฯ และความรู้สมัยใหม่ที่จำเป็นต่อการทำนา เช่น การเลือกใช้ปุ๋ยเคมี ปุ๋ยอินทรีย์ การใช้เครื่องจักรกลการเกษตรเข้ามาช่วยในการทำนา เป็นต้น

2.2 ชุดความรู้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรที่นา ที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น การนำความรู้เกษตรทฤษฎีใหม่เข้ามาใช้ในการทำนา การจัดการที่ดินสำหรับทำนา การจัดการแหล่งน้ำในพื้นที่นา การเลือกปลูกพืชชนิดอื่นเป็นอาชีพเสริมบนคันนา การเลี้ยงสัตว์ การทำเกษตรอินทรีย์ การทำเกษตรแบบประณีตปลูกทั้งพืชที่ให้รายได้เป็นรายปี เช่น ข้าว ให้รายได้ประจำเดือน เช่น มะพร้าว ข้าวโพด และให้รายได้รายวัน เช่น ผักสวนครัว เป็นต้น

2.3 ชุดความรู้เกี่ยวกับการรวมกลุ่ม การจัดการเครือข่าย เป็นชุดความรู้เกี่ยวกับการสร้างแนวคิดร่วมของคนภายในกลุ่มเพื่อประสานพลังภายในกลุ่มจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และหนุนเสริมให้เกิดความร่วมมือจากองค์กรภาคีต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ร่วมคนในกลุ่ม ช่วยกันแก้ปัญหาพร้อมกันภายในชุมชน การรวมกลุ่มยังเป็นการสร้างพลังในการต่อรองกับพ่อค้าคนกลางหรือตัวแทนจำหน่ายปุ๋ยหรือปัจจัยการผลิตอื่นๆ

2.4 ชุดความรู้เกี่ยวกับการจดบัญชีครัวเรือน การจัดการต้นทุนและค่าใช้จ่าย จากปัจจัยการผลิต และการลดภาระหนี้สินในการทำนา ชุดความรู้ที่เรียนรู้ถึงรายรับรายจ่ายในการทำนา นำไปสู่การลดต้นทุนการผลิต และการจัดการหนี้สินอย่างเป็นระบบ สอดคล้อง กับวิถีการผลิตที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ไม่เดือดร้อนจากการมีหนี้สิน

2.5 ชุดความรู้เกี่ยวกับห่วงโซ่อุปทานสินค้าการเกษตรและความต้องการของตลาด เป็นความรู้เกี่ยวกับสายพานการผลิตข้าวตั้งแต่ ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ เริ่มต้นตั้งแต่การผลิตจนถึงปลายทางผู้บริโภคว่า ข้าวจะผ่านมือใครบ้างในกลไกตลาด เช่น ผ่านโรงสี ผ่านพ่อค้าคนกลาง ผ่านร้านค้าที่วางจำหน่าย จนกระทั่งไปถึงมือผู้บริโภค ราคาต้นทุนและราคาปลายทางแตกต่างกันอย่างไร ชาวนาจะมีวิธีการเพิ่มมูลค่าให้กับข้าวที่ตนเองผลิตโดยการลดขั้นตอนในห่วงโซ่อุปทานได้อย่างไร ทำอย่างไรชาวนาจึงจะสามารถมีช่องทางพบกับผู้บริโภคได้โดยตรง เป็นต้น

2.6 ชุดความรู้เกี่ยวกับการสร้างสำนึก ความผูกพันและการปลูกฝังประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับอาชีพทำนา เป็นความรู้วัฒนธรรมประเพณีเกี่ยวกับข้าวที่สืบทอดมาในชุมชนเพื่อให้ลูกชาวนารู้ถึงความสำคัญของข้าว เห็นถึงภูมิปัญญาที่สั่งสมมาตั้งแต่อดีต ความสามัคคี การร่วมแรงร่วมใจในหมู่บ้าน เป็นแบบอย่างให้กับลูกชาวนาเห็นถึงความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตระหว่างคนกับข้าว และความสัมพันธ์ของคนกับระบบความเชื่อตำนานท้องถิ่นผ่านทางประเพณีพิธีกรรมในชุมชน

ภายใต้ชุดความรู้เกี่ยวกับการทำนาและการจัดการนาที่กล่าวมามีนัยต่อการจัดการศึกษาสำหรับเยาวชนได้ทั้งใน 3 รูปแบบ คือ

การศึกษาในระบบโรงเรียนที่อาจจัดหลักสูตรและการเรียนรู้ที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกับความรู้เรื่องการทำนารวมถึงการสร้างเสริมประสบการณ์และทักษะเกี่ยวกับการจัดการนาได้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น ผ่านรายวิชาหลักสูตรท้องถิ่น พานักเรียนลงสู่ชุมชนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น จัดบัญชีรายรับรายจ่ายซึ่งสามารถจัดให้เกิดการเรียนรู้และกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้เชิงวิชาการจากผู้รู้ด้านการเกษตร การทำนาควบคู่ไปกับฝึกปฏิบัติการทำนาจริงจากแปลงเกษตรกรในโรงเรียนหรือในชุมชนได้

ส่วนนัยต่อศึกษานอกระบบโรงเรียน พบว่า การเพิ่มเติมการอบรมความรู้เพิ่มเกี่ยวกับการประกอบอาชีพเสริม นอกจากการทำนาเช่นการเลี้ยงปลา เลี้ยงกบ ปลูกผัก เพาะเห็ด ถ่ายทอดแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และส่งเสริมการเรียนรู้ปรับเปลี่ยนวุฒิการศึกษาให้กับชาวนา

ขณะเดียวกันชุดความรู้ยังมีนัยต่อการศึกษาตามอัธยาศัย ด้วยลักษณะสำคัญที่การทำนาเป็นอาชีพประจำครอบครัวและชุมชน การดึงครอบครัวและชุมชนเป็นฐานจัดการเรียนรู้ นั้นสามารถดึงเอากลไกท้องถิ่นมาสนับสนุน โดยการให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นเจ้าภาพ ดึงความร่วมมือจากแต่ละหน่วยงานมาทำให้เกิด พื้นที่ทดลองในการนำความรู้ที่สมัยใหม่และเทคโนโลยีจำเป็นในการทำนามาปลูกฝังให้กับลูกชาวนา

ข้อค้นพบจากงานวิจัยชี้ว่า ชุดความรู้ทั้ง 6 ชุดนี้ เป็นชุดความรู้ที่จำเป็นสำหรับลูกหลานชาวนา ข้อเสนอสำหรับแนวทางในการจัดการศึกษาคือการคำนึงถึงการคัดสรร และการออกแบบ การศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายและท้องถิ่น สิ่งสำคัญ คือ แม้ชุดความรู้เหล่านี้จะมีตัวความรู้หลักที่มีจุดเน้นแตกต่างกัน แต่ในการจัดการศึกษาไม่ว่าจะจัดโดยแนวทางใดจำเป็นจะต้องเชื่อมโยงความรู้เหล่านี้ให้เชื่อมต่อและสัมพันธ์กัน ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่ผ่านกลไกการศึกษาแต่ละรูปแบบ จึงควรบูรณาการตัวสาระความรู้ควบคู่ไปกับทักษะประสบการณ์ภาคปฏิบัติ พร้อมๆ กับการวางรากฐานทางความเชื่อโลกทัศน์และสร้างจิตสำนึกชาวนา อันหมายความว่าจัดการศึกษาต้องหลอมรวมและเชื่อมร้อยความรู้เหล่านี้ อย่างสมดุลทั้งในมิติทางกาย จิตใจ สติปัญญาและสังคม

จากที่กล่าวมาสรุปภาพรวมได้ว่า สภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด นั้นมีทั้งการสืบทอดต่อและไม่สืบทอดต่อ แต่มีปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องทั้งด้านสภาพครอบครัว ชุมชน สภาพแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีส่วนอธิบายเหตุผลของการสืบทอดต่อและไม่สืบทอดต่อ นอกจากนี้ยังมีปัจจัยเงื่อนไขภายในและภายนอก อาทิเช่น ความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก นโยบายการประกันราคาข้าวที่ส่งผลให้ชาวนาขายข้าวได้ราคาดี ล้วนแล้วแต่มีผลต่อการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาในปัจจุบันทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญที่มีผลต่อการสืบทอดอาชีพด้วย คือเรื่องของ ชุดความรู้เกี่ยวกับการทำนาและการจัดการนา ซึ่งถือว่าเป็นชุดความรู้สำคัญต่อการประกอบอาชีพทำนา ซึ่งที่ผ่านมาชุดความรู้ดังกล่าวนั้นถ่ายทอดผ่านการเรียนรู้ตามอริยาศัย เช่น การเรียนรู้จากครอบครัวและประสบการณ์ตรงผ่านการลงมือปฏิบัติ แต่ในปัจจุบันชุดความรู้และการจัดการนานั้น ต้องมีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเทคโนโลยีใหม่ ซึ่งมีนัยต่อการจัดการศึกษา

ในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตามอริยาศัยซึ่งจะต้องมีการพัฒนากิจกรรม และกระบวนการเรียนรู้ ที่จะมารองรับ ชุดความรู้ที่จำเป็นเหล่านี้สำหรับลูกชาวนาและท้องถิ่น รวมถึงการส่งเสริมให้ลูกชาวนามีความรู้เหล่านี้ จะเข้ามามีความหมายยิ่งต่อการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาในปัจจุบัน ทดแทนการถ่ายทอดในครอบครัวที่ลดบทบาทลงไป

อภิปรายผลการวิจัย

ผลจากการวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพและแนวทางในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา” ซึ่งใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพควบคู่การวิธีการทางสถิติ ผลจากกระบวนการดังกล่าวมีประเด็นอภิปราย ดังนี้

1. ประเด็นเกี่ยวกับสภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาปัจจุบัน ในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

1.1 การสืบทอดอาชีพทำนามีอยู่แต่ต้องปรับตัวและเปลี่ยนรูปแบบ ข้อค้นพบจากการวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่า การสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาปัจจุบันในยังคงมีแนวโน้มที่ดีอยู่ ข้อมูลจากแบบสอบถามพบว่าลูกชาวนาดัดสใจทำนาต่อจากพ่อแม่สูงถึงร้อยละ 78 และข้อมูลจากคำบอกเล่าของผู้ทรงคุณวุฒิและชาวนาในพื้นที่ต่างยืนยันว่า อาชีพทำนาไม่มีวันสูญหายไปจากผืนดินทุ่งกุลาร้องไห้แน่นอนตราบใดที่ยังคงมีที่นาอยู่อาชีพทำนาจะยังคงอยู่มีต่อไป หากแต่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามสภาพบริบทเศรษฐกิจและสังคมตั้งข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิจากเวทีสนทนากลุ่มว่า

“...ข้าวของเราถูกโยงเชื่อมไปเป็นข้าวโลก ไม่ใช่เฉพาะข้าวในประเทศไทยแล้ว เป็นสิ่งหนึ่งที่ทำให้ อาชีพทำนาไม่จมหายไปแน่นอน อาชีพทำนาต้องมีต่อไปไม่ได้เลิกแน่นอน ผมเชื่อนะครับว่าในช่วงชีวิตของผมนี้ ผมคิดว่ายังมีอยู่ อย่างไม่รู้ก็ต้องทำต่อไปเรื่อยๆ แต่ว่ารูปแบบจะเปลี่ยนไป”

(ไพโรจน์ รุ่งพนาวัฒน์, สนทนากลุ่ม, 31 มีนาคม 2552)

สภาพการสืบทอดที่พบในพื้นที่คือปรากฏการณ์การสืบทอดการทำนาที่มีรูปแบบเปลี่ยนใน 3 ลักษณะโดยลักษณะแรกคือการทำงานที่เป็นการจ้างทำนาหรือไปสู่การเป็นผู้จัดการนามากขึ้น ชาวนาใช้เวลาทำนาและเวลาอยู่ในน้าน้อยลง เวลาว่างจากการ ทำนามีมากขึ้นประกอบกับการทำนามีการใช้เครื่องจักรกลการเกษตรทดแทนแรงงานคน จึงทำให้ลูกชาวนาส่วนใหญ่เลือกที่จะประกอบอาชีพอื่นตามที่ตนเองสนใจหรือถนัด หลังจากจบการศึกษาแล้วส่งเงินมาช่วยพ่อแม่ทำนามากกว่าที่จะกลับไปทำนาด้วยตนเอง เมื่อมีอายุมากขึ้นหรือมีครอบครัวแล้วจึงค่อยตัดสินใจกลับมาทำนา ข้อค้นพบจากหมู่บ้านกรณีศึกษาทั้ง 2 หมู่บ้านพบว่าลูกชาวนาที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านส่วนใหญ่อยู่ในวัยที่กำลังศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาถึงระดับชั้นมัธยมศึกษา ส่วนลูกชาวนาที่จบการศึกษาแล้วอยู่ในวัยทำงาน จะอพยพไปทำงานที่กรุงเทพฯ เป็นส่วนใหญ่ จะเดินทางกลับมาเยี่ยมบ้านในช่วงเทศกาล มีลูกชาวนาเพียงส่วนน้อยที่จะเลือกทำงานอยู่ที่บ้านเพื่อช่วยเหลือพ่อแม่ทำนา

สภาพการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาในปัจจุบันจึงเป็นการกลับมาช่วยทำนาเป็นครั้งคราวและส่งเงินทุนมาช่วยเหลือพ่อแม่ในการทำนาและการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ปรากฏการณ์ของการเคลื่อนย้ายแรงงานของลูกชาวนาที่สูงขึ้น ได้ส่งผลให้แนวโน้มชาวนาในพื้นที่มีอายุสูงมากขึ้นตามมาด้วย ทำให้การทำนาในพื้นที่จำเป็นต้องพึ่งพาการจ้างแรงงานและเครื่องจักรกลทางการเกษตรเนื่องจากการขาดแคลนแรงงานประกอบกับชาวนามีอายุมากขึ้นจึงไม่มีกำลังที่ ทำนาด้วยแรงงานของตนทั้งหมด ซึ่งในการสืบทอดการทำนาพบว่า ลูกชาวนากลุ่มที่สืบทอดอาชีพทำนาที่มีได้ลงมือทำนาเองแต่เป็นการจ้างผู้อื่นทำนาทุกขั้นตอนนี้ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาวนามีเงินทุนในการจ้างทำนาหรือสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนที่ให้กู้ยืมสำหรับการทำนาได้แก่ ธ.ก.ส. สหกรณ์การเกษตรหรือกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้านเป็นต้น

ความรู้ที่จำเป็นสำหรับชาวนากลุ่มนี้จึงต้องเป็นความรู้เรื่องการจัดการนาสมัยใหม่ ได้แก่ การจัดการนาอย่างไรไม่ให้เสี่ยงต่อการขาดทุน ซึ่งอาจจะต้องมีที่นาขนาดใหญ่และมีที่นาอยู่ในพื้นที่ที่พร้อม มีศักยภาพในการจัดการระบบน้ำที่ดี ข้อค้นพบงานวิจัยยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ชาวนา 2 กลุ่มนี้ เป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงต่อการขาดทุนและมีหนี้สินค่อนข้างมาก ถ้าหากประสบกับภัยธรรมชาติภัยแล้งหรือภัยน้ำท่วมเพราะว่ามีการลงทุนที่สูงในการจ้างทำทุกขั้นตอน ในส่วนของชาวนาย่อยที่มีที่นาลittleและไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรน้ำได้มากพอก็มีโอกาสสูญเสียที่นาค่อนข้างสูงเช่นกัน

ท่ามกลางปรากฏการณ์ร่วมนี้เองที่ทำให้ชาวนาสวนใหญ่ต้องปรับตัวอย่างมากเพื่อให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว ชาวนายังต้องเผชิญกับภัยเสี่ยงทั้งจากภัยแล้งและภาวะหนี้สิน ซึ่งเป็นแนวโน้มที่น่าเป็นห่วงและเกิดในหลายพื้นที่ ข้อค้นพบจากงานวิจัย ได้สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ชัดเจน สอดคล้องกับงานวิจัยของ สมคิด พรหมจ้อย และคณะ (2546) ศึกษาถึงเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ตอกย้ำถึงสถานการณ์ทำนาในภาคอีสานในจังหวัดต่างๆที่ “ยิ่งทำยิ่งจน” ดังที่ผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่อีสานใต้จำนวนมากให้ข้อมูลตรงกัน โดยเฉพาะเรื่องการมีหนี้สินว่า “...เมื่อประมาณ 20 ปีก่อนหน้านั้นมีน้อยนักที่ชาวบ้านจะมีหนี้สิน ทำพอมีพอกิน ทำเท่าไรก็ใช้เท่านั้น ทุกคร้วเรือนไม่ต้องซื้อข้าวกิน อาหารก็มีอยู่ตามธรรมชาติ ข้าวก็ราคาดี ไม่ต้องลงทุนมากเช่นในปัจจุบันทุกวันนี้มันเปลี่ยนไปทุกอย่างต้องซื้อหมดความเจริญคู่กับวัตถุเจริญมากยิ่งจ่ายมากหนี้สินก็เพิ่มเป็นเงาตามตัว” (เชียง ไทยดี, *สัมภาษณ์*, 2546)

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ได้ทำการสุ่มสำรวจครัวเรือนในพื้นที่อีสานใต้ โดยจำแนกตามครัวเรือนที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านที่มีการพัฒนาทั่วไป รวมจำนวนที่ศึกษาทั้งสิ้น 235 ครัวเรือน มี 180 ครัวเรือนหรือร้อยละ 77 ที่มีหนี้สินและมีเพียงร้อยละ 23 เท่านั้นที่ไม่เป็นหนี้ สาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดหนี้ คือ หนี้จากการผลิต หนี้จากการบริโภค หนี้จากการศึกษาของบุตร และหนี้จากการรักษาพยาบาลตามลำดับ โดยในจำนวนครัวเรือนที่เป็นหนี้มีแหล่งหนี้ใหญ่ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) คิดเป็นร้อยละ 42 รองลงมาเป็นกองทุนต่างๆ ของหมู่บ้านและสหกรณ์การเกษตร

1.2 อายุเฉลี่ยชาวนาสูงขึ้น ลูกหลานสืบทอดแต่ไม่เป็นชาวนาเต็มเวลาอีกต่อไป

ข้อค้นพบจากงานวิจัยชี้ว่า ปรากฏการณ์ลูกชานาไปประกอบอาชีพอื่นหลังจากจบการศึกษานี้ ได้ส่งผลต่ออาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด คือ การขาดการพัฒนาทางอาชีพทำนา ลูกชานารุ่นใหม่ที่ยังมีพลังกำลังและมีความรู้ไหลออกนอกพื้นที่ กำลังคนที่ตกค้างอยู่ในพื้นที่ส่วนมากเป็นชาวนาอาวุโสและคนที่ไม่ประสบผลสำเร็จในการศึกษาหรือไม่ประสบผลสำเร็จในการประกอบอาชีพอื่นจึงหันกลับมาทำนาปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของ สมพร อิศวิลานนท์ (2552) ที่ชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงจำนวนแรงงานที่ใช้ในการปลูกข้าวที่เสนอไว้ว่าการขยายตัวของเมืองและการเติบโตในระดับที่สูงกว่าเศรษฐกิจนอกภาคการเกษตรที่ผ่านมาได้นำไปสู่ภาวะการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากภาคการเกษตรไปสู่ภาคเศรษฐกิจอื่นๆ เพราะมีอัตราค่าจ้างแรงงานสูงกว่าภาคการเกษตรทำให้

สัดส่วนของแรงงานเกษตรต่อแรงงานทั้งประเทศลดลง การใช้แรงงานสำหรับการปลูกข้าวมีแนวโน้มลดลงเช่นกัน เมื่อเทียบกับกำลังแรงงานในภาคเกษตร กล่าวคือ สัดส่วนของแรงงานในการปลูกข้าวเฉลี่ยระหว่างปี พ.ศ.2516 - พ.ศ.2520 มีประมาณร้อยละ 48 ของแรงงานทั้งประเทศ และมีสัดส่วนลดลงเป็นลำดับจนถึงระหว่างปี พ.ศ.2546 - พ.ศ.2549 มีสัดส่วนประมาณร้อยละ 27

การเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากภาคการเกษตรและการผลิตข้าวดังกล่าวได้มีผลให้อายุเฉลี่ยของเกษตรกรที่ปลูกข้าวขยับเพิ่มสูงขึ้นจากเดิม ทั้งนี้ Isvilanonda et al. (2000) รายงานว่าระหว่างปีการสำรวจ 2530 และ 2541 อายุของหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลักได้เพิ่มขึ้นจาก 53 ปี เป็น 58 ปี ส่วนหนึ่งเป็นการขยายตัวของการศึกษาที่ทำให้บุตรหลานเกษตรกรได้มีโอกาสศึกษาต่อสูงขึ้นแล้วเคลื่อนย้ายไปทำงานต่างถิ่นและรวมถึงกลุ่มคนหนุ่มสาวที่เคลื่อนย้ายไปทำงานนอกภาคการเกษตรและไม่ได้หวนกลับมาทำอาชีพการเกษตรอีกเลย ทำให้อายุเฉลี่ยผู้ประกอบการอาชีพผู้ทำนาสูงมากขึ้น

ในกรณีของกลุ่มชาวนาอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ที่เป็นกรณีศึกษาครั้งนี้ก็เช่นเดียวกัน ข้อค้นพบจากการวิจัยไม่เพียงย้ำปรากฏการณ์การเคลื่อนย้ายแรงงานชาวนาเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ดังตัวอย่างงานวิชาการที่กล่าวไปเท่านั้น แต่ข้อค้นพบของการวิจัยชิ้นนี้ยังได้สะท้อนให้เห็นชัดว่า โอกาสการศึกษาต่อของลูกชานามีน้อยต่อการตัดสินใจในการสืบทอดและไม่สืบทอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งลูกชานาที่เรียนต่อในระดับสูงมีแนวโน้มที่จะไม่สืบทอดอาชีพทำนาและเลือกประกอบอาชีพที่ตนเองสนใจหลังจากที่สำเร็จการศึกษา แม้ในกลุ่มลูกชานาที่ไม่ประสบความสำเร็จในระบบการศึกษาก็ตาม ต่างก็เคลื่อนย้ายแรงงานออกไปทำงานต่างถิ่น ตามค่านิยมใหม่ที่ให้คุณค่ากับอาชีพอื่นมากกว่าอาชีพทำนาที่สำคัญ คือ สภาพบีบรัดทางเศรษฐกิจในปัจจุบันที่ต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต ได้กลายเป็นเงื่อนไขที่ให้ลูกชานาต้องเลือกอาชีพอื่นที่ได้เงินมากและมั่นคงกว่า สภาพการณ์เช่นนี้สอดคล้องกับข้อมูลในพื้นที่ของผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้จัดการ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดได้ให้ข้อมูลถึงแนวโน้มอายุของชาวนาลูกค้าธนาคารที่มีอายุมากขึ้นว่า “...ตอนนี้ ธ.ก.ส. สาขาเกษตรวิสัยมีเกษตรกรประมาณ 95 - 98 เปอร์เซ็นต์ เป็นลูกค้าอยู่ ถ้าดูตามอายุของลูกค้าที่เป็นเกษตรกรนี้ ส่วนใหญ่แล้ว 85 เปอร์เซ็นต์จะอายุ 50 ปีขึ้นไป เกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่นาแล้วก็เป็นลูกค้าของธนาคารเป็นผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ แล้วก็ดูตามวุฒิการศึกษาแล้วพบว่า จบประมาณชั้นประถมศึกษาเป็นหลัก แทบน้อยมากที่จะมีระดับปริญญาตรีที่จะมาทำนา” (ไพโรจน์ รุ่งพนารัตน์, สทนทากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า การเคลื่อนย้ายแรงงานในภาคการเกษตรนี้ ส่งผลให้อายุเฉลี่ยของแรงงานในภาคการเกษตรมีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ สอดคล้องกับที่อัมมาร สยามวาลา (2547) ได้ศึกษาแนวโน้มของการสืบทอดรูปแบบในการทำนา ที่แสดงผลเช่นเดียวกันนี้ และยังชี้ด้วยว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบการผลิตในภาคเกษตร คือ การขาดแคลนแรงงานอย่างรุนแรง ทำให้เกษตรกรไทยในบางพื้นที่หันไปใช้แรงงานต่างประเทศแทนและใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีเพื่อทดแทนการใช้แรงงานคน ซึ่งเป็นการลดขีดจำกัดในการทำไร่ นาของเกษตรกรแต่ละราย และสามารถเอื้อให้เกษตรกรสามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกของตนได้ ปรากฏการณ์ในส่วนนี้จะมีผลในระยะยาวต่อโครงสร้างการผลิตสินค้าเกษตรของประเทศไทยได้ ในขณะที่เดียวกันถ้ามีการจ้างในทุกกิจกรรมของการทำนาจะส่งผลให้ชาวนารับภาระต้นทุนที่มากเกินไปส่งผลต่อภาระหนี้สินที่ตามมาได้ (Asadullah and Rahman, 2005)

2. ประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาที่เหมาะสมกับรูปแบบการสืบทอดอาชีพทำนามีแนวโน้ม เป็น 3 รูปแบบ

จากข้อค้นพบงานวิจัยชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มการสืบทอดอาชีพทำนาที่แบ่งได้ 3 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่ม 1 กลุ่มผู้จัดการนา

กลุ่ม 2 กลุ่มชาวนาที่ทำนาด้วยว่าจ้างแรงงานในบางขั้นตอน

กลุ่ม 3 กลุ่มเกษตรกรทางเลือก

ซึ่งในแต่ละกลุ่มต่างมีวิธีการทำนา การจัดการนา ความรู้ที่ใช้ในการทำนา แต่ละรูปแบบ มีเงินลงทุน มีความเสี่ยงที่แตกต่างกันไป การศึกษาจึงต้องตอบโจทย์หลายกลุ่มเป้าหมายทั้ง 3 กลุ่ม เพื่อเตรียมการเข้าสู่อาชีพของลูกชาวนาแต่ละกลุ่มและความรู้สมัยใหม่ สำหรับเข้าสู่อาชีพทำนาแต่ละรูปแบบ

ดังนั้นการจัดการศึกษาจึงควรเป็นการศึกษาที่มากกว่าการตอบสนองต่อความต้องการของลูกชาวนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของลูกชาวนาเพียงกลุ่มเดียว แต่การจัดการศึกษา

เพื่อส่งเสริมอาชีพทำนาอาจมีแนวทางเฉพาะแบบเพื่อตอบสนองรูปแบบและแนวโน้มของการทำนาที่กำลังแปรเปลี่ยนไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากข้อค้นพบจากการวิจัยที่สะท้อนทิศทางของแนวโน้มการสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคตเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่

2.1 กลุ่ม 1 กลุ่มผู้จัดการนา เป็นชาวนาที่ทำนาด้วยการว่าจ้างแรงงานทุกขั้นตอน ใช้เงินลงทุนเป็นหลัก เจ้าของนาอยู่นอกพื้นที่ออกไปรับจ้างหรือทำงานประจำต่างถิ่นหรือทำงานในพื้นที่แต่ไม่มีเวลาทำนาด้วยตนเองใช้วิธีการนำเงินที่ได้มาจากการประกอบอาชีพอื่น จ้างกลุ่มชาวนารับจ้างในพื้นที่ทำนา ซึ่งกลุ่มผู้จัดการนาก็พึงได้รับการศึกษาที่เสริมสร้างขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากรที่นา การจัดการเงินลงทุน รวมไปถึงวิธีการลดต้นทุนปัจจัยการผลิต ความรู้ทักษะความเข้าใจในเรื่องห่วงโซ่อุปทานสินค้าการเกษตรและความต้องการของตลาดเพื่อประกอบการตัดสินใจในการลงทุนผลิตข้าว

แนวทางการจัดการศึกษาสำหรับกลุ่มเป้าหมายนี้ นอกเหนือจากส่งเสริมความรู้เรื่องบัญชีรายรับรายจ่าย ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการทำนาในระบบโรงเรียนที่จะส่งเสริมการเรียนรู้ของลูกชาวนาที่สืบทอดแล้ว ยังรวมถึงการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยจากการฝึกอบรมจากหน่วยงาน ที่จะเข้ามาส่งเสริมองค์ความรู้ในการจัดการการบริหารเงินลงทุนถึงวิธีการทำนาเพื่อไม่ให้เป็นที่หนี้ และยกตัวอย่างของการจัดการที่ประสบผลสำเร็จในอาชีพเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้หรือถ่ายทอดประสบการณ์ความสำเร็จจากการทำนารูปแบบนี้ให้กับชาวนารายอื่น

2.2 กลุ่ม 2 กลุ่มชาวนาที่ทำนาด้วยการว่าจ้างแรงงานในบางขั้นตอน ชาวนากลุ่มนี้ส่วนมากอาศัยอยู่ในพื้นที่หรือไปทำงานต่างถิ่นแล้วมีเครือข่ายญาติใกล้ชิดคอยดูแลนาให้ การทำนาใช้วิธีว่าจ้างแรงงานในบางขั้นตอนควบคู่ไปกับวิธีการลงมือทำนาด้วยตนเอง ดูแลนาตลอดขั้นตอนการเพาะปลูก ซึ่งกลุ่มชาวนานี้ในลักษณะนี้ คือ ชาวนาส่วนใหญ่ในปัจจุบันในอนาคต ชาวนากลุ่มนี้มีแนวโน้มลดจำนวนลงเรื่อยๆ และอาจกลายเป็นชาวนากลุ่มที่ 1 คือ กลุ่มผู้จัดการนามากขึ้นเพราะต่อไปเมื่อชาวนากลุ่มนี้มีอายุมากขึ้น ก็จำเป็นต้องจ้างแรงงานและเครื่องจักรกลการเกษตรในการทำนาแทนมากขึ้นเรื่อยๆ

แนวทางการจัดการศึกษาสำหรับชาวนาในกลุ่มนี้ นอกจากความรู้และทักษะพื้นฐานที่เกี่ยวข้องการทำงานแล้ว ยังควรต้องเห็นการพัฒนาฝีมือแรงงาน เพิ่มความรู้ในการจัดการการทำงาน การบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งทรัพยากรที่ดิน ทรัพยากรแหล่งน้ำ ทรัพยากรทางด้านเงินทุนและปัจจัยการลงทุน ชาวนากลุ่มนี้ต้องอาศัยความรู้จากภูมิปัญญาที่เคยสืบทอดมาควบคู่กับความรู้ในการเลือกใช้เทคโนโลยีเครื่องจักรกลการเกษตรสมัยใหม่เพื่อลดต้นทุน สถาบันอาชีวศึกษาจึงเป็นหน่วยที่สามารถเข้ามาส่งเสริมความรู้ของชาวนาเหล่านี้ได้ในการเพิ่มพูนความรู้เกี่ยวกับการทำงานและการเข้าถึงเครื่องจักรกลการเกษตร การดูแลรักษาและซ่อมบำรุงเครื่องจักรกลการเกษตรเบื้องต้น นอกจากนี้การเรียนรู้นอกระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ตามอัธยาศัยผ่านทางศูนย์เรียนรู้ชุมชน ตลอดจนเครือข่ายชาวนา หน่วยงานเจ้าหน้าที่ของรัฐมีความจำเป็นให้ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับหลักการดำเนินชีวิต และส่งเสริมอาชีพอื่นเสริมนอกเหนือจากอาชีพทำนา

2.3 กลุ่ม 3 กลุ่มเกษตรกรทางเลือกที่เปลี่ยนรูปแบบการทำงานจากการปลูกข้าวเป็นพืชหลักเพียงอย่างเดียวมาเป็นการเกษตรผสมผสาน ทำการเกษตรแบบประณีต นำความรู้เกี่ยวกับการเกษตรทฤษฎีใหม่เข้ามาจัดการเป็นระบบฟาร์ม และมีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลทรัพยากรภายในชุมชนท้องถิ่น สำหรับแนวทางการจัดการศึกษาของกลุ่มเกษตรกรทางเลือกนั้น นอกจากการส่งเสริมความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ หรือเกษตรทฤษฎีใหม่แล้ว การส่งเสริมความรู้และทักษะที่เกี่ยวข้อง อาทิ การรวมกลุ่ม การจัดการเครือข่าย การจัดการความรู้ (Knowledge Management) เกี่ยวกับปัญหาและการรวบรวมประสบการณ์วิธีการทำงานที่ประสบความสำเร็จของการทำงานการเกษตรทางเลือกเพื่อเผยแพร่ให้ผู้สนใจ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของชาวนากลุ่มนี้

แนวทางการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยและการศึกษานอกระบบจึงเป็นแนวทางหลักที่จะส่งเสริมศักยภาพและความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกรทางเลือก แต่ในขณะเดียวกันการศึกษาในระบบโรงเรียนก็เป็นแนวทางที่สามารถจัดขึ้นได้ ดังตัวอย่างโรงเรียนชาวนาที่มีหลักสูตรการสอนเรื่องการทำงานอย่างเป็นระบบ หรือตัวอย่างหลักสูตรต่าง ๆ ที่ผ่านการฝึกอบรมของสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น เป็นต้น

การสืบทอดอาชีพทำนาในอนาคตจึงมีทางเลือกหลายรูปแบบ ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของลูกชาวนาที่สืบทอดอาชีพทำนาว่าจะเลือกทำนารูปแบบใดและมีวิธีการทำนาอย่างไรที่สอดคล้องกับความต้องการและรูปแบบการใช้ชีวิตของลูกชาวนาเอง ส่วนแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนานั้นจะต้องเพิ่มความรู้ที่ทำให้ลูกชาวนามีคุณภาพชีวิตที่เทียบเท่ากับคนที่ประกอบอาชีพอื่น เป็นชุดความรู้ที่ส่งผลให้ลูกชาวนาเลือกประกอบอาชีพทำนาโดยสามารถเลี้ยงตัวเองและครอบครัวได้หรือเป็นอาชีพที่เสริมที่เพิ่มรายได้ควบคู่กับการประกอบอาชีพอื่น ไม่ใช่ทางเลือกของคนที่ต้องเหนื่อยยากลำบากต้องลงทุนลงแรง มากกว่าอาชีพอื่นแล้วผลตอบแทนที่เขาได้รับกลับน้อยกว่าอาชีพอื่นมาก

ความรู้ที่เหมาะสมกับลูกชาวนาทั้ง 3 กลุ่ม จึงมีทั้งความเหมือนและความต่างแยกไปตามความเหมาะสมของแต่ละกลุ่ม อย่างไรก็ตามลูกชาวนาทั้ง 3 กลุ่มนั้นยังคงต้องมีชุดความรู้ร่วมเกี่ยวกับการทำนารูปแบบใหม่ที่จำเป็นต้องรู้ คือ **ความรู้ในการจัดการการทำนา** เช่น ทำนาอย่างไรจึงจะไม่ล้มเหลวเป็นหนี้สิน ทำนาอย่างไรจึงจะประสบผลสำเร็จในอาชีพทำนา เป็นต้น **ความรู้ที่นำมาจัดการเพื่อลดความทุกข์ของชาวนา**เกี่ยวกับเรื่องนี้ ได้แก่ **วิธีการทำนา**ที่ทำอย่างไรที่ทำให้ลูกชาวนาได้เรียนรู้ถึงความเสี่ยงในการทำนาแต่ละรูปแบบของตนเอง และมีวิธีการจัดการหรือบริหารความเสี่ยงของการผลิตของตนได้อย่างไร ซึ่งความเสี่ยงในการทำนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทหลัก คือ

1) ความเสี่ยงทางกายภาพ คือ ความเสี่ยงที่เกิดจากพื้พาน้ำจากธรรมชาติในการทำนาและการเปลี่ยนแปลงสภาพดินฟ้าอากาศ ภัยธรรมชาติ ภัยน้ำท่วม ฝนแล้ง แมลงศัตรูพืช

2) ความเสี่ยงที่เกิดจากความไม่รู้ คือการที่ชาวนาไม่สามารถเข้าถึงหรือไปไม่ถึงชุดความรู้ที่จำเป็น เช่น ชาวนาไม่สามารถกำหนดราคาสินค้าที่ผลิตได้เอง อันเกิดจากการขาดความรู้เรื่องของกลไกตลาดและห่วงโซ่อุปทานของสินค้าเกษตรกรรม

การจัดการศึกษาเพื่อให้ชาวนาได้เรียนรู้และเท่าทันความเสี่ยงที่เกิดขึ้นนี้ต้องจัดขึ้นโดยให้ลูกชาวนาสามารถเข้าถึงความรู้ ช่องทางและกระบวนการ การเข้าถึงความรู้ของลูกชาวนาจะเกิดขึ้นได้ในชุมชนต้องมีฐานข้อมูลที่เพียงพอและความรู้ที่ประกอบการตัดสินใจในการผลิตเพื่อให้รู้เท่าทันตลาดและสามารถเลือกตัดสินใจการทำนาได้ โดยไม่ต้องใช้วิธีการเสี่ยงดวงและ

ฝากความสำเร็จของการประกอบอาชีพไว้กับความไม่รู้และปัจจัยที่ตนเองไม่สามารถควบคุมได้
 อย่างที่เคยเป็นมาตั้งข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิถึงฐานข้อมูลเพื่อประกอบการตัดสินใจในการ
 ประกอบอาชีพว่า

“...คือต้องให้รู้ ณ วันที่เขาปลูกข้าวว่าวันที่เขาหว่านข้าวว่า ข้าวเมล็ดนี้จะไป
 ไหน มันน่าจะเหมือนที่อิสราเอลนะ สหกรณ์โคชิบูซของประเทศอิสราเอลที่ประสบ
 ผลสำเร็จที่สุดในโลก เขาเข้าไปในเว็บไซต์เขาก็ไปกดดูว่า เขาจะปลูกผักซีมันจะ
 เก็บได้อีก 30 วัน ใน 30 วันจะมีการประมาณแล้วว่าผักซีจะราคาเท่าไร มีดีมานด์
 กับซัพพลายอย่างไร ดาต้าเบส เขาถึงค้ได้หมดแล้วเขาก็มาตัดสินใจว่ามาปลูกผักซี
 ไม่มาปลูกแย่งกับคนอื่นแต่ที่บ้านเราไม่มี คิดว่าเราจะต้องมี integrate system ซัก
 อย่างที่ อบต. อบจ. ให้ชุมชนมีระบบฐานข้อมูลของตัวเอง”

(จุฑาทิพย์ ภัทราวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2553)

การเข้าถึงความรู้ของชาวนาเป็นช่องทางที่ทำให้ชาวนาหลุดพ้นจากวงจรความยากจน
 สะสมที่สืบทอดกันมา พร้อมกับการยกระดับอาชีพทำนาในอนาคตให้เป็นอาชีพที่สร้างความ
 มั่นคงทางอาหารให้แก่ตนเอง ส่งต่อความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งผลิตข้าวและเป็นแหล่งสร้าง
 รายได้ให้กับชาวนาให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ภาพแรกของความทรงจำชาวนาจากชาวนายากจน
 เสื่อมอ้ออ้อม เก่าขาด เป็นชาวนารุ่นใหม่ที่รุ่มรวยความรู้ มีความเป็นอยู่ที่ดี มีโอกาสและฐานะทาง
 สังคมเทียบเท่ากับอาชีพอื่นๆ

ในกระบวนการเข้าถึงความรู้ของชาวนายุคใหม่ฐานข้อมูลและสถิติพื้นฐานของชาวนามี
 ความจำเป็นอย่างมากต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของชาวนานี้ เป็นมีวิธีการที่ทำให้รู้เท่าทันไม่ตก
 เป็นเหยื่อของตลาดและความพยายามในการเอาเปรียบชาวนาจากภายนอกที่ถาโถมเข้ามา การ
 สร้างเครื่องมือการเข้าถึงความรู้และการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็ง
 ทางปัญญาและสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีที่สุดให้กับลูกชาวนาสอดคล้องกับข้อเสนอของ สมคิด พรหมจักษ์
 และคณะ (2546) จากงานวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ความอยู่รอดของชุมชน
 ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงถึง การสร้างฐานข้อมูลเศรษฐกิจของชุมชน ในด้านการจัดการ

เศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นจะต้องจัดการสำรวจข้อมูลเศรษฐกิจของชุมชน ณ ระดับครัวเรือนเพื่อให้รู้จักรูปแบบพรณสัณฐานของชุมชนตนเอง ทั้งนี้ข้อมูลสำคัญที่ชาวนาพึงเข้าถึงมี 3 ประการคือ

1) ข้อมูลทางกายภาพของชุมชนหมู่บ้านสภาพอากาศและลักษณะภูมิประเทศ การใช้ที่ดิน การประกอบอาชีพ องค์ประกอบด้านประชากรความหนาแน่นของประชากรการเพิ่มของประชากร ผลผลิตต่อหน่วยที่ดิน เครื่องมือในการประกอบอาชีพ เทคนิคการผลิต พันธุ์พืช สัตว์ส่วนของพืชในการเพาะปลูก ปริมาณและชนิดของสัตว์เลี้ยงการแปรรูปผลผลิตเกษตร ทัศนกรรมและอุตสาหกรรมการบริโภคภายในชุมชนและการส่งออก แหล่งตลาด ลักษณะการถือครองที่ดิน สัดส่วนของผู้เช่าที่ดิน สภาพคล่องทางการเงินของชาวบ้าน แหล่งทุน การเป็นหนี้ และเจ้าหนี้ของครัวเรือนส่วนเกินของผลผลิต การค้าและการสะสมทุน การรวมกลุ่มของชาวบ้าน สหกรณ์รูปแบบต่างๆ กองทุนรูปแบบต่างๆ ซึ่งข้อมูลที่กล่าวมาอาจเรียกว่าข้อมูลพื้นฐานเพื่อการผลิตและการตลาดของชุมชน

2) ข้อมูลปฏิทินการผลิตและการใช้แรงงานของชุมชนตลอดปีโดยอาจแยกเป็นวันทำงานและวันพักผ่อน วันไปร่วมงานเทศกาลของชุมชน เป็นต้น

3) ข้อมูลบัญชีรายรับรายจ่ายของครัวเรือนใน 1 ปี ซึ่งข้อมูลทั้ง 3 ส่วนนี้จะสะท้อนภาพที่ชัดเจนของเศรษฐกิจในชุมชนได้เป็นอย่างดี สามารถสะท้อนระดับการพัฒนาของหมู่บ้านและเมื่อนำข้อมูลนี้ไปวางแผนพัฒนาร่วมกับมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของหมู่บ้านแล้ว ก็จะทำให้เห็นภาพที่ยั่งยืนต่อไป

การทำให้เกิดความเข้มแข็งจากภายในชุมชนด้วยการสร้างลูกชานารุ่นใหม่ที่มีใจรักในอาชีพตนเอง รู้คุณค่าของความรู้ภูมิปัญญาที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมา และเรียนรู้เข้าถึงข้อมูลความรู้สมัยใหม่ที่เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย มีความสามารถในการเลือกใช้เทคโนโลยีได้อย่างเหมาะสม เป็นชานารุ่นใหม่ที่น่าสง่าม มีศักดิ์ศรีและพึ่งพาตนเองได้ มีจุดยืนอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข การเปลี่ยนแนวคิดเพื่อเรียนรู้ที่จะดำเนินชีวิตอย่างรู้เท่าทัน จึงเป็นกระบวนการสำคัญของการให้ความรู้แก่ลูกชานาทั้ง 3 กลุ่มไม่ว่าจะทำในรูปแบบใด ลูกชานาทั้ง 3 กลุ่ม ต้องได้รับรู้ถึงแบบอย่างความสำเร็จเพื่อเพิ่มความเชื่อมั่นในการประกอบอาชีพทำนาและมีช่องทางที่จะเข้าถึงความรู้ที่จะช่วยพาไปสู่ความสำเร็จในอาชีพทำนา

การศึกษาที่ดีควรเป็นการจัดการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้รู้จักตนเอง รู้ถึงความสนใจ ความถนัดของตน มีสิทธิ์ได้เลือกและพัฒนาความสามารถ เติบโตเต็มศักยภาพตามความสนใจ การจัดการศึกษาจึงต้องปรับลักษณะจากการให้การศึกษาเพื่อส่งคนเข้าระบบการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาเพียงรูปแบบเดียวเป็นการให้การศึกษาที่ผู้เรียนได้เรียนรู้ความรู้ภายในท้องถิ่นและรู้จักคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่น มีแหล่งเรียนรู้ที่สามารถเข้าถึงได้ตลอดเวลา

สอดคล้องกับแนวคิดการศึกษาในวิถีชุมชนโดยดร.อมรวิรัช นาคทรพร และคณะ (2551) ที่เน้นว่าการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุดคือการเปลี่ยนแปลงเรื่องเนื้อหาการเรียนรู้ภายในโรงเรียน คือ การหันมาให้ความสนใจเกี่ยวข้องกับท้องถิ่น โดยศึกษาเพื่อทำความรู้จักและทำความเข้าใจท้องถิ่นในมิติต่างๆ ได้แก่ มิติฐานทรัพยากรชุมชน มิติด้านคนที่เป็นผู้รู้ของท้องถิ่น มิติด้านภูมิปัญญาและองค์ความรู้ของท้องถิ่นและมิติด้านสภาพปัญหาแวดล้อมท้องถิ่น

3. ประเด็นเกี่ยวกับชุดความรู้สำหรับลูกชาวนาในยุคโลกาภิวัตน์

ชุดความรู้สำหรับลูกชาวนาในยุคโลกาภิวัตน์ไม่ใช่เป็นเพียงแค่ความรู้การทำนา แต่เป็นความรู้เรื่องระบบฟาร์ม (Farming System) การจัดการฟาร์ม (Farm Management) ห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain) การใช้ที่นาให้เป็น ใช้พื้นที่ ใช้ทรัพยากร ใช้ความรู้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด (Fully Utilize) และการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficient Use) การลดต้นทุน การพึ่งพาตนเอง รวมถึงความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาการทำนาที่สั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

จากข้อค้นพบงานวิจัยถึงชุดความรู้ที่จำเป็นสำหรับชาวนารุ่นใหม่มี 6 ชุดความรู้สำคัญที่ชาวนารุ่นใหม่จำเป็นต้องรู้ จึงจะทำให้การสืบทอดอาชีพทำนาเป็นการทำนาด้วยความรู้ที่ได้จากการสั่งสมสืบทอดกันมา การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความสำเร็จ ความล้มเหลวจากการทำนา ควบคู่กับการเข้าถึงความรู้ชุดใหม่เพื่อให้รู้เท่าทันกลไกของตลาด การเข้าถึงเทคโนโลยีและเครื่องทุ่นแรงที่ทันสมัยแทนการทำนาด้วยชุดความรู้และความเชื่อเดิมที่ทำต่อกันมา ที่ตอบสนองต่อการทำนาแบบเก่าซึ่งได้พ้นยุคสมัยไปแล้ว และถึงเวลาที่จะเปลี่ยนเป็นความรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับตัวในการใช้ชีวิตในโลกปัจจุบัน

ชุดความรู้ทั้ง 6 ชุดที่จำเป็นสำหรับชาวนารุ่นใหม่ได้แก่

- 1) ชุดการจัดการความรู้เกี่ยวกับการทำนา
- 2) ชุดความรู้เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรที่นาที่มีให้เกิดประโยชน์สูงสุด
- 3) ชุดความรู้เกี่ยวกับการจัดบัญชีครัวเรือน การจัดการต้นทุนและค่าใช้จ่ายจากปัจจัยการผลิต และการลดภาระหนี้สินในการทำนา
- 4) ชุดความรู้เกี่ยวกับการรวมกลุ่ม การบริหารจัดการเครือข่าย
- 5) ชุดความรู้เกี่ยวกับห่วงโซ่อุปทานสินค้าการเกษตร และความต้องการของตลาด
- 6) ชุดความรู้ของการสร้างสำนึก ความผูกพันและการปลูกฝังประเพณี วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับอาชีพทำนา

แนวทางที่ค้นพบ 6 ชุดความรู้ที่จำเป็นสำหรับชาวนายุคใหม่นี้สอดคล้องกับแนวคิดของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2546) ที่เสนอให้นำข้อมูลทางเศรษฐกิจร่วมสมัยของชุมชนข้อมูลประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนอาจจะสามารถทำเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนขึ้นได้ เป้าหมายของการวางแผน คือ ความพอเพียงและความรุ่งเรืองของชุมชนชุมชนในเขตดำรงอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและพัฒนาต่อไป แผนเศรษฐกิจชุมชนควรจะกำหนดจุดตั้งที่เหมาะสมในการผลิต คือ ชุมชนหมู่บ้านสามารถกำหนดวิถีชีวิตเศรษฐกิจของตนเองว่าจะผลิตอะไร ปริมาณเท่าใด ด้วยวิธีการทางเทคนิคอย่างไร สามารถจัดการใช้แรงงานได้อย่างเต็มที่ตลอดปี มีความสมดุลระหว่างสาขาการผลิตและชุมชนในท้องถิ่นสนองการบริโภคในหมู่บ้านได้พอเพียง มีทุนหมุนเวียนและทุนสำรองที่จำเป็น มีการรวมกลุ่มชาวบ้านในรูปแบบ และขนาดผลิตที่เหมาะสม มีการระดมทุนภายในท้องถิ่นเพื่อสร้างอุตสาหกรรมแปรรูปที่จำเป็นตามความสามารถ สร้างนักจัดการภาคเกษตรกรรมท้องถิ่นขึ้น กำหนดอัตราการเจริญเติบโตของท้องถิ่นที่เหมาะสม มีกลไกเปลี่ยนแปลงพัฒนาเทคนิคการผลิต ยกระดับพลังการผลิตมีแผนการระยะยาวของท้องถิ่นเอง

4. เกษตรทางเลือกและการรวมกลุ่มเป็นสัญญาทางออกที่ดีของชาวนารายย่อย

จากข้อค้นพบของการวิจัยถึงการปรับตัวของชาวนารายย่อยที่นำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และนำหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่มาปรับใช้ในวิธีการผลิต เปลี่ยนจากทำนาปลูกข้าวเพียงอย่างเดียวใน 1 ปีการผลิต เป็นการทำการเกษตรแบบผสมผสาน การเกษตรแบบประณีต อาทิ ขุดบ่อน้ำสำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้ยามขาดแคลนน้ำและไว้เลี้ยงปลา เลี้ยงโคขุน มีการปลูกผักปลอดสารพิษและไม้ผล รวมกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ใช้เอง รวมกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว เพื่อจำหน่ายให้สมาชิกในราคาถูก เป็นต้น การพยายาม สร้างรายได้เพิ่มเติมและลดรายจ่าย ฟังพาดตนเองให้ได้และสร้างความร่วมมือให้เกิดขึ้นในกลุ่มอาชีพเดียวกัน เพื่อเพิ่มพลังความร่วมมือนี้ จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสังเกตเห็นได้ว่าการทำเกษตรผสมผสาน และการรวมกลุ่มเครือข่ายของชาวนารายย่อยที่เปลี่ยนมาเป็นเกษตรกรทางเลือก ส่งผลให้ชาวนามีรายได้เพิ่มมากขึ้น จากรายได้ที่มีตลอดทั้งปีจากการขายผลผลิตที่เกิดขึ้น ในฟาร์ม เช่น ผักปลอดสารพิษ ไม้ผลและสัตว์ที่เลี้ยงไว้เป็นอาชีพเสริม รวมทั้งการพยายามลดรายจ่ายด้วยการพึ่งตนเองและลดต้นทุนปัจจัยการผลิตลง

นอกจากนี้การให้ความร่วมมือช่วยเหลือกันในกลุ่มเครือข่ายอาชีพได้ส่งผลให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้ใหม่เพื่อพัฒนาอาชีพในชุมชน นับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นอีกทางเลือกหนึ่งของชาวนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ดังข้อเสนอของนายยงยุทธ ศรีนวล เกษตรตำบลประจำตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดว่า

“...มีเกษตรกรในทุ่งกุลาร้องไห้พยายามปรับเปลี่ยนนำหลักทฤษฎีใหม่ของในหลวงเข้ามา ทำเกษตรทฤษฎีใหม่โดยทำระบบน้ำเพื่อแบ่งสัดส่วนในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ เยอะ นะครับ อย่างที่ ทำซึ่งก็ได้ผล สามารถเลี้ยงแปลงนาเขาได้ทั้งที่ฟ้าฝนมีการทิ้งช่วง เขาก็ทำได้เพราะฉะนั้นในอีก 20 ปีข้างหน้าเขาต้องปรับเปลี่ยนระบบการผลิตขึ้นมาใหม่จากทำนาแค่อย่างเดียวไป เป็นการทำนาที่หลากหลายขึ้น เป็นอาชีพที่หลากหลาย เป็นเกษตรผสมผสาน เป็นไร่นาสวนผสมโดยใช้หลักทฤษฎีใหม่เข้ามา จัดการเรื่องน้ำ เวลาฝนตกมาเยอะๆ ก็ต้องเอาน้ำลงมีที่เก็บน้ำ เวลาหน้าแล้งก็ต้องเอาน้ำตัวนี้ขึ้นมาใช้หล่อเลี้ยง”

(ยงยุทธ ศรีนวล, สทนากลุ่ม, 30 มีนาคม 2552)

แนวความคิดการนำการเกษตรทฤษฎีใหม่และนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้นี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุรพงษ์ สาคะรัง (2549) ในโครงการวิจัยและพัฒนาการผลิตเมล็ดข้าว พันธุ์ข้าวหอมคุณภาพดี เพื่อเป็นทางเลือกใหม่ให้ชาวนารอบเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ พบว่าคนปลูกข้าวที่ป่าภูเขียว ได้ร่วมแรงร่วมใจกันหันไปใช้ทางเลือกของการทำนาอย่างพอเพียงไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ด้วยการนำวิถีเกษตรอินทรีย์มาปรับใช้ บำรุงดิน เนื่องจากอดีตชาวนาส่วนใหญ่จะใช้ปุ๋ยเคมีติดต่อกันเป็นเวลานาน ทำให้ดินเสื่อมโทรม ขาดอินทรีย์วัตถุ (ซากพืช ซากสัตว์) เมื่อหันมาใช้หลักความพอประมาณจึงได้เริ่มหมักปุ๋ยใช้เอง ด้วยการหาวัสดุใกล้บ้านอย่างเศษฟางและมูลสัตว์มาหมักเพื่อทดแทนปุ๋ยเคมีราคาแพง ทำให้สามารถลดต้นทุนการผลิตและช่วยพลิกฟื้นดินให้มีคุณภาพดีขึ้นได้

ดังนั้นการปรับตัวสู่แนวทางการใช้การเกษตรทางเลือก โดยเน้นการพึ่งพาตนเอง ลดรายจ่ายและนำหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่เข้ามาช่วยจัดการระบบฟาร์มให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้ จึงถือว่าเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่ง เช่นเดียวกับข้อเสนอของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกที่ได้พัฒนาองค์ความรู้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนบนฐานความหลากหลายของระบบนิเวศ สังคมและวัฒนธรรมจนเกิดการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของสมาชิกในเครือข่าย เช่น การเลิกใช้สารเคมี การพัฒนาเทคนิคและรูปแบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืนเหมาะสมและหลากหลายซึ่งช่วยให้เกษตรกรในเครือข่ายสามารถพึ่งตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ มีความมั่นคงทางอาหาร มีระบบการผลิตและผลผลิตที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต จากประสบการณ์การทำงานของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน(ประเทศไทย) และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกได้ข้อสรุปว่าแนวทางที่จะเป็นทางรอดสำคัญของเกษตรกรไทย คือ ระบบเกษตรกรรมที่เกื้อกูลต่อสภาพแวดล้อม มีความเป็นไปได้อย่างเศรษฐกิจ มีความเป็นธรรมในสังคม เคารพในความเป็นมนุษย์และสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน ระบบคุณค่ารวมทั้งวิถีชีวิต นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและแบ่งปัน(เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล, มูลนิธิข้าวขวัญ, 2549)

ไม่เพียงแต่ความรู้เกี่ยวกับการเกษตรทฤษฎีใหม่เท่านั้นที่เป็นหัวใจสำคัญของทางรอดของชาวนายุคใหม่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการจัดการให้มีเครือข่ายของชาวนาที่เข้มแข็งก็มีส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ถึงความสำเร็จภายในกลุ่ม เครือข่ายและระหว่างเครือข่ายทำให้เกิดความเชื่อมั่นในการประกอบอาชีพที่เป็นแบบอย่าง que ประสบผลสำเร็จจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเครือข่ายหรือร่วมกันหา

แนวทางแก้ปัญหาภายในกลุ่มที่มีปัญหาใกล้เคียงกันอันจะส่งผลให้เกิดการสืบทอดอย่างยั่งยืนในกลุ่มชาวนา

ดังตัวอย่างงานวิจัยในครั้งนี้นี้ที่พบว่า การสืบทอดการทำนาในพื้นที่นั้น ได้มีความร่วมมือให้ตั้งศูนย์การเรียนรู้ของปราชญ์ชุมชนในแต่ละตำบล เป็นสถานที่ที่เปิดให้มีการรวมกลุ่มกันของเครือข่ายชาวนาในพื้นที่ภายในหมู่บ้านและตำบลใกล้เคียง เช่น ศูนย์การเรียนรู้ปราชญ์ชุมชนของนายแสวง มะโนลัย ปราชญ์ชุมชนบ้านโพนหาด ตำบลดงครั่งน้อย อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ที่เกิดจากความร่วมมือของ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น อบต.ดงครั่งน้อย สำนักงานเกษตรอำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ที่ร่วมมือกันจัดตั้งขึ้นเพื่อให้เป็นศูนย์ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการเกษตร เช่น การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ การปลูกพืชผักปลอดสารพิษ การเลี้ยงโคขุน เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้มีการอบรมและเผยแพร่ความรู้การทำเกษตรทฤษฎีใหม่จากหน่วยงานของรัฐและวิทยากรภายในชุมชน ให้มีการขยายผลในพื้นที่ให้กับชาวนาที่สนใจเข้ารับการอบรมและศึกษาดูงานดังกล่าวของนายแสวง มะโนลัยถึงการถ่ายทอดความรู้ให้กับพ่อแม่ของลูกชาวนาเพื่อให้นำไปปฏิบัติเป็นตัวอย่างขยายผลให้กับลูกหลานต่อไปว่า

“...ต้องเริ่มเปลี่ยนค่านิยมตั้งแต่พ่อแม่ของลูกชาวนาไปแล้วจึงค่อยให้เขากลับไปบอกต่อยังลูกหลาน เมื่อนำหลักการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ตรงนี้ไปใช้แล้วมันเกิดเป็นผลดี เกิดประโยชน์ต่อเขาและครอบครัว ลูกหลานเห็นความสำเร็จจากตรงนี้ ก็จะได้ทำหรือนำไปปฏิบัติต่อกันไป ที่สำคัญมันต้องเริ่มจากพ่อแม่เสียก่อน”

(แสวง มะโนลัย, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2552)

กรณีนี้ที่กล่าวนี้นับเป็นตัวอย่างที่น่าสนใจ ที่น่าสังเกต คือ กระแสการรวมกลุ่มเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชาวนาดูเป็นแนวโน้มที่จะเกิดมากขึ้นในหลายพื้นที่ เช่น ตัวอย่างโรงเรียนชาวนา จังหวัดนครสวรรค์ ที่ให้ชาวนารวมตัวกันเรียนรู้ ที่ว่าโรงเรียนชาวนาไม่ได้หมายถึงอาคารหรือสถานที่ใช้สำหรับอบรมสั่งสอนชาวนา หากแต่เป็นกลุ่มชาวนาที่รวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำนาโดยไม่ใช้สารเคมี โดยมีมูลนิธิข้าวขวัญเป็นผู้อำนวยการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้สิ่งใหม่ พาไปศึกษาดูงานหาความรู้จากภายนอก สิ่งที่ชาวนาต้องเรียนรู้มีอยู่ 3 หลักสูตรด้วยกัน คือ การจัดการศัตรูพืชโดยชีววิธี การปรับปรุงบำรุงดินโดยไม่ใช้สารเคมีและการพัฒนาพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืน นำความรู้จากทั้งภายในและ

ภายนอกและประสบการณ์ของแต่ละคนดึงออกมาแลกเปลี่ยนกัน จนเกิดเป็นฐานความรู้ของ ชาวนาเอง เพราะที่ผ่านมาที่ความรู้ของชาวนาไม่มีใครให้ความสำคัญเมื่อนำความรู้ไปปฏิบัติจริง เกิดเป็นความรู้ใหม่ ความเชื่อใหม่ที่ใส่ใจในตนเอง สังคม ชุมชนและสิ่งแวดล้อม สิ่งสำคัญของ กระบวนการโรงเรียนชาวนา คือ การใช้ความรู้และคุณธรรมเป็นจุดเชื่อมโยงการเรียนรู้ นอกจากนี้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารกันของชาวนา ทำให้รู้เท่าทันกระแสการ เปลี่ยนแปลงของโลก รู้เท่าทันคำโฆษณาจากบริษัทค้าปุ๋ยและสารเคมี และยังมีการขยาย เครือข่ายโรงเรียนชาวนาในอีกหลายพื้นที่ (เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานขยาย ขยายผล, มูลนิธิข้าวขวัญ, 2549)

นอกจากตัวอย่างที่กล่าวนี้แล้ว ข้อค้นพบการวิจัยยังชี้ด้วยว่าการรวมกลุ่มจะมีพลังมาก ยิ่งขึ้นเมื่อมีกลไกประสานพลังเครือข่ายและขยายความร่วมมือเครือข่ายภายใต้การหนุนเสริม จากหน่วยงานทางวิชาการและกลไกการทำงานของท้องถิ่น ซึ่งมีนัยต่อการเสริมสร้างความ เข้มแข็งของเครือข่ายและท้องถิ่น ดังเช่นตัวอย่างของการรวมกลุ่มเครือข่ายชาวนา ทุ่งกุลาร้องไห้ หรือกลุ่มเครือข่ายชาวนาลุ่มแม่น้ำโขง เป็นต้น

การรวมกลุ่มเช่นนี้ มีให้เห็นมากยิ่งขึ้นเช่นกัน เช่น กลุ่ม “เครือข่ายคุณค่าชาวนา คุณธรรม” จังหวัดยโสธร ที่เกิดขึ้นจากการสนับสนุนของสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ซึ่งได้เริ่มให้การสนับสนุนทุนวิจัย โครงการวิจัย “เครือข่ายข้าวคุณธรรม” ในปี พ.ศ.2549 โดยที่มวิจัยได้แก่ นายอดุลย์ โคลนพันธ์ นายมนตรี เบ้าทองและนายประจักษ์ บุญเทศ ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ได้นำเอาชุดความรู้ การเชื่อมโยงเครือข่าย คุณค่าและแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มาขับเคลื่อนการจัดการความรู้ในกลุ่มชาวนาที่ เข้าร่วมโครงการโดยมุ่งเน้นไปที่การแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่มีการ แข่งขันอย่างรุนแรง ผลลัพธ์ที่เกิดจากการดำเนินโครงการไปได้ 1 ปี คือ เกิดเป็นปฏิญญาชาวนา 8 ประการ เพื่อการดำรงชีวิตอย่างสมเหตุสมผล ได้แก่

- 1) สมาชิกที่เข้าร่วมโครงการยึดมั่นในมาตรฐานเกษตรอินทรีย์บนหลักการพึ่งพาตนเอง
- 2) สมาชิกของแต่ละศูนย์จะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เดือนละ 1 ครั้ง

- 3) สมาชิกจะมีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง
- 4) จะมีการพัฒนาชุดความรู้กระบวนการหลังเก็บเกี่ยวของสมาชิก
- 5) การพัฒนาช่องทางการตลาด 2 แนวทางคือข้าวสารและข้าวเปลือก
- 6) จะผลิตพันธุ์ข้าวให้ได้มาตรฐานขั้นต่ำ 38 กรัม
- 7) จะยึดมั่นในศีล 5 เลิกอบายมุข 3 (ไม่เล่นการพนัน ไม่สูบบุหรี่ ไม่ดื่มเหล้า)
- 8) จะมุ่งสร้างแบรนด์ข้าวคุณธรรมให้ประจักษ์แก่สังคม เกิดเครื่องหมายการค้า “ข้าวคุณธรรม” เกิดนวัตกรรมสำหรับระบบการผลิตและการค้าข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่สามารถแก้ปัญหาการผลิตและการค้าอย่างยั่งยืนโดยที่รัฐไม่ต้องเข้ามาแทรกแซง

ผลสำเร็จที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาแบรนด์ข้าวคุณธรรมคือการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับข้าวที่กลุ่มเครือข่ายคุณค่า ชวนาคคุณธรรมผลิตขึ้นมาคือคนปลูกมีคุณธรรม คนซื้อก็ได้ช่วยเหลือคนดีมีความสุขได้บุญทั้งคนปลูกและคนกิน จากการให้สัมภาษณ์ของ รศ.ดร.จุฑาทิพย์ ภัทราวาท ผู้อำนวยการสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ถึงความสำเร็จของกลุ่มเครือข่ายคุณค่า ชวนาคคุณธรรมว่า

“...ต้องให้ชีวิตของชาวนาไม่เสี่ยง จะทำยังไงก็ต้องเหมือนข้าวคุณธรรม ตอนนี้มีไม่พอ ยังไม่เกี่ยวก็มีคนสั่งแล้ว สยามพารากอนปีละ 16 ตัน ไปรษณีย์ 30 ตัน บริษัทส่งออกนี้สั่งแล้ว 70 ตัน จบแบบแฮปปี้ ข้าวไม่พอขายได้ราคา กิโลละ 16 บาท รัฐบาลประกัน 14 บาท ราคาตลาดกิโลละ 12 บาท จบ ต้นทุน 6 บาทเองคนอื่นเขาต้นทุน 10 บาท นี่ 6 บาทเอง มันทำทั้ง 2 ทางนี่คือการรู้เท่าทัน เราต้องรู้ ถ้าเราให้ปัญญาทุกคน อาจารย์ว่าเกษตรกรไทยตอนนี้มี 20 เปอร์เซ็นต์ 30 เปอร์เซ็นต์ แฮปปี้ นะ”

(จุฑาทิพย์ ภัทราวาท, สัมภาษณ์, 18 กุมภาพันธ์ 2553)

5. งานชิ้นนี้ยังได้ค้นพบว่ามรดกทางสังคมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นสามารถส่งต่อคุณค่าความดี ความงามของอาชีพทำนาผ่านทางประเพณีและพิธีกรรม

ร่วมในชุมชนและการคงอยู่ของประเพณีหรือวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยสร้าง ค่านิยม ความเชื่อ และความสัมพันธ์อันดีงามยึดโยงระหว่างชาวนากับข้าว ชาวนากับ ท้องถิ่น ชาวนากับชาวนา และชาวนากับเทพเจ้า ผีसाง เทวดาที่คอยดูแลนาและดล บันดาลให้ข้าวงาม ความเชื่อเหล่านี้ยังคงอยู่และช่วยกำกับสังคมชาวนาให้เรียบร้อย อยู่ ร่วมกันอย่างมีความสุขและส่งต่อความเชื่อเหล่านี้ให้กับลูกหลานชาวนาต่อไป

ตรงกับข้อมูลงานวิจัยของสมคิด พรหมจรรย์ และคณะ(2546) ถึงวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อในอีสานใต้ว่า มีวัฒนธรรมเจริญรุ่งเรืองมาเป็นเวลานาน มีการผสมผสานกันระหว่าง วัฒนธรรมหลายกระแส ทั้งวัฒนธรรมเขมร วัฒนธรรมไทยลาว โดยได้รับอิทธิพลความเชื่อจาก ทั้งศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู อีกทั้งยังเคยเป็นที่อยู่อาศัยของผู้คนหลายเชื้อชาติ ได้แก่ ไทย กูย ไทยเขมร ไทยลาว และไทยโคราช แต่ผู้คนหลากหลายเชื้อชาติทั้งหมดนี้ได้หล่อหลอมจิตใจ อย่างกลมกลืนให้เป็นวัฒนธรรมอันหนึ่งอันเดียวกัน วัฒนธรรมของคนอีสานสร้างคนให้เป็นคน สร้างให้คนละจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้คนทำคุณงามความดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน มีฮีตมีคองอยู่ เรียกว่า ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ฮีตสิบสองของคนอีสานว่าไว้ตามลักษณะสิบสอง เดือนแต่ละเดือนมีงานประเพณีของมันเป็นอยู่ ซึ่งวางไว้ตามกฎเกณฑ์กติกาสังคมอีสานวางไว้ ตั้งแต่บรรพบุรุษมา

ประเพณีสำคัญเกี่ยวกับข้าวในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอกษัตริย์วิถี ที่ชาวนายังคง ทำสืบต่อมาจนถึงปัจจุบันนั้นมีหลายประเพณีด้วยกันซึ่งก็จะมีเปลี่ยนแปลงรูปแบบประเพณี การปฏิบัติไปตามความเชื่อของแต่ละหมู่บ้าน แต่ก็คงยังรักษาไว้ซึ่งประเพณีสำคัญตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่อยู่ส่วนสาเหตุชาวนายังปฏิบัติสืบต่อกันมาคือ เมื่อทำแล้วเกิดความสบายใจดังคำ บอกล่าของชาวนาอาวุโสบ้านเมืองบัวว่า

“...ทำแล้วมันก็สบายใจ เราก็ทำมาสืบทอดตั้งแต่ปู่ ย่า ตา ทวดตั้งแต่พ่อแม่ของ เราเคยทำ ปฏิบัติมาเราเลยปฏิบัติตามลายมือของพ่อแม่ที่เราเป็นแนวทาง ไว้ ที่นาก็จะมีชื่อเจ้าที่ เจ้าฐานของคนนั้นคนนี้ ถ้าเราทำไปแล้วไม่มีอะไรเราก็ สบายใจ ก็ทำต่อกันมาอย่างนี้ ผู้เฒ่า ผู้แก่ท่านว่า ให้ขึ้นปลง ลงเลี้ยง (ไหว้เลี้ยงผี เจ้าที่เจ้าทาง) เราก็เลยปฏิบัติมา ก็บอกลูกๆ เค้าๆ เขาอยู่ แต่ไม่รู้ต่อไปเหมือนกัน ว่าเขาจะทำอย่างไรแต่ว่า ณ ตอนนี้เรายังทำอยู่เรื่อยๆ อยู่”

(ชาย อาตน์สุโพธิ์, สัมภาษณ์, 1 เมษายน 25

ตัวอย่างเกี่ยวกับข้าวของประเพณีอีสานที่ถือว่าเป็นประเพณีหลักที่ต้องทำทุกปีคือ การสู่ขวัญข้าว ในหนังสือประเพณีโบราณอีสาน ฉบับ ลุก ส. ธรรมภักดี (2549) ได้กล่าวถึงประเพณีในการประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวไว้ว่า การ “สู่ขวัญข้าว” นั้นกระทำขึ้นทุกปีหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นยังฉางก่อนนำมาบริโภค ทั้งนี้เพื่อเป็นการปลอบขวัญเทพิตาพระแม่โพสพมิให้ขวัญกระเจิงหนี พิธีกรรมสู่ขวัญข้าวนี้อาจเรียกได้ว่า “ประเพณีตุ้มปากเล่า” สำหรับประเพณีสู่ขวัญข้าวอย่างถูกต้องและศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อแต่โบราณนั้น จะกระทำในวันขึ้นสามค่ำ เดือนสามเท่านั้น โดยหมอสู่ขวัญผู้กระทำพิธีต้องขึ้นไปบนยุงข้าว โดยนำเครื่องสังเวทที่เจ้าของบ้านจัดเตรียมไว้มี เครื่องขันห้า น้ำเต็มเต้า ข้าวเต็มกล่อง เหล้าก่อง หมาก พลุ บุหรี่ อาหารคาวหวาน ซึ่งในพิธีกรรมนี้ หมอสู่ขวัญจะต้องกล่าวโองการในคัมภีร์ตำราสู่ขวัญข้าว พร้อมทั้งเปิดยุงข้าวที่เคยปิดสนิทไว้ออกมา ตักข้าวปากยุง(เล่า)ขณะเดียวกันก็กล่าวคำประกอบเป็นทำนองผญามงคลว่า

“ตักบาดหนึ่งให้ได้อ้วแม่ลาย

ตักบาดสองให้ให้ได้อ้วแม่ย่อง

ตักบาดสามให้ได้อ้วแม่ก้ำ

ตักบาดสี่ให้ได้อ้วแม่หมื่น

ตักบาดห้าให้ได้อ้วแม่เย็บ

ตักบาดหกให้ได้อ้วแม่พานางข้าว

ตักบาดเจ็ดให้ได้อ้วแม่มาโฮง

ตักบาดแปดให้ได้อ้วแม่มากินเหล้า

ตักบาดเก้าให้ได้อ้วแม่มาเฝ้าเฮียน”

(ประเพณีโบราณอีสาน, 2549: 302)

นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามและข้อปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมนี้หลายประการเป็นต้นว่า เมื่อต้อมปากเล่าหรือสู่ขวัญข้าวครบ 7 วันแล้วจะต้องใช้ระดงเต่าตักข้าวจากยุ้งฉางไปบริโภครหรือให้ทานญาติมิตร ตลอดจนตักดวงใส่กระบุงหอบไปถวายพระในวัดใกล้หรือ ใกล้บ้านจนครบ 9 ครั้งโดยผู้ตักจะกล่าวว่ “**บุญข้าวบุญน้ำเอ๋ย กิ๋นอย่าให้บก จกอย่าให้ลง**” ซึ่งหมายความว่าถึงบุญคุณของข้าวที่ได้เลี้ยงชีวิตมานั้นขออย่าให้ขาดแคลน เสร็จพิธีกรรมผู้มาร่วมงานจะกินเลี้ยงกันอย่างสนุกสนานรื่นเริง หนึ่งในพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวหรือต้อมปากเล่านี้ ชาวบ้านทุกหลังคาเรือนในแต่ละชุมชน จะนิมนต์พระมาสดจันต์ทุกคืน รุ่งเช้าตักบาตรเลี้ยงพระ ซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อศรัทธาที่ผสมผสานกันทั้งคติทางพราหมณ์ และทางพุทธชาวอีสานเรียกว่า “ต้อมปากเล่าเลี้ยงพระ” เป็นที่น่าสังเกตว่าปัจจุบันนี้ประเพณีสู่ขวัญข้าวได้กลายเป็นพิธีรวมของชุมชนซึ่งส่วนมากจะทำบุญสู่ขวัญข้าวรวมกันที่วัดเลยโดยชาวนาจะตักข้าวมาจากบ้านตนคนละถังแล้วก็มีพระสวดหลังจากนั้นก็ถวายข้าวให้กับวัดเป็นการทำบุญช่วยเหลือวัดในชุมชน วัดก็จะนำข้าวที่ญาติโยมนำมาถวายไปขายเพื่อบูรณะ ซ่อมแซมพัฒนาวัดต่อไป แต่ก็ยังคงมีชาวนาที่ทำการสู่ขวัญข้าวที่เล่าของตนเองอยู่ตามที่เคยปฏิบัติกันมาในครอบครัวขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละบ้านนั่นเอง

ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย

1. เห็นได้ชัดเจนว่าแรงผลักดันทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมได้ทำให้เกิดแรงบีบคั้นที่ส่งผลให้อาชีพทำนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ชุดความรู้เดิมของชาวนาที่เคยทำสืบต่อกันมาแต่ในอดีตนั้นไม่เพียงพอที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวนาให้ดีขึ้นได้ ความรู้ชุดใหม่ที่จำเป็นของชาวนาคือ ความรู้ที่ทำแล้วต้องเห็นรายได้มากกว่าการทำนาปลูกข้าวต่างจากชุดความรู้เดิมที่ถ่ายทอดต่อกันมาว่า “ทำนาอย่างไรให้ได้ข้าวมากที่สุด” ซึ่งไม่ได้สอนการทำนาให้เห็นครบวงจรรายได้ที่เกิดขึ้น เห็นวงจรคือการมองเห็นรายได้ มองเห็นผลผลิต (Produce) มองเห็นรายได้จากการจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในผืนนา ได้เรียนรู้ถึงระบบกลไกของห่วงโซ่อุปทาน (Supply Chain) เพื่อที่จะเห็นกลไกของตลาดและเส้นทางการเดินทางของเมล็ดข้าวของจากมือชาวนาถึงผู้บริโภค รวมถึงการเรียนรู้อื่นๆ ที่ชี้ให้เห็นผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินจากการทำนาแบบธุรกิจ (Business) ว่าผลผลิตที่เกิดขึ้นจากนาได้อะไรบ้าง เช่น รำ ฟางข้าว แกลบ สามารถที่จะนำไปใช้ประโยชน์หรือเพิ่มมูลค่าได้อย่างไรบ้าง การเปิดช่องทางเลือกของ

รายได้มากกว่าการผลิตเป็นฐาน ขยายข้าวเปลือกที่ผลิตได้อย่างที่แล้มา ดังนั้นชุดความรู้ใหม่ที่ชาวนารุ่นใหม่จำเป็นต้องรู้ ต้องเป็นความรู้ที่มองทะลุการทำนามากกว่าการปลูกข้าว มองว่าข้าวเป็นอะไรที่มหาศาล และชาวนาต้องมีการจัดการที่ดีเพื่อมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ในสังคมอย่างทัดเทียมกับอาชีพอื่น

การที่ชาวนายังคงไม่ได้รับผลตอบแทนของข้าวอย่างคุ้มค่าเพราะไม่สามารถที่จะยกระดับความรู้ (Knowledge) ของตนที่เคยเรียนรู้มาให้เชื่อมต่อกับชุดความรู้ของการเพิ่มมูลค่าของการผลิตหรือห่วงโซ่อุปทานได้ ดังนั้นจากข้อค้นพบของงานวิจัยจึงชี้ให้เห็นว่า ชาวนาจำเป็นต้องพึ่งพาชุดความรู้ใหม่บางชุดเข้าไปเพื่อยกระดับความรู้ และพัฒนาชาวนารุ่นใหม่ให้เป็นชาวนาที่มีความรู้เท่าทันต่อกลไกตลาด มีการบริหารจัดการฟาร์มที่ดี พึ่งตนเองได้ มีการรวมกลุ่มให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และสามารถเข้าถึงข่าวสารที่จำเป็นเพื่อตัดสินใจในการลงทุนทำนาได้

2. ควรมีการส่งเสริมสนับสนุนการสร้างฐานข้อมูลความรู้และแหล่งเรียนรู้สำหรับชาวนาอย่างจริงจังโดยเป็นฐานข้อมูลภายในชุมชนเองและแหล่งเรียนรู้ที่ช่วยให้ชาวนายุคใหม่สามารถเข้าถึงได้ เพื่อทำความเข้าใจสภาพพื้นที่ เห็นวิธีการและโอกาสในการใช้พื้นที่ให้เต็มศักยภาพในการสร้างรายได้ รวมทั้งส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการนาสมัยใหม่แบบชาวนามืออาชีพเพื่อเพิ่มทางเลือกให้แก่ชาวนา แก้ไขสาเหตุที่ชาวนาไม่มีทางเลือกเพราะชาวนาอับจนหนทางที่ไม่สามารถเข้าหาความรู้ (Get to know) ดังที่เคยเป็นมาในอดีต เพื่อเปิดช่องทางเลือกให้หลุดพ้นจากวงจรความยากจน ตัวอย่างของการเปิดทางเลือกให้กับชาวนา เช่น การลดต้นทุน การเพิ่มความหลากหลายของการผลิต (Diversity) หรือเพิ่มมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้าที่ผลิต (Value Added) เป็นต้น

ความรู้ที่จำเป็นสำหรับชาวนารุ่นใหม่ที่สำคัญจึงเป็นการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย เช่น ความรู้ที่สามารถรองรับ (Suffer) การศึกษาตามอัธยาศัย เช่น การจดบัญชีครัวเรือน การทำหลักสูตรการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มเครือข่ายชาวนาแก้ไขปัญหาของตนเองในท้องถิ่น การจัดการศึกษาคือการให้โอกาสชาวนาได้เข้าถึงความรู้ที่จำเป็นในการทำนาโดยการมีส่วนร่วมของชาวนาในท้องถิ่นเองว่าต้องการความรู้ใดเป็นพิเศษ เช่นตั้งคำถามชุดความรู้ทั้ง 6 ว่าชุดความรู้ใดเหมาะกับการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ความต้องการของท้องถิ่นของชุมชนบ้างและ

การหนุนช่วยจาก อปท. เพื่อเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงเทคโนโลยีการเกษตรสมัยใหม่ที่มีความจำเป็นต่อการผลิต

3. ควรมีการพัฒนาหลักสูตรการจัดการศึกษาร่างสำนักรักท้องถิ่น ให้เด็กเห็นคุณค่าของอาชีพทำนา เช่น มีกิจกรรมเยี่ยมพื้นที่แปลงนา ลงศึกษาชุมชน วิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อซึมซับความรัก ความผูกพันเป็นปฐมบทให้เกิดความรัก ความผูกพันในอาชีพทำนา ควรมีการสร้างเกษตรรุ่นใหม่ที่อยู่ในพื้นที่จริงๆ และสร้างความเชื่อมั่นให้กับลูกชาวนาที่สืบทอดอาชีพทำนาให้รับรู้ถึงแบบอย่างทีประสบความสำเร็จในอาชีพ เช่นการจัดการเรียนรู้ในโรงเรียนประถม กสิกรรม อาชีพะเกษตรเป็นต้นโดยเน้นหลัก “เรียนรู้คู่ปฏิบัติ” เพื่อสร้างกำลังชาวนารุ่นใหม่ที่สนใจจะสืบทอดอาชีพทำนาให้มีความพร้อมต่อการเป็นชาวนารุ่นใหม่ที่เข้มแข็ง มีการร่วมมือกันระหว่างสถานศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา เพื่อคัดลูกชาวนาที่สนใจเข้าศึกษาในวิทยาลัยการเกษตรที่มีหน้าที่ผลิตนักศึกษาด้านการเกษตร ได้เรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและให้นักศึกษาได้ฝึกงานจริงในฟาร์มทีประสบความสำเร็จภายในท้องถิ่น แล้วส่งต่อไปกับสถาบันการเกษตรระดับอุดมศึกษาเพื่อสร้างร่วมมือระหว่างเครือข่ายสถาบันการศึกษาเกษตรผลิตชาวนาหรือเกษตรกรรุ่นใหม่ทีประสบความสำเร็จในอาชีพที่มีพร้อมทั้งความรู้เกษตรกระสหลักและการเกษตรทางเลือกให้กลับมาเป็นเป็นผู้นำทางความคิดและแบบอย่างที่ดีในชุมชนต่อไป

ข้อเสนอเกี่ยวกับการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาถึงวิธีการที่จะส่งต่อชุดความรู้ที่ค้นพบนี้ให้กับลูกชาวนา รุ่นใหม่หรือเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนาได้อย่างไร และจัดหมวดหมู่ความรู้ (Group Order) ของชุดความรู้แต่ละชุดว่าควรมีการสอนแบบไหน มีการจัดกิจกรรมให้เกิดการเรียนรู้ได้อย่างไร พร้อมทั้งจัดความสัมพันธ์ชุดความรู้ และเรียงลำดับความสำคัญของชุดความรู้ทั้ง 6 ชุด เพื่อหาคำตอบว่าชุดความรู้ที่ค้นพบนี้แต่ละชุดมีนัยความสำคัญต่อการสืบทอดอาชีพทำนาอย่างไร

2. ควรมีการศึกษาเรื่องความเสี่ยงในการผลิตข้าวแต่ละรูปแบบ แยกตามวิธีการผลิตในแต่ละพื้นที่เพื่อเป็นชุดความรู้ในเรื่องการบริหารจัดการความเสี่ยง (Risk Management) สำหรับลูกชาวนาในแต่ละพื้นที่หรือผู้ที่สนใจในพื้นที่ที่แตกต่างกันอันจะเป็นชุดความรู้สำหรับลูกชาวนาในแต่ละพื้นที่ต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กาญจนา แก้วเทพ. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สามัคคีสาส์น, 2538.

เกื้อกมล นิยม และคณะ. มากกว่าข้าว. กรุงเทพมหานคร: แพลน พรินท์ติ้ง, 2552.

งามพิศ สัตย์สงวน. วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง.

กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร. ความยากจน สถานการณ์และบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน.

กรุงเทพมหานคร: เอดิชั่น เพรส โปรดักส์, 2546.

จอมททยาสนิท พงษ์เสฐียร. การศึกษาวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชนกับอิทธิพลของ

เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร: กรณีศึกษา กลุ่มอาชีพ หมู่บ้านสามขา จังหวัด

ลำปาง. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

จักรพันธ์ กังวาลพ. ข้าวไทยในวิกฤตอาหารโลก. นิตยสารสารคดี 283 (กันยายน 2551): 62- 85.

จุฬารักษ์ มาเสถียรวงศ์. เด็กไทยบนทางสามแพร่ง: บทสังเคราะห์กรณีศึกษาเด็กและเยาวชน

รายจังหวัดในโครงการติดตามสภาวการณ์เด็กและเยาวชนรายจังหวัด ปี

2547 - 2548. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ชาวนาสองฝั่งโขง ชีวิต วัฒนธรรมและจิตสำนึก. กรุงเทพมหานคร

สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2549.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม.

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2548.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. บ้านกับเมือง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

2529.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. บ้านกับเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2540.

ฉัตรวรัญ องค์กรสิงห์. กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวนา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต

สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประสานมิตร, 2545.

ชนวน รัตนวราหะ. เกษตรอินทรีย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กลุ่มพัฒนาระบบการ

จัดการสหกรณ์ด้านพืชผัก ไม้ผล กองสหกรณ์การเกษตร กรมส่งเสริมสหกรณ์,

2545.

- ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์. เศรษฐกิจและสวัสดิการชุมชน การบริหารที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2546.
- ชิน อยู่ดี. ข่าวจากหลักฐานโบราณคดีในไทยในข้าวโพ่ข้าวเจ้า. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ศิลปวัฒนธรรม, 2531.
- ชีรวัดน์ นิจเนตร. การศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพมหานคร: กรมการฝึกหัดครู, 2528.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2534
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. เศรษฐศาสตร์กระแสทวน. กรุงเทพมหานคร: เอดิสันเพรส โปรดักส์, 2542.
- ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ ชวนาสยามความรู้เรื่องเมืองไทย เล่มที่3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2544.
- นันทิยา สว่างวุฒิชรรม. ข่าวกับวิถีชีวิตไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2541.
- ปฐม นิคมานนท์. การค้นหาคำรู้และระบบถ่ายทอดความรู้ในชุมชนชนบทไทย. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2535.
- ประพาส วีระแพทย์. ความรู้เรื่องข้าว. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2531.
- ประเพณีโบราณอีสาน ฉบับลูก ส.ธรรมภักดี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี, 2542.
- ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล. คนใน ประสบการณ์ภาคสนามของนักมานุษยวิทยาไทย. กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, 2545.
- ปิยะพงษ์ โมกขพันธ์ และคณะ. ข่าวไทยมาจากไหน แล้วจะไปไหนต่อ. กรุงเทพมหานคร: แพลน พรินท์ติ้ง, 2552.
- ปีเตอร์ รอสเส็ด. ปัญหาเรื่องเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์อริปไตยด้านอาหารเสียงเรียกร้องก้องโลก ของขบวนการชาวนา [ออนไลน์]. แพลโดย สุนทรีย์ เกียรติประจักษ์. แหล่งที่มา: <http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document9769.html> [5 พฤศจิกายน 2550]
- ผ่องพรรณ ตริยมงคลกุล และ ประสงค์ ตันพิชัย. โครงการการศึกษาเชิงวิพากษ์: สถานภาพและทิศทางของการศึกษาเกษตรในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547. (อัดสำเนา)
- พรรณภัทร ใจเอื้อ. การพัฒนารูปแบบเครือข่ายโรงเรียนชาวนาจังหวัดนครสวรรค์เพื่อการจัดการความรู้แบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืน. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ 1 (กันยายน-ตุลาคม 2552): 5-18.
- ไพจิตร วสันตเสนานนท์. ตำราอีสานตำนานเมืองบัว. นครปฐม: แสงงามการพิมพ์, 2550.

- ภมรรัตน์ สุธรรม. พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัย
 ทรศน์, 2546.
- มาณิขรา ทองน้อย. ปัจจัยการสืบทอดระบบเกษตรกรรมยั่งยืนของครอบครัวเกษตรกรรายย่อย.
 วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเกษตรผสมผสาน คณะ
 เกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2548.
- มาลินี สมงาม. แนวทางการแก้ปัญหาความยากจนของชาวนากับพัฒนาด้านเกษตรกรรมใน
 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการ
 วางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- ยศ สันตสมบัติ. ท่าเกวียนบทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชนชาวนาไทย
 ท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม. กรุงเทพมหานคร: โครงการ
 จัดพิมพ์คปไฟ, 2539.
- ยอดหทัย เทพรานนท์ และ กัญญวิมว์ กิรติกร. ข้าว-มัน-กุ้ง ผลผลิตคู่ชีวิตคนไทย.
 กรุงเทพมหานคร: สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ, 2548.
- ลูเซียน เอ็ม.แอ็งส์. ข้าวกับมนุษย์ นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์. แปลโดย นฤจร
 อิทธิจิระจรัส. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.
- วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา. การศึกษานอกระบบโรงเรียนกับการปฏิรูปการศึกษา.
 กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, 2545.
- ศิริลักษณ์ พุทธโคตร และคณะ. ชาวนาไทยไม่จน (ปัญญา). กรุงเทพมหานคร: แปลน พรินท์
 ตั้ง, 2552.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร: คุรุ
 สภาลาดพร้าว, 2542.
- เศรษฐกิจการเกษตร, สำนักงาน. สถิติผลผลิตข้าวและมูลค่าการส่งออกข้าวไทย [ออนไลน์].
 แหล่งที่มา: http://www.oae.go.th/oae_report/stat_agri/report_result_content.php
 [12 พฤศจิกายน 2550]
- สถิติแห่งชาติ, สำนักงาน. สถิติจำนวนผู้ถือครองที่ดินทางเกษตรกรรมในประเทศไทย [ออนไลน์].
 แหล่งที่มา: <http://www.nesdb.go.th> [12 พฤศจิกายน 2550]
- สมคิด พรหมจ้อย และคณะ. เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้ ความอยู่รอดของชุมชนท่ามกลาง
 ความเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2546.
- สมชาย นิลอาธิ. วิถีความคิด วิถีชีวิตชาวนาอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟ
 เซ็ท, 2543.
- สมพร อิศวิลานนท์. พลวัตเศรษฐกิจการผลิตข้าวไทย. นนทบุรี: เลิศชัยการพิมพ์ 2, 2552.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. ทฤษฎีสังคมวิทยาเนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

สาริต ผลเจริญ. การศึกษาปัจจัยเงื่อนไขและการนำเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

ขององค์การบริหารส่วนตำบลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. วิทยานิพนธ์ปริญญา

ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

สีลาภรณ์ นาคทรพร. แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย ในการพัฒนา

เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุน

สนับสนุนการวิจัย, 2539.

สุภางค์ จันทวานิช. ทฤษฎีสังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร: วี. พรินท์ (1991), 2551.

สุภางค์ จันทวานิช. วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2549.

สุรียา สมุทคุปต์, พัฒนา กิติอาษา, ศิลปกิจ ตีฆันติกุล และ จันทนา สุระพินิจ. กรวดหิน-ดิน-

ทราย รั้ว ทุนนิยมและชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร: สมบูรณ์การ

พิมพ์, 2538.

เสรี พงศ์พิศ. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป,

2536.

อดุลย์ วังศรีคุณ. การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชน

เข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

อมรวิรัช นาคทรพร และคณะ. การศึกษาในวิถีชุมชน: การสังเคราะห์ประสบการณ์ในชุด

โครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุน

สนับสนุนการวิจัย, 2551.

อุทุมพร อินทจักร์. การศึกษาแบบแผนและกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของผู้ประกอบการ

วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมภายใต้โครงการเสริมสร้างผู้ประกอบการใหม่.

วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2546.

เอี่ยม ทองดี. ข่าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2538.

ภาษาอังกฤษ

Knoweles, M.S. The Adult Learner: A Neglected Species. Ed. Houston: Gulf, 1984.

Keddie, N. Adult education and ideology of individualism, in Thomson, J. ED. Adult Education for Change. London: Hutchinson, 1980.

M.GFoster. Tradition Cultures and the Impact of Technology Change. New York: Harper & Row, 1962

McDonaugh, M. and Wheeler, C. Toward School and Community Collaboration in Social Forestry: Lesson from the Thai Experience. East Lansing: Michigan State University, 1998.

Peter Raggatt, Richard Edwards and Nick Small. The Learning Society Challenges and Trends. New York: Routledge Publishing Company, 1996.

Robert Redfield. The primitive World and Its Transformation. New York: Cornell University Press, 1977.

T.Shanin. ED. Peasant and Peasant Societies. England: Penguin Books, 1976.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ

1. รองศาสตราจารย์ ดร. จันทร์จรัส เรี่ยวเดชะ
ผู้อำนวยการฝ่ายเกษตร สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
2. รองศาสตราจารย์ ดร. จุฑาทิพย์ ภัทราวาท
ผู้อำนวยการสถาบันวิชาการด้านสหกรณ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
3. รองศาสตราจารย์ ดร. ดวงกมล ไตรวิจิตรคุณ
อาจารย์ประจำภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
4. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา
ประธานสาขาวิชาการศึกษาอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. อาจารย์ ดร. ประสพสุข ฤทธิเดช
อาจารย์ประจำคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

รายนามผู้ทรงคุณวุฒิประชุมสหภาพกลุ่ม

1. นายคำพันธ์ จำนงกิจ
ผู้อำนวยการชำนาญการพิเศษ โรงเรียนจันทบูรเบกษาอนุสรณ์ อำเภอกะษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด
2. นางสาวชนิดาภา นพใหม่
ครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชน อำเภอกะษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด
3. นางสาวดอกไม้ คำภูเมือง
ครูศูนย์การเรียนรู้ชุมชน อำเภอกะษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด
4. นางพัชรา ศักดิ์แสง
ครูชำนาญการ โรงเรียนจันทบูรเบกษาอนุสรณ์ อำเภอกะษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด
5. นายไพโรจน์ รุ่งพนารัตน์
ผู้จัดการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
6. นายยงยุทธ ศรีนวล
นักวิชาการส่งเสริมการเกษตร สำนักงานเกษตรอำเภอกะษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด
7. นางวาโย ดีกประโคน
นักวิชาการพัฒนาชุมชนชำนาญการ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอกะษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด
8. นายศักดิ์ดุริยางค์ ทองใบ
รองผู้อำนวยการสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาร้อยเอ็ด เขต 2
9. นายสมนึก นิลพันธุ์
รองผู้อำนวยการชำนาญการพิเศษ วิทยาลัยการอาชีพเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
10. นางสิริรัตน์ สำราญจิตร
ครูชำนาญการ โรงเรียนจันทบูรเบกษาอนุสรณ์ อำเภอกะษัตริย์ จังหวัดร้อยเอ็ด

11. นายสุรศักดิ์ ปิ่นทอง

ครูชำนาญการพิเศษ โรงเรียนบ้านยางจ้อง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

12. นายแสวง จำปาห้อย

ข้าราชการครูชำนาญ

ภาคผนวก ข
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

- 1.แบบสอบถามสภาพการสืบทอดและปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา
- 2.แบบสัมภาษณ์
  - ลูกชาวนา
  - ผู้เฒ่าผู้แก่ภายในพื้นที่เกี่ยวกับการสืบทอดอาชีพทำนา
  - เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนา
  - เจ้าหน้าที่บุคลากรทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชาวนา
- 3.ประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม
  - กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิในพื้นที่
  - กลุ่มลูกชาวนา

แบบสอบถามสภาพการสืบทอดและปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนา

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ในช่องว่าง และตอบคำถามตามความเป็นจริง เนื่องจากข้อมูลดังกล่าวจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาแนวทางการส่งเสริมอาชีพทำนาของชาวนาไทย และขอยืนยันว่าข้อมูลที่รับจากคุณจะเป็นความลับและจะไม่ส่งผลกระทบต่อคุณหรือสถานศึกษาของคุณแต่อย่างใด

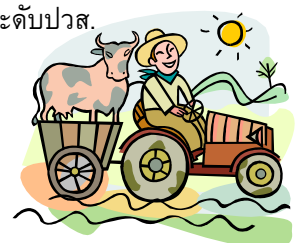
ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐาน

1. เพศ 1) ชาย 2) หญิง   2. อายุ.....ปี
3. กำลังศึกษาอยู่ระดับชั้น
  - 1) มัธยมศึกษาตอนต้นชั้นปีที่..... 2) มัธยมศึกษาตอนปลายชั้นปีที่.....
  - 3) ระดับ ปวช. ชั้นปีที่..... 4) ระดับ ปวส. ชั้นปีที่.....
4. สถานศึกษาของคุณอยู่ใน หมู่บ้าน.....อำเภอ.....
5. บิดาจบการศึกษาระดับ..... มารดาจบการศึกษาระดับ.....
6. นอกจากทำนาแล้วบิดา ของคุณทำอาชีพอื่นหรือไม่
  - ไม่มี มี(อาชีพ).....
7. นอกจากทำนาแล้วมารดา ของคุณทำอาชีพอื่นหรือไม่
  - ไม่มี มี(อาชีพ).....
8. ปัจจุบันคุณอาศัยอยู่กับใคร
  - 1) อยู่คนเดียว 2) อยู่กับพ่อและแม่ 3) อยู่กับพ่อหรือแม่
  - 4) อยู่กับญาติ (ระบุ)..... อื่นๆ (ระบุ).....
9. พ่อแม่หรือผู้ปกครองของคุณมีรายได้รวมกันต่อปีประมาณเท่าไร
  - 1) น้อยกว่า 30,000 บาท/ปี 2) 30,001 – 50,000บาท/ปี
  - 3) 50,001 – 100,000 บาท/ปี 4) มากกว่า 100,000 บาท/ปี
10. ผลการเรียนเฉลี่ยของคุณเป็นอย่างไร
  - 1) เกรดเฉลี่ยต่ำกว่า 2.00 หรือต่ำกว่า 2) เกรดเฉลี่ยระหว่าง 2.01- 2.50
  - 3) เกรดเฉลี่ยระหว่าง 2.51 - 3.00 4) เกรดเฉลี่ยระหว่าง 3.01- 3.50
  - 5) เกรดเฉลี่ยระหว่าง 3.50 - 4.00

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา

ปัจจัยภายในตน

11. ประสบการณ์และการเรียนรู้
  - 11.1 คุณทำนาเป็นหรือไม่
    - 1) เป็น 2) ไม่เป็น (ข้ามไปข้อ 11.4)
  - 11.2 คุณเคยทำนาในขั้นตอนใดบ้าง
    - 1) ไถนา 2) ตกกกล้า 3) ดำนา 4) หว่านข้าว 5) ปรบวัชพืช/กำจัดศัตรูพืช
    - 6) ใส่ปุ๋ย 7) เกี่ยวข้าว 8) ตากข้าว 9) นวดข้าว 10) ขนข้าวขึ้นเล้า 11) สีข้าว
  - 11.3 ปัจจุบันช่วยพ่อแม่ทำนาอยู่หรือไม่
    - 1) ช่วยเป็นประจำ 2) ช่วย เป็นครั้งคราว 3) ไม่ช่วยเลย
  - 11.4 คิดจะศึกษาต่อสูงสุด ถึงระดับใด
    - 1) มัธยมศึกษาปีที่ 6 2) ระดับปวช. 3) ระดับปวส.
    - 4) ปริญญาตรี 5) สูงกว่าปริญญาตรี

11.5 คิดจะศึกษาต่อในสาขาที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรหรือไม่

- 1) คิด 2) ไม่คิด

11.6 หลังจากจบการศึกษาแล้วคุณคิดจะทำงานที่ใด

- 1) ในกรุงเทพฯ 2) ในตัวเมือง
 3) ที่บ้าน 4) ต่างประเทศ

11.7 ในอนาคตคุณคิดจะประกอบอาชีพอะไรเป็น 3 อันดับแรก

1).....	2).....	3).....
---------	---------	---------

11.8 พ่อแม่อยากให้คุณประกอบอาชีพอะไร ในอนาคต

- 1) รับราชการ 2) ทำงานบริษัทเอกชน 3) ทำนา
 4) ค้าขาย 5) อื่นๆ.....

11.9 ครูเคยพาคุณไปเรียนเรื่องการทำนาในที่นาใกล้ๆโรงเรียนบ้างหรือไม่

- 1) เป็นประจำ (อย่างน้อยอาทิตย์ละ 1 ครั้ง) 2) ไปบ้าง(อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง)
 3) นานๆ ครั้ง (อย่างน้อย ภาคเรียนละ 1 ครั้ง) 4) ไม่เคยไปเลย

11.10 ครูเคยเชิญชวนอาวสุในหมู่บ้าน มาสอนนักเรียนเกี่ยวกับการทำนาหรือไม่

- 1) มี 2) ไม่มี

11.11 คุณเคยได้รับการปลูกฝังเกี่ยวกับคุณค่าของข้าวหรืออาชีพทำนาจากโรงเรียนหรือไม่

- 1) เป็นประจำ (อย่างน้อยอาทิตย์ละ 1 ครั้ง) 2) เป็นบางครั้ง (อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง)
 3) นานๆ ครั้ง (อย่างน้อย ภาคเรียนละ 1 ครั้ง) 4) ไม่เคยเลย

12. ค่านิยมต่อความเจริญ

12.1 การเข้าถึงสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่

1. คุณมีโทรศัพท์มือถือใช้หรือไม่	☐ 1) มี	☐ 2) ไม่มี
2. ที่บ้านของคุณมีเครื่องเล่น VCD/DVD หรือไม่	☐ 1) มี	☐ 2) ไม่มี
3. ที่บ้านของคุณมีเครื่องเล่น MP 3 หรือไม่	☐ 1) มี	☐ 2) ไม่มี
4. มีร้าน Internet/ ร้านเกม ใกล้บ้านคุณหรือไม่	☐ 1) มี	☐ 2) ไม่มี
5. หมู่บ้านคุณมีร้านค้าไอเกะใกล้บ้านหรือไม่	☐ 1) มี	☐ 2) ไม่มี

12.2 คุณคิดว่ากรุงเทพฯ น่าอยู่กว่าที่ร้อยเอ็ดหรือไม่

- 1) กรุงเทพฯน่าอยู่กว่า 2) ร้อยเอ็ดน่าอยู่กว่า 3) ไม่แน่ใจ

13. สภาพการทำนาของครอบครัว

13.1 บ้านคุณทำนารูปแบบใด

- 1) ทำนาดำ 2) ทำนาหว่าน 3) ทำทั้ง 2 รูปแบบ

13.2 พ่อแม่คุณมีวิธีจัดการ การทำนาอย่างไร

- 1) ทำเองทุกขั้นตอน 2) จ้างแรงงานในบางขั้นตอน
 3) จ้างแรงงานทุกขั้นตอน 4) ให้ญาติพี่น้องทำนาแทน
 5) ให้ผู้อื่นเช่าที่นา 6) อื่นๆ.....

14. ทศนคติและความตั้งใจต่อการสืบทอดอาชีพทำนา

14.1 คุณจะทำนาต่อจากพ่อแม่หรือไม่

- 1) ทำ 2) ไม่ทำ (ข้ามไปตอบข้อ 14.3)

14.2 คุณคิดว่าจะทำนาในวิธีการใด ต่อจากพ่อแม่

- 1) ทำนาเองทุกขั้นตอน 2) จ้างแรงงานในบางขั้นตอน
 3) จ้างแรงงานทุกขั้นตอน 4) ให้ญาติพี่น้องทำนาแทน
 5) ให้ผู้อื่นเช่าที่นา 6) อื่นๆ.....

14.3 ถ้าไม่ทำหรือไม่แน่ใจว่าจะทำนาต่อจากพ่อแม่ อะไรคือสาเหตุสำคัญที่สุด

- 1) การทำนาเป็นอาชีพที่ลำบาก รายได้ต่ำ
 2) เรียนสูง ถ้ากลับบ้านมาทำนาจะอายเพื่อนบ้าน
 3) ทำนาไม่เป็นแล้วเพราะพ่อแม่ไม่ได้สอน
 4) อื่นๆ.....

ปัจจัยภายในชุมชน

15. การถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน

15.1 ที่นาครอบครัวของคุณทำนาอยู่เป็นกรรมสิทธิ์ของใคร

- 1) ของตนเอง 2) ของญาติพี่น้อง
 3) ของนายทุน 4) อื่นๆ.....

15.2 พื้นที่นาที่ครอบครัวคุณถือครองมีขนาดเท่าไร

- 1) ที่นาขนาดเล็กมีพื้นที่น้อยกว่า 20 ไร่
 2) ที่นาขนาดกลางมีพื้นที่ประมาณ 21 – 40 ไร่
 3) ที่นาขนาดใหญ่ มีพื้นที่มากกว่า 40 ไร่

16. การรวมกลุ่มภายในชุมชน

16.1 ในหมู่บ้านมีการร่วมมือกันทำนา หรือให้ความช่วยเหลือในการทำนาหรือไม่

- 1) ไม่มี 2) มี เฉพาะญาติพี่น้อง 3) มีทั้งหมู่บ้าน

16.2 การช่วยเหลือกันทำนาในหมู่บ้าน มีวิธีการอย่างไร

- 1) ใช้การว่าจ้างเป็นรายวัน
 2) ใช้การว่าจ้างเป็นการเหมาในแต่ละขั้นตอน
 3) ใช้วิธีการลงแขกช่วยเหลือกันโดยไม่คิดค่าจ้าง
 4) อื่นๆ.....

17. ความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติ

17.1 คุณยังไปมาหาสู่ญาติพี่น้องในหมู่บ้านเดียวกันหรือไม่

- 1) เป็นประจำ (อย่างน้อยอาทิตย์ละ 1 ครั้ง) 2) ไปบ้าง (อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง)
 3) นานๆ ครั้ง (อย่างน้อย 3 เดือนไป 1 ครั้ง) 4) ไม่เคยไปเลย

17.2 ครอบครัวของคุณและญาติพี่น้องมีการให้ความช่วยเหลือในการทำนาหรือไม่

- 1) มี 2) ไม่มี (ข้ามไปข้อ 17)

17.3 ถ้ามีการช่วยเหลือกันระหว่างญาติพี่น้องในการทำนา มีอะไรบ้าง

- 1) การขอแรงช่วยทำนาในขั้นตอนต่างๆ
- 2) การให้ยืมเงินลงทุนทุนในการทำนา
- 3) การแบ่งที่นาให้ทำนา
- 4) การให้ยืมอุปกรณ์เช่น รถไถนา เครื่องสูบน้ำ จอบ เสียม เคียวเกี่ยวข้าว
- 5) อื่นๆ .....

18. ประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาในชุมชน

18.1 ในหมู่บ้านของคุณยังมีประเพณีเกี่ยวกับข้าวหรือการทำนาอยู่หรือไม่

- 1) มี 2) ไม่มี (ข้ามไปข้อ 18)

18.2 ถ้ามีมีประเพณีใดบ้างต่อไปนี้

- 1) บุญบั้งไฟ 2) พิธีแฮกนา
- 3) ทำขวัญข้าว 4) การลงแขก
- 5) บุญข้าวประดับดิน 6) อื่นๆ .....

ปัจจัยภายนอกชุมชน

19. อาณาเขตที่ตั้งของชุมชน

19.1 หมู่บ้านของคุณตั้งอยู่ไกลเขตอำเภอเมืองเป็นระยะทางประมาณเท่าใด

- 1) น้อยกว่า 10 กิโลเมตร 2) ประมาณ 10 - 20 กิโลเมตร
- 3) ประมาณ 20 - 30 กิโลเมตร 4) มากกว่า 30 กิโลเมตร

19.2 บริเวณรอบๆหมู่บ้านของคุณยังเป็นที่นาอยู่หรือไม่

- 1) ใช่ 2) ไม่ใช่

20. ความสัมพันธ์กับแหล่งเงินทุน

20.1 ครอบครัวคุณมีความจำเป็นในการกู้ยืมเงินลงทุนสำหรับการทำนาหรือไม่

- 1) จำเป็นต้องกู้ 2) ไม่จำเป็นต้องกู้

20.2 ถ้าจำเป็นต้องกู้เงินในการทำนา ครอบครัวคุณกู้เงินจากแหล่งทุนใด

- 1) ธกส. 2) เงินกองทุนหมู่บ้าน
- 3) กลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้าน 4) เงินกู้ธนาคาร
- 5) กลุ่มญาติพี่น้อง

6) ธนาคารพาณิชย์ (โปรดระบุชื่อธนาคาร) .....

20.3 ครอบครัวคุณมีหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเงินเพื่อลงทุนในการทำนาหรือไม่

- 1) มี 2) ไม่มี (ข้ามไปตอบข้อ 20)

21. ความสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐ

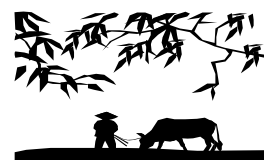
21.1 ครอบครัวของคุณเคยได้รับความช่วยเหลือเกี่ยวกับการทำนาจากหน่วยงานของรัฐหรือไม่

- 1) เคยจากหน่วยงาน..... 2) ไม่เคย

21.2 ครอบครัวของคุณเคยได้รับความรู้เกี่ยวกับการทำนาจาก เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือไม่

- 1) เคยจากหน่วยงาน..... 2) ไม่เคย

ขอขอบพระคุณอย่างสุดซึ้ง

แบบสัมภาษณ์ลูกชานา

1. ข้อมูลเบื้องต้นผู้ให้สัมภาษณ์

- 1.1 ชื่อ/ นามสกุล/ อายุ/ ระดับการศึกษา
- 1.2 มีสมาชิกในครอบครัวกี่คน/ พ่อ แม่ พี่ น้อง ทำอาชีพอะไรบ้าง
- 1.3 พ่อ แม่ ผู้ให้สัมภาษณ์มีพื้นเพเป็นคนที่เกิดในชุมชนนี้หรือไม่/ ถ้าไม่ใช่ย้ายมาจากที่ใด เพราะอะไร

1.4 ปู่ ย่า ตายาย เป็นคนพื้นที่หรือไม่ ถ้าใช่แล้วเคยเล่าเรื่องราวในสมัยก่อนให้ฟังหรือไม่ เรื่องที่เล่าให้ฟังมีอะไรบ้าง (ประวัติความเป็นมาของชุมชน, ความสัมพันธ์เกี่ยวกับเครือญาติของคนในชุมชน, คติความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งเหนือธรรมชาติ, การประกอบอาชีพในอดีต ฯลฯ)

2. ทักษะคิดต่อการทำนา

- 2.1 ให้ลองบอกข้อดีของการทำนา 3 ข้อ/ ประทับใจเหตุการณ์ไหนตอนที่ย้ายไปทำนาบ้าง
- 2.2 คิดอย่างไรกับอาชีพทำนาในปัจจุบัน /รู้สึกอย่างไรกับการที่เราเกิดมาเป็นลูกชานา/ ถ้ามีลูก อยากให้ลูกทำนาต่อหรือไม่ เพราะอะไร
- 2.3 มีอะไรเป็นแรงบันดาลใจหรือจุดประกายให้ทำนาต่อจากพ่อแม่ /มีใครเป็นต้นแบบหรือไม่
- 2.4 ให้เลือกระหว่างไปรับจ้างทำงานในเมืองกับการทำนาอยู่ที่บ้านเลือกที่ไหน / เพราะอะไร
- 2.5 ในช่วงทำนา มีความสุขในขั้นตอนไหนมากที่สุดและรู้สึกว่าขั้นตอนไหนเหนื่อยหรือลำบากมากที่สุด ยกตัวอย่าง
- 2.6 เคยนึกท้อไหมที่ต้องทำนาอยู่ที่บ้านแล้วเพื่อนคนอื่นไปทำงานในเมืองกันหมด/ ถ้าท้อแล้วมีหลักคิดอย่างไรให้หายท้อ
- 2.7 พ่อ แม่ มีความสุขและรู้สึกภาคภูมิใจที่เป็นชานาหรือไม่/ อยากให้ลูกเป็นชานาหรือไม่
- 2.8 พ่อ แม่ เคยบอก/ เคยฝาก ที่ดินหรือที่นาให้เรารักษาต่อหรือไม่ แล้วเรารู้สึกอย่างไร

3. การสืบทอดอาชีพทำนาต่อจากพ่อแม่

3.1 คิดว่าจะศึกษาต่อถึงระดับชั้นไหน/ เรียนจบแล้วอยากทำงานอะไร/ เคยคิดที่จะเรียนเกี่ยวกับด้านการเกษตรแล้วกลับมาพัฒนาบ้านเกิดหรือไม่

3.2 ที่บ้านของคุณทำนาในรูปแบบ(ทำเองทั้งหมด/ จ้างผู้อื่นทำในบางขั้นตอน/ จ้างผู้อื่นทำฯลฯ)/ มีขั้นตอนวิธีการทำนาอย่างไร/ คิดที่จะทำนาต่อจากบิดามารดาหรือไม่เพราะอะไร/ ทำนาต่อในรูปแบบไหน

3.3 ตามพ่อแม่ออกไป ช่วยทำนาตั้งแต่ตอนอายุกี่ขวบ/ ใครเป็นคนสอนเกี่ยวกับวิธีการและขั้นตอนการทำนา/ มีวิธีการสอนอย่างไรบ้าง/ ลองยกตัวอย่างวิธีที่พ่อแม่สอนการทำนา / ความรู้สึกแรกที่ออกไปนาครั้งแรกเทียบกับตอนนี้แล้วเป็นอย่างไร

3.4 สมมุติว่าถ้ามีคนให้ราคาที่ทำนามาก จะขายที่นาแล้วเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่นหรือไม่ / เพราะอะไร

3.5 ที่บ้าน สืบทอดการทำนามาแล้วกี่รุ่น/ ระยะเวลาที่สืบทอดทำนาต่อกันมาแล้วประมาณกี่ปี/ จำนวนลูกหลานที่สืบทอดอาชีพทำนามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นหรือลดน้อยลง

4. การสืบทอดความรู้ในแต่ละขั้นตอนการทำนาในรอบฤดูกาล

4.1 การทำนาแต่ละขั้นตอนได้รับการถ่ายทอดความรู้จากใคร/ มีวิธีการเรียนรู้เกี่ยวกับวิธีในการทำนาแต่ละขั้นตอนอย่างไร/ ใครเป็นผู้ถ่ายทอด/ ให้ยกตัวอย่างขั้นตอนการเรียนรู้ในการทำนาที่ชอบมา/ อะไรคือปัญหาสำคัญของการทำนาในแต่ละปี

4.2 การทำนาแต่ละขั้นตอนมีความเชื่อหรือพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาหรือไม่อย่างไร/ ถ้ามีเคยร่วมพิธีกรรมได้บ้าง/ ชอบพิธีกรรมไหนเพราะอะไร/ ยกตัวอย่างพิธีกรรมที่เคยร่วม/ ยังมีความเชื่อในพิธีกรรมหรือความเชื่อที่สืบทอดกันมาหรือไม่/ ถ้าเชื่อเชื่ออย่างไร เพราะอะไรจึงเชื่อ/ ถ้าไม่เชื่อเพราะอะไรถึงไม่เชื่อ

4.3 การทำนาแต่ละขั้นตอนต้องทำอะไรบ้าง/ รู้หรือไม่ว่าการทำนาในปัจจุบันแตกต่างจากการทำนาในอดีตอย่างไร/ ปัจจุบันมีเครื่องมือเทคโนโลยีสมัยใหม่แตกต่างจากรุ่นพ่อแม่อย่างไรบ้าง/ หลังจากการเข้ามาของเครื่องจักรขนาดใหญ่เช่น รถไถใหญ่ รถเกี่ยวข้าว มีข้อดีและข้อเสียต่อการทำนาอย่างไร/ คิดว่าขั้นตอนไหนในการทำนาที่ยากที่สุด/ ถ้าเปลี่ยนขั้นตอนการทำนาได้อยากเปลี่ยนขั้นตอนไหนเพราะอะไรถึงอยากเปลี่ยน

4.4 มีความรู้เกี่ยวกับการเลือกพันธุ์ข้าวหรือไม่ / ชาวนามีวิธีการคัดเลือกพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกอย่างไร/ พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกมีพันธุ์อะไรบ้าง/ ปัจจุบันใช้พันธุ์ข้าวปลูกที่คัดเลือกเองหรือซื้อพันธุ์ข้าวจากตลาด/ พันธุ์ข้าวที่คัดเลือกเองมีความแตกต่างจากพันธุ์ข้าวของตลาดอย่างไร/ มีการแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวระหว่างเครือญาติหรือชาวบ้านในหมู่บ้านหรือไม่

4.5 การปลูกข้าวในชุมชนมีวิธีการปลูกข้าวที่วิธี/ มีวิธีการดูแลบำรุงรักษาข้าวอย่างไร/ ในการดูแลบำรุงรักษาข้าวต้องใช้ปุ๋ยเคมีหรือยาปราบศัตรูพืชหรือไม่/ ถ้าใช้ต้องเสียเงินค่าปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชประมาณเท่าใด/ ข้าว 1 ไร่ได้ผลผลิตประมาณกี่ถัง/ ที่บ้านทำนาเฉลี่ยปีละกี่ตัน/ มีวิธีการเก็บเกี่ยวข้าวอย่างไรบ้าง

4.6. ที่บ้านมีการทำบัญชีรายรับรายจ่ายของการทำนาแต่ละรอบปีหรือไม่/ การทำนาแต่ละปีแบ่งข้าวไว้สำหรับกินและขายอย่างไร/ ได้เงินจากการขายข้าวในแต่ละปีประมาณเท่าไร/ ต้นทุนในการทำนาแต่ละปีรวมแล้วประมาณเท่าใด/ กำไรที่ได้จากการขายข้าวในแต่ละปีประมาณเท่าใด/ คิดว่าในการทำนาแต่ละปีคุ้มค่าหรือไม่

5. การวางแผนการสืบทอดการทำนาในอนาคต

5.1 คิดว่าหลังจากเรียนจบแล้วจะทำนาเป็นอาชีพหลักเลยหรือไม่/ หรือว่าจะทำนาควบคู่ไปกับอาชีพอื่นแล้วมีวิธีการจัดการ การทำนาของตนอย่างไร

5.2 วางแผนอนาคตของตนเองไว้อย่างไร/ คิดที่จะหาความรู้เกี่ยวกับการเกษตรเพิ่มเติมหรือไม่/ มีความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์หรือทำเกษตรแบบผสมผสานหรือไม่/ ถ้ามีคิดว่าจะนำมาปรับใช้กับการทำนาได้อย่างไร/ ถ้าไม่มีคิดว่าจำเป็นหรือไม่ที่ต้องหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้เพิ่มเติม/ ถ้าต้องการหาความรู้ด้านนี้เพิ่มเติมจะหาได้จากแหล่งใด

5.3 คิดว่าอาชีพทำนาจะมีอยู่ต่อไปชั่วลูกชั่วหลานหรือไม่/ ถ้ามี มีต่อเพราะอะไรทำไม่จึงคิดเช่นนั้น/ ถ้าไม่มี ไม่มีต่อเพราะอะไร ทำไม่จึงคิดเช่นนั้น

5.4 ถ้าทำนาต่อจากพ่อแม่ คิดจะปรับปรุงการทำนาอย่างไรบ้างเพื่อให้ได้ผลตอบแทนที่ดีขึ้น / จะมีการปรับปรุงการทำนาอย่างไร/ ได้รูปแบบการเปลี่ยนแปลงการทำนามาจากไหน เพราะอะไรจึงคิดว่าต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาจากวิธีการเดิม/ ถ้าไม่เปลี่ยน เพราะอะไรจึงไม่เปลี่ยน

5.5 ถ้ามีลูกอยากให้ลูกทำนาต่อจากตัวเองหรือไม่ เพราะอะไร/ แล้วจะมีวิธีการเลี้ยงดูให้เขารักในผืนนาและเห็นคุณค่าของอาชีพทำนาได้อย่างไร

แบบสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ภายในพื้นที่เกี่ยวกับการสืบทอดอาชีพทำนา
ข้อมูลเกี่ยวกับผู้เฒ่าผู้แก่

1. ข้อมูลเบื้องต้นผู้ให้สัมภาษณ์

- 1.1 ชื่อ/ นามสกุล/ อายุ/ ระดับการศึกษา
- 1.2 มีสมาชิกในครอบครัวกี่คน/ พ่อ แม่ พี่ น้อง ทำอาชีพอะไรบ้าง
- 1.3 พ่อ แม่ ผู้ให้สัมภาษณ์มีพื้นเพเป็นคนที่เกิดในชุมชนนี้หรือไม่/ ถ้าไม่ใช่ย้ายมาจากที่ใด เพราะอะไร
- 1.4 ปู่ ย่า ตายาย เป็นคนพื้นที่หรือไม่ ถ้าใช่แล้วเคยเล่าเรื่องราวในสมัยก่อนให้ฟังหรือไม่ เรื่องที่เล่าให้ฟังมีอะไรบ้าง (ประวัติความเป็นมาของชุมชน, ความสัมพันธ์เกี่ยวกับเครือญาติของคนในชุมชน สภาพพื้นที่ของหมู่บ้านในอดีต ฯลฯ)

2. ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพ

- 2.1 ผู้ให้สัมภาษณ์ทำอาชีพอะไรเป็นหลัก (ทำนา, รับจ้าง, พ่อค้า, รับราชการ ฯลฯ)
- 2.2 รายได้หลักครอบครัวมาจากไหน / ใครเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว/ รายจ่ายหลักของครอบครัวได้แก่อะไร/ มีปัญหาหนี้สินหรือไม่
- 2.3 มีที่ดินเท่าไร แบ่งเป็นที่อยู่อาศัย และที่ดินที่ใช้ทำนาเท่าไรเป็นที่ดินมรดกหรือว่าซื้อเพิ่มเติมภายหลัง ที่ดินมีลักษณะพื้นที่เป็นอย่างไร

3. ประวัติความเป็นมาของชุมชน

- 3.1 ชุมชนมีอายุประมาณกี่ปี ใครเป็นผู้ก่อตั้ง/ ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าที่ผู้ดูแลรักษาหมู่บ้านเป็นอย่างไร /มีตำนานหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับการก่อตั้งของหมู่บ้านหรือไม่
- 3.2 สภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านเป็นอย่างไร เช่น คลอง ป่า สัตว์ พันธุ์ไม้ต่างๆ ฯลฯ/ แหล่งที่มาของชาวบ้าน ตั้งอยู่บริเวณใดของหมู่บ้าน มีแหล่งน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกไหลผ่านหรือไม่/ สถานที่ที่นัดพบปะของชาวบ้านใช้สถานที่ใดเป็นหลัก/ ความสัมพันธ์ระหว่างวัด โรงเรียนและชุมชนเป็นอย่างไร
- 3.3 การประกอบอาชีพ ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไรบ้าง ประกอบอาชีพอะไรเป็นหลัก/ ชาวบ้านมีอาชีพเสริมอื่นนอกจากการทำนาหรือไม่/ ถ้ามีชาวบ้านทำอาชีพอะไร/ รายได้ดีไหม/ มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านหรือไม่ / รวมกลุ่มเกี่ยวกับเรื่องใด / ใครเป็นกลุ่มแกนนำ/ มีวิธีการร่วมมือให้ความช่วยเหลือกันในกลุ่มอย่างไร

4. ข้อมูลเกี่ยวกับการทำนาในหมู่บ้าน

- 4.1 ปัจจุบันทำนาในระหว่างช่วงเดือนไหนของปี / มีขั้นตอนวิธีการทำนาอย่างไรบ้างในแต่ละเดือน/ การทำนาแต่ละขั้นตอนมีการจ้างแรงงานและเครื่องจักรในการทำนาบ้างหรือไม่ อัตราในการจ้างแรงงานคิดอย่างไร

4.2 การทำนาในปัจจุบันมีแตกต่างจากการทำนาในอดีตอย่างไรบ้าง/ ถ้าให้ลองแบ่งยุคของการทำนาจากอดีตในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบันจะสามารถแบ่งได้กี่ยุค/ ใช้อะไรเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง/ คิดว่าอะไรคือจุดเปลี่ยนแปลงของการทำนาปัจจุบันที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำนาอย่างเห็นได้ชัด/ คิดว่าการทำนาในอนาคตจะมีรูปแบบเป็นอย่างไร/ คิดว่าอาชีพทำนาในอนาคตจะดีกว่าในอดีตหรือไม่ อย่างไร

4.3 ปัญหาและอุปสรรคในการทำนาในปัจจุบัน มีอะไรบ้าง/ มีการใช้ปุ๋ยเคมีและยากำจัดศัตรูพืชในการทำนามากน้อยแค่ไหน/ ในแต่ละปีเสียค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับปุ๋ยและยากำจัดศัตรูพืชประมาณเท่าไร

4.4 มีการจดบัญชีรายรับรายจ่ายเกี่ยวกับการทำนาหรือไม่ เมื่อหักต้นทุนแล้วมีรายได้ต่อปีประมาณเท่าไร/ คิดว่าคุ้มไหม/ ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ 1 ไร่ได้ข้าวประมาณกี่ถัง/ ขั้นตอนการทำนาขั้นตอนไหนที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากที่สุด/ มีวิธีการที่ช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนาหรือไม่ / ถ้ามีใช้วิธีการอะไรลองยกตัวอย่าง

4.5 ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนาหรือการปลูกข้าวมีอะไรบ้าง แต่ละประเพณีมีรูปแบบพิธีการและความสำคัญอย่างไร/ ในปัจจุบันยังทำอยู่ไหม/ ถ้าทำทำประเพณีใดบ้าง/ เพราะอะไรจึงทำอยู่/ ส่วนประเพณีที่ไม่ทำ มีประเพณีอะไรบ้าง/ เพราะอะไรจึงไม่ทำต่อ

5. สภาพสังคมชาวนา

5.1 การทำนาปัจจุบันยัง มีการพึ่งพาญาติพี่น้องหรือไม่/ ความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติเป็นอย่างไร / มีการไปมาหาสู่และช่วยเหลือแรงงานในการทำนาหรือไม่อย่างไร

5.2 ความสัมพันธ์ของชาวนาในชุมชนเป็นอย่างไร/ มีการรวมกลุ่มภายในชุมชนหรือไม่ มีกิจกรรมเด่นร่วมกันในกลุ่มอะไรบ้าง/ มีสมาชิกในกลุ่มกี่คน มีระบบการจัดการบริหารกลุ่มอย่างไร/ มีปัญหาอุปสรรคในการรวมกลุ่มหรือไม่

5.3 ความสัมพันธ์ของชาวนากับหน่วยงานภาครัฐเป็นอย่างไร ความช่วยเหลือที่ชาวนาได้รับจากภาครัฐมีอะไรบ้าง/ ลักษณะการติดต่อเป็นอย่างไร/ มีหน่วยงานใดบ้างที่ให้ความช่วยเหลือ/ ชาวนาได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐดีหรือไม่

6. การสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชาวนาในหมู่บ้าน

6.1 ในหมู่บ้านทำนาสืบทอดมาแล้วกี่ชั่วคนมีระยะเวลาประมาณกี่ปี/ จำนวนลูกหลานที่สืบทอดอาชีพทำนาจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันมีจำนวนเพิ่มขึ้นหรือลดลง/ ปัจจุบัน มีลูกหลานช่วยทำนาหรือไม่ /มีกี่คน/ มีเด็กรุ่นใหม่ในหมู่บ้านที่ยังทำนาบ้างหรือไม่ มีประมาณกี่คนที่ทำนาอยู่ในปัจจุบัน/ เป็นลูกหลานใครบ้าง

6.2 คิดว่าลูกหลานที่ทำนาต่อจากพ่อแม่ เพราะอะไรจึงทำต่อ/ ลูกหลานที่ไม่ทำนาเพราะอะไรจึงเลิกทำนา/ มีลูกหลานที่ไปทำงานในเมืองหรือไม่/ ลูกหลานที่ไปทำงานในเมือง

ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร/ ลูกหลานที่ไปทำงานในเมืองยังกลับมาทำนาในหน้านาหรือส่งเงินมาช่วยในการทำนาหรือไม่

6.3 คิดว่าอาชีพทำนาจะมีอยู่ต่อไปชั่วลูกชั่วหลานหรือไม่/ ถ้ามี มีต่อเพราะอะไร ทำไม่จึงคิดเช่นนั้น/ ถ้าไม่มี ไม่มีต่อเพราะอะไร ทำไม่จึงคิดเช่นนั้น/ ทำอย่างไรจึงจะทำให้เด็กรุ่นใหม่ทำนาเป็น รักและเห็นคุณค่าของอาชีพทำนาไม่รังเกียจอาชีพของปู่ย่าตายาย

แบบสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนา

(เกษตรอำเภอ เจ้าหน้าที่สำนักงานปศุสัตว์ที่ดิน เจ้าหน้าที่สำนักงานย่อยระดับอำเภอของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร)

ข้อมูลเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับชาวนา ชื่อ/ นามสกุล/อาชีพ/ ตำแหน่ง/ อายุ

1. สถิติพื้นฐานเกี่ยวกับการทำนาในอำเภอเป็นอย่างไร

- 1.1 จำนวนชาวนา/ พื้นที่ที่ใช้ในการทำนา/ จำนวนผลผลิตที่ได้/ พันธุ์ข้าวที่ปลูก
- 1.2 การโยกย้ายสำมะโนประชากรของบุคคลในพื้นที่/ จำนวนลูกชาวนาที่มีอายุ 15-20 ปี
- 1.3 จำนวนโรงเรียนในอำเภอทั้งหมดมีกี่โรงเรียน (ระดับชั้นประถมศึกษา/ระดับประถมศึกษาตอนปลาย/โอกาส/ระดับมัธยมต้น-ปลาย)
- 1.4 ปัญหาของการทำนาในพื้นที่/ การให้ความช่วยเหลือของรัฐเป็นอย่างไร

2.ความคิดเห็นเกี่ยวกับการสืบทอดอาชีพทำนา

- 2.1 อนาคตของชาวนาทุ่งกุลาร้องไห้เป็นอย่างไร/ ลูกหลานชาวนาในท้องถิ่นมีแนวโน้มในการสืบทอดอาชีพชาวนาหรือไม่ มีวิธีการสืบทอดอย่างไร (ทำนาต่อจากพ่อแม่ในรูปแบบใด)
- 2.2 สภาพการสืบทอดอาชีพชาวนา ของลูกชาวนาในพื้นที่ในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา มีแนวโน้มเป็นอย่างไร (จำนวน รูปแบบ ลักษณะ ทศนคติในการสืบทอดอาชีพทำนาเป็นอย่างไรบ้าง)
- 2.3 การเปลี่ยนการทำนาในรอบ 30 ปีที่ผ่านมา มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร/ อะไรคือสาเหตุสำคัญของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น/ คิดว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลดีต่อชาวนาหรือไม่อย่างไร

3.ปัจจัยเงื่อนไขในการสืบทอดอาชีพทำนา

- 3.1 ลูกหลานชาวนาอยากทำนาต่อจากพ่อแม่หรือไม่/ เพราะอะไร
- 3.2 คิดว่าเงื่อนไขอะไรคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้ลูกหลานชาวนาอยากทำนาต่อจากพ่อแม่ / เงื่อนไขอะไรคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้ลูกหลานชาวนาไม่อยากทำนาต่อจากพ่อแม่
- 3.3 จะมีแนวทางส่งเสริมให้เกิดการสืบทอดอาชีพทำนาเพิ่มขึ้นได้อย่างไร/ ควรวิธีการหรือการดำเนินแนวทางอย่างไร ใครควรเป็นผู้รับผิดชอบ

แบบสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่บุคลากรทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชาวนา

ข้อมูลเกี่ยวพื้นฐานเจ้าหน้าที่บุคลากรทางการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชาวนา

ชื่อ/ นามสกุล/อาชีพ/ ตำแหน่ง/ อายุ

1. การส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาผ่านการศึกษาตามอัธยาศัยในชุมชน (ปราชญ์ชุมชน/ผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน/นายก อบต.)

1.1 การสืบทอดอาชีพทำนา ผ่านการศึกษาตามอัธยาศัยในชุมชน เป็นอย่างไร/ใครเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ สาระการเรียนรู้มีอะไรบ้าง

1.2 มีกระบวนการเรียนรู้ในชีวิตจริงเป็นอย่างไร แหล่งการเรียนรู้ในชุมชนมีอะไรบ้าง/ มีปัจจัยอะไรที่เอื้อต่อการเรียนรู้ และมีอุปสรรคอะไรที่ส่งปัญหาต่อการเรียนรู้

1.3 คิดว่าบทบาทการศึกษาตามอัธยาศัยในการสืบทอดอาชีพทำนามีความสำคัญมากน้อยเพียงใด

2. การส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาผ่านศึกษานอกระบบโรงเรียน (ผู้อำนวยการศูนย์ กศน. ครู กศน.ประจำตำบล/ อำเภอ)

2.1 การสืบทอดอาชีพทำนา ผ่านศึกษานอกระบบเป็นอย่างไร โดยพิจารณาจากหลักสูตร และการนำไปใช้ในการเรียนการสอน/ มีหน่วยงานของรัฐหรือองค์กรเอกชนใดบ้างที่ให้ความช่วยเหลือด้านความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอาชีพทำนาให้แก่เกษตรกร

2.2 หน่วยงานแต่ละหน่วยมีวิธีการจัดกิจกรรมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของชาวนาอย่างไร

2.3 ชาวนาได้รับประโยชน์ด้านใดบ้างจากการช่วยเหลือของภาครัฐและเอกชน โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการทำนา

3. การส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียน (ผู้อำนวยการโรงเรียน ครู บุคลากรทางการศึกษา)

3.1 การสืบทอดการทำนา ผ่านการศึกษาในระบบเป็นอย่างไรโดยพิจารณาจากหลักสูตร และการนำหลักสูตรไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน

3.2 ผู้บริหารและครูมีแนวคิดอย่างไรในการนำความรู้เรื่องการทำนาไปใช้ในการเรียนการสอน / ชาวบ้านหรือผู้ปกครองเห็นด้วยหรือไม่ที่มีการจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับการทำนาในโรงเรียน

3.3 ในทางปฏิบัติครูสามารถเชื่อมโยงการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวนาได้หรือไม่ มีปัญหาที่เกิดขึ้นคืออะไร

3.4 ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเป็นอย่างไร มีการใช้แหล่งการเรียนรู้ในชุมชนหรือไม่อย่างไร/ ชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างและพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นหรือหลักสูตรสถานศึกษามากน้อยเพียงใด ในลักษณะใดบ้าง

ประเด็นคำถามสนทนากลุ่ม (กลุ่มลูกชานา)
“การสืบทอดและแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา”
วันที่ 17 มกราคม 2552

1. คิดจะทำนาต่อจากพ่อแม่หรือไม่ (ทำ/ไม่ทำ/ไม่แน่ใจ-เพราะอะไร)
2. เพราะอะไรทำให้ลูกชานาไม่ทำนาต่อจากพ่อแม่
3. มีความคิดอย่างไรกับอาชีพทำนา
4. คิดจะศึกษาต่อถึงระดับชั้นไหน/ เรียนจบแล้วอยากทำอะไร/ คิดที่จะเรียนเกี่ยวกับการเกษตรหรือไม่
5. สมมุติว่าถ้ามีคนให้ราคาที่ทำนาสูงมากจะขายที่ทำนาแล้วเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่นหรือไม่/ เพราะอะไร
6. ทำอย่างไรให้ลูกชานาหันมาสืบทอดอาชีพทำนามากขึ้น
  - 6.1 ในโรงเรียนมีส่วนช่วยอย่างไร
  - 6.2 ครอบครัวมีส่วนช่วยอย่างไร
  - 6.3 เป็นหน้าที่ของใครในการทำให้มีการสืบทอดอาชีพทำนา
7. บอกข้อดีของอาชีพทำนามีอะไรบ้าง
8. คิดว่าการทำนาในอนาคตจะมีลักษณะเป็นอย่างไร

ประเด็นคำถามที่ใช้ในการสนทนากลุ่ม (กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ)
“แนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา”
วันที่ 30 มีนาคม 2552

1. มีปัจจัยเงื่อนไขใดบ้างที่ส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนา/ มีปัจจัยเงื่อนไขใดบ้างที่คิดว่าเป็นอุปสรรคในการสืบทอดอาชีพทำนาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
2. ทำอย่างไรจึงจะเพิ่มปัจจัยในการส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาให้มากขึ้นหรือลดปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการสืบทอดอาชีพทำนาให้ลดลง
3. คิดว่าการศึกษาระบบโรงเรียนจะมีแนวทางการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาได้อย่างไร
4. คิดว่าการศึกษานอกระบบโรงเรียน(กศน./ องค์กรของรัฐ/ภาคเอกชน)จะมีส่วนช่วยให้เกิดการส่งเสริมเพื่อสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาได้อย่างไร
5. คิดว่าการศึกษาตามอัธยาศัย(ครอบครัว/ ชุมชน) จะมีส่วนช่วยให้เกิดการส่งเสริมเพื่อสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาได้อย่างไร
6. ถ้าจะมีรูปแบบการบูรณาการการจัดการศึกษาในท้องถิ่นขึ้นเพื่อส่งเสริมการสืบทอดอาชีพทำนาของลูกชานาในเขตพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ อำเภอเกษตรวิสัยควรเป็นรูปแบบหรือลักษณะใด/ ใครหรือหน่วยงานใดควรเป็นผู้รับผิดชอบ
7. การส่งเสริมให้มีการสืบทอดอาชีพทำนาให้กับลูกหลานชานามีความสำคัญหรือไม่/ คิดว่าอาชีพทำนาจะมีต่อในรุ่นลูกรุ่นหลานหรือไม่/
8. ในอนาคตลูกหลานจะกลับมาทำนาหรือไม่ถ้ากลับมาทำจะทำนาอย่างไร/ คิดว่ารูปแบบการทำนาในอีก 20 ปีข้างหน้าของชานาทุ่งกุลาร้องไห้จะมีลักษณะอย่างไร
9. มีวิธีการอย่างไรที่จะสอนให้เด็กรุ่นใหม่ทำนาเป็น รักและเห็นคุณค่าของอาชีพทำนามีความภาคภูมิใจในอาชีพของพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตายาย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายเก็นศักดิ์ ศรีสวย เกิดเมื่อวันศุกร์ที่ 5 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2526 ณ จังหวัดร้อยเอ็ด สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี (เกียรตินิยมอันดับ 2) สาขาวิชาประถมศึกษา ภาควิชาหลักสูตรการสอนและเทคโนโลยีการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรครุศาสตรมหาบัณฑิตปีการศึกษา 2548 สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบายการจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2549 ปัจจุบันทำงานอยู่สถาบันรามจิตติ ตำแหน่ง เจ้าหน้าที่ประสานงานโครงการวิจัย